

Bogdan ŠTEH
Jurij ŠILC
Meta ČERNIGOJ
Gregor KRANJEC
Tjaša PODVRATNIK

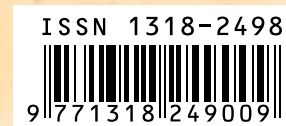
CENA: 8,00 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XVII, št. 2, 2010

ZGODOVINA ZA VSE

leto XVII, 2010

VSE ZA ZGODOVINO št. 2

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Bogdan Šteh

Male skrivnosti velikih obloženih miz

5

Prispevek k zgodovini prehranjevanja kranjskega plemstva ob koncu 18. stoletja

DIE KLEINEN GEHEIMNISSE DER GROSSEN GEDECKTEN TISCHE

Ein Beitrag zur Geschichte der Ernährung des Krainer Adels am Ende des 18. Jahrhunderts

Jurij Šilc

Ljubljanske srajce

20

Kako je slovensko in nemško časopisje pred 130 leti videlo ravs in kavs med medvoškimi kmeti in ljubljanskimi »liedertaflerji«

LAIBACHER „HEMDEN“

Wie die slowenische und deutsche Presse vor 130 Jahren das Gezänke und Geraufe zwischen den Bauern von Medvode und den Laibacher „Liedertaflern“ sah

Meta Černigoj

»Očjo al treno!«

45

Zapleti z dvojezičnostjo ob železniški progi Trst-Poreč in druga odprta narodna vprašanja v Istri na prelomu 19. v 20. stoletje

»AUGENMERK AUF DEN ZUG!«

Probleme mit der Zweisprachigkeit an der Eisenbahnstrecke Triest–Poreč und andere offene nationale Fragen in Istrien an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert

Gregor Kranjec

»Le tako naj po vodo hodijo, kakor so ponavadi, iz škafi al z vozmi«

67

K zgodovini oskrbe z vodo v Ribniški dolini

»SIE SOLLEN DAS WASSER WIE ÜBLICH HOLEN, MIT EIMERN ODER WÄGEN«

Zur Geschichte der Wasserversorgung in Ribniška dolina

Tjaša Podvratnik

»V namenu, da bi ugodil svoji pohotnosti ...«

86

Spolni delikti na Celjskem v letih 1927–1931

»MIT DER ABSICHT, SEINE LÜSTERNHEIT ZU BEFRIEDIGEN... «

Sexualdelikte im Cillier Gebiet in den Jahren 1927 bis 1931

S knjižne police

Borut Batagelj

Pijane zverine!

125

Jure Gašparič

V zaželjeni deželi?

128

Bogdan Šteh

Male skrivnosti velikih obloženih miz

Prispevek k zgodovini prehranjevanja kranjskega plemstva ob koncu 18. stoletja

ŠTEH Bogdan, magister zgodovinskih znanosti, Novi dom 45, SI-1420 Trbovlje

392.8"17"
642"17"

MALE SKRIVNOSTI VELIKIH OBLOŽENIH MIZ
Prispevek k zgodovini prehranjevanja kranjskega plemstva ob koncu 18. stoletja

Zapuščinski inventar je vir bogat z informacijami iz različnih področij človekovega bivanja. Med drugim nam nudi tudi informacije, ki zadevajo prehranjevanje plemstva na Kranjskem. Še najmanj informacij dobimo prav o jedeh. Omenjeni smo na popise živil, ki so se nahajala po shrambah, kaščah in kletih, ter živine v hlevih. Od pijače imamo sporočenih dovolj informacij o vinu, kavi, čaju in čokoladi. Veliko več kot o jestevinah nam je znano o jedilnem priboru in posodju, ki so ga uporabljali med jedjo. Vsi kranjski plemiči ob koncu 18. stoletja so uporabljali vse tri dele jedilnega pribora: vilico, žlico in nož. Material, iz katerega je bil izdelan pribor, je bil največkrat srebro. Servirni pribor se je omejeval na servirne žlice in zajemalke, odsotnost servirnih nožev in vilic pa kaže, da se je razkosanje mesa opravljalo že v kuhinji, stran od oči jedcev. Namizno posodje, ki je bilo navadno razstavljeno v zastekljenih vitrinah v jedilnici, je bilo izdelano iz porcelana (dražji servisi), holiča ali kositra. Lasten krožnik, pribor in prtič kažejo na željo plemiške družbe po bolj individualiziranem načinu prehranjevanja, kjer skupne skledе niso bile več sprejemljive. Posameznik si je pri mizi izbral svoj delček prostora, ki je bil v času obeda njegov zasebni prostor. Sam položaj, ki ga je zasedal za mizo (glede na oddaljenost od gostitelja) je odražal tudi ugled, ki ga je oseba uživala v takratni družbi.

Ključne besede: plemstvo, Kranjska, 18. stoletje, prehrana, kuhinjska oprema, jedilni pribor, posodje, živila

ŠTEH Bogdan, MA History, Novi dom 45, SI-1420 Trbovlje

392.8"17"
642"17"

THE LITTLE SECRETS OF LARGE TABLES
LADEN WITH FOOD
Glimpses of the eating habits of the Carniolan nobility at the end of the 18th century

Probate inventory is a rich source of information about various aspects of human existence. Among others, it also offers information regarding the eating habits of Carniolan nobility. Indeed, the least abundant information in it is that about the dishes themselves. We are limited to the inventories of foods that were kept in the pantries, garners and cellars, and to those of animals in the stables. As for the beverages, there is plentiful information about wine, coffee, tea and chocolate. Unlike with the dishes, much more is known about the cutlery and the vessels used during meals. All Carniolan noblemen used all three types of cutlery at the end of the 18th century: the fork, the spoon and the knife. The cutlery was most often silver. Kitchenware was limited to serving spoons and ladles, while the absence of serving knives and forks indicates that meat-cutting took place in the kitchen, away from the eyes of the eaters. Tableware, often displayed in glass cabinets in the dining room, was made of porcelain (the more expensive sets), Holič faience or tin. The existence of plates, cutlery and napkins for personalized use reveals the desire on the part of this noble society for a more individualized manner of food consumption that considered common bowls no longer acceptable. An individual secured himself his own little space at the table, which belonged solely to him for the duration of the meal. The position at the table (in terms of distance from the host) was reflective of the esteem that that person enjoyed in contemporary society.

Key words: nobility, Carniola, 18th century, eating habits, kitchen utensils, cutlery, dishes, foodstuffs

Zapuščinski inventar kranjskega plemstva je vir z veliko sporočilno močjo in številnimi informacijami, ki pokrivajo različne dele vsakdanjega življenja plemiča na Kranjskem. Pomemben del vsakdanjega življenja posameznika je bilo prehranjevanje. Pri spremljanju prehrane plemstva se ne smemo ustaviti le pri opisovanju jedi, ki so jih servirali na slavnostno pogrnjenih mizah, saj je šlo pri tem za izreden dogodek in ne za vsakdanji obrok. Poleg tega bi storili napako, če bi opis prehranjevanja začeli pri pogrnjeni mizi, ki je bila sklepno dejanje mnogo daljšega procesa. Zato se pri opisu ne bomo omejevali le na podatke iz rubrik *namižno perilo, porcelan, majolično posodje*. Tem podatkom bomo dodali podatke iz popisov zalog (žitaric, mesa,...) v shrambah, kaščah in hlevih kranjskih plemičev, ter jih povezali z vso popisano *kuhinjsko opremo* posameznega doma. Posvetili se bomo tudi vedenju pri mizi. Ne smemo pozabiti, da hrana in prehranjevanje¹ nista samo gastronomski kategoriji, temveč imata tudi svoje gospodarske in socialne konotacije. Moda v prehranjevanju in spreminjanje okusov so včasih narekovali prioritete pri gojenju določenih rastlin ali vzreji živine. Prek uživanja določenih vrst hrane, oz. živil višje kakovosti in cene, so plemiči branili svoj položaj v družbi, povzpelniki na družbeni lestvici so želeli posnemati njihove prehranjevalne navade, da bi si povečali ugled. Nenazadnje je lahko imela hrana svojo vlogo tudi v političnih odnosih med državami, na kar kaže pripetljaj z ruskim kaviarjem na dvoru francoskega kralja Ludvika XV. v Versaillesu. Poslanik carja Petra I. Velikega je ob sprejemu mlademu kralju ponudil žlico tega pri Rusih tako cenjenega živila. Ludviku očitno okus ni preveč prijal, saj ga je izpljunil na preprogo, neposredno pred poslanika. Ta se je zaradi kraljeve geste čutil zelo užaljenega in iz degustacije je nastal precej resen diplomatski škandal.²

Prehrana v 18. stoletju

Sandgruber je opozoril, da lahko zgodovina prehranjevanja hitro zapade v nevarnost špekulacij in opisovanja izrednih dogodkov, kot so prehrana

bogatih in postna prehrana.³ Nedvomno hrana, ki so jo uživale osebe plemiškega porekla ni merilo za prehrano večine prebivalstva 18. stoletja. Vseeno se zdi primerno, da omenimo tudi nekaj splošnih značilnosti pridelave in porabe hrane v tem času, da bi lahko plemiško prehrano ustrezno umestili v zgodovino prehranjevanja tistega časa. V celoti gledano 18. stoletje ni bilo obdobje, v katerem bi se veliko in dobro jedlo. Povečana rast prebivalstva in nezadostna pridelava sta vodili v lakoto velikih razsežnosti.⁴ Proti koncu 18. stoletja so se razmere začele izboljševati z uvedbo krompirja in večjo uporabo mesa v prehrani. Kruh je postajal vsakdanje živilo vsakega gospodinjstva.⁵ Nekaj je k izhodu iz krize pripomogel razvoj v kmetijstvu. Največji napredek na tem področju so dosegli v Angliji, vendar je tudi tu šlo za dolg proces, s številnimi preobrat. Na evropski celini je bil proces še počasnejši, saj ni prišlo do združevanja zemljišč v velike posesti, kjer bi se lahko uveljavila bolj tržno usmerjena pridelava.⁶ V Franciji sta zemljiški kapitalizem in sodobno angleško gospodarjenje še vedno redka, v nemških deželah se zemljiški gospodje zadovoljujejo s položajem rentnika.⁷ Svoj prispevek k premagovanju lakote so dale nove kulture, kot sta koruza in krompir, čeprav niso prava novost v Evropi tistega časa. Živila iz kolonij so prišla v Evropo že v 16. stoletju, a je bila pot njihovega uveljavljanja dolga dve do tri stoletji. Na neki način, kot pravi Montanari, jih Evropa takrat še ni potrebovala in jih je sprejela šele, ko je bilo to nujno potrebno.⁸ Pri uveljavljanju novih pridelkov ni šlo brez odpora kmečkega pre-

³ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 132.

⁴ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 171. Pierre Chaunu v svoji študiji o klasični Evropi o smrtnosti zaradi lakote in posledic le te zapiše, da je v obdobju med 1621 in 1760 po obdelanih statističnih podatkih zaznati vsaj 4 do 5 velikih žetev smrti in nekaj manjših. Glej: Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 203.

⁵ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 134.

⁶ O razvoju kmetijstva v Angliji glej: Braudel, *Časi sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.-XVIII. stoletje, II. del, str. 224 – 232.

⁷ Braudel, *Igre menjav. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.-XVIII. stoletje, I. del, str. 354 – 357. Braudel navaja, da je v Franciji na enega posestnika naklonjenega novostim v kmetijstvu prišlo 10 ali 20 takšnih, ki so mirno vztrajali pri rentništvu.

⁸ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 132 – 133. Začetek uveljavljanja novih kultur je bil sicer spodbuden. Vsi novi pridelki (kuruza, krompir, riž, ajda) so takoj po svojem prihodu v Evropo v 16. stoletju doživeli (geografsko omejeni) uspeh, a nato v 17. stoletju padejo v senco drugih žit. Šele načrt-

¹ Za zgodovino prehranjevanja glej: Kuhar, *Kuhinja v baroku*; Montanari, *Lakota in izobilje*; Toussanit-Samat, *History of Food*; Döbler, *Kochkünste und Tafelfreunden*.

² Toussanit-Samat, *History of Food*, str. 377.

Razkošna pojedina v 18. stoletju: banket v beneški Palazzo Nani. (Hugh Johnson, *Story of Wine*, Mitchell Beazley, London 1998, str. 199.)

bivalstva, katerim so bili novi pridelki v prvi vrsti namenjeni. Koruza je bila med kmeti priljubljena do trenutka, ko je postala enako obdavčena kot vsa druga žita. Upor kmetov proti koruzi je bil manj upor proti novitetam, kot nasprotovanje gospodi, ki je želela koruzo spremeniti v poljsko kulturo in jo uveljaviti kot žito za kmete na račun pšenice. Podobno je bilo z uveljavljanjem krompirja, ki ga kmetje tako kot koruzo smatrajo za njim vsiljeno živilo, ki bo še bolj osiromašilo njihovo prehrano. Ključno vlogo pri dokončni uveljavitvi obeh kultur je odigralo veliko pomanjkanje v sredini 18. stoletja, v nemških deželah tudi veliko pomanjkanje med sedemletno vojno. Za razliko od koruze je krompir osvojil veliko širši in bolj heterogen družbeni prostor, v 19. stoletju pa ga je sprejela tudi visoka družba.⁹ Na Dunaju se je krompir uveljavil že v osemdesetih letih 18. stoletja, kot poroča Benedikt Franz Hermann. Cenjen je bil na mizah višjih slojev, takrat predvsem kot delikatesa in krepčilno

sredstvo.¹⁰ Na splošno je evropsko prebivalstvo 18. stoletja jedlo precej slabše kot v prejšnjih obdobjih. Njihov prehranjevalni sistem je postajal vse bolj siromašen. Pšenica in meso sta se »izogibala« po-deželskemu prebivalstvu in se kot ugledno blago stekala na mestne tržnice, medtem ko sta morala kmete nasititi koruza in krompir.¹¹

Ravno meso je bilo pogosto tisto živilo, ki se je uporabljalo za indikacijo blaginje v družbi. Statistiki in ekonomisti 18. in 19. stoletja so porabo mesa šteli za znak povečane potrošnje. Potrošnja mesa pri višjih slojih in v mestih je bila v avstrijskem delu monarhije neverjetno visoka, višja od potrošnje v pruskih in saških mestih.¹² Tekom obroka se je lahko serviralo med 5 do 8 različnih mesnih jedi, skrbno pripravljenih iz najboljših kosov mesa. K temu je veliko pripomogla bližina rodovitne in ne preveč poseljene Madžarske, od koder se je kupovalo poceni govedo. Drago meso divjačine, perutnine in rib je ostalo privilegij premožnejših slojev še do srede 19. stoletja.¹³ Glede uživanja mesa so v Evropi 18. stoletja krožila različna mnenja. Razsvetljenci so denimo pozivali k zmernosti pri uživanju mesa in predstavljali vegetarijanstvo kot odločitev za naraven, preprost in skromen način življenja. Takšno razmišljanje je morda bilo na mestu pri prehranjevanju aristokracije in višjih slojev meščanstva, medtem ko so pri (skromni) prehrani kmetov takšni pozivi učinkovali groteskno, če ne celo posmehljivo.¹⁴

Zgornja polemika o mesu v prehranjevanju nas pripelje do še enega vidika prehranjevanja – same organizacije obeda. Na manjših dvorih in domovanjih plemičev se je od 17. stoletja dalje navada obedov spremenila. Namesto velike pojedine je stopila t.i. »*petit souper*« s skrbno premišljenim menijem. Na odličnost jedi se ni polagalo nič manj pozornosti kot v prejšnjih obdobjih, vendar so postale pomembne tudi druge kvalitete, kot na primer izbira uglednih in razgledanih gostov. Količina hrane ni več odločujoči dejavnik, pomemben postane izbor najboljšega mesa, priprava jedi, eleganca in

na propaganda zemljiške gospode in oblasti jih dokončno uveljavi v 18. stoletju. Glej: isto delo, str. 135 – 138.

⁹ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 177 – 183.

¹⁰ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 149 – 151.

¹¹ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 191 – 192.

¹² Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 153 in 160.

¹³ Prav tam, str. 162 – 163.

¹⁴ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 197 – 198.

čistoča pogrnjene mize. Konec je bilo s pretiravanjem v količini hrane, ki je sedaj morala biti v sorazmerju s številom povabljenih.¹⁵ Pomembno je bilo tudi, da je gostitelj pokazal poznavanje najnovejših trendov v kuhanju. Tudi pri kuhanju, tako kot pri oblačilni modi, je opazen močan vpliv Francije, kjer kuhanju posvečajo veliko pozornost. Spremembe okusa v Franciji so lahko imele velike posledice za cel kontinent. V 17. stoletju je francoska elita začela opuščati uporabo začimb in jih nadomeščati z bolj kmečkimi pridelki, kot so šalotka ali gobice. Zgled je naletel na velik uspeh med vso evropsko elito in temeljito prenovil gastronomsko kulturo elit na celini. Ta trend je najprej zajel zahodni del Evrope, z zamudo se je uveljavil v severni, vzhodni in srednji Evropi, kamor so tudi začimbe prišle nekoliko pozneje.¹⁶ Z izidom *La Cusiner françois* 1651, kuharske knjige, ki je spremenila tok francoske kuhinje, je bilo konec izobilja okusov srednjeveške kuhinje in renesančnega pretiravanja s sladkorjem.¹⁷ Podobno kot je bil skrbno določen jedilnik, se je uveljavil tudi točno določen red pri dnevnih obrokih. Navada jesti tri obroke dnevno je izšla iz Anglije in se je na kontinentu uveljavila šele v 19. stoletju. V nemških deželah se je, kot poroča angleški diplomat in esejist Harold Nicholson, dan začel z jutranjo kavo ob osmi uri zjutraj, ob 13. uri je sledilo krepko kosilo v svečanem ozračju. Ob štirih popoldne je bila na vrsti popoldanska kava, ob sedmih zvečer je sledila še večerja s čajem, hladno šunko, klobasami, sirom in pivom.¹⁸ Podoben razpored obrokov, z nekaj izjemami pri jedeh, je najbrž veljal tudi med kranjskim plemstvom.

Kašče, shrambe in skladišča

Kranjski plemiči, ki so imeli v lasti zemljiška posestva na podeželju, so lahko dobršen del potreb po osnovnih živilih pokrivali iz lastnih zalog, shranjenih v kaščah, hlevih, shrambah ali pristavah. Lovska in ribolovna pravica za gozdove, potoke in ribnike jim je zagotavljala tudi stabilen vir oskrbe

z divjačino in ribami, ki so prišle prav ob zapovedanem postu.¹⁹

Za primer vzemimo zaloge na gospostvih Krupa in Turn, v lasti grofice Frančiške Auersperg. Žito je bilo navadno spravljeno v kaščah. Na Krupi je bil tam shranjen 201 mernik »dobre« in 28 mernikov »slabe« pšenice, 123 mernikov semenskega žita, 27 mernikov ječmena, 473 mernikov prosa, 36 mernikov koruze, 7 mernikov fižola in 25 boba, ter 4 merniki graha. K tem zalogam je treba dodati še 18 mernikov prosa, mernik koruze, fižola in boba, ter 1 ½ mernika graha, v kašči k gospostvu Krupa priključenega posestva Pusti Gradec.²⁰ V kašči na posestvu Turn so hranili 262 mernikov dobre in 5 mernikov slabše pšenice, 120 mernikov žita, 150 mernikov prosa, 46 mernikov koruze, 7 mernikov fižola in 8 ½ mernikov boba.²¹ V kašči pri Kresnicah je bilo še 40 mernikov prosa, 52 mernikov koruze in 1 mernik boba.²² Meso, mast, slanina in moka so bili shranjeni v shrambah. V Krupi so hranili 4 lonce s slanino, 27 funtov napol pripravljene svinjine, svinjsko mast, 277 funtov riža, pšenično moko, nekaj malega ječmena, prosa in čičerike. V Turnu so popisovalci našli le dva lonca s slanino.²³ V kleti za zelje v Krupi so hranili 120 mernikov kislega zelja in 20 mernikov repe, v Pustem gradu še 15 mernikov kislega zelja in 10 kisle repe. V kleti za zelje v Turnu je popisanih 120 mernikov kislega zelja in 40 mernikov kisle repe.²⁴ Na tako

¹⁹ Oskrba z ribam je bila manj težavna pozimi, ko so, kljub večdnevnom prevozu, zaradi nizkih temperatur prihajale do kupcev še vedno relativno sveže. Na vrhuncu poletja je bila oskrba s svežimi ribami zelo težavna. Ribe so pred transportom prekadili, posušili ali posolili. Za celinsko Evropo je bila sveža riba dolgo časa prava redkost. Glej: Toussanit-Samat, *History of Food*, str. 317.

²⁰ AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 26.

²¹ V začetku petdesetih let 18. stoletja so v Ljubljani uvedli dunajsko mero, kjer 1 mernik žita znaša 30,75 litra, čeprav se je stara ljubljanska (žitna) mera še obdržala na podeželju. Glej: Vilfan, *Prispevek k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero*, str. 34, 49 in tabela str. 84. Za razliko od današnjega merjenja žit po teži, v 18. stoletju količino žita merijo s prostorninskimi enotam.

²² AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 45.

²³ Prav tam, str. 33 in 51. Beseda Reis lahko v tem času označuje tako riž kot mladike, pripravljene za sajenje. Zapis iz inventarja ne daje natančnejših podatkov, ki bi nam z gotovostjo lahko povedali, za katero od teh dveh možnosti je šlo.

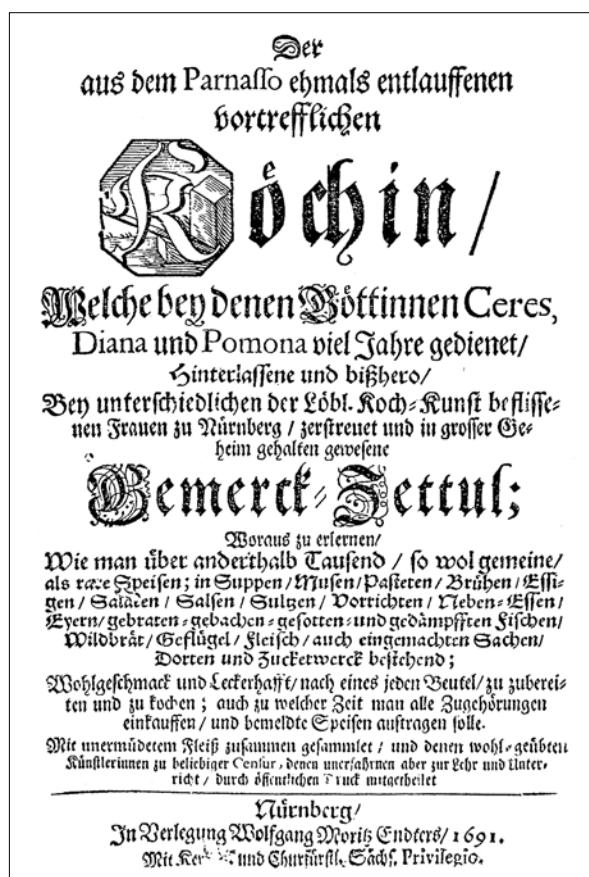
²⁴ Prav tam, str. 35 in 51. Pri ocenjevanju zalog je potrebno biti pozoren na čas, ko so bile te popisane. V primeru grofice Auersperg je bil nalog za sestavo inventarja izdan od

¹⁵ Döbler, *Kochkünste*, str. 131 in 134.

¹⁶ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 156. O začimbah v Evropi in njihovem vplivu na ekonomijo in kulinariko glej tudi: Krondl, *The Taste of Conquest*.

¹⁷ Toussanit-Samat, *History of Food*, str. 427.

¹⁸ Döbler, *Kochkünste*, str. 162.

Naslovnica kuharske knjige, izdane leta 1691 v Nürnbergu.
(Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 11.)

velike količine shranjenih živil ne bomo naleteli v drugih inventarjih, a to niti ni bil namen zgornjega naštevanja. Grofica Frančiška Auersperg je bila ena najbogatejših oseb na Kranjskem, v lasti je imela za Kranjsko nadpovprečno veliko posest. Toda vse v njenem inventarju zapisane produkte bomo našli v količinah, ki ustrezajo velikosti posameznikove posesti, tudi v ostalih inventarjih kranjskega plemstva. Izjema je le ajda, ki v njenem inventarju ni popisana, se pa pogosto pojavlja pri ostalih plemičih. Lorenz Pl. Szögyeny je imel na zalogi kar 205 ½ mernikov ajde, baron Vincenz Wolkensperg 205 mernikov in Ignac Kappus Pl. Pichelstein 63.²⁵

Deželne pravde 2. novembra 1796, popis podložnikov in njihovih dajatev je bil sestavljen 20. decembra istega leta, dokončni inventar pa sestavljen januarja 1797. Kašče so bile najbolj polne po žetvi v septembru, izpraznile so se proti koncu zime, v februarju in marcu. Glede na čas popisa, lahko upravičeno domnevamo, da so bile grofičine zaloge po žetvi v septembru še dosti večje.

²⁵ AS 309, škatla 111, fasc. XXXV, lit. S, št. 272, str. 58; škatla 127, fasc. LI, lit. W, št. 180, str. 28; škatla 57, fasc. XXVIII, lit. K, št. 162, str. 22.

Tudi razmerja med količinami posameznih žit so bila bolj ali manj enaka kot pri grofici Auersperg. Najbolj cenjeno krušno žito tega časa je bila pšenica, zato ni presenečenje, da je zavzemala največ prostora po žitnih kaščah. S strani zemljiških gospodov in države propagirana koruza za plemiško prehrano ni imela velikega pomena. Nam pa način zapisa razkrije pot, po kateri je prišla v naše kraje. Popisovalci za koruzo so namreč uporabljali izraza *kukuruz* ali *türkischer Weizen*/turščica, kot je bila znana na vzhodu Evrope in na Balkanu, kjer se je uveljavila že kakšnih 50 let po Kolumbovem potovanju.²⁶

Živina na posestih je bila namenjena bodisi prehranjevanju ali kot delovna živina. Oskrbo s svežim mesom in mlekom je grofici Auerspergovi zagotavljalo 5 krav, starih od 5 do 10 let v hlevu na Krupi, kjer sta bili tudi dve za zakol vzrejeni svinji. Kot delovna živina je služilo 7 parov volov, starih od 8 do 15 let. Nadaljnjih 6 parov volov, starih od 4 ½ do 11 let je čakalo v hlevu v Pustem gradcu, skupaj s še enim parom volov, ki po navedbah popisovalcev še nista bila dovolj stara, da bi ju lahko uporabili za vleko. Poleg tega je grofica imela v lasti še 70 ovc, 26 starih in 44 mladih, ter 3 mlade koze.²⁷ Na drugem posestvu, na Turnu, poleg 6 parov volov v hlevu najdemo še kravi Lisko (6 let, opomba komisarjev) in Čado (5 let), tele, 3 svinje in osla. Na pristavi v Prilošniku se je paslo 60 starih ovc, 3 kozli in 31 kozličkov.²⁸ Za razliko od ostalih plemičev se je grofica Auersperg ukvarjala z vzrejo drobnice, medtem ko je pri večini ostalih prevladovalo govedo. Franc Ksaver Pl. Coppini je imel v kravjem hlevu 12 krav in enega bika, v skupni vrednosti 215 goldinarjev. Domača krava sivka je bila ocenjena na 15 goldinarjev po glavi, švicarka na 10 goldinarjev, vrednost bika je bila ocenjena na 38 goldinarjev. Za primerjavo, par konjev za vleko voza je bil ocenjen na 60 godinarjev, par velikih volov je veljal 84 goldinarjev.²⁹ Številke glede glav živine niso posebno visoke, vendar povsem v skladu s stanjem v živinoreji na območju Kranjske. Najvažnejši uspeh pri izboljšanju živinoreje v drugi polovici 18. stoletja je bila uvedba novih krmnih rastlin za živino (predvsem raznih vrst detelje). Vendar so se te novosti

²⁶ Toussanit-Samat, *History of Food*, str. 172 – 173.

²⁷ AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 30 – 31.

²⁸ Prav tam, str. 49.

²⁹ AS 309, škatla 16, fasc. X, lit. C, št. 47, str. 48 – 49.

uvajale počasi, primanjkovalo je tudi obdelovalnih površin za sajenje krme. Zato je število glav živine le počasi naraščalo, prodaja živine in mleka je bila konec 18. stoletja večinoma še zelo majhna.³⁰

Nič na slabšem niso bili glede oskrbe s hrano plemiči, ki so prebivali v mestih. Nekateri so imeli posesti na deželi, od koder so se lahko oskrbovali s svežimi živili, kot so lahko izkoriščali tudi ponudbo na mestnem trgu. Odnos mestnega prebivalstva do zemlje je konec 18. stoletja doživel spremembe. Z gospodarskim razvojem je potreba po samooskrbi nazadovala, v mestnem gospodarstvu je začelo prevladovati nakupovanje kmetijskih pridelkov od neposrednih proizvajalcev.³¹ Vendar mesto ni bilo popolnoma odvisno od oskrbe iz podeželja. Za deželno glavno mesto Ljubljana nam jožefinski kataster kaže, da je bilo v okolici mesta precej površin namenjenih kmetijstvu, kasnejši franciscejski kataster potrjuje, da je bil velik del teh površin tudi dejansko uporabljen kot obdelovalna površina.³² Večji zemljiški posestniki (kamor poleg plemstva spadajo še mestni špital in cerkvene ustanove) so imeli svoje pristave na Poljanah, v Blatni vasi, pred Nemškimi vrati, nekaj tudi v Gradišču, Kapucinskem predmestju in Trnovem, ki imajo v tem času še vedno agrarni značaj.³³ Pristave na obrobju mesta, posestva na podeželju in okoliški kmetje so Ljubljani zagotavljali osnovna živila, ostala živila so se lahko kupila pri trgovcih. V prvi vrsti je šlo za bolj luksuzna in uvožena živila. Med popisanim trgovskim blagom ljubljanskega trgovca Antona Pl. Bartallotija je med drugim bilo 272 funtov milanskega in 327 funtov veronskega riža, 22 lotov zelenega holandskega čaja, 38 funtov čokolade, angleški cimet, beli in rjavi ingver, 18 funtov sardel iz Genove, črni poper in 35 funtov dalmatinskih fig.³⁴

Kuhinjsko posodje. (Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 25.)

Kuhinja in kuhinjska oprema

Živila iz kašč, shramb, kleti in skladišč, ter tisto kar je bilo kupljeno pri trgovcih in na mestnem trgu, so svojo pot nadaljevala v kuhinji. Tu naj bi kuhar ali kuharica iz njih pripravili obed, ki gospodarju hiše ne bi bil le v krepčilo, temveč tudi v slast. Pri kuhinjski opremi so se sicer komisarji pogosto odpovedali natančnem naštevanju predmetov in navedli le skupno oceno za vse predmete rubrike *kuhinjsko posodje*.³⁵ Tam, kjer si vzamejo čas za popis,³⁶ najdemo večinoma železno, bakreno ali kositerno posodje, kotle za vodo, različne raznih velikosti, lesene deske za pripravo rezancev (*Nudelbrett*), modele za peko, itd. Vodo, vedno potrebno pri kuhanju, so v kuhinji Franca

³⁰ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I. zvezek, str. 382 – 383.*

³¹ *Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, str. 18.*

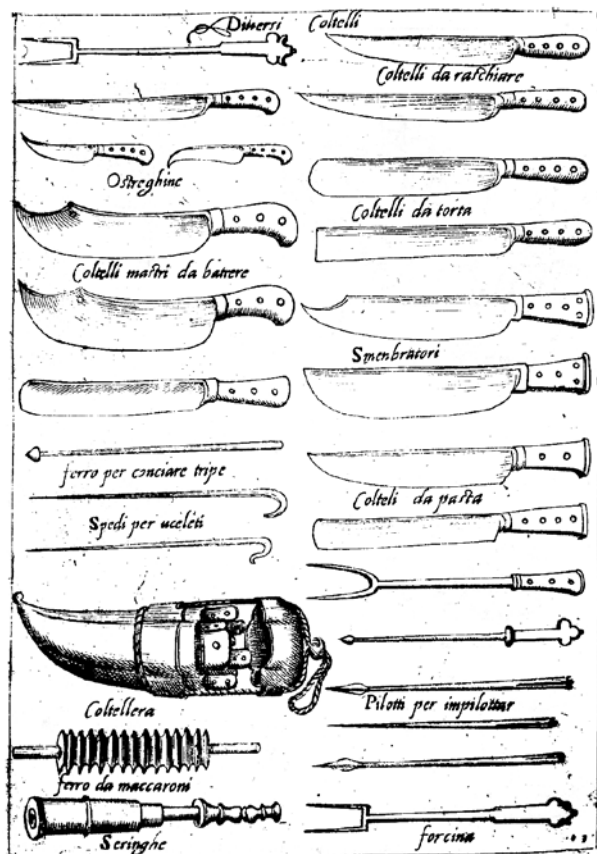
³² *Prav tam, str. 5.*

³³ *Prav tam, str. 17.*

³⁴ AS 309, škatla 14, fasc. VIII, lit. B, št. 109, str. 11 – 21. Pri rižu glej pojasnilo pod opombo 23, pri čemer zaradi področila, da gre za veronski in milanski Reis morda lahko domnevamo, da gre dejansko za riž.

³⁵ Za lažjo predstavo o kuhinjskem posodju in ostali opremi za kuhanje si velja pogledati priložene ilustracije v: *Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 19 – 28.*

³⁶ Podrobnejši popis kuhinjske opreme najdemo npr. pri Janezu Gregorju Pl. Premruju: AS 309, škatla 92, fasc. XXXVIII, lit. P, št. 228, str. 9 – 10; ali baronu Vincenzu Wolkenspergu: AS 309, škatla 127, fasc. LI, lit. W, št. 180, str. 21 – 22.

Kuhinjski noži. (Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 22.)

Ksavra Pl. Coppinija hranili v treh lesenih škafih iz trdega lesa, za kuhanja sta bila namenjena dva bakrena, 25 funtov težka kotla.³⁷ Ali so se odprta ognjišča, na katerih se je kuhalo še v začetku 18. stoletja, že dokončno umaknila zidanim ali lito-železnim pečem,³⁸ inventar ne razkriva, podobno kot niso bili popisani kamini.

Popolnoma nič nam sam inventar ne pove o tem, kaj se je v kuhinji in vseh teh loncih kuhalo. Pri odgovoru na ta vprašanja si lahko pomagamo s starimi kuharskimi knjigami. Prva tiskana avstrijska kuharska knjiga, *Koch und Arzney-Buch*, je izšla v Gradcu 1686, sledile so ji še druge kuharice, tiskane v Avstriji ali drugih nemških deželah. V drugi polovici 18. stoletja je večina kuharic tiskana za meščanski stan.³⁹ Razlika med okusom plemstva ali meščanstva morda niti ni bila tako velika.⁴⁰ Knežje

kosilo iz 17. stoletja z osmimi hodi, opisano v eni od kuharic izdanih v Gradcu, je bilo v tem času redkost tudi med premožnimi plemiči in rezervirano za res posebne priložnosti. Vsakdanje kosilo plemiča je lahko izgledalo precej enostavno: goveja juha z mozgovimi cmoki, velik zrezek, preboden s slanino, kokoš za način grofice, telečja jetra v gosji masti, oz. v postnem času postrv v jabolčni omaki. Za prilogo so dodali špinačo z močno solato in za desert mandeljnovno pecivo.⁴¹ Še vedno zelo razkošen in za kmeta težko dosegljiv obrok, vsaj za premožnejše meščane ni nič nedosegljivega. Ob samem koncu obravnavanega obdobja smo dobili tudi prvo kuharico v slovenščini, Vodnikove *Kuharske bukve*. V uvodu h kuharici Vodnik sicer posveti knjigo ženskam, ki naj bi pri hiši opravljale kuharska dela; ne zaradi navade, temveč ker se tako spodobi. Motiv za izdajo kuharske knjige naj bi bila tudi nerazumljivost receptov. »Krajnize se kuhanja teshkô uzhe, ker ne sastopio pomenik franzoskeh, anglejskeh, laskeh inu nemskih besedi«, trdi nadalje v uvodu.⁴² Čeprav niso namenjene prvenstveno plemstvu, se je najbrž tudi na kranjski plemiški mizi znašel kakšen *boeuf royale* (kraljevo goveje meso), *telezje meso na franzoso visho*, *hollandarski sos* ali goveje meso po angleško in za posladek še *zherna kruhna torta is zhokolade*, Lorenz Pl. Szögyeny in ostali z zalogami ajde so morda jedli *ajdnikovo torto*.⁴³ Vodnikove pripombe o zamotanih receptih in nerazumljivih izrazih v tujih jezikih kažejo, da je bila plemiška kuhinja v tem času že svetovljanska, oziroma si je takšna vsaj prizadevala biti. V modi sta bili italijanska in francoska kuhinja in k visoki družbeni veljavi je prispeval tudi kuhar iz teh krajev, ki je znal pripravljati zapletene jedi. Tudi dunajska kuhinja in cesarski dvor na Dunaju so dajali plemstvu v monarhiji kulinarične smernice.⁴⁴

recepte slovenske meščanske kuhinje v: Marija Ilc, sestra Vendelina, Kuharica sestre Vendeline. Slovenska meščanska kuhinja.

⁴¹ Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 9 in 17 – 18.

⁴² Avtorjev uvod k: Vodnik, Kuharske bukve/is nemskiga pre-slavenjene od V.V.

⁴³ Vodnik, Kuharske bukve, str. 17, 22, 21, 69, 70, 81 in 82.

⁴⁴ Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 15. Ali so po domovih kranjskih plemičev kuhali kuharji iz Italije in Francije ni znano, saj niso omenjeni v inventarjih. Gotovo bi si to lahko privoščili le zelo bogati posamezniki. Vendar je sredi 18. stoletja tudi za Kranjsko zelo premožnemu baronu Francu Henriku Raigersfeldu kuhala domačinka Marija Eržen, za letno plačo 30 goldinarjev in zastoj hrano. Glej: Weigl, Matija Persky. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja, str. 89.

³⁷ AS 309, škatla 16, fasc. X, lit. C, št. 47, str. 45.

³⁸ Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 12.

³⁹ Kuhar, Kuhinja v baroku, str. 11 – 12.

⁴⁰ Za primerjavo z meščansko kuhinjo poleg že omenjenega Kuharjevega dela (predvsem strani 8 do 13) glej tudi zbrane

Pri pogrnjeni mizi

Pripravljena jedila so na pladnjih in v posodah prinesli v jedilnico. Ta je bil eden najbolj reprezentativnih prostorov v domovanju plemiča. Prefinjenost okusa se ni kazala le pri izboru jedi za obed, temveč se je raztegnila na vse, kar je bilo povezano z jestvinami in obedom. Osrednje mesto v jedilnici je zavzemala jedilna miza. V nekaterih domovih, npr. pri Jožefu Antonu Pl. Garzarolliju, so poleg velike jedilne mize imeli še manjšo jedilno mizo.⁴⁵ Grofica Frančiška Auersperg je lahko velikost svoje jedilne mize v jedilnici graščine v Krupi prilagajala številu gostov s povečevanjem mizne plošče. Jedilno mizo sestavljeno iz treh miznih plošč je uporabljal tudi baron Vincenz Wolkensperg.⁴⁶ S pomočjo teh miznih plošč so velikost mize prilagajali številu gostov in vsakemu zagotovili dovolj prostora. Nepomembna ni bila niti oblika mize. Dolga, podolgovata miza je med gosti vzpostavila jasno hierarhijo, glede na večjo ali manjšo oddaljenost gosta od gostiteljevega prostora. Manj očitno je bilo takšno rangiranje oseb, če so sedeli ob okrogli ali ovalni jedilni mizi.⁴⁷ Jedilna miza je morala biti obvezno pokrita s prtom, saj nepogrnjena miza velja za znak »nedvornega« okusa že vse od 15. stoletja dalje.⁴⁸ Prt je bil ponavadi iz istega materiala kot prtiči, ki so jih priložili ob jedilni pribor. Navadni prti in prtiči so bili izdelani iz dvonitnika, izjemoma tudi iz platna.⁴⁹ Ob bolj svečanih priložnostih, denimo ob slavnih ali kadar so gostili druge plemiče, so mizo pogrnili s prtom iz damasta in priložili prtiče iz istega materiala. Prtiči iz damasta so bili zelo cenjeni, še posebno veliki prtiči, ki so se lahko zavezali okoli vratu, da se gost ne bi polil z omako po obleki. Takšne prtiče so lahko postavili na mizo zgubane v razne figure, s čimer je miza dobila še lepši izgled.⁵⁰ Kranjski plemič je lahko sestavil enoten pogrinjek tudi ob večjem številu povablencev, saj garniture prtičev obsegajo od 6 do preko 30 prtičev.

Jean Francois de Troy: Obed z ostrigami. Bodite pozorni, da so oči vseh uprte v leteči zamašek šampajncea, ki se v 18. stoletju postal priljubljen v plemiških krogih. (Johnson, *Story of Wine*, str. 219.)

Na tako pogrnjeno mizo je bilo postavljeno namizno posodje. Krožniki in sklede iz medenine, bakra, kositra in majolike se še vedno najdejo med popisanim posodjem in so se uporabljali za običajne obede, vendar so postajali vse redkejši. Leseni krožniki, kakršne ima popisane v inventarju Janez Gregor Pl. Premru, so v tem času že velika izjema.⁵¹ Pri običajnih obrokih se je uporabljalo kositrne sklede in krožnike, podobno kot pri prtičih se jih je grupiralo v complete. Posebno so bili omenjeni kosi izdelani iz *Rosenzinna*, angleškega kositra in namizno posodje izdelano v ljubljanski tovarni posode (*Laibacher Geschirr*).⁵² Poleg kositra so v poštev prišli tudi servisi iz Holiča (*hollischer geschirr*). Ob bolj svečanih priložnostih so na jedilne mize prinesli bolj prestižne materiale. V veliki večini je šlo za servise iz porcelana. Kadar je deželni ritmojster Lorenz Pl. Szögyeny gostil zares ugleden goste ali je narava dogodka zahtevala zares svečano vzdušje, je na mizo postavil svoj servis iz uvoženega, pobarvanega in pozlačenega porcelana. Servis je obsegal 14 okroglih skled, 12 srednje veli-

⁴⁵ AS 309, škatla 40, fasc. XX, lit. G, št. 184, str. 9.

⁴⁶ AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 20; škatla 127, fasc. LI, lit. W, št. 180, str. 14.

⁴⁷ Štuhec, *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*, str. 188.

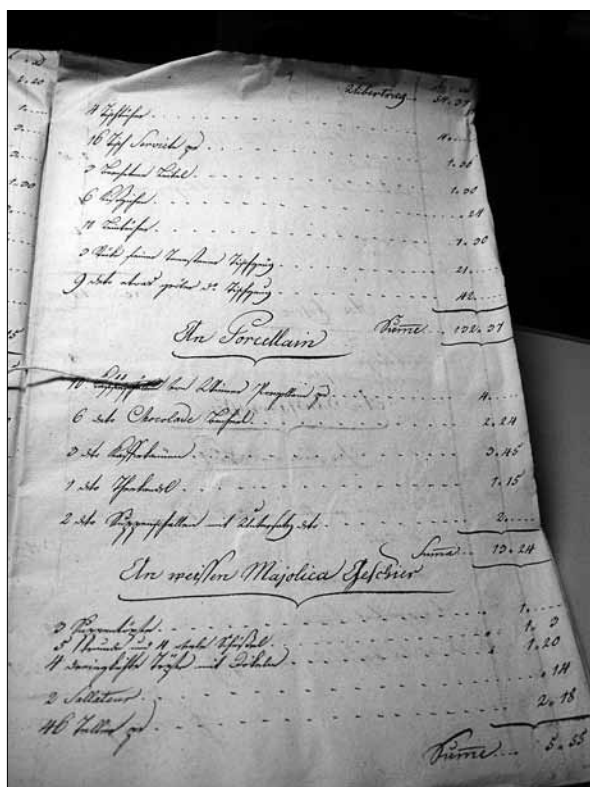
⁴⁸ Döbler, *Kochkünste*, str. 158.

⁴⁹ Med namiznim perilom grofice Frančiške Auersperg so popisani 3 prti s 6 prtiči iz grobega platna. Glej: AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 15.

⁵⁰ Döbler, *Kochkünste*, str. 138.

⁵¹ AS 309, škatla 92, fasc. XXXVIII, lit. P, št. 228, str. 9.

⁵² Posodje domače izdelave je bilo popularno tudi med premožnejšimi kranjskimi plemiči, kot je bila grofica Frančiška Auerspergova, ki je imela cel servis izdelan v ljubljanski tovarni.

Porcelanasto in majolično posodje popisano v inventarju Bernardina Zoisa Pl. Edelsteina.
(AS 309, Zl, škatla, 130, fasc. LII, lit. Z, št. 66, str. 9.)

kih in po 30 manjših in večjih krožnikov, 41 jušnih krožnikov in 4 ovalne lonce s pokrovko.⁵³ Poleg tega najbolj prestižnega servisa je imel na voljo še »rumeni« in »beli« servis s podobnimi količinami posode. Baron Bernardin Zois Pl. Edelstein si je juho postregel iz enega od dveh jušnikov izdelanih iz dunajskega porcelana, za 4 sklede Terezije Pl. Franchenfeld je izrecno navedeno, da so izdelane iz kitajskega porcelana.⁵⁴ Najdemo tudi nekaj posebnih servisov za zajtrk, izdelanih iz porcelana, npr. pri Karlu Pl. Gariboldiju ali Jožefu Fantonu Pl. Brunu.⁵⁵ Servisi iz porcelana niso bili nikakršna redkost na mizah kranjskih plemičev, ne moremo pa reči, da so bili del obveznega hišnega inventarja. Alojzija Pl. Wermatti si je tudi ob posebnih priložnostih morala pomagati s 5 okroglimi skledami in 22 krožniki iz kositra.⁵⁶ Poleg samega servisa

in skoraj obveznih srebrnih svečnikov so na mizi stale še (v veliki večini) srebrne solnice in posodice za poper, stekleničke za olje in kis... Sol so uporabljali za izboljšanje okusa jedi in kot sredstvo, ki preprečuje kvarjenje živil.⁵⁷ Transport nekaterih živil po Evropi v tistem času ne bi bil mogoč, če jih pred transportom ne bi pripravili s soljo. Na mizah kranjskega plemstva se je znašla tako morska kot kamena sol. Prvo so dobivali iz sredozemskih obal, predvsem iz okolice Trsta in Istre, kameno sol pa iz rudnikov v avstrijskih Alpah, predvsem iz Salzburga. Edina razlika med prečiščeno kameno in morskno soljo je bila, da je morska vsebovala tudi jod.⁵⁸ Ob serviranju deserta so na mizo postavili sklede za slaščice, izjemoma tudi papirnate krožnike, kakršne je imel baron Franc Bernard Rantlshofen.⁵⁹ V košarice ali sklede je bilo lahko kot desert postreženo tudi sadje.⁶⁰ Lorenz Pl. Szögyeny je na mizi ponudil sveže pomaranče iz svoje *Orangerie* na Cekinovem gradu.⁶¹ Grozdje se ni uporabljalo le za pridelavo vina, temveč je bilo na mizi tudi kot sveže sadje. Praviloma vrste grozdja, ki so dajale najboljše vino, niso bile najboljše kot desert, ki naj bi bil ob zaužitju zelo sočnega okusa.⁶²

Hrana, ki je prišla na mizo iz kuhinje, je bila gostom postrežena s pomočjo servirnega pribora. V omenjenem času so se uporabljale servirne žlice različnih velikosti in jušne zajemalke. V veliki večini so bile servirne žlice izdelane iz srebra (čistega ali 10 do 12 lotnega), izjemoma zasledimo tudi servirne žlice in zajemalke iz kositra. Srebrni servirni nož, vilico in žlico najdemo le v inventarju Jožefa Antona Pl. Garzarolija.⁶³ Omejitev pribora za serviranje na žlico in zajemalko nam kaže, da se je v toku procesa civiliziranja uveljavil drugačen pogled na uživanje hrane. Cele živali so zelo redko zašle na jedilno mizo. Še v začetku 18. stoletja je razkosanje živali in razdeljevanje mesa med goste razumljeno kot častno opravilo, ki ga opravi gostitelj ali to gesto prepusti kateremu od

⁵⁷ Döbler, *Kochkünste*, str. 173.

⁵⁸ Toussanit-Samat, *History of Food*, str. 459 – 463.

⁵⁹ AS 309, škatla 96, fasc. XXXX, lit. R, št. 150, str. 19.

⁶⁰ Sadju so bili najbrž namenjeni manjši krožniki v garniturah, oziroma so se uporabljali posebni krožniki za sadje, kakršne je imel Nikolaj Pl. Gandin (AS 309, škatla 40, fasc. XX, lit. G, št. 180, str. 8).

⁶¹ AS 309, škatla 111, fasc. XXXXV, lit. S, št. 272, str. 60.

⁶² Toussanit-Samat, *History of Food*, str. 248.

⁶³ AS 309, škatla 40, fasc. XX, lit. G, št. 184, str. 5.

gostov, ki ga želi posebej počastiti. Ob koncu stoletja se je razkosanje mesa umaknilo stran od oči gostov, dejstvo, da je pri obroku šlo za ubito žival, so poskušali čim bolj prikriti.⁶⁴ Po postrežbi si je posameznik pri uživanju hrane pomagal z jedilnim priborom. Po Le Salleju se med jedjo uporablja prtiček, krožnik, nož, vilico in žlico. Izpustiti karkoli od navedenega bi bilo v nasprotju z oliko.⁶⁵ Kranjsko plemstvo je uporabljalo vse tri dele jedilnega pribora: žlico, vilico in nož, čeprav očitno še ni bilo dokončnega poenotenja o tem, kaj natančno spada pod pojem jedilnega pribora (*Besteck*). Vilice in nož velikokrat nastopajo v kompletih, medtem ko so žlice popisane ločeno. V inventarju Bernardina Zoisa Pl. Edelsteina je popisanih 12 parov nožev in vilic iz čistega srebra in nato še ločeno od tega vpisa 12 žlic iz čistega srebra, podobno je vpisanih 6 parov vilic in nožev in 6 jedilnih žlic Leopolda Siegmunda Pl. Wiederkehrja.⁶⁶ Na drugi strani ob popisu srebrnega jedilnega pribora Franca Zorna Pl. Mildenhaima so komisariji poudarili, da je pribor sestavljen iz žlice, vilice in noža.⁶⁷ Pomembnejše kot dejstvo, kako se je združevalo jedilni pribor, je spoznanje, da so vsi kranjski plemiči uporabljali vse tri dele pribora, s čimer je bil končan proces sprememb vedenja pri jedi, ki je intenzivno potekal ob koncu 17. in v začetku 18. stoletja.⁶⁸ Jedilne navade, predvsem zgledi iz francoske višje družbe, so proti koncu 18. stoletja dosegli standard, ki ga je postopoma sprejela vsa višja družba. Od takrat dalje so se spreminjale le še podrobnosti, jedro zahtev je ostalo nespremenjeno.⁶⁹

Vino in ostale alkoholne pijače

Pijača, ki se je poleg vode največkrat znašla na plemiški jedilni mizi, je bilo vino. Seveda ne kakršnokoli, temveč vino, ki je ustrezalo njihovem položaju v družbi. Že Goethe je povzel misel, ki je

Vinska klet v Porenju.
(Johnson, *Story of Wine*, str. 291.)

med ljudmi krožila že od srednjega veka dalje, da »bogati želijo dobrega, revni pa veliko vina«.⁷⁰ Skoraj vsako plemiško domovanje je imelo svojo vinsko klet, kjer so hranili vino v sodih, kot se je to počelo že stoletja. Užitek zrelega vina je bil plemičem še precej nova izkušnja, saj so se vinske steklenice z dovolj kvalitetnim zamaškom, ki je omogočal dolgotrajno hrambo vina, pojavile šele po letu 1780. Tako je za najboljšo pijačo še vedno velja eno leto staro vino.⁷¹ Vinska klet kranjskih plemičev se v tem času še ni spremenila v prostor za hranjenje steklenic, saj le pri Antonu Pl. Bartallotiju najdemo v kleti popisanih 33 buteljk.⁷² Vinske steklenice si- cer najdemo med popisom posodja, vendar so bile te namenjene le prenosu vina od soda do jedilne mize in ne dolgotrajnem hranjenju. Večina vina, ki so ga hranili v kletih naši plemiči, ni bila starejša od nekaj let. Najstarejše vino, ki je čakalo na grofico Frančiško Auersperg v krupski vinski kleti, je bilo iz leta 1790 (inventar je bil sestavljen v letu 1796 – op.a.) in je označeno kot »staro«. Največji del vina, ki so ga hranili v njenih vinskih kletih, je nosil letnico 1796 oz. 1795.⁷³ V ostalih inventarjih le redko navajajo letnico vina, še manj jasno je, kakšno vino so pili. Če gre sklepati iz zgoraj omenjenega inventarja, je bila velika večina vina pridelana na lastnih posestvih, oziroma odkupljena od proizvajalcev iz neposredne bližine.⁷⁴ Med popisanimi zalogami vina barona Vincenza Wolkenperga najdemo 36

⁶⁴ Elias, *O procesu civiliziranja*, 1. zvezek, str. 233 – 235. Nekdaj je bil naziv dvornega razrezovalca zelo cenjen naziv in zanj ni bil primeren katerikoli človek. Oseba na tej funkciji je morala biti spretnih rok in uglajenega vedenja.

⁶⁵ Prav tam, str. 199.

⁶⁶ AS 309, škatla 130, fasc. LII, lit. Z, št. 66, str. 5; škatla 127, fasc. LI, lit. W, št. 177, str. 1.

⁶⁷ AS 309, škatla 130, fasc. LII, lit. Z, št. 60, str. 2.

⁶⁸ Štuhec, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*, str. 115 – 116.

⁶⁹ O obnašanju pri jedi glej Elias, *O procesu civiliziranja*, str. 213 – 215.

⁷⁰ Johnson, *Story of Wine*, str. 279 – 280.

⁷¹ Döbler, *Kochkünste*, str. 239 – 240.

⁷² AS 309, škatla 14, fasc. VIII, lit. B, št. 109, str. 33.

⁷³ AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 27 – 28 in 47.

⁷⁴ Na strani 47 omenjenega inventarja je omenjeno »Prelocker Wien«, pri čemer je Prelokar najbrž vinogradnik, ki jim je vino prodal ali območje, od koder je bilo vino odkupljeno.

Vino spodbuja družabnost. »Three-bottle man« (edino pravilo tega angleškega kluba je bila minimalna količina popitega na osebo) so bili začetniki kluba »The Briliants« iz londonskega Covent Gardna. V ozadju služabnik prinaša zbrani družini skledo punča, da bi se le-ti nekoliko osvežili pred nadaljevanjem.

(Johnson, *Story of Wine*, str. 294.)

avstrijskih veder deželne vina.⁷⁵ Siegmund Andrej Pl. Gandin je imel na zalogi 940 bokalov terana in 7 sodov za belo vino, ki so skupaj držali 400 bokalov, 3 vedra običajnega terana so bila shranjena pri Mariji Luciji Pl. Zergollern, Karl Pl. Gariboldi je hranil dve steklenici malvazije.⁷⁶ Da tudi v vinski kleti vino ni bilo varno pred nesrečo, nas spomni opomba komisarjev ob popisu zalog vina pri baronu Alojzu Juritschu. Ta je imel na zalogi 149 veder vina, a koliko bi jih šele imel, če mu ne bi velik del opreme za shranjevanje vina uničil požar v vinski kleti leta 1790.⁷⁷ Od provincialnega plemstva Kranjske ni šlo pričakovati, da bi kupovalo vrhunsko vino iz takratnega centra vinske industrije Bordeauxa.⁷⁸ Vendar se je vrhunsko vino dalo dobiti tudi znotraj Habsburške monarhije. Madžarski tokaj je bil najboljšo vino, kar ga je premogla monarhija. Njeni vladarji so izkoriščali najboljše vinograde za proizvodnjo tega vina, s katerim so želeli napraviti vtis na svoje ugledne goste. Na svetu naj ne bi bilo vina, ki bi se lahko kosalo s sladko aromo madžarskega tokaja. Tokaj je prihajal tudi iz Sedmograške,

kjer je svojo izredno sladkost dolgoval zelo pozni trgatvi že skoraj gnilih grozdov.⁷⁹

Ostale alkoholne pijače, ki jih je morda uživalo plemstvo, niso pustile mnogo sledi v inventarjih. Vermut očitno ni bil neznanka, saj najdemo pri Lorenzu Pl. Szögyenyu 24 kup za vermut, pri Tereziji Pl. Franchenfeld en vrč in pri Karlu Pl. Gariboldiju dve steklenici namenjeni prav za to pijačo.⁸⁰ Pivo, ki je v Nemčiji po tridesetletni vojni nadomestilo vino kot najbolj razširjeno pijačo,⁸¹ med kranjskim plemstvom ni bilo preveč priljubljeno, vsaj če sklepamo na podlagi popisane posodja. Baron Seles Gall je edini, ki ima v inventarju popisane tudi pивske vrčke.⁸²

Kava, čaj in čokolada

V začetku 18. stoletja je bila kava še relativno nov artikel med kranjskim plemstvom. Sprožala je številna ugibanja o njeni koristnosti oziroma škodljivosti.⁸³ Ob koncu stoletja je kava, ki izvira iz vzhodne Afrike in je s posredovanjem Arabcev in Benečanov prišla v Evropo v prvi polovici 16. stoletja, osvojila tudi širše sloje prebivalstva in ni bila več le pijača elite.⁸⁴ V Franciji so v 17. stoletju odprli prve kavarne, ob koncu 17. stoletja so se razširile tudi na ozemlju Habsburške monarhije. Začetek kavarniške kulture na Dunaju naj bi bil povezan z zaplenjenimi zalogi kave po drugem turškem obleganju Dunaja 1683. Pomembno vlogo pri širjenju kave so opravili armenski trgovci. Leta 1791 je bilo na Dunaju odprtih že preko 80 kavarn. Hkrati s pitjem kave se je razvijala tudi kavarniška kultura, kamor so spadale diskusije, prebiranje časopisov in igranje biljarda. Tudi druga glavna deželna mesta so v tem času že dobila svoje kavarne.⁸⁵ Iz Ljubljane je leta 1834 zdravnik Lippich poročal, da kavo poznajo že v skoraj vsakem gospodinjstvu v mestu, odprtih je bilo 7 kavarn.⁸⁶ Velik napredek

⁷⁵ AS 309, škatla 127, fasc. LI, lit. W, št. 180, str. 24.

⁷⁶ AS 309, škatla 40, fasc. XX, lit. G, št. 170, str. 8 – 9; škatla 130, fasc. LII, lit. Z, št. 63, str. 5; škatla 40, fasc. XX, lit. G, št. 174, str. 14. Osnovni meri za vino sta bili vedno vedro (Eimer) in bokal (Mass), pri čemer je bokal od 1761 dalje znašal 1/40 vedra. Bokal tako znaša 1,41 litra, vedro 56,6 litra. Vilfan, *Prispevki k zgodovini mer*, str. 52.

⁷⁷ AS 309, škatla 48, fasc. XXV, lit. J, št. 59, str. 17.

⁷⁸ O vinskem trgu v Bordeauxu glej: Johnson, *Story of Wine*, str. 252 – 266.

⁷⁹ Prav tam, str. 233 – 234 in 291.

⁸⁰ AS 309, škatla 111, fasc. XXXV, lit. S, št. 272, str. 31; škatla 30, fasc. XV, lit. F, št. 98, str. 8; škatla 40, fasc. XX, lit. G, št. 174, str. 10.

⁸¹ Johnson, *Story of Wine*, str. 186.

⁸² AS 309, škatla 40, fasc. XX, lit. G, št. 177, str. 6.

⁸³ O kavi in odnosu do nje na začetku 18. stoletja glej: Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 120 – 121.

⁸⁴ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 162 – 164.

⁸⁵ Sandgruber, *Anfänge*, str. 193 – 194.

⁸⁶ Prav tam, str. 196.

za artikel, ki je še sredi 18. stoletja veljal za pijačo zgornjih slojev prebivalstva. Kava je bila še vedno zelo priljubljena med plemstvom na Kranjskem, veliko bolj kot ostali opojni napitki, podobno kot že sredi 18. stoletja.⁸⁷ Na omembo same kave v inventarjih naletimo redko. Baronica Ivana Aichelburg ima popisanih 7 funtov kave v shrambi, grofica Frančiška Auersperg kar 32 funtov in Marija Dorotheja Pakisch Pl. Festenberg škatlo s 4 funti kave.⁸⁸ Med zalogami v trgovini Antona Pl. Bartallotija najdemo 2 ½ funta kave San Domenico, 100 funtov navadne in 16 ½ funta rjave kave.⁸⁹ Pravo sliko o razširjenosti kave nam dajejo vpisi kavnih skodelic, žličk, ročk ali celih servisov v inventarje.⁹⁰ Pitje kave ni bilo le krepčilo, bilo je družaben dogodek, temu primerna je bila tudi oprema. Kdor je dal nekaj nase, je imel doma kavni servis iz porcelana, ki je bil zelo cenjen med plemstvom zaradi visoke cene.⁹¹ Najpremožnejši med kranjskimi plemiči, Lorenz Pl. Szögyeny, grofica Frančiška Auersperg in baron Vincenz Wolkensperg, so si kavo natakali iz kavne ročke narejene iz čistega srebra, v pobarvane porcelanaste kavne skodelice.⁹² Bernardin Zois Pl. Edelstein je kavo serviral v 10 kavnih skodelic izdelanih iz dunajskega porcelana, grof Marija Siegmund Liechtenberg v 13 skodelic iz modro-belega porcelana. Po drugi strani se je grof Seifried Liechtenberg ob običajnih priložnostih zadovoljil s pitjem kave iz kositrnih skodelic.⁹³ K servisom so sodili še vrčki za mleko in sladkornica, navadno iz istega materiala kot servis.

Čaj je bil na Kranjskem v začetku 18. stoletja velika novost, tudi v Evropi je bil še konec 17. stoletja rariteta. Z eksotično modo se je razširil po celini, predvsem je bil popularen v Angliji in na Nizozemskem, kjer se je veliko povpraševalo po kitajskem in japonskem čaju ter ustreznih porce-

Serviranje kave v 18. stoletju.
(Kuhar, Kulinja v baroku, str. 19.)

lanastih skodelicah.⁹⁴ Ob koncu stoletja ni bil več neznanka med plemstvom na Kranjskem,⁹⁵ čeprav še ni postal stalnica v vseh plemiških domovanjih. Uživanje čaja je zato s seboj nosilo tudi sporočilo o svetovljanskem gurmanstvu.⁹⁶ Lorenz Pl. Szögyeny je imel tako kot ročko za kavo tudi čajnik iz čistega srebra težak 1 marko in 11 lotov, Bernardin Zois Pl. Edelstein čajnik iz dunajskega porcelana.⁹⁷ Kljub vsemu, čaj med plemstvom nikoli ni dosegel popularnosti kave. V veliki večini primerov plemiči niti niso imeli posebnih servisov za pitje čaja, temveč se ga je pilo kar iz kavnih skodelic. Čajnik je bil dodatek h kavnemu servisu, kot pri Jakobu Pl. Vischerju, kjer je čajnik popisani skupaj s servisom 9 kavnih skodelic, vrčka za mleko, ročke za kavo in sladkornice.⁹⁸ Izjemi sta bili Alojzija Pl. Wermatti

⁸⁷ Štuhec, *Materialna kultura*, str. 212.

⁸⁸ AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 121, str. 15; škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 33; škatla 92, fasc. XXXVIII, lit. P, št. 230, str. 9.

⁸⁹ AS 309, škatla 14, fasc. VIII, lit. B, št. 109, str. 19 – 21.

⁹⁰ Posodje v zvezi z uživanjem kave je popisano v 48 inventarjih, oz. 40 % vseh inventarjev.

⁹¹ Sandgruber, *Anfänge*, str. 195.

⁹² AS 309, škatla 111, fasc. XXXV, lit. S, št. 272, str. 14 in 30 – 31; škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 118, str. 8 in 24; škatla 127, fasc. LI, lit. W, št. 180, str. 3 – 4.

⁹³ AS 309, škatla 130, fasc. LII, lit. Z, št. 66, str. 9; škatla 66, fasc. XXIX/A, lit. L, št. 119, str. 11; škatla 66, fasc. XXIX/A, lit. L, št. 124, str. 44.

⁹⁴ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 122; Döbler, *Kochkünste*, str. 203 – 208.

⁹⁵ Čajniki so popisani v 20 inventarjih (16,7 % vseh inventarjev). Sredi 18. stoletja je posodje za čaj prisotno v vsakem desetem inventarju, torej do konca 18. stoletja ta pijača ni napravila velikega koraka naprej, kar se tiče njene priljubljenosti med kranjskim plemstvom. Glej: Štuhec, *Materialna kultura*, str. 214 – 215.

⁹⁶ Prav tam, str. 207.

⁹⁷ AS 309, škatla 111, fasc. XXXV, lit. S, št. 272, str. 15; škatla 130, fasc. LII, lit. Z, št. 66, str. 9.

⁹⁸ AS 309, škatla 119, fasc. XXXVII, lit. U-V, št. 53, str. 18.

s 6 steklenimi skodelicami za čaj in Alexander Pl. Scheel s parom velikih čajnih skodelic. Slednji je shranil tudi 4 škatle s holandskim čajem.⁹⁹

Čokolado se je vedno povezovalo z izbrano družbo. Elitistična podoba čokolade je bila v družbi tako močno prisotna, da je postala skoraj simbol mehkužnosti in brezdelnosti aristokracije.¹⁰⁰ Med kranjskim plemstvom je bila čokolada razširjena za malenkost bolj kot čaj.¹⁰¹ V povezavi s čokolado najdemo med popisom posodja kupe za čokolado iz porcelana, izjemoma tudi iz pločevine, kositra ali stekla. Dve skodelici baronice Ivane Aichelburg sta bili celo iz čistega srebra, v shrambi pa na zalogi 12 $\frac{3}{4}$ funta čokolade.¹⁰² Škatlo z 2 $\frac{1}{2}$ funta čokolade je imela tudi Marija Doroteja Pakisch Pl. Festenberg.¹⁰³

S širjenjem pitja kave, čaja in čokolade se je povečala poraba sladkorja. Vse do obdobja industrializacije je ostal luksuzni artikel, ceniti (s čimer se je povečala dostopnost) se je začel šele od začetka 19. stoletja dalje. V devetdesetih letih 18. stoletja je znašala poraba sladkorja v avstrijskem delu monarhije okoli 5600 ton, oz. 0,4 kg na prebivalca.¹⁰⁴ Prestižnost sladkorja v družbi je bilo mogoče zaznati tudi iz sladkornic, kjer je bil spravljen. Najbolj premožni so zajemali na mizi sladkor iz sladkornic iz čistega srebra¹⁰⁵ ali vsaj iz porcelana. Najbližja rafinerija sladkorja je bila na Reki. Do leta 1775 je imela reška rafinerija izključno pravico za proizvodnjo sladkorja v monarhiji, nato so podobne pravice pridobile tudi druge rafinerije. V naši bližini

so konec 18. stoletja ustanovili več rafinerij v Trstu, ki pa niso obratovale dolgo.¹⁰⁶

Kava, čaj in čokolada niso bili le prehrabetni artikli, ob pitju teh napitkov se je odvijalo živahno družabno življenje. Z njimi so se pojavile nove oblike družabnosti in možnosti socialnega komuniciranja in reprezentiranja.¹⁰⁷ Izgled servisa, z vsemi dodatki, je bil zato izrednega pomena za ugled posameznika v družbi. Zato najdemo nemalo sladkornic, kavnih žličk, kup za čokolado itd. popisanih med srebrnino ali dragocenostmi. Bili so več kot le posodje in jedilni pribor, predstavljali so enega ključnih delov premoženja, tako v gmotnem kot socialnem oziru. Kavne ročke, čajniki, skodelice in kupe za čokolado iz različnih materialov (porcelan, kositer, holič,...) so omogočali njihovem imetniku hierarhizirano uporabo posodja, glede na pomen, ki ga lastnik pripisuje dogodku oz. povabljenim gostom.¹⁰⁸

Viri in literatura

Arhivsko gradivo:

Arhiv Republike Slovenije, AS 309, fond
zapuščinskih inventarjev (ZI)

Literatura:

- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog*, I. zvezek: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: DZS, 1970
- BRAUDEL, Fernand: *Igre menjav. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.-XVIII. sstoletje, I.del. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta, 1989
- BRAUDEL, Fernand: *Časi sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.-XVIII. stoletje, II.del. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta, 1991
- CHAUNU, Pierre: *Civilizacija klasične Evrope*. Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija, 1977

⁹⁹ AS 309, škatla 119, fasc. XXXXVII, lit.U-V, št. 58, str. 8; škatla 111, fasc. XXXXV, lit. S, št. 269, str. 4 in 6.

¹⁰⁰ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 166.

¹⁰¹ Čokoladne skodelice in kupe so popisane v 26 inventarjih (21,7 % vseh inventarjev). Priljubljenost čokolade je ostala na podobni ravni kot sredi 18. stoletja. Glej: Štuhec, *Materialna kultura*, str. 213.

¹⁰² AS 309, škatla 8, fasc. IV, lit. A, št. 121, str. 4 in 15. Podstavke za čokoladne kupe iz čistega srebra je imela tudi grofica Frančiška Auersperg.

¹⁰³ AS 309, škatla 92, fasc. XXXVIII, lit. P, št. 230, str. 9.

¹⁰⁴ Sandgruber, *Anfänge*, str. 205 – 207.

¹⁰⁵ Grof Marija Siegmund Liechtenberg je na mizo ob posebnih priložnostih lahko postavil sladkornico iz čistega srebra težko 19 $\frac{1}{2}$ lota, za bolj običajne priložnosti je uporabljal majolično sladkornico. Glej: AS 309, škatla 66, fasc. XXIX/A, lit. L, št. 119, str. 4 in 11.

¹⁰⁶ Valenčič, *Sladkorna industrija v Ljubljani*, str. 15.

¹⁰⁷ Štuhec, *Materialna kultura*, str. 215.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 218 – 219.

- DÖBLER, Hannsferdinand: *Kochkünste und Tafelfreunden*. München: Orbis Verlag, 2000
- ELIAS, Norbert: *O procesu civiliziranja, 1. zvezek: Vedenjske spremembe v posvetnih višjih slojih zahodnega sveta*. Ljubljana: Založba *cf, 2000
- ILC, Marija (sestra Vendelina): *Kuharica sestre Vendeline. Slovenska meščanska kuhinja*. Ljubljana: Vale-Novak, 1994
- JOHNSON, Hugh: *Story of Wine*. London: Mitchell Beazley, 2002
- KRONDL, Michael: *The Taste of Conquest. The Rise and Fall of the Three Great Cities of Spices*. New York: Ballantine Books, 2008
- KUHAR, Boris: *Kuhinja v baroku (17. in 18. stoletje)*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1988
- MONTANARI, Massimo: *Lakota in izobilje: zgodovina prehranjevanja v Evropi*. Ljubljana: Založba *cf, 1998
- SANDGRUBER, Roman: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1982
- ŠTUHEC, Marko: *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*, (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000
- ŠTUHEC, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventar 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1995
- TOUSSANIT-SAMAT, Maguelonne: *History of Food*. Cambridge: Blackwell Publishers Ltd, 1996
- VALENČIČ, Vlado: *Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze*. Ljubljana: Mestni arhiv, 1958
- VALENČIČ, Vlado: *Sladkorna industrija v Ljubljani*. Ljubljana: Kronika, 1957
- VILFAN, Sergij: Prispevek k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, v: *Zgodovinski časopis*, št. 8 (1954), str. 27-85
- VODNIK, Valentin: *Kuharske bukve/is nemskiga preslavenjene od V.V.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999
- WEIGL, Igor: *Matija Persky. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja*, (magistrska

naloga). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000

Zusammenfassung

DIE KLEINEN GEHEIMNISSE DER GROSSEN GEDECKTEN TISCHE

Ein Beitrag zur Geschichte der Ernährung des Krainer Adels am Ende des 18. Jahrhunderts

Das 18. Jahrhundert wird nicht als eine Periode in die Geschichte eingehen, in der man im Allgemeinen viel und gut aß. Die wachsende Zahl der Bevölkerung und die bescheidenen Fortschritte in der Landwirtschaft bedingten häufige Hungersnöte. Diese wurden erst überwunden, als aus den Kolonien neue Nahrungsmittel eingeführt wurden (Mais, Kartoffel), die zwar schon zuvor in Europa bekannt waren, aber erst in dieser Zeit massenhaft verwendet wurden, um vor allem die ärmere Bevölkerung satt zu bekommen. Die adeligen Schichten mussten keinen Hunger fürchten. Diejenigen, die Grund und Boden besaßen, konnten den Großteil ihrer Bedürfnisse nach Grundnahrungsmitteln mit eigenen Erzeugnissen und den Abgaben der Untertanen abdecken. In den Städten wohnende Adelige konnten sich auf das Angebot der städtischen Märkte verlassen oder bei den städtischen Händlern noch erlesenere Waren kaufen.

Bei den Mahlzeiten des Adels ging es nicht nur um den Genuss der Nahrung, sondern es handelte sich auch um ein gesellschaftliches Ereignis, insbesondere wenn auch Gäste eingeladen waren. Am Ende des 18. Jahrhunderts wollte der gute Gastgeber nicht mehr mit einer enormen Menge an Nahrung auf sich aufmerksam machen und diese war nun der Zahl der Gäste angepasst. Großes Augenmerk wurde jedoch auf die Ordnung und das Aussehen des Tisches sowie die Auswahl der zu Tisch geladenen Gäste gelegt. Der Platz des Gastes am Esstisch, besonders seine Entfernung zum Gastgeber, spiegelte seine Position in der Gesellschaft wider. Von den am Mahl Teilnehmenden wurde auch erwartet, dass sie die Regeln des guten Benehmens beachten, die sich zu jener Zeit bereits vollständig durchgesetzt hatten. Eine Missachtung dieser Normen galt als Zeichen der Unhöflichkeit. Ein wichtiges Element des Benimmens bei Tisch war die richtige Handhabung des Essbestecks. Am

Ende des 18. Jahrhunderts kannte und benützte der Krainer Adel alle drei Elemente des Bestecks: Messer, Löffel und Gabel. Der Esstisch musste für das Mahl entsprechend gedeckt sein. Bei alltäglichen Gelegenheiten wurden Tischtücher und Servietten aus Beiderwand verwendet, bei festlichen Anlässen Ensembles aus Damast. Das Tischgeschirr war aus Zinn, Fayence aus der Fabrik in Holič oder – für festlichere Gelegenheiten – aus Porzellan. Meist handelte es sich um einheitliche Geschirr-Sets, die alles von der Suppenschüssel, den Suppen- und Esstellern bis zu den Salatschüsseln etc. umfassten. Das Essen wurde mit Hilfe eines Vorlegebestecks serviert. Am Ende des 18. Jahrhunderts waren nur mehr Vorlegegabel und -löffel in Gebrauch, kaum mehr Messer. Dies zeigt, dass sich das Tranchieren von den Esstischen in die Küchenräume verlagert hatte.

Das Getränk, das am häufigsten auf den Tisch der Krainer Adelligen kam, war Wein. Der Großteil des Weines, der in Weinkellern aufbewahrt wurde, war nicht älter als 5 Jahre, da entsprechende Bouteillen mit qualitätsvollen Korken zur langfristigen Lagerung des Weines in Krain noch nicht verbreitet waren. Der Krainer Adel griff nicht zu importierten Weinen, die Mehrheit des getrunkenen Tropfens entfiel auf Wein, der auf den eigenen Gütern angebaut oder bei den umliegenden Produzenten gekauft wurde. An erster Stelle unter den Genussgetränken stand – wie schon zur Mitte des 18. Jahrhunderts – der Kaffee, der unter den Krainer Adelligen völlig heimisch geworden war und auch neue Formen adeliger Geselligkeit mit sich gebracht hatte. Daher verwundert es nicht, dass die Gastgeber großes Augenmerk darauf legten, in welchem Kaffeeservice der Kaffee gereicht wurde. Einige schenkten den Kaffee aus reinen Silberkannen ein. Dem Kaffee folgte auf der Beliebtheitsskala die Schokolade. Während der Kaffee bis zum Ende des 18. Jahrhunderts alle Gesellschaftsschichten erreicht hatte, blieb Schokolade ein Statussymbol des Adels – und für Kritiker der Aristokratie auch ein Symbol der Nichtstuerei und der Verweichlichung des Adels. Die Adelligen tranken die Schokolade aus eigenen Schokoladetassen. Viel weniger verbreitet unter dem Krainer Adel war das Teetrinken, obwohl das Getränk nicht unbekannt war. Im Unterschied zu den Kaffeeservice hatten nur wenige Adelige eigene Teeservice. Meist wurde dem Kaffeeservice eine Teekanne hinzugefügt und

zum Trinken verwendete man einfach die Kaffeetäschchen.

Schlagwörter: *Adel, Krain, 18. Jahrhundert, Ernährung, Küchenausstattung, Essbesteck, Geschirr, Nahrungsmittel*

Jurij Šilc

Ljubljanske srajce

Kako je slovensko in nemško časopisje pred 130 leti videlo ravs in kavs med medvoškimi kmeti in ljubljanskimi »liedertaflerji«

ŠILC Jurij, doc. dr., višji znanstveni sodelavec, Cesta Cirila Kosmača 51, SI-1211 Ljubljana Šmartno

394(497.4Ljubljana)"1880"
323.1(497.4Ljubljana)"1880"

LJUBLJANSKE SRAJCE

Kako je slovensko in nemško časopisje pred 130 leti videlo ravs in kavs med medvoškimi kmeti in ljubljanskimi »liedertaflerji«

ŠILC Jurij, Assistant Professor, Senior Researcher, Cesta Cirila Kosmača 51, SI-1211 Ljubljana Šmartno

394(497.4Ljubljana)"1880"
323.1(497.4Ljubljana)"1880"

"LJUBLJANSKE SRAJCE"

How Slovenian and German newspapers viewed the tensions between Medvode farmers and the Ljubljana "liedertaflers"

Leta 1880 je organiziralo Ljubljansko pevsko omizje (Laibacher Liedertafel) izlet na Šmarno goro. Tam naj bi se pevci, ki so bili po večini ljubljanski Nemci, neprimerno vedli, po grmovju obešali in sušili prepotene srajce (od tod kasneje žaljivka »ljublanske srajce«) ter samo v ogrnjenih suknjičih hodili v gostilno. Dalje naj bi v cerkvi kadili cigare, igrali na orgle poskočnice in plesali pred cerkvijo. Pri povratku je prišlo zvečer v Medvodah do manjšega spopada med nekim kmečkim fantom in skupino šestih pevcev. Nemško časopisje, kjer sta prednjačila Laibacher Zeitung in Laibacher Tagblatt, je pripisalo ta napad slovenski politiki, ki naj bi naščuvala kmete nad nemške pevce. Nemško časopisje je krivdo za medvoške dogodke zvalilo tudi na orožnike, ki naj ne bi ustrezno posredovali. Janeza Jana, vodjo medvoških orožnikov, so te obtožbe tako prizadele, da si je tri dni po teh dogodkih vzel življenje. Sledilo je prelivanje črnila in večmesečna »novinarska vojna« med slovenskim in nemškim časopisjem o tem, kaj se je zgodilo na Šmarni gori in v Medvodah. Urednik Laibacher Zeitung Leo Suppantšitsch in predstojnik Laibacher Liedertafel Eduard Wraweczke sta proti Slovencu, Slovenskemu narodu in Novicam sprožila tudi tožbe. Navsezadnje je bil spoznan za krivega napada na pevce v Medvodah 18-letni kmečki fant Anton Košenina iz Spodnje Senice in zaradi hudodelstva obsojen na enoletno zaporno kazen.

Ključne besede: časopisje, nemštvo v Ljubljani, Laibacher Liedertafel, Medvode, Šmarna gora, druga polovica 19. stoletja

In 1880, the Ljubljana choir party (Laibacher Liedertafel) organized an outing to the hill of Šmarna gora. The singers, the majority of whom were Ljubljana Germans, apparently behaved disrespectfully there; they hung out their sweaty shirts to dry on the bushes (the incident prompting offensive phrase "ljublanska srajca" (literally, Ljubljana shirts) to develop later) and returned to the valley wearing only their coats. In addition, they had apparently smoked cigars in the church, played dancing songs on the organ and danced in front of the church. Upon their return, a minor clash broke out in Medvode in the evening between a farm boy and a group of six singers. The German newspapers, spearheaded by the *Laibacher Zeitung* and *Laibacher Tagblatt*, blamed Slovene politics for this attack and accused it of instigating the farmers against the German singers. The German newspapers also blamed the gendarmes for the Medvode incident for apparently having failed to intervene appropriately. Janez Jan, head of the Medvode gendarmes, was so upset by the accusations that he took his life three days after the incident. A several-month long spilling of ink and a "journalistic war" ensued between Slovenian and German papers about what had happened on Šmarna gora and in Medvode. In addition, the editor of *Laibacher Zeitung*, Leo Suppantšitsch, and the superintendent of the Laibacher Liedertafel, Eduard Wraweczke, filed lawsuits against *Slovenec*, *Slovenski narod* and *Novice*. In the end, an 18-year-old farm boy, Anton Košenina from Spodnja Senica, was found guilty of attacking the singers in Medvode and was sentenced to one year in prison for the crime.

Key words: newspapers, Germans in Ljubljana, Laibacher Liedertafel, Medvode, Šmarna gora, second half of the 19th century

Uvod

Leta 1935 je v *Kroniki slovenskih mest* duhovnik in zgodovinar Ivan Vrhovnik objavil kratek sestavek z naslovom *Ljubljanska srajca*, ki se glasi: »Pomilovanje, a hkrati ogorčenje se me loti, kadar slišim to zbadljivko – psovko, tako je rekel odličen slovenski pisatelj. 'Še celo ponašajo se z njo nekateri zaslepljeni Ljubljančani. Rabijo jo kot nekaj epitheton ornans in malo manjka, da se kdo iz njih oglasi s predlogom, naj se v ljubljanskem grbu nadomesti zmaj s – srajco.' – Odkod ta psovka? Pred 60 leti je bila neznana. Krog leta 1880. so napravili ljubljanski nemškutarji (ne spominjam se, ali so bili turnarji ali nemško pevsko društvo)¹ izlet na Šmarno goro. Vsi prepoteni so prispeli na vrh, se slekli in razobesili po drevju srajce, da so se posušile. Domačini so se spotikali nad tem in tedaj so zdeli psovko 'ljublanske srajce' ljubljanskim nemškutarjem. Samo njim je bila namenjena ta zbadljivka, nikakor pa ne Ljubljančanom sploh, najmanj pa ljubljanskim narodnjakom. Nemčurji so brez sledu izginili. Po njih je ostala samo psovka 'ljublanska srajca' in je skrajni čas, da gre v pozabo tudi malovredna dediščina.«²

Vrnimo se najprej v drugo polovico 19. stoletja in poskusimo osvetliti dogodke, ki jih navaja Vrhovnik v zgornjem citatu. V času Avstro-Ogrske je bila nemška manjšina v Ljubljani vplivna in pomembna tako v gospodarskem in političnem, kakor tudi v kulturnem pogledu, čeprav je bilo njeno število sorazmerno majhno. Tako je bilo leta 1880 v Ljubljani približno petina nemško govorečega prebivalstva.³

Za ta čas je značilno, da so se družili določeni nemški krogi istega sloja. Visoki oficirji, uradniki, zdravniki, advokati itd., so zahajali v izolirani krog

ljublanskega nemštva in nemškutarstva – Kazino. Podoben krog nemštva se je zbiral pod okriljem *Filharmonične družbe*.⁴ Kot nekakšna protiutež je bila avgusta 1872 ustanovljena *Glasbena Matica*, ki si je prizadevala ohranjati in spodbujati slovensko glasbeno kulturo.

Nekaj podobnega kot na glasbenem področju je bilo tudi s telesno kulturo, ko sta leta 1863 nastali dve telovadni društvi: slovensko *Gimnastično društvo Južni sokol* (od 1868 *Ljubljanski Sokol*) in *Laibacher Turnverein* (Ljubljansko telovadno društvo). Slednji so v čast nemške zmage na volitvah v mestni svet v Ljubljani leta 1868 priredili izzivalni izlet v Mengeš. Na povratku so jih slovenski kmečki fantje na Ježici strahovito pretepli. Naslednje leto (23. maja 1869) so »turnarji« pripravi podobni izlet na Janče, tokrat tudi z bobni in nemško zastavo. Ponovno so jih slovenski kmetje pretepli in jim vzeli zastavo. Ko je na povratku prišlo do spopada v Vevčah, so turnarji poklicali na pomoč orožništvo. V spopadu je bil ubit slovenski fant Rode, vklenjenih in zaprtih pa je bilo še okoli šestdeset mož in fantov, kateri so bili odpeljani v Ljubljano. Deset mesecev kasneje (16. marca 1870) jih je bilo 19 obsojenih, nekateri na celo do tri in pol leta ječe.⁵ Kmetje so si takrat prislužili skupaj čez 30 let ječe, ki jo je »le milostljiva cesarjeva beseda za nekaj let skrajšala«. Turnarji si od takrat dalje niso več upali na deželo. Povsem drugače je bilo ob izletu *Ljubljanskega Sokola* 28. junija 1868 iz Ježice skozi Gameljne, Šmartno, Tacen in Vižmarje v Šentvid nad Ljubljano.⁶ Malo pred Tacnom je pričakala Sokole množica ljudi na čelu s Koširjevo Franjo,⁷ ki jih je pristrčno pozdravila: »Častiti domoljubje! Dovolite mi, da

¹ Vrhovnik je imel v mislih izlet nemškega pevskega društva *Laibacher Liedertafel* na Šmarno goro, ki je potekal v nedeljo, 18. julija 1880. Kot je že nekaj let prej (1928) zapisal Josip Novak v knjigi *Šmarna gora, se pevci niso vedli posebno spodobno, kar je vzbudilo v navzočem kmetskem ljudstvu precejšnjo nejevoljo. V Medvodah so nekateri izzivajoči »Liedertaflerji« dobili tudi nekoliko po grbi.* — Prim. Josip Novak, *Šmarna gora*, 1928, str. 115.

² Prim. Ivan Vrhovnik, *Ljubljanska srajca*, v: *Kronika slovenskih mest*, let. 2, 1935, str. 183.

³ Prim. Vlado Valenčič, *Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880*, v: *Zgodovinski časopis*, let. 28, št. 3-4, 1974, str. 295 in 304.

⁴ Prim. Damjan Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*, 1979, str. 15-16.

⁵ O Janški in Vevški glasoviti borbi, v: *Slovenski gospodar*, let. 4, št. 12, 24. 3. 1870, str. 4.

⁶ Dopisi, v: *Novice*, let. 26, št. 25, 17. 6. 1868, str. 201.

⁷ Narodna in prosvetna delavka Franja Malenšek por. Gulič (* 10. januarja 1852 v Tacnu, † 15. julija 1927 v Ljubljani) se je ob tej priložnosti kot 16 letno dekle prvič srečala s pesnikom in pisateljem Franom Levstikom, borcem za Zedinjeno Slovenijo. Pomembno je bilo tudi njeno sodelovanje na vižmarskem taboru, 17. maja 1869, kjer je tudi pozdravila udeležence s slavnostnim govorom, ki ji ga je sestavil Fran Levstik. Tabor ju je še bolj zbližal in Levstik se je ob številnih obiskih pri Koširju vse bolj čustveno navezoval na mlado in lepo Franjo. Njuno znanstvo je trajalo vse do februarja 1872 in pesnik ji je posvetil tudi svoje najlepše ljubezenske

vzdignem svoj glas, ter izrečem in Vam naznanim svoje misli v imenu vseh svojih sosedov. Radostno nam bije srce videti Vas, predragi domorodci, pred pragom domačim. Srčna hvala Vam, da ste nas razveselili in počastili danes s svojim prihodom, in da hočete obiskati našo cerkvico. Neizrečeno smo veseli, da imamo danes priložnost pokazati Vam, dragi bratje, da tudi mi ljubimo narod. Zagotovimo Vas danes vedno biti z Vami enacih misli. Zatoraj zdihnem z Vami vsemi iz globočine srca: Oj da bi nam previdnost božja dala, da bi vera rodila slogo in ljubezen, da bi se pobratil narod v teh k večni slavi po besedah pesnika: Če nam je ljubezen mati in sloga nas pobrati večna bo Slavjanom čast. Zatoraj, delajmo za vero, dom, cesarja, da nam Slave bo sijala zarja, pokažimo, da vsi, vsi smo korenine prave, otroci Slave. Saj vikše dolžnosti in slavnosti ni, kot za domovja čast, blagor in srečno rast delati, dokler naš Triglav stoji.« Po končanem govoru so pripela dekleta Sokolom na prsi šopke rož in ti so nadaljevali proti Tacnu, kjer so bili postavljeni trije slavoloki z napisi: »Na zdravje«, »Bog živi Slavjane« in »Vse za vero, dom in cesarja!«⁸

Povrnimo se ponovno na področje glasbe. Poleg *Glasbene Matice*, sta bili v času med 1875 in 1879 ustanovljeni v Ljubljani tudi dve nemški glasbeni organizaciji: *Laibacher Musikverein* (Ljubljansko glasbeno društvo) in *Laibacher Liedertafel* (Ljubljansko pevsko omizje). Prva je bila povsem lokalnega pomena, druga pa je bila vplivnejša, saj je svoj delokrog prenesla iz Ljubljane tudi na deželo.⁹

Ljubljanski »liedertaflerji«

Laibacher Liedertafel,¹⁰ ki so ga osnovali člani *Filharmonične družbe*, je zaprosilo deželno vlado za odobritev in potrditev svojih pravil dne 29. junija 1879.¹¹ Kljub prvotni odklonitvi je bilo to

društvo 25. septembra istega leta odobreno. Namen društva je bilo negovanje nemških in slovenskih pesmi in svojim članom je dovoljevalo, da so se lahko sočasno udeleževati tudi v drugih glasbenih ali pevskih društvih. *Laibacher Liedertafel* je prvo leto vodil prof. Anton Heinrich.¹² Ko je Heinrich v začetku novembra 1879 odložil svojo funkcijo,¹³ ga je najprej nasledil njegov nekdanji dijak Eduard Wawreczka, v letu 1881 pa Julij Ohm-Janušovsky, ki je bil kasneje tudi odbornik *Glasbene Matice*. Zanimivo je, da je bil krajši čas tajnik tega društva tudi Oton Čelešnik, ki je bil pozneje prav tako član *Glasbene Matice*. To dokazuje, da so *Laibacher Liedertafel* sestavljali nemški in slovenski člani ali je to vsaj bil namen, kar lahko sodimo zlasti po vlogi, ki sta jo v tem pevskem društvu zavzemala Ohm-Janušovsky in Čelešnik.

Prvi pevski večer društva, ki je bil sicer napovedan že za nedeljo, je zaradi slabega vremena potekal naslednji večer, v ponedeljek, 28. julija 1879 na vrtu Kolodvorske restavracije Južne železnice v Ljubljani.¹⁴ Pod vodstvo zborovodje in trgovskega knjigovodje J. E. Schulza so zapeli 11 pesmi, med njimi le dve slovenski, in sicer Benjamina Ipavca »Domovini« ter Antona Nedvėda »Moja rožica«.¹⁵ Večernemu pevskemu nastopu je sledil tudi ognjemet. Nesorazmerje med nemškimi in slovenski-

Gōri (Rosenberg) poleg Ljubljane smo slišali v sredo zvečer pod milim nebam pervikrat pevsko družbo (Liedertafel) slovenske in nemške pesme prepevati. Poslušavcov je bilo, de se je vse tērlo. Če bi mi kaj svetovati imeli, bi rėkli: de naj vsa častita družba drugikrat pesmi enoglasno pōje, de bo petje lepih pesem bolj zdalo in poslušavce bolj vnelo.« Poleg pesmi Jurija Flajšmana, Blaža Potočnika in Gregorja Riharja so takrat zapeli tudi Prešernovo Strunam, ki jo je uglasbil Camilo Mašek. — Prim. Novičar iz Ljubljane, v: Novice, let. 7, št. 30, 25. 7. 1849, str. 134; Die Liedertafel auf dem Rosenberge, v: Illyrisches Blatt, let. 31, št. 59, 24. 7. 1849, str. 233.

pesmi. — Prim. Jurij Šilc, *Zgodovina župnije Šmartno pod Šmarno goro*, 1999, str. 218–219.

⁸ Dopisi, v: Novice, let. 26, št. 27, 1. 7. 1868, str. 217–218.

⁹ Prim. Dragotin Cvetko, *Ljubljanska Glasbena Matica in njen pomen*, v: Kronika, let. 2, št. 2, 1954, str. 37–38.

¹⁰ *Liedertafel* je posebna oblika manjšega moškega zbora, kjer so pevci med petjem sedeli okrog mize (pevsko omizje). — Prim. Muzička enciklopedija II, Zagreb, 1963, str. 105–106.

¹¹ Prvi nastop *Liedertafel* zbora v okviru *Filharmonične družbe* je bil v Ljubljani že skoraj 30 let prej, 18. julija 1849 so pevci pripravili premierni nastop na ljubljanskem Rožniku. O tem dogodku sta poročala *Illyrisches Blatt* in *Bleiweisove Novice*, ki so zapisale: »Na prijazni Cvetliški

¹² Gimnazijski profesor in stenograf Anton Heinrich (* 11. novembra 1830 v Liebenthalu, † 10. aprila 1888 v Ljubljani), je na gimnaziji v Ljubljani poučeval geografijo, zgodovino, nemščino in stenografijo. Bil je kljub raznim metodičnim posebnostim dober pedagog in kljub svojemu znanemu šovinizmu tudi pri slovenskih učencih spoštovan in priljubljen.

¹³ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 257, 8. 11. 1879, str. 2199.

¹⁴ *Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 171, 28. 7. 1879, str. 1471; Singabend, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 172, 29. 7. 1879, str. 1480.

¹⁵ *Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 170, 26. 7. 1879, str. 1460.

mi pesmimi je opazil tudi *Slovenski narod*, ki je 30. julija zapisal: »Prvi pevski večer je priredilo to pevsko društvo minoli ponedeljek na železniške restavraciji. Žal, da ne moremo temu novemu društvu nakloniti vseh svojih simpatij, kajti, glava mu je znani prof. Heinrich, in kakor uže prvi program veselic kaže, društvo néma popolnoma mejnarodnih principov, kar kaže razmera: dve slovenski in 9 nemških pesnj. Bomo videli v drugič to morebiti popravljeno?«¹⁶

Že v Kranju, kjer so imeli 3. avgusta 1879 na vrtu g. Dolenca svoj drugi nastop,¹⁷ so med nemškimi zapeli tudi nekaj slovenskih pesmi: Nedvčdovi »Moj dom« in »Moja rožica«, Jenkov četverospv »Strunam« in Ipavčvo »Domovini«. Pevskega večera se je udeležilo 300 poslušalcev, med njimi kar 80 iz Ljubljane, saj je direkcija železnic za udeležence odobrila poseben popust.¹⁸ Tudi na tretjem nastopu, ki je potekal 6. septembra 1879 na vrtu Kazine so tretjino programa sestavljale slovenske pesmi.¹⁹ Zapeli so Nedvčdovo »Moj dom«, Hajdrihovi »Jadransko morje« in »Pod oknom« ter Ipavčvo »Domovini«. Solisti na teh pevskih večerih so bili: Emilian in Josef Böhm, Dornik, Janušowsky, Kulp, Lang, Lorenz, Palfinger, Pock, Přibil, Pučnik, Santner, Schlaffer ter Schulz. *Slovenski narod* je o nastopu v Kazini objavil daljši kritični prispevek: »'Laibacher Liedertafel' poje nemške in slovenske pesni, te zadnje tudi v lokalni, kakor je tukajšnja kazina, kjer je bila doslej slovenska pesen prepovedana. To samo na sebi je dobro znamenje, in moralo bi se bilo zgoditi davno prej. Ker so bili osobito v zadnjem času prostori tukajšnje kazine večinom prazni ob veselicah, ki so se notri vršile, prisiljen sem posebno jaz k sklepu: da se je kazinski vrt malo da ne napolnil z gosti zadnjo soboto, to pospešile so slovenske pesni, ki so stale na programu koncerta.

Pevci 'Laibacher Liedertafel' svojo stvar — naj rečem, dobro izvršivajo v obče; se ve da človek poslušajoč ne sme pred očmi imeti, ka so bili preje kot dovršeni pevci v filharmoničnem društvu, sicer

postane ta sodba jako bolj negativna. Vsekako naj društvo na program ne postavlja toliko časa tacihi skladeb, kakor je Hajdrihova 'Adrijansko morje', dokler si posamnih glasov ne okrepi, osobito pak okrepi drugi bas, ki ga nij bilo kar nič čuti. 'Adrijansko morje' je Hajdrihov spomenik, zahteva prvič krepkega zbora najmanj 60 pevcev, potem pak tudi popolnem lepega muzikaličnega izraza in najfinejega niansiranja.

Dobro znamenje je tedaj, da se je iz nemških krogov osnovalo društvo, ki neguje tudi slovensko pesen, in uže to je pridobilo društvu našo naklonjenost. Sicer nas s sumom navdaje jedna prikazen, in ta je profesor Heinrich kot pokrovitelj novega internacionalnega pevskega zbora. Kaj hoče urnemški možanec doseči in kaj spet namerava?«²⁰

Vabilo Laibacher Liedertafel na »pevski venček« v dvorano nekdanjega strelšča, v nedeljo, 1. februarja 1880. (Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, št. 22, 28. 1. 1880, str. 182.)

Ob tem pa je *Slovenski narod* na račun pisanja *Laibacher Zeitung* še pristavil: »Tevtonska tetka, uradna in zmirom breztaktna 'Laibacher Zeitung', ki ima zdaj uže predolgo 'ohcet' in postaje bolj in bolj srborita zategadelj, torej ta tetka je spoznala tudi pri tej prilici, ko govori o zadnjem koncertu v kazini, za dobro, udrihniti po Slovenstvu. Njej se žali prav globoko v svoje črvivo truplo to, da so se pele soboto v kazini tudi slovenske pesni, in da so ljudje baš tem pesnim najbolj ploskali in so se morale ponavljati baš slovenske pesni. [...] Tetka Supppanschitecheva, nekaj ti zdaj povem na tvoje germansko dolgo uho: Trd Nemec, ki je pri koncertu sedel poleg mene in ki ne razume ni besede

¹⁶ »Laibacher Liedertafel«, v: *Slovenski narod*, let. 12, št. 173, 30. 7. 1879.

¹⁷ *Aus den oberkrainischen Sommerfrischen*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 178, 5. 8. 1879, str. 1532.

¹⁸ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 176, 2. 8. 1879, str. 1512.

¹⁹ *Singabend der Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 203, 4. 9. 1879, str. 1737.

²⁰ »Laibacher Liedertafel«; »slučajnosti« tukajšnjega uradnega lista, v: *Slovenski narod*, let. 12, št. 208, 11. 9. 1879.

slovenske, mi je dejal: 'slovanske pesni mi bolj dopadajo nego nemške, ker imajo milejši značaj v sebi.' To se ve, to je bil Nemec ne — renegat. Tetki se pak to 'sonderbar' zdi! Jaz pak rečem, da je to jako 'sonderbar' da si upa uradni list zabavljati na pesniške proizvode ónega naroda, od čegar žuljev in krvavih rubeženskih krajcarjev si on pase svoja malovredno življenje. Kedaj pridemo vendar v svojej deželi tako daleč, da ne bodo od našega naroda davka plačani švabski ali pošvabljeni žurnalisti insultirali ta isti naš narod!«

Podoben program kot v Kazini so ponovili tudi 18. septembra 1879 na vrtu gostilne Pri Zvezdi na Trgu cesarja Jožefa (danes Krekovem trgu), le da tokrat niso peli Ipavčeve »Domovini«. ²¹ Za 18. oktobra 1879 je bil napovedan večer v restavraciji hotela Evropa (po 1885 je bila tu kavarna Evropa), ki pa je bil zaradi bolezni v družini enega od pevcev prestavljen na 30. oktober. ²² Tu je sledil še nastop 4. decembra 1879 ²³ in silvestrovanje 31. decembra 1879. ²⁴ Naslednje leto so organizirali v dvorani starega ljubljanskega strelišča (v današnji Streliški ulici) predpustno zabavo, in sicer v soboto, 24. januarja 1880, ²⁵ naslednjo nedeljo, 1. februarja 1880, pa še »pevski venček«. Na vrtu Kazine so imeli v soboto, 19. junija 1880 koncert, kjer so med drugimi zapeli tudi dve slovenski pesmi: »Popotnikova pesem« Antona Nedvėda in »Pri zibeli« Kamila Maška ter hrvaško domoljubno pesem »U boj, u boj« skladatelja Ivana Zajca. ²⁶ Naslednjo soboto so pripravili dobrodelni koncert za pomoč Dolenjcem, ki so utrpeli škodo zaradi toče ²⁷ in na njem zapeli

Anton Foerstra »Pobratimija«, Ipavčevo »Domovini«, Hajdrihovo »Jadransko morje« in Nedvėdovo »Moja rožica«. Na dobrodelnem koncertu so zbrali 500 goldinarjev in 57 krajcarjev. ²⁸ Po ponesrečenem poletnem izletu na Šmarno goro (o tem obširneje v nadaljevanju sestavka) je pevsko društvo *Laibacher Liedertafel* v jesenskih nastopih v Kazini v program uvrščalo le še tu in tam kakšno slovensko pesem. Na nastopu 4. septembra 1880 so v steklenem salonu Kazine zapeli Kocijančičevo »Oblačku«, ²⁹ 11. oktobra, ko je zbor prvič vodil Janušovsky, so zapeli Ipavčevo »Danici«, ³⁰ v spored nastopa 6. novembra 1880 pa so uvrstili tudi Fabianovo »Prošnjo«. ³¹

V začetku leta 1881 so si še prizadevali pridobiti nove pevce, ki so jih vabili vsak petek zvečer v hotel »Stadt Wien« v Gallovi ulici (nekdanje gostišče »Pri Maliču«, zdaj je na tem mestu Nama), ³² a očitno ni bilo kaj dosti uspeha, saj je delovanje pevskega omizja kmalu zamrlo. O njegovem koncu je v četrtek, 24. februarja 1881, pisala *Laibacher Zeitung*, ³³ naslednjo sredo, 2. marca 1881, pa je izšla tudi v *Novicah* kratka, a pomenljiva vest: »Pevsko društvo 'Laib. Liedertafel', katerega nikoli ni bilo treba, je šlo rakom žvižgat.« ³⁴ V goriški Soči so dva dni kasneje še pristavili: »in polžem pet.« ³⁵ Društvo je torej delovalo le leto in pol.

Izlet »liedertaflerjev« na Šmarno goro

Pevsko društvo *Laibacher Liedertafel* je načrtovalo v letu 1880 za svoje člane in podpornike tudi več izletov: julija na Šmarno goro, avgusta v

²¹ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 213, 17. 9. 1879, str. 1824; *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 216, 20. 9. 1879, str. 1848.

²² *Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 240, 18. 10. 1879, str. 2057; *Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 250, 30. 10. 1879, str. 2137; *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 252, 3. 11. 1879, str. 2155.

²³ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 280, 5. 12. 1879, str. 2413-2414.

²⁴ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 98, št. 298, 30. 12. 1879, str. 2575. *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 2, 3. 1. 1880, str. 11.

²⁵ *Faschings - Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 16, 21. 1. 1880, str. 133; *Von der Faschings - Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 20, 26. 1. 1880, str. 171-172.

²⁶ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 136, 17. 6. 1880, str. 1151; *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 140, 22. 6. 1880, str. 1185.

²⁷ V nedeljo, 6. junija 1880 popoldne je strašna toča prizadela 14 občin novomeškega davčnega okraja, predvsem v okolici

Krškega. — Prim. Iz Novega mesta, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 133, 13. 6. 1880.

²⁸ *Gartenfest zu Gunsten der Untertkrainer*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 142, 24. 6. 1880, str. 1202; *Za Dolenjce*, v: *Slovenec*, let. 8, št. 69, 26. 6. 1880; *Verzeichnis*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 159, 15. 7. 1880, str. 1339.

²⁹ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 200, 1. 9. 1880, str. 1681.

³⁰ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 235, 13. 10. 1880, str. 1977.

³¹ *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 254, 5. 11. 1880, str. 2149.

³² *Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 100, št. 4, 7. 1. 1881, str. 29-30.

³³ *Auflösung der »Laibacher Liedertafel«*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 100, št. 44, 24. 2. 1881, str. 393.

³⁴ Pevsko društvo »Laib. Liedertafel«, v: *Novice*, let. 39, št. 9, 2. 3. 1881, str. 72.

³⁵ *Laib. Liedertafel*, v: *Soča*, let. 11, št. 10, 4. 3. 1881.

Kranj in septembra na Bled.³⁶ Izlet na Šmarno goro so pripravili v nedeljo, 18. julija 1880. Nekaj dni prej sta *Laibacher Tagblatt* in *Laibacher Zeitung* objavila podroben program izleta.³⁷ Odhod je bil predviden ob 7. uri z vlakom iz Ljubljane v Vižmarje, od koder bodo nadaljevali pot preko Tacna na Šmarno goro. Po zajtrku in prostem dopoldnevu na vrhu, se bodo vračali preko gradiča Rocen v Medvode. Tu bo ob dveh popoldan kosilo pri Lovrencu Kavčiču v gostilni na Pošti ob Sori, kjer bo poskrbljeno za hladno pivo, dobro vino in okusno hrano. Sledilo bo družabno popoldne s petjem in ob pol desetih zvečer povratek domov z železniške postaje v Medvodah.

Šmarna gora v začetku 20. stoletja. (Dom in svet, let. 21, št. 6, 1908, str. 284.)

Kot bomo kmalu videli, na izletu ni vse potekalo kot so si zamislili člani pevskega društva *Laibacher Liedertafel*. Poleg močnega večernega dežja je padalo še marsikaj drugega. O peripetijah povezanih z izletom na Šmarno goro so v naslednjih dneh poročali vsi pomembnejši časopisi v Ljubljani, nemška *Laibacher Zeitung* in *Laibacher Tagblatt*, kakor tudi *Slovenec*, *Slovenski narod* in *Novice*. Temu dogodku je posvetilo veliko pozornosti tudi goriška *Soča* in dunajsko časopisje *Deutsche Zeitung*, *Die Presse* ter *Neue Freie Presse*.

Kako je o izletu pisalo nemško časopisje?

Takoj naslednje jutro, v ponedeljek, 19. julija 1880, je *Laibacher Zeitung* prva objavila vest o »medvoški peripetiji«: »Včerajšnji izlet 'Laibacher Liedertafel', ki se je začel v najugodnejših okoliščinah, se je v zadnjem trenutku iztekel na obžalovanja vreden način. Huda nevihta, ki se je zvečer razdivjala ravno v trenutku, ki so se morali udeleženci iz zaselka Medvode odpraviti proti postajnemu poslopju, je povzročila, da se je družina razkropila in v več manjših skupinah premerila kratko pot proti kolodvoru. To okoliščino je izrabila peščica nedvomno naščuvanih nepridipravov, da je kar najbolj surovo napadla posamezne udeležence izleta in se izživljala nad njimi. Vzrok za to naj bili nemški nazori društva – istega društva, ki je nedavno z veliko prizadevnostjo in požrtvovalnostjo svojih članov zbralo znatno podporo za deželno prebivalstvo Dolenjske, prizadeto ob elementarnih katastrofah, in ki si je vse od svojega obstoja načelno prizadevalo za distanciran odnos do vsakršnih narodnih teženj. Kolikor nam je doslej znano, so nenadejano in zahrbtno drugega za drugim napadli pet udeležencev srečanja, pri čemer so trojico tudi precej poškodovali. Med napadalci je bil tudi, kakor poročajo, neki vojak. V Medvodah nastanjena žandarmerijska postojanka je očitno imela opraviti drugje, saj kljub številnim napovedim tega izleta, ki so jih ponavljali že več tednov poprej, ni bilo na spregled nobene patrulje. Na postaji je med damami in otroki udeležencev izleta dobesedno zavladala panika, ki jo je še stopnjevalo povsem neprofesionalno ravnanje postajnega načelnika, ki kljub upravičenim rotečim prošnjam ni hotel odpreti vrat iz prenapolnjene čakalnice na peron. O vsej peripetiji bomo sicer še poročali.«³⁸

Naslednjega dne, 20. julija 1880, je *Laibacher Zeitung* nadaljevala pisanje o »ekscesu« z naslednjim sestavkom: »Spričo obžalovanja vrednega ekscesa, ki ga je v nedeljo zvečer v Medvodah utrpelo več članov 'Laibacher Liedertafel', ko so se vračali z nedeljskega izleta, so pristojne oblasti nemudoma sprožile najstrožjo preiskavo, zato lahko seveda pričakujemo, da se jim bo kmalu posrečilo odkriti povzročitelje napada, pri čemer se slednji gotovo ne

³⁶ *Ausflug der Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 155, 10. 7. 1880, str. 1308.

³⁷ *Ausflug der Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Tagblatt*, let. 13, št. 160, 16. 7. 1880; *Ausflug der Laibacher Liedertafel*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 161, 17. 7. 1880, str. 1358.

³⁸ *Ausflug der »Laibacher Liedertafel«*, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 162, 19. 7. 1880, str. 1368.

bodo mogli izogniti zasluženi strogi kazni. Kakor nam zatrjujejo osebe, ki poznajo lokalne razmere, se za (zato nič manj obžalovanja vrednim) dogodkom ne skriva politični ali nacionalni motiv in ga lahko imamo zgolj za surovo izgredeništvo objestnih kmečkih fantov, s kakršnim se žal vse prepogosto srečujemo pri podeželskem prebivalstvu. Še toliko bolj obžalovanja vredno pa je slednje v danem primeru, ko je bila številna, večinoma iz dam in celo otrok sestavljena družina nedolžnih sprehajalcev ob koncu sicer tako veselega in nemoteno potekajočega izleta deležna tako neprijetnega nadlegovanja in ustrahovanja.³⁹

*Laibacher Tagblatt*⁴⁰ je 20. julija 1880 objavil sestavek »Licemerska laž nekega črnega dostojanstvenika«, v katerem je napadel poslanca kranjskega deželnega zbora Luko Svetca in Valentina Zarnika, predvsem pa Jakob Alešovca, urednika satiričnega lista *Brencelj*. »Surovi napad v Medvodah se ne poda najbolje leksikonu hvalospevov, ki jih poslanca Svetec in Zarnik naslavlja na nacionalni kmečki stan, zato laže razumemo, da se nekateri ozirajo za čem, s čimer bi se dalo, če že ne opravičiti surovi eksces, pa ga vsaj za silo osmisлити. Za najbolj perfidne med temi sredstvi moramo označiti govorice, ki so se razširile zlasti po zaslugi gospoda Alešovca. Omenjeni gospod sicer še zdaleč ni ena od tistih oseb, s katerimi bi imel človek z veseljem opraviti. Toda v danem primeru, ko gre za klavrno, 'Brencljevega' urednika zares vredno kleveto, moramo kajpak ožigosati brezmejno sprevrženost, s katero skuša storjeno surovo nasilje zakrinkati z zlonamernimi govoricami. Gospod Alešovec, sicer ljubljeneč kuharic vseh župnikov, se ni ženiral napad v Medvodah prikazati

³⁹ *Der Excess in Zwischenwässern, v: Laibacher Zeitung, let. 99, št. 163, 20. 7. 1880, str. 1375.*

⁴⁰ *Glasilo nemških liberalcev (ustavoverne stranke), ki ga je ustanovil Dragotin Dežman, je bilo takrat že v zadnjih vzdihljajih, saj je 15. avgusta 1880 prenehalo izhajati v Ljubljani kot dnevnik in je do 1893 izhajalo v Gradcu kot tednik pod imenom Laibacher Wochenblatt.*

Narodno zaveden Slovenec Andrej Winkler, ki je 18. marca 1880 postal deželni predsednik in začel spodnašati stebre nemške nadvlade na Kranjskem, je bil deležen tudi s strani Laibacher Zeitunga številnih napadov. V enega od njih, objavljenem 16. avgusta 1880 pod naslovom »Era Winkler na Kranjskem« (Aera Winkler in Krain), so vpletili medvoško afero: »tega komarja, iz katere so zvesti poročevalci javnih časopisov večje naredili slona – naj bi bil kriv deželni predsednik in sicer zaradi svoje prve inšpekcijske poti – tako vsaj namiguje gospod dopisnik, čeprav 'batine niso neposredno sledile tej inšpekciji', temveč so se dogodile pred njo.« (*Laibacher Zeitung, let. 99, št. 186, 16. 8. 1880.*)

kot nekakšno maščevanje za to, ker je 'Laibacher Liedertafel' užalilo religiozna čustva kmetov. Vsa komur, ki ga je hotel poslušati, je pripovedoval, da je neki glasbenik 'Laibacher Liedertafel' med izletom igral pesne skladbe na cerkvene orgle, udeleženci izleta pa so pri tem plesali. Ta hip smo v položaju, ko lahko razširjanje takih govoric označimo za nizkotno klevetanje in obenem pripišemo, da smo že naredili prve korake, da njihovega klavrnega avtorja pripeljemo pred sodišče. Zborovodja pevskega omizja je resda igral na cerkvene orgle, resda se je tudi pelo. Vendar bo 'Davidov oratorij', ki so ga izvedli, in sijajni zbor križarjev 'To je dan Gospoda', težko obveljal za skrunitev božjega hrama. Žal pa je tudi med tako imenovanimi narodnimi razumniki dovolj nerazsodnih ljudi, pripravljenih za širjenje govoric, ki jih je natrosil gospod Alešovec, in te bi radi posvarili, naj s pripovedovanjem brezsrčne laži tudi sami ne postanejo sokrivi povsem neutemeljene klevete. Novici, ki jo je o tem

prinesel 'Laibacher Zeitung', da se za napadom ne skriva politični motiv, pa moramo sicer odločno ugovarjati. Pravzaprav se kmet, ki ga srbijo pesti, malo meni za nacionalnost, če mu je ravno župnik ne zlije v ušesa. Toda kar zadeva pripetljaj v Medvodah, je ugotovljeno, da je natak v krčmi že pred napadom izrekel bojazen, da jih bodo Nemci skupili. Tudi zmerljivk, namenjenih Nemcem, ni manjkalo. In kdo nosi moralno odgovornost za sovraštvo slovenskega kmeta do Nemcev? Le kdo drug kot tisti voditelji, ki imajo Nemca za tujca v deželi in bi ga hoteli skupaj z njegovim jezikom brcniti na tuje. Kmet pa stvar očitno vzame dobesedno. Vrhunec vsega pa je okoliščina, ki so jo udeleženci izleta okusili na poti iz Medvod v Ljubljano, ko so potožili, kaj se jim je zgodilo, pri tem pa bili z nacionalne strani deležni opazke: 'Če vam kaj ni prav, pa pojdite na Prusko.' Čeprav je v vrstah 'Laibacher Liedertafel' zelo veliko Čehov in tudi nekaj Slovencev, ta opazka zelo jasno kaže, kaj rodi njiva, na kateri orjejo Svetec in njemu podobni!⁴¹

Tudi naslednji dan je *Laibacher Tagblatt* nadaljeval z napadi. V komentarju z naslovom »Zagovorniki surovega nasilja«⁴² je zaradi kritičnega pisanja o šmarnogorskih in medvoških peripetijah napadel *Slovenca* in *Slovenski narod*. Še korak več, ki pa je imel tudi usodne posledice, pa je bilo poročilo z naslovom »K napadu v Medvodah«, v katerem za napad na »liedertaflerje« obtožujejo poveljnika medvoških žandarjev: »Kakor poročajo, žandarmarijska izpostava v Medvodah zavrača očitek, da bi z nekakšno opustitvijo ustreznih ukrepov dopustila obžalovanja vredni nedeljski pripetljaj. Nasprotno, poveljstvo je poskrbelo za to, da bi ga nemudoma obvestili o vsakem morebitnem znamenju načrtovanih sovražnosti zoper 'meščane'. Žal pa žandar, ki so mu naložili topogledno opazovanje in poročanje očitno ni opravil svoje dolžnosti in se tudi

⁴¹ *Die heuchlerische Lüge eines schwarzen Ehrenmanns, v: Laibacher Tagblatt, let. 13, št. 163, 20. 7. 1880.*

⁴² *Die Advocaten der Roheit, v: Laibacher Tagblatt, let. 13, št. 164, 21. 7. 1880.*

V *Laibacher Tagblatt* je 21. julija 1880 izšel sestavek »Zagovorniki surovega nasilja« (Die Advocaten der Roheit) v katerem napada Slovenca in Slovenski narod zaradi pisanja o šmarnogorskih in medvoških peripetijah. (*Laibacher Tagblatt, let. 13, št. 164, 21. 7. 1880.*)

ne bo izmaknil kazni. – Nadalje so nas pooblastili, da sporočimo, da je vodstvo 'Laibacher Liedertafel' vložilo tožbo zoper uredništvi Slovenca in Slovenskega naroda, tožbo zaradi razžaljene časti, razlog zanjo pa so nizkotne klevete, o katerim smo poročali v današnjem članku.«⁴³

Dunajsko časopisje je že v začetku tedna pisalo o nedeljskih dogodkih v Medvodah. *Neue Freie Presse* je 23. julija 1880 pisala o napadu na nemške pevce,⁴⁴ *Die Presse* pa je istega dne objavila o medvoškem dogodku članek z naslovom »Slovensko junaštvo«.⁴⁵ V isti številki je objavila tudi pojasnilo Wraweczke o tej stvari.⁴⁶ Tudi naslednji dan je *Die Presse*, tako kot *Laibacher Zeitung*, pisala o napadu v Medvodah in naščuvanih malopridnih kmetih.⁴⁷

⁴³ *Zum Ueberfall in Zwischenwässern, v: Laibacher Tagblatt, let. 13, št. 164, 21. 7. 1880.*

⁴⁴ *Zum Ueberfall der deutschen Sänger, v: Neue Freie Presse, št. 5712, 23. 7. 1880, str. 3.*

⁴⁵ *Slovenische Heldenthaten, v: Die Presse, let. 33, št. 202, 23. 7. 1880, str. 2.*

⁴⁶ *Erklärung, v: Die Presse, let. 33, št. 202, 23. 7. 1880, str. 2.*

⁴⁷ *Zum Ueberfall in Zwischerwässer, v: Die Presse, let. 33, št. 202, 23. 7. 1880, str. 2.*

Kako je isti dogodek videlo slovensko časopisje?

Časopis *Slovenec* je v torek, 20. julija 1880 objavil o nedeljskem izletu naslednji zapis z naslovom »Kako se nemškutarji pri svojih izletih obnašajo«: »V nedeljo je napravilo ljubljansko pevsko društvo 'Liedertafel' izlet na Šmarno goro. Da-si to društvo o sebi trdi, da nima z narodnostjo nič opraviti, ima večidel tuje roge in slovensko petje pičlo malo goji. Pa naj bo, kakor koli, mi se zá-nj ne brigamo, a napravilo je izlet na Šmarno goro ter v vabilu naznanilo tudi, da bo imelo ondi mašo. Imelo jo je res, a kako! Cerkvnik jim je odprl cerkev, spravili so se na orglje in tam igrali polke in valcarje, zunaj pa so po taktu orgelj gospe in gospice z moško mladino plesale. Za tako početje pač ni nobene besede, s katero bi se dosti osramotilo. Dobro in sreča, da drugih ljudi o tistem času na gori ni bilo veliko, drugače bi se bil razžaljeni verski čut utegnil pokazati v grozni podobi. Vendar brez nič ni pretekla dan. Ko se je ta družba z Medvod podala zvečer proti kolodvoru, so dobili nekteri po grbi in zdaj bo zopet ropot po nemčurskih listih nad surovostjo naroda našega, ker že včerajšnja 'Laibacherca' kvasi, da so bili kmetje nahujskani zoper nemškutarje. To sumničenje je — se ve da — prazno, če so bili pa razžaljeni in razdraženi, so bili to le po gori omenjenem vedenji nemškutarskih meščanov, ki navade in čutila ljudstva zmiraj z nogami teptajo. Obžalovati je pa ta dogodka ne le zato, ker bo v očeh naših nasprotnikov zopet 'črna pika' za deželo, ampak tudi zato, ker bo gotovo dolga preiskava. Mi takih surovih napadov nikdar nismo zagovarjali, nasprotno jih odločno obsodimo ter želimo, da bi krivi prišli na dan. Ravno tako se pa nadjamo, da se bo skrbelo za to, da se naše mirno in dobro ljudstvo ne bo po nepotrebnem žalilo in tako zapeljevalo k prestopu postav. Zakaj pa se pri izletih narodnih društev nikdar nikoli nezgodi najmanjša reč? Zato, ker imajo kmetje narodnjake radi, ti pa tudi vedo spoštovati njihove šege in navade, posebno versko čutje, in se po tem vedejo. — To neprijetno in žalostno prigodbo povemo tako, kakor smo jo mogli

80 štev. V Ljubljani, v soboto 24. julija 1880. Letnik VIII.

SLOVENEČ.

Političen list za slovenski narod.

Ispravi se sprejemajo in velja trinitna vrsta:

1. za leto, ki se tiska letni.

12 u. m. n. = 2 u.

18 u. m. n. = 3 u.

Pri vsakršnem izdanki se vna primeroma amajila.

Rokopis

se ne vračajo, odpraskovana pisma se ne sprejemajo.

Narodno pretna opravilnica:

kontraktacija in objavljanje na Dnevniku št. 10. v Medvodah št. 11. naslednji.

SLOVENEČ.

Političen list za slovenski narod.

Po polit. prejemam veta:

Za leto leto . . . 10 gl. — kr.

za leto leto . . . 10 gl. — kr.

za leto leto . . . 10 gl. — kr.

V administraciji veta:

Za leto leto . . . 8 gl. 40 kr.

za leto leto . . . 8 gl. 40 kr.

za leto leto . . . 8 gl. 40 kr.

V Ljubljani na dom posiljanje veta 40 kr. na leto.

Vredniti je Poljski napis št. 48.

Umeti se tiskati na tobo in sicer v torek, četrti in soboto.

Tako je, nič drugega!

Slovenec ima živo kri, rad jo dá in ce sarstvo in za domovino, to sprizuje njegova zgodovina vsaj, kar je pod Habiburko bilo. V tem se tirilec in Slovenec v prvi vrsti lahko vtrije postavila in roko podasta.

Druga njuna nepreprekljiva lastnost je vdanost in vnetje za katoliško vero, vera jima je svetinja, ktere se ne sme nihče dotakniti.

Narod slovenski ima pa videl teh objelj lastnosti še posebno ljubera do svojega slovenskega materinega jezika, kteri mu je ravno tako svet, kakor vsakemu drugemu narodu, ki se neče vtopiti v drugih narodov, njegov materini jezik. To so svetinj drugi malo ali nič vredne, a njemu, ki druzega nima, veljajo toliko ko življenje ali še več.

Zakaj danes to posebno poudarjamo? Zato, ker se je zopet enkrat prav nič vredna, nič važna dogodba v Medvodah, o kteri bi se še celo govorilo ne bilo, ako bi ne bilo par nemškutarskih petelinov zraven, razpahlia na veliki mehur, ki se zdaj po vseh nemških, Slovanom sovratnih listih nam pred nosi moči, čedi, da je vromčala ne le za določne grešnike, marveč tudi za poslane, za deželo našo in Bog vedi, za kaj še.

Neverjetno, pa reničeno. Brece, ki so jih morda — pa ne morda, ker dokazov še ni, al, dobili nekteri poredni, zabavljivi in nepodobno obnašajoči se ljubljanski nemškutarji, se zdaj celó po največih nemških listih nakladajo na rame našim poslancem, in domajša „Proser“ kar naravnost podika krivdo gosp. poslancu Klusu, kakor jo je podikal „Tagblatt“ Svetcu in dr. Zarniku. To je, se

ve da, pretnumno, prebudašalo, kajti kaj more kdo izmed odličnejših narodnjakov za to, če kak rasposajen meščan za svoje obnašanje na kmetih od kakrja nekolic planenega kmeta kako malo bro dčb? Kaj tacoga se zgodi povsod, največ med Nemci, ni treba š, da se žali narodno ali versko čustvo priproste kmeta po „emikanib“ meščanih.

Vendar vkljub temu vsa ta dogodba — izvzemli obnašanja ljubljanske nemčurske „gošpde“ — ni vredna ne par vrtic v kterem koli častniku. Nam že res preveda, dalje govoriti o tem, ali prijujani smo po napadnih nemških častnikov, ki so tu res iz šabe vola naredili in zdaj z vso močjo vdrhajo po nas Slovenceh, počubo pa po poslanc h naših, če ravno jim mora biti znano, da so v zboru v manjku.

Ker se nam toraj po vseh listih nemčur- ske in dunajske burze — sedanjemu ministr- stvu nasprotnih — tako velikanška krivica godi, zato moramo tudi mi o tej sami s rebi tako malenkostni dogodbi izreči svojo misel, in pre- črati smo, da bomo zadeli pravo, ker imamo o tem že veliko britkih skuljaj.

Nemčurski in tuji živeji na Kranjskem je naravnost v očesu k hodo in ne sreča.

Da nam nemčurji in sovražni tuji škodo delajo v raznih strokah, tega nam ni treba dokazovati še zdaj, ker smo to — kdo ve, kolikokrat — dokazali. Tulec in potujenec sneda kruh in stopa nam na nogo, kjer koli more, in to tem bolj, ker se zanasa še zmaj na podporo vlade, kakoršna je do zadnjega pol leta dobival. Zavoljo tega mrtnja domaćev do njega, ki se bo polegla se prej, ko bo tuje in potujence nehaj zasilevati domačina.

Ne sreča pa so ti ljudje za nalo ljudstvo in tudi za meščane še zavoljo tega, ker veit- kokrat po svoji prevzetosti, zasluženi in buškanji polproste, nezabudnega naroda našega spravijo nalo kmete in tudi druge, ob kterih žulji večidel živ, še v nearečo o tem, da jih zapeljujejo hotel ali nehoti do prestop- pov postav in tako terpó ne le dotični greš- niki in njihova rodovina na osebnai svobodi in premoženji, ampak tudi dežela na dobrem imenu.

Kdo se ne spominja še žalostnih dogodeb na Jelci, na Janjfab in v Vetičah? Mi smo takrat sodili naše kmete še ostrlje ko nepre- miljene in arborite Ljubljance. Kteri pa so takrat trpelj? Kmetje, ki so vsi skup dobili še 30 let ječe, ktero je le milostljiva cesarjeva beseda za nekaj let skrajšala.

Od tega časa je poteklo čez 10 let, ti- vek bi moral misliti, da so naši nemškutarji in nam nasprotni tuji vendar prišli do boljše pumeti in da, če bodo šli na kmete v drlvtu, bodo skrbno varovali se vraga, kar bi vtugalo med tem okrepjeno narodno in pa versko čutje njihovo žaliti; saj morajo vedeti, da se vsak nepokvarjen narod za oboje to bori ka- kor zver za svoje mlade.

Ali žalibog! To se ni zgodilo! Naši nemškutarji, in kar se jih drži, so še zmaj taki, kakoršni so bili!

Ker se s takimi ljudmi ne dá besedovati in tega tudi ne maramo, bodi sklenjen za spis le z dreva podobama, kteri naj si v črce okvirje denajo nemčurji naši, če imajo še kaj vesti. Ti podobai stev.

Dne 23. maja 1869 v svoji hiši umor-jeni Rode v Vetičah;

Komentar Slovenca o »nič vredni, nič važni dogodbi v Medvodah, o kateri bi se še celó govorilo ne bilo ako bi ne bilo par nemškutarskih petelinov zraven«.

(*Slovenec*, let. 8, št. 80, 24. 7. 1880.)

zvedeti iz najboljših virov; veselilo bi nas, če bi ne bilo to vse resnično.⁴⁸

Slovenski narod je v sredo, 21. julija 1880, v rubriki »Dopisi« objavil naslednje poročilo: »'Laibacher Liedertafel' je nedeljo imela izlet na Šmarno goro in v Medvode. Vrnivši se članovi tega društva v Ljubljano so pripovedovali, da so jih v Medvodah, ko so šli iz gostilne na kolodvor baš ob onem času, ko je nastala nevihta, kmetski fantje napadli in pretepli. Tudi dunajskim listom se je o tem telegrafiralo in 'D. Ztg.' načelu lista pravi, da je ta čin v Medvodah posledica govorov narodnih poslancev v letošnjem deželtnem zboru kranjskem. To je bedasto pisanje! Krone vsemu hujskanju proti slovenskemu prebivalstvu pa je postavila pri tej priliki 'Laibacher Zeitung'; ta uradni list trdi kar naravnost, da so bili kmetje v Medvodah nedvomno naščuvani (Mi se nadejamo, da bode 'Laibacherica' to sumničenje dokazala. Ur.) — unzweifelhaft aufgehetzt — da so padli nad 'Liedertaflerje' in jih pretepli. Ta list, ki si hrani svoje bore življenje samo z žulji slovenskega

⁴⁸ Kako se nemškutarji pri svojih izletih obnašajo, v: *Slovenec*, let. 8, št. 78, 20. 7. 1880.

kmeta, kateremu je duševno orožje španjska vas in samo tuje nemško-židovske proizvode tira in vleče v boj zoper vsake težnje slovenskega prebivalstva, drzne se trditi, da so bili 'strolchi' naščuvani zoper 'Liedertaflerje' zaradi njih nemškega mišljenja in vso stvar opisuje kot 'velik poboj' in da so otroci in ženske na medvodskem kolodvoru 'od strahu kar okolo padali!!' A nij bilo tako hudo; morebiti je res kak kmetski fant komu zažugal — bila je vendar nedelja in tačas si ga tudi kmet privošči kozarec — in vzemimo celò, da je tudi res, kakor piše ljubljanski nemški uradni list, da so fantje nekatere 'Liedertaflerje' do dobrega oklestili, — ali se sme potem trditi, da so bili medvodski 'strolchi' nahujskani in s tem sumnjo valiti na slovenske rodoljube, da so jih ti nahujskali, ker se vendar ne da misliti še menj pa sklepati iz 'Laibacheričnega' blaznega članka, da bi slovenske kmetske fante medvodske naščuvali Nemci zoper 'Liedertaflerje', katerih nemško mišljenje baš ta starikavi list naglašja. Cela stvar pa se nam pripoveduje od očividca tako-le: 'Laibacher Liedertafel', dospevša na Šmarno goro, se je tam vèdla tako nedostojno, da so se drugi nad njimi spodtikavali; jeden 'Liedertafler' je šel baje v cerkev na kor in tam z raznimi poskočnicami mučil orgle, a drugi so zunaj na pokopališču — plesali. (Kakor čujemo, se je zatorej uže pri sodnji uložila tožba zoper te ljubeznjive brezverske rajalce zaradi motenja vere. Ur.) Še na Šmarnej gori so se mej soboj sporekli gg. 'Liedertaflerji' in ta interni prepir se je potem še hujše nadaljeval v Medvodah, ko jim je zlato vince vnelo mlado kri. Tukaj se je še marsikaj godilo, kar potrjuje to, kar tudi 'Laibacherica' naglašja, namreč nemško mišljenje in propagando tega društva. Pot iz Medvod do kolodvora nij dolg; v Medvodah so bili še drugi ljubljanski turisti, šli so pred 'Liedertaflerji' na kolodvor, a niso na potu opazili nič sumnjivega; za 'Liedertaflerji' so se napotili na kolodvor zopet drugi Ljubljančanje, a — tudi ti niso ničesa videli, svobodno so prišli na kolodvor! Ali nij to vražja smola, da so baš 'Liedertaflerji' in samo ti staknili? Kaj čuda, ako se šepeta na uho sem in tja, da so se 'Liedertaflerji' — sami mej soboj skavsali! Na kolodvor dospevši so tam opazili kmeta, ki je iz Sore prišel in spremil nekega Ljubljančana z omrelo; padli so čezenj, trdili, da je tudi on jeden napastnikov in po vsej sili so hoteli, da bi moža dejali pod ključ. In tu povemo slaboumnej 'Laibacherici', da so baš s tem činom in sè svojim nesramnim vedenjem vso zmešnjavo tačas šele prouzročili 'Liedertaflerji' sami. Mi smo

v svojem listu vsako surovost vselej ostro grajali in Slovensko stanovništvo pozivali, naj bode uljudno s tujci, a tudi od tujcev se mora zahtevati, da spoštujejo čutja slovenskega kmeta, nikakor pa jih tako ne žalijo, kakor je njih 'liberalen' običaj in kakor je storila tudi 'Liedertafel', katere nemška propaganda se zdaj po nemških listih naglašja. Cela stvar v Medvodah, ki pa nikakor nij taka, kakor jo opisujejo nemški listi, je postala zdaj agitacija zoper slovenskega kmeta, katero na neodgovoren način neti razgret 'furor teutonicus' ljubljanskega uradnega nemškega lista, ki je v tem slučaju v vsakem obziru prekosil celo organ Schreyjev in Dežmanov. 'Laibacher Liedertafel', proti katerej je bil 'Slovenski Narod' zmirom objektivni, bila bi pa prav taktno storila, da nij svoje medvodske zadeve obesila na židovski zvon, s tem bi bila ona najbolj ovrгла očitovanje nemških listov, da ona nij nevtralna, nego odločno nemška.«⁴⁹

Naslednjega dne so pri *Slovenskemu narodu* še pristavili: »Kakor se zdaj sploh čuje, je pri celem nemškem novinarskem razkričevanju 'napada slovenskih kmetov' na izletevše 'Liedertaflerje' tudi veliko 'švindla' vrinilo se in pretiravanja. Ves napad je bil celo neznaten; in le pogumna fantazija nekatereh udeležencev, kakor 'Laibacheričnega' žurnalističnega sodelavca, necega nižjega uradnika, ki sliši na urgermansko ime Wawreczka, je naredila iz komarja slona. Pripoveduje se namreč, da kmetje niso nikamor udarili, kakor majhen po tistem zadnjem delu telesa, ki je bil v starej šoli za malo-pridne dečke šibi podvržen. Hujšega se nij, hvala Bogu, nič zgodilo. Da je bilo pa tudi to provocirano od samih 'Liedertaflerjev', ki ne vedò, da se je treba tudi na kmetih s pristojnim taktom obnašati, to smo uže povedali.«⁵⁰

Novice so v sredo, 21. julija 1880, v rubriki »Naši dopisi« pisale: »Po prof. Heinrichu osnovano pevsko društvo 'Liedertafel' je imelo v nedeljo izlet na Šmarno goro, katerega pa okrajnemu glavarstvu še naznanilo ni. Pri tem so se godile nekatere nerodnosti na Šmarni gori in v Medvodah, katere zdaj nemškutarji po svoji navadi porabljajo v grdenje Slovencev po nemških časniki. Po Ljubljani je o

⁴⁹ »Laibacher Liedertafel«, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 164, 21. 7. 1880.

⁵⁰ *K tepežu »Liedertaflerjev«*, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 165, 22. 7. 1880.

pogoji in stalno odkazanim potem dopusti kakšna majhena javna veselica. Razposajenost šopirnih in širakoustnih naših germanizatorjev je obče znana, in tudi njih famozna 'izobraženost' ni Slovencem tuja. Naš národ je veren in pobožen in Slovenci smo obče dobri kristijanje. Tega javno pokazati se naša narodna društva nigdar ne sramujó — a kaj se menijo za takšne 'firlefance' naši poganski nemškutarji. Oni mislijo: 'vera je za kmeta, za gospodske ljudi ne' in tako tudi ravnajo. Stara božja pot na Šmarnej gori gotovo še nigdar ni imela takšnih obiskovalcev, kakor baš minolo nedeljo; urgermanske kobilice, katere so preplavile vrh ponosnega hriba s čestito cerkvijo Matere Božje, delale so res poštenej npravnosti znatno škodo. Spoštovani čitatelj, ali bi se ne sramoval vsak pameten in količkaj omikan človek v velikej družbi slačiti si srajco in potem gol letati na okolo? Izvestno ni nobeden slovensk rovtar tako nesramen, da bi se kaj tacega vsodil storiti, a najmanje na božjej poti. Če se človek hoče hladiti, naj leže v senco in miruje, toda nedostojno slačiti se in gol okolo skakati je navada divjaka! Slovenska društva, delajoča izlete, skrbé za to, da imajo v nedeljo po krščanskem običaju in zapovedi sv. mašo; za ohole nemškutarje naše to pravilo ne veljá kajti 'liedertaflerji' so se za našo vero kaj malo brigali in so po svetem darilu prišli v cerkev ter ondi napravili zase poseben 'koncert'. Da se pri tem ni posebno oziralo na cerkvene glasbe okus, se umeje samo po sebi. Tudi so se nekateri izmej veseljakov menda celó sposabili, da so začeli po pokopališči okolo cerkve rajati. Lepa reč na takó primernem kraju! — Potem so ti nemškovalni razsajalci odrini in šli z gore, kjer so se na poti v Medvode baje igrali 'skrivanja' pri čemer se tudi mnogo niso ozirali na to, ali je polje in žito, kjer so gazili, kaj vredno ali nič. V Medvodah so nekateri — kakor se pripoveduje — še sijajniše javili svojo veliko izobraženost! V istini, vse hvale vreden izgled priprostemu kmetu! Takšno nenravno in zabavljivo obnašanje našopirjenih tujcev je naposled po pravici užalilo par kmečkih mladeničev; in kdo jim bode zameril, ako so tudi nekatere neotesane nemčurje zapodili s kameni in jim takó pokazali pot domov? Če je bilo vseh skupaj pet malo steknilo, ali niso tega tudi zaslužili? Na vse strani se je tekoj brzozajavljalo, da so 'zaslužni' liedertaflerji, kateri so šele nedavno ubogim Dolenjcem naklonili 500 gld. podpore, bili v Medvodah strašno tepeni! Neolikanci! Ali je to humaniteta, da se bahate okolo, ako ste pomagali siromakom? Iz svojega itak nobeden 'liedertafler' ni

dal nobenega groša, če so pa storili človekoljubno delo, potem menijo ti ljudje brez razboritosti, da so si s tem činom osvojili dovoljenje nemškutarijo širiti v nas Slovencih! Ne, gospoda, človek ima kot tak brez ozira na vero in narodnost svoje dolžnosti, a kadar gre za narodnost, se tudi mi, če smo baš majhen narod, ne damo podmititi! Slovenci ostanejo Slovenci, zvesti sinovi svoje domovini, in sè svojimi 'dobrodelnimi koncerti' nas ne pridobi niti milijon takih društev, da bi bili poštenega svojega rodú izdajalci. To si Vi, trdoglava gospoda, dobro zapamtite in nikar ne hodite po kmetih naših ljudij dražiti in nemire delat, ko vendar morate uvideti, da ste vedno tepeni!«⁵²

Samomor medvoškega orožnika Janeza Jana

Obtožbe na račun medvoških orožnikov v časnikih *Laibacher Zeitung* in *Laibacher Tagblatt* so imele za posledico, da se je v sredo, 21. junija 1880, ustrelil vodja medvoških orožnikov Janez Jan. Ironično je, da je o tem naslednji dan prvi pisal *Laibacher Tagblatt*: »Načelnik žandarmerijske postaje v Medvodah si je s strelom vzel življenje. Njegovo truplo so našli na neki gozdni poti. Samomor je v zvezi z nesrečnimi dogodki v nedeljo in je žalostna posledica hujskaške nacionalne politike na Kranjskem. – Zoper surovega postajnega načelnika Rudolfove železnice v Medvodah, čigar brezobzirno ravnanje zasluži več kot le grajo, so menda vpeljali preiskavo.«⁵³

Slovenski narod je 23. julija objavil sestavek, v katerem krivi *Laibacher Zeitung* oz. odgovornega urednika Lea Suppantschitscha in njegovega poročevalca Eduarda Wawreczko za smrt orožnika Jana. Sestavek, ki je bil, kot bomo videli kasneje, predmet tožbe, se glasi: »Iz Medvod je denes prišla grozna novica, ki je v Ljubljani vse pošteno misleče brez razločka stranke s pravično nevoljo zoper germanizatorsko in kranjsko deželo principijalno sramoteče pisanje 'Laibarher Ztg.' napolnila. Vodja medvodskih žandarmov se je namreč ustrelil vsled lažnjivega hudobnega poročila v 'Laibacher Ztg.', katero je pisal nižji uradnik Wawreczka, predstojnik zloglasne 'liedertafel', in katero poročilo

⁵² Iz *Ljubljane* 20. julija, v: *Soča*, let. 10, št. 30, 23. 7. 1880, str. 2.

⁵³ *Ein Opfer*, v: *Laibacher Tagblatt*, let. 13, št. 165, 22. 7. 1880.

je sprejel v svoj list vedno zoper narodno stranko hujskajoči urednik 'Laib. Ztg.', g. Suppantšitsch. Samomor tega pridnega, priljubljenega, in od vseh ljudij spoštovanega žandarma imata samo ta dva zgoraj imenovana ljubljanska nemška žurnalista na vesti. V uradni 'Laibacher Zeitung' je namreč na svetlo prišlo prvo poročilo v ponedeljek zjutraj, ko še živ krst o vsem nič vedel nij, vseskozi zavito in perfidno sumnjičevalno poročilo o dvomljivem, še ne dokazanem 'napadu' na pijane 'liedertaflerje'. V tem poročilu, ki so ga vse dunajske novine ponatisnile, se nesramno trdi, da so baje neki 'nahujskani' lopovi ('aufgehetzte strolche') napali te 'liedertaflerje' zavoljo njih nemškega mišljenja. Dalje se v tem Wawreczka-Suppantšitschevem lažnjivem poročilu v uradni 'Laib. Zeitung' dolži Medvodska c. kr. žandarmerija, da nij svoje dolžnosti storila! To grdo obrekovanje in denunciacijo c. kr. žandarmerije prinašajo po uradnem našem listu vse nemške novine z razprtimi črkami, ker jim cela afera dobro služi, da morejo na zdanjo vladu ščuvati. Vodja Medvodske žandarmerije, mož strogo militaren, se je ustrašil tega javnega obdolženja v uradnem deželnem listu, in ne hoteč niti preiskave, napisal je pismo, da je on nedolžen, pa se je ustrelil sam! Sumnjičenje žandarmerije v uradni 'Laibacher Zeitung' in drugih nemških novinah, ki je jedino krivo žandarmove žalostne smrti, je tem večja perfidija 'Laibacherčnega' dopisnika gosp. Wawreczke, ker ta kot načelnik 'liedertafel', tega izleta c. kr. politične oblasti niti naznanil nij bil; torej žandarm nij bil nobenega ukaza dobil, in nij nič vedel. Vsako narodno društvo bi bilo razpuščeno, ko bi tako od postave zahtevano naznanilo opustilo; a to društvo, katero ima za očeta onega slovečega ali zloglasnega psovalca kranjske dežele kot 'Schweinelanda', in za načelnika njega učenca Wawreczko, poznatega iz čudnih afer v parterji ljubljanskega gledališča, to društvo si upa brez dokazil potem poštenega c. kr. služabnika javno grdo in lehkomišno napasti, ker nij vseveden! Kri prelita tega poštenega c. kr. žandarja pada na perfidno nemškutarsko pisanje 'Laibacheričino'! Kajti vedno se bolj pokazuje, da je bilo vse njeno poročilo o 'napadu' zlagano! Zastonj smo po Ljubljani iskali in povpraševali po tistih ranjencih! V samih Medvodah se v ponedeljek o 'napadu' nij prav nič vedelo, vprašajte o tem trdega Nemca fabriškega direktorja Syza! Pač pa imamo uže priče, da so bili Wawreczkini vredni tovariši 'liedertaflerji' pijani! Pač pa imamo priče, da so na Šmarnej gori kakor

divjaki nagi okolo cerkve hodili in pótne srajce sušili! Več drugič.⁵⁴

Železniška postaja v Medvodah v času pred prvo svetovno vojno.

Slovenec je 27. julija poročal, da se je vodja medvoških orožnikov Janez Jan »iz žalosti zavoljo krivice, ki se mu je godila po nemških listih, in ostri preiskavi, ktera se je zoper njega vpeljala, sam vstrelil. Ljudje, ki so tega možaka poznali, ne morejo prehvaliti njegov vestnosti, pridnosti in natančnosti v službi. Zdaj so ga pa tako po krivem prijeli in gotovo so se mu zavoljo tega možgani zmešali, da se je vstrelil. Kdo ga ima na vesti? 'Liedertaflerji' in pa pisalci lažnjivih poročil v nemčurskih listih.«⁵⁵

Dan kasneje, 28. julija 1880, so o Janovi smrti poročali tudi v tedniku *Novice*, ki ugotavlja, da društvo svojega izleta ni prijavilo okrajnemu glavarstvu in »da zato tudi glavarstvo ni moglo žandarmeriji v Medvodah povelja dati, da bi bila čula nad izletom. Da se je vsled tega vstrelil obče spoštovani, v svoji službi zmerom jako vestni žandarm Jan, imajo vsi oni na svoji vesti, ki so zanemarili po postavi ukazano napoved izleta in pa 'Laib. Zeitg.', katere notico v uradnem listu je nesrečni rajnki, za svojo čast jako občutljivi mož za zaségo na svoje službovanje smatral.«⁵⁶

⁵⁴ »Laibacheričin« urednik Suppantšitsch in njegov lažnjivi poročevalec, uradnik Wawreczka — morilca!, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 166, 23. 7. 1880.

⁵⁵ Prvi žalostni nasledek izleta »liedertaflerjev«, v: *Slovenec*, let. 8, št. 81, 27. 7. 1880.

⁵⁶ Naši dopisi, v: *Novice*, let. 38, št. 30, 28. 7. 1880, str. 246.

Wawreczka toži slovenske časnike zaradi neobjave popravkov

Predstojnik »Liedertaflerjev«, nižji finančni uradnik Eduard Wawreczka je 21. julija 1880, to je dan po tem, ko je *Slovenec* in še isti dan kot je *Slovenski narod* pisal o medvoški zadevi, objavil v *Laibacher Zeitung* pojasnilo,⁵⁷ s katerim je zavrnil pisanja obeh slovenskih časopisov. Nadalje je Wawreczka zaradi poročanja o dogodkih na Šmarni gori in v Medvodah že 23. julija 1880 poslal popravke v *Slovenski narod*, *Slovenca* in *Novice*, a jih noben od časnikov ni objavil, saj se jim niso zdeli resnični. Wawreczka je zagrozil omenjenim časopisom, da jih bo tožil. O tem *Slovenski narod*: »K. k. Beamter' Wawreczka je v 'Laib. Ztg.' izdal neko žuganje, da bode slovenske liste tožil kot predstojnik 'Liedertaflerjev', češ, da nij res, da so se 'Liedertaflerji' na Šmarnej gori in v Medvodah nespodobno obnašali (kar bomo pa mi lahko dokazali). Ta izjava z Wawreczkinim podpisom je prešla tudi v staro 'Presse' in v 'Deutsche Ztg.'. V Ljubljani nam pa izjave tacega človeka, kakor je ta Wawreczka, izpodén železnišk uradnik, nič ne imponirajo.«⁵⁸ Verjetno je bila to kaplja čez rob in Wawreczka je na okrajnem sodišču nemudoma vložil tožbe proti vsem trem časopisom oziroma njihovim odgovornim urednikom: Maksu Armiču (*Slovenski narod*), Filipu Haderlapu (*Slovenec*) in Alojziju Majerju (*Novice*).

Wawreczka je, sklicujoč se na 19. člen zakona o tisku, tožil *Slovenski narod*, ker ni objavil popravka na pisanje z dne 21. julija 1880.⁵⁹ Do obravnave je prišlo 4. avgusta 1880. Kot pooblaščenec odgovornega urednika je *Slovenski narod* zastopal njegov glavni urednik Josip Jurčič. Rekel je, »da se odgovorni urednik nij branil principijalno vsacega popravka, temuč le popravka v tem obsegu in v tej formi, kakor je Wawreczka zahteval. V prinesenem Wawreczkinem popravku se bere, da 'družabniki' ('Liedertafel') tega izleta nijso na Šmarnej gori nikakoršnega povoda za javno pohujšanje dajali.' Tega 'Slovenski Narod' nij sprejel in ne sprejme

kot 'popravek', ker more s pričami dokazati, da so se 'Liedertaflerji' v obče res nespodobno obnašali pred cerkvijo s tem, da so prepotene srajce slačili in sušili. Kar se pa tiče družih postranskih trditev, da so 'plesali', 'mej soboj kregali se' – to popraviti se ne ustavlja, ker za te sicer tačas po Ljubljani sploh razširjene govorice, – katere so bile v dotičnem prvem dopisu o znanej aferi tudi le kot govorice priobčene – dokazov dozdej še nema. Ravno tako se v Wawreczkinem 'popravku', katerega sprejeti se uredništvo 'Slovenskega Naroda' brani, trdi, da 'so neki kmetski fantje pozno zvečer nas ('Liedertaflerje') napadli, nekoji taistih so uže zasačeni.' Tega nikakor v 'popravek' ne vzamemo, ker prvi del te trditve nij še dokazan, drugi, da so 'nekoji' (torej več jih) uže zasačeni, je pa čisto neresničen. Čisto neresnične stvari pa nikakor ne gredo kot 'popravki' v list, najmanj pa po § 19. t. z.«⁶⁰ Sodnik Munda je strankama predlagal, da se pred izrekom sodbe pogodita tako, da se v popravku objavi le to, kar je pripravljen sprejeti urednik *Slovenskega naroda*. Tako je nastal skrajšan popravek, ki ga je *Slovenski narod* tudi objavil: »Vsled sodnijske obravnave po § 19. in 21. tiskovne postave izjavljamo in popravljamo s tem dopis iz Ljubljane v štev. 164 'Slovenskega Naroda' o izletu društva 'Liedertafel', da nij resnično, da so udje tega društva poskočnice igrali, temuč so igrali cerkvene pesmi, da je neresnično, da bi bil kdo od družbe na Šmarnej gori plesal, ravno tako je neresnično, da bi se bil kak prepir vnel mej njimi.«⁶¹

Tudi *Slovenca* je Wawreczka poslal »nekak popravek zavoljo 'Liedertaflerjev', kterege pa mi ne moremo sprejeti, marveč bomo temu človeku v prihodnjem listu že še drugače posvetili, ker smo s Šmarne gore zvedeli zdaj še več lepih reči, ravno tako z Medvod.«⁶² Prišlo je do tožbe in obravnava na okrajnem sodišču, ki je bila 4. avgusta 1880. *Slovenec* je o tem pisal naslednje: »Na tožbo g. Vavrečke, predstojnika 'Liedertaflerjev', morala sta se včeraj pred okrajno sodnijo zagovarjati g. Jurčič za 'Slov. Narod' in g. Haderlap za naš list, zaradi prestopka § 21 tiskovne postave, ker nista sprejela popravka omenjenega človeka o zadevi izleta 'Liedertaflerjev' na Šmarno goro. G. Jurčič kot pooblaščenec vrednika g. Armiča, je želel biti prvi zaslišan, ter se je s tožnikom dobro metal, tako da se je ta slednjič vdal,

⁵⁷ *Erklärung, v: Laibacher Zeitung, let. 99, št. 164, 21. 7. 1880, str. 1384.*

⁵⁸ »K. k. Beamter« Wawreczka, v: *Slovenski narod, let. 13, št. 169, 27. 7. 1880.*

⁵⁹ »Laibacher Liedertafel«, v: *Slovenski narod, let. 13, št. 164, 21. 7. 1880.*

⁶⁰ *Izpred sodišča, v: Slovenski narod, let. 13, št. 178, 6. 8. 1880.*

⁶¹ *Popravek, v: Slovenski narod, let. 13, št. 178, 6. 8. 1880.*

⁶² *Wawreczka, v: Slovenec, let. 8, št. 81, 27. 7. 1880.*

ter privolil, da sprejme 'Slov. Narod' tak popravek, kakor ga je g. Jurčič pred sodnijo sam sestavil, in na to je bil vrednik 'Slov. Naroda' oproščen. Potem je prišel naš vrednik na vrsto. On je prostovoljno ponudil podoben popravek, kakor ga prinese 'Sl. Narod', toda g. Vavrečka imel je na našega vrednika posebno korajžo in ni hotel o nobeni pogodbi nič slišati. Po dolgem razgovoru in brezuspešnem posredovanji g. sodnika morala se je stvar rešiti z razsodbo, ktera se glasi: Vrednik gosp. Haderlap je popolnoma oproščen, g. Vavrečka pa je obsojen, plačati sodnijske stroške. Po tem takem odpade za nas tudi popravek. G. Vavrečka je uložil pritožbo na deželno sodnijo, tedaj še ne bo miru. Za danes zabilježimo to novo, sijajno zmago 'Slovenčevu'.⁶³

Filip (Lipe) Haderlap (* 4. 4. 1849 v Remšeniku pri Železni Kapli na Koroškem, † po letu 1896 neznano kje) je bil med leti 1877 in 1882 odgovorni urednik Slovenca. (NUK Ljubljana, Kartografska in slikovna zbirka.)

Slovenec se torej ni hotel pogoditi in ljubljansko okrajno sodišče je razsodilo, da mu ni treba sprejeti Wawreczkega popravka o obnašanju »liedertaflerjev« pri izletu, pač pa je moral tožnik Wawreczka poplačati stroške obravnave.

To tožitelju očitno še ni bilo dovolj; šel je in tožil še *Novice*, ki njegovega popravka tudi niso hotele sprejeti, saj je urednik Alojzi Majer že 28. julija odgovoril z naslednjo notico: »Gosp. E. Wawreczki: Vašega dopisa tako dolgo ne moremo vzeti v 'No-

vice', dokler ni sl. sodnija stvari razsodila. Ko bi Vaše poslano uže zdaj objavili, bi s tem kazali, da je to pravo, kar Vi trdite. To pa bila bi preneglica.«⁶⁴

Prva obravnava proti *Novicam* je bila 19. avgusta 1880. Ker odgovorni urednik Alojzi Majer »ni hotel nič vedeti o popravku Wawreczkinem, marveč je ponudil dokaz resnice glavnih reči, nad katerimi se je Wawreczka spodtikal, po pričah«, je bila obravnava preložena na petek 27. avgusta. Obravnavo je vodil sodnik Munda. Odgovorni urednik *Novic* je kot priče pripeljal cerkovnika s Šmarne gore Andreja Štruklja, kmeta Janeza Šušteršiča iz Vikrč in Kadivnika ter Škrbinca iz Ljubljane, »iz katerih odgovorov posnamemo sledeče: Priča gosp. Kadilnik je bil prišel drugo nedeljo na Šmarno goro in tam slišal, da so 'liedertaflerji' med mašo polegli se po grmovji, slekli srajce in jih razobesili po grmovji, med tem pa s suknjami ogrnjenimi hodili krog cerkve, da so se ženske sramovale, drugi ljudje pa se hudo jezili; sploh pa so ljudje rekli, da ljudi, ki bi se bili tako grdo vedli, na Šmarni gori še niso videli. Tudi je zvedel, da so v cerkev prišli s tlečimi smodkami, pa še le po maši, ker med mašo so v grmovji golaš kuhali.

Priča Šušteršič, kmetiški fant, ki je 'liedertaflerjem' mehove gonil, pripoveduje, da je nek gospod prišel na kor s tlečo smodko, katero je na okno položil, potem pa, ko jo je on, priča, predjal na ograjo, jo je celó v usta vzel in krepko potegnil. Ravno tako je videl 'liedertaflerje' brez srajc, dva celó z zgornjim životom čisto naga za cerkvijo, kjer se ljudje sprehajajo. Na vprašanje gospoda sodnika potrdi tudi on, da so na orglah igrali take, po katerih 'se dá že plesati'.

Šmarnogorski mežnar potrjuje, da so 'gospodje' hodili brez srajc okoli cerkve in da jim nazadnje nobena ženska ni hotela več streči. On pravi, da je med njimi bilo videti tudi ženske Ljubljankanke.

Najodličneje govori gosp. Škrbinec, čevljar z Ljubljane. On je bil tisto nedeljo na gori s svojo rodovino, med katerimi ste bili dve hčeri po 16 in 14 let. Ko so stopili v gostilnico, je sedel za mizo 'liedertafler' brez srajce, da je spod suknje kazal na-

⁶³ »Slovenec« pred okrajno sodnijo, v: *Slovenec*, let. 8, št. 85, 5. 8. 1880.

⁶⁴ Listnica vredništva, v: *Novice*, let. 38, št. 30, 28. 7. 1880, str. 246.

goto. Na to so se vsi nevoljni obrnili v stran. Ravno take 'zulukafre' je bilo videti okoli cerkve, srajce pa so se po grmovji sušile. Zato se je on zopet s svojo rodovino obrnil in šel v gostilnico nazaj, ko je bila prazna teh divjakov. On sklene, da tako nespodobno obnašajočih se omikanih ljudi še nikdar videl ni. (Zanimivo je o tej priči to, da jo je Wawreczka poklical zá se, pa se je tako opekel ž njo.)

Priče tožnika Wawreczke ne vedó nič povedati, še tega ne morejo vtajiti, da bi 'liedertaflerji' v Medvodah ne bili krog kozolcev, polnih žita, kadili.

Razsodba o tej zadevi je bila v soboto popoldne. Po tej je bil toženi odgovorni vrednik 'Novic' gosp. A. Majer spoznan nekrivega prestopka § 21. (da Wawreczkinega popravka ni sprejel), a tožnik E. Wawreczka je bil obsojen, poplačati stroške vse obravnave, ker, čeravno ni dokazalo se po priseženih pričah vse, kar so 'Novice' pisale o 'liedertaflerjih', so vendar dokazane glavne točke, in to, da so se nespodobno obnašali na Šmarni gori v cerkvi in okoli nje, pa tudi še v Medvodah tako, da se je moglo res dražiti ljudstvo in vznemirjati.

Po razsodbi, katero je gospod sodnik naznanil v slovenskem jeziku, je Wawreczka rekel nemški: 'Jaz pač nisem vsega razumil, pa se vendar pritožim'. Slobodno mu, a 'liedertaflerji' mu menda ne bodo hvaležni za to, da je njihove umazane srajce zdaj tako pred svetom razobesil. Je neka reč, ki tem huje smrdi, čem bolj jo mešaš. Menda bo zdaj Wawreczka vsaj enkrat dosti imel.«⁶⁵

Zgornji sestavek *Novic* je v celoti objavil tudi *Slovenec*, ki pa je izjavo tožitelja: »Jaz pač nisem vsega razumil, pa se vendar pritožim« ob slovensko prebrani razsodbi komentiral takole: »Ta Wawreczka toraj ne razumi slovenski, čeravno je uradnik, ki ima največ občeovati s Slovenci. Radoveden sem, kje je dobil za svojo službo potrebno spričevalo o znajni slovenskega jezika.«⁶⁶ *Slovenski narod*, ki je tej obravnavi tudi posvetil daljši članek, je še pristavil: »Gotovo je, da je resničnostni dokaz o glavnej stvari, o nespodobnem obnašanju 'liedertaflerjev' pred sodnijo izveden, če prav bi utegnil sodnik morda

najti, da se formalni popravek nekaterih posameznih novinarskih očitajev ima sprejeti, tako na pr. glede „okroglih“ in glede plesa. Vsakako tožitelji niso na nobenem dobičku, niti se nij s tem njih društva dobro ime povzdignilo.«⁶⁷

Wawreczka se je na obe razsodbi okrajnega sodišča, tako v zadevi *Slovenec*, kakor tudi v zadevi *Novice*, pritožil na deželno sodišče. To je razsodilo, da morata oba časnika v skladu z 19. členom zakona o tisku objaviti popravek, kot jima ga je poslal Eduard Wawreczka, predstojnik Ljubljanskega pevskega omizja (*Laibacher Liedertafel*).

Preklic je bil v *Slovincu* objavljen 21. oktobra 1880: »... Jest podpisani izjavim z prideržkom daljnega postopanja, da v vabilu zarad izleta od mašo ni bilo govora, daleč, da so se udje pevskega društva sicer v cerkev na Šmarni gori podali, kjer je pevovodja gospod Schulz na orgije igral in so pevci kor 'Das ist der Tag des Herrn', potem offertorum 'Bone deus' in neki 'Agnus Dei' zapeli med tem pa so pričujoče tri dame kleče na podnožcah svoje molitve opravljale, potlej pa so skupno vsi pričujoči na takem kraju dostojn, način cerkev zapustili. Torej na Šmarni gori se niso poskočnice igrale, ne da bi bil kdo od naše družbo tam plesal. Dalje je tudi neresnično, da bi bil kdorkoli družabnikom tega izleta le najmanjši povod k opazki dal, ktera se v istem članku nahaja, da meščani navade in čutila ljudstva zmiraj z nogami teptajo! Slednič najodločneje zavračam v istem članku natisnjeno terditev, da se je kmečko ljudstvo pri tem izletu na kakoršnikoli način žalilo in k napadu, ki se je pozneje zgodil, dražilo.«⁶⁸ *Novice* pa so preklic Wawreczke objavile šele naslednje leto, 9. februarja 1881: »... Ravno tako je ne resnično, da so se družabniki tega izleta tako vedli, da so nejevoljo kmetov izbudili, ker se neč tacega ni zgodilo, od strani družabnikov, kar bi zamoglo pri kmečkem ljudstvu kake sovražne nameni obiditi, in se tudi kaj tacega sploh ni pokazalo razen ne pričakovanih napadov na večer. Ravno tako je nereznično, dase na poti proti medvodam ni šlo po navadnih potih, ali da bise bila kaka škoda polskim sadežom godila, ali kmečkemu posestvu delala. Tudi pri omenjenem odhodu od šmarne gore ni bilo nobenih otrok pričujočih, samo 3 dame

⁶⁵ *Pravda* »Novic«, v: *Novice*, let. 38, št. 35, 1. 9. 1880, str. 285–286.

⁶⁶ Wawreczka brez konca in kraja ali »liedertaflerji« pred sodnijo, v: *Slovenec*, let. 8, št. 96, 31. 8. 1880.

⁶⁷ »Liedertaflerstvo« spet pred sodnijo, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 198, 29. 8. 1880.

⁶⁸ –, v: *Slovenec*, let. 8, št. 117, četrtek, 21. 10. 1880.

sobile v tej družbi. – V medvodah se ni ničesar prigodilo, kar bi kmetom zamoglo biti ne všeč in kar je ondi povedano od ravsa in kavsa med družabniki, je gola domišljija dotičnega poročevalca.«⁶⁹

Suppantschitsch in Wawreczka tožita Slovenski narod zaradi žalitve

Ob smrti orožnika Jana je najostreje pisal *Slovenski narod* v sestavku »'Laibacheričin' urednik Suppantschitsch in njegov lažnjivi poročevalec, uradnik Wawreczka — morilca!«, ki je izšel v petek, 23. julija 1880. Že v sobotni izdaji *Laibacher Zeitung* je urednik Leo Suppantschitsch objavil daljše pojasnilo,⁷⁰ v katerem očita *Slovenskemu narodu*, da je proti njemu in predstojniku *Laibacher Liedertafel* Eduardu Wraweczki navajal pretežke obsodbe in zaključil, da mu ne preostane drugega kot tožba v skladu s 496. členom kazenskega zakonika.

V torek, 31. avgusta 1880 je na ljubljanskem okrajnem sodišču pred sodnikom Mundo potekala obravnava. Toženi *Slovenski narod* je zastopal odvetnik dr. Valentin Zarnik, tožitelja pa odvetnik dr. Schrey. O tej obravnavi piše *Slovenski narod* naslednje: »V izvrstnem govoru dokazuje zastopnik urednika 'Slovenskega Naroda' dr. Zarnik prvič, da okrajna sodnija nij kompetentna soditi v tej zadevi, drugič pa, da § 496 ne zadeva slučaja, zarad katerega tožitelja tožita uredništvo 'Slovenskega Naroda'. Glede kompetentnosti je dejal dr. Zarnik, da se hoče samo vtihotapiti zdanji slučaj pred okrajni sod, a vendar spada samo pred porotno sodišče. § 496 navaja samo prestopke, ki se izvrše ali z usti, roko, ного, ne obseza pa nobenega tiskovnega delikta. Tožitelja zahtevata, da bi bil urednik 'Slovenskega Naroda' obsojen po § 496 zaradi grdenja — schmahung — kakor sama naglašata. A o 'grdenji' dotični paragraf nič ne omenja, spada pa 'grdenje' pred porotnike, ker je prekršaj. Glavnemu principu, da vsi tiskovni delikti spadajo pred porotnike, hoče se samo umakniti. Govornik dokazuje nadalje protislovja posledic, ki bi nastale iz § 496 k. z. ter pravi, da, ako bi odgovorni urednik 'Slovenskega Naroda' denes dejal, da obtoženega članka nij bral, bi ga slavna sodnija ne mogla obsoditi zaradi prestopka zanemarjenja svojih uredniških dolžnostij, temuč

bi ga morala popolno oprostiti. Izraz 'morilec' nij psovka, ker nema pisalec 'animum injuriandi', kar potem pisalec v svojem sestavku sam dokazuje. On je hotel reči: vidva sta tega umora kriva. Tedaj tukaj pisalec nij imel namena grditi. Koncem predlaga dr. Zarnik, naj se slavna okrajna sodnija izjavi, da je nekompetentna soditi v tej zadevi, ako bi se pa nenadoma izjavila za kompetenco, naj odgovornega urednika 'Slovenskega Naroda' spozna nekrivim.

Jako slabo, in videlo se je, da ga je vprašanje o kompetenciji vznemirilo, zagovarja dr. Schrey svoje mnenje, da je okrajna sodnija kompetentna v tej zadevi. Lovil se je samo v nestvarnih rečeh, posebno je rad napadal 'Slovenski Narod', katerega program je — dejal je — grditi nemštvo. Vsi članki 'Slovenskega Naroda' o 'liedertaflerskej' zadevi napadajo samo nemštvo. Pozabil nij celo ubeglega Kravsca, o katerem je 'Slovenski Narod' pisal, naj ga deno 'na šub'. V kakšnej zvezi je vse to s tožbo, to ume in ve samo g. Schrey, ki je tudi tega mnenja, da odgovorni urednik mora biti zavoljo prestopka žaljenja časti kaznovan, če je bral kašnjev članek ali ne.«⁷¹

V sredo, 1. septembra 1880, je bila prebrana razsodba, s katero je bil urednik *Slovenskega naroda* spoznan za krivega po 496. členu kazenskega zakonika ter zaradi žaljenja časti obsojen na denarno globo 10 goldinarjev in plačilo sodnih stroškov. Zagovornik dr. Zarnik je takoj najavil pritožbo in priziv zoper krivdo. Dr. Schrey, zastopnik tožnikov, pa se je pritožil zaradi premajhne kazni. Seveda je o svoji »zmagi« pisala tudi *Laibacher Zeitung*.⁷²

Dne, 24. oktobra 1880, še predno je prišel dan obravnave na deželnem sodišču v Ljubljani, je vložil urednik *Slovenskega naroda* prošnjo, naj se Raimund pl. Zhuber-Okrog izloči iz prizivnega senata. To je utemeljeval s tem, da »ta gospod svetovalec je pa ravno odličen član nemške ustavoverne stranke na Kranjskem, on je ud političnega konstitucionalnega društva in uže veliko let poslanec te stranke v ljubljanskem mestnem zastopu. Znano je pa, da je list 'Slovenski Narod' v vednem boji s to stranko, kateri boj se neprestano dan za dnem

⁶⁹ Naši dopisi, v: Novice, let. 39, št. 6, 9. 2. 1881, str. 48.

⁷⁰ Erklärung, v: Laibacher Zeitung, let. 99, št. 167, 24. 7. 1880, str. 1407-1408.

⁷¹ Tiskovna pravda »Slovenskega Naroda«, v: Slovenski narod, let. 13, št. 201, 2. 9. 1880.

⁷² Strafverhandlung gegen den »Slovenski Narod«, v: Laibacher Zeitung, let. 99, št. 201, 2. 9. 1880, str. 1689.

nadaljuje. « Na to prošnjo je 27. oktobra 1880 prišel z deželnega sodišča naslednji odgovor: »Gospodu prosilcu se na to ulogo odgovori, da se naznanje ni odklon deželne sodnije svetovalca Raimunda Zhuber pl. Okrog, kakor uda sodnega dvora, ki bo imel 29. t. m. noter zaznamovani predmet presoditi, v zmislu § 72 r. k. pr. dovoliti ne zamore, ker proti temu svetovalcu slučaj postavne izključbe po § 67—69 r. k. pr. ali drugih uzrokov, kateri utegnejo obuditi dvombo o polni nepristranosti imenovanega svetovalca pri tem razsodilom, izkazanih ni.«⁷³

Dr. Valentin Zarnik (* 14. 2. 1837 v Repnjah pod Šmarno goro, † 30. 3. 1888 v Ljubljani) je v »Iiedertaflerski« zadevi branil tako tožene slovenske časnike, kakor tudi obtoženega Antona Košenino. (NUK Ljubljana, Kartografska in slikovna zbirka.)

29. oktobra 1880 je prišlo do obravnave, ki jo je vodil svetovalec deželnega sodišča dr. Kapretz, za člane sodnega senata so bili določeni svetovalci deželnega sodišča pl. Zhuber, baron Rechbach in Czeh. Zapisnikar je bil sodniški pripravnik g. Benedikt. Zastopnik tožiteljev dr. Schrey zahteva zaporno kazen, čes naj se ne soditi po prvem, temveč po drugem odstavku 496. člena, saj nista bila žaljena le Suppantschitsch in Wawreczka, ampak vsa nemška narodnost. Zagovornik *Slovenskega naroda* dr. Zarnik pa pravi, da je današnja tožba »prvi slučaj te vrste, kar obstoji in se izvršuje tako zvana tiskovna svoboda. Prvikrat se poskuša vtihotapiti skozi to špranjo § 496 v tiskovne pravde, in ogniti

se tako porotnikov. Na Dunaji, kjer izhaja nad 500 listov in kjer je domačija tako zvane revolver-žurnalistike, ki ima jedino le namen osebe žaliti, a nobenega pozitivnega programa nij bilo ni jednega slučaja, da bi se bilo tožilo zaradi žaljenja časti pri okrajnih sodnijah, izognivših se porotnikov. 'Pregledal sem komentare Herbsta, Glaserja, Ungerja in Frühwalda, a ne jednega tacega slučaja nij najti. Tedaj se mora reči, da se v Ljubljani prvi poskus napravlja tiskovno postavu zasukniti, in da je to prvi napad na tiskovno svobodo. Urednik Armič akoravno nij te notice prej bral vendar je prevzel odgovornost, ker je to vprašanje, ali imajo okrajne sodnije soditi o pregreških, storjenih po časopisih, principijalne važnosti in smo hoteli, da se enkrat končno reši. Zakon v obče, najmanje pa tiskovni zakon, nij se delal tja v en dan, jako čudno bi bilo, da bi bil postavodajalec iz malomarnosti izpustil ravno ta paragraf. Pregrešek po § 496 more storiti le individuum, oseba, nikakor pa ne časnik. Le z ustmi ali z rokami se more pregrešiti po tem paragrafu. Kajti ta paragraf tudi določuje, da se ima kazen poostri, ako se dejanje zgodi na kakem kraju, kjer je ukazano posebno dostojno obnašanje 'betragen'. O obnašanji časnika govoriti je pa pač nonsens, kajti ako se govori o časnikih, reče se uže v nemškem 'die Haltung' nikoli pa 'das Betragen des Blattes'. Ako urednik reče, da nij članka pisal, ne more biti na podlagi tega paragrafa obsojen. Tiskovna postava l. 1868. smatra le to za prestopke zanemarjenja uredniške dolžnosti, ako nij odgovorni urednik članka bral, v katerem je zločin ali pregrešek storjen, da se tedaj kaznuje zaradi zanemarjenja svoje dolžnosti tudi na izgubo kavcije najmanje 60 gld. in celo v zapor. Po § 496 pa, ako odgovorni urednik reče, da nij članka pisal, mora biti nekriv spoznan kajti nikdo se ne sme kaznovati za dejanje, katero nij storil, in za članke, v katerih se išče le prestopke, tudi nij v postavi določenega zanemarjanja uredniške dolžnosti. Kje je tedaj tu logika? Jeden, ki kaznjivega članka nij bral, se ostro obsodi, drugi pa, ako reče, da ga nij pisal, more biti nekriv spoznan. § 496 govori le o psovkah (Schimpfworte), nikakor pa ne o grdenji (Schmähung), kajti to je pregrešek (Vergehen) in spada pred porotnike. Tudi se ne more smatrati tukaj beseda 'morilec' kot taka psovka, kakor goljuf, tat itd., kajti 'Slovenski Narod' izpelje v dotičnej notici, da sta Suppantschitsch in Wawreczka, zato, ker sta pisala lažnjivo notico v vladnej 'Laib. Zeitung', kriva samomora žandarja Jana. Beseda 'morilec' se tedaj nij vrgla brez uzroka

⁷³ Tiskovna pravda »Slovenskega Naroda«, v: Slovenski narod, let. 13, št. 252, 3. 11. 1880.

kar tja v en dan, ampak 'Slovenski Narod' je imel uzrok jo rabiti, kajti dokazano je, da je bil žandarn Jan vsled notice v 'Laib. Zeitung' tako razžaljen, da se je ustrelil.⁷⁴

Posvetovanje sodnega senata je trajalo celo uro. Potem je predsedujoči dr. Kapretz prebral razsodbo, da se potrdi krivda izrečena na prvi instanci, prizivu tožilca zoper premajhno kazen pa ustreže in se kazen poviša z 10 na 25 goldinarjev.

Wawreczka je torej tudi to pravdo dobil. A kmalu se je poslovil od Ljubljane in odšel kot namestnik davčnega nadzornika službovat v Črnomelj. Ob tem imenovanju so mu očitali, da nima zahtevane izobrazbe in da je bil že kot dijak navdušen Nemec, ki je moral zaradi političnega rovarjenja (kljub podpori prof. Heinricha) po šesti gimnaziji opustiti šolanje, saj mu je grozila izključitev.⁷⁵ Na Dolenjskem je bil Wawreczka glavni agitator Schulvereinov in predsednik okrajne skupine nemškega Schulvereina na Maverlenu. Dne, 11. januarja 1885 zjutraj ob 4. uri si je v 34. letu starosti v Lettermanovem drevoredu v Ljubljani (današnjem Tivoliju) vzel življenje s strelom v srce. *Slovenec* kot vzrok samomora navaja, da je zadnje dni »iskal po mestu 200 gld., pa jih ni mogel dobiti. S to svoto si je hotel pomagati. V soboto zvečer bil je še v kazini pri zabavi nemškega 'Turnvereina' in je še ob polunoči imel krepak govor, kojemu se pač ni poznala obupnost.«⁷⁶ *Laibacher Zeitung* pa piše, da so pri pokojniku našli pismo z naslovom »Zadnje poglavje iz romana mojega življenja«, iz katerega je razvidno, da so bile vzrok samomora težave v službi v Črnomlju.⁷⁷

Anton Košenina obsojen zaradi »hudodelstva javne posilnosti«

Deželno sodišče v Ljubljani je 16. decembra 1880 zaradi storitve kaznivega dejanja javnega nasilja v skladu z 99. členom kazenskega zakonika

obsodilo 18-letnega kmečkega fanta Antona Košenino iz Spodnje Senice na leto dni težke ječe. Fant je bil v priporu že od 19. julija 1880.⁷⁸ Očitali so mu, da je 18. julija 1880 v gostilni pri Jamniku na Svetju z besedami grozil članom pevskega društva *Laibacher Liedertafel* in jih zvečer na poti od mostu do železniške postaje v Medvodah šest tudi napadel in lažje ranil. Ali je k takšni obsodbi kaj pripomogel tudi daljši dopis iz Medvod, ki ga je nekaj dni pred obravnavo objavil *Slovenski narod*, lahko le ugibamo. Tam je namreč med drugim tudi pisalo: »Neki rudečelas smrkovec iz Spodnje Senice, ki še za vojake nij dosti zrel, znan zanikernež in pretepalec, ki sedme božje zapovedi ne zna spoštovati ter je zategadelj tudi uže nekoliko tednov v ječi 'practiciral', tako, da se ga pri nas vsak pošten človek ogiba in boji, posebno, ker tudi rad z nožem drega, ta nesnaga je neki res — (kakor mislijo, kajti videl ga nihče nij) — na potu od mosta do kolodvora počakal zadnjih, 'in dulci jubilo' na kolodvor gredočih hrabrih 'liedertaflerjev', počakal ne zato, da bi jih bil 'napadel' in nabíl, ampak kakor pri nas mislimo vsi, ki tega čudnega mladega poštenjaka poznamo, samo zato, da bi bil temu ali onemu pijanemu pevcu v naglici kakšno zlato ali srebrno verižico odtrgal ali uro iz žepa potegnili. In ker se mu to nij posrečilo, je vsakemu — bilo jih skupaj pet mož! — par gorkih klofut založil, potem se pa še od njih za ubogih 50 kr., kakor pravijo, podkupiti dal, da je s klofutami nehal!! — To tedaj je bil tist siloviti narodno-slovenski napad na nemške pevce, ki je našim nemškutarjem dal povod, da so našo občino, našo deželo in ves naš slovenski narod s tako podlostjo, tako surovostjo in s takim rafiniranim cinizmom ométali, grdili in psovali! In zavoljo tega je moral naš vrli žandarm Jan pod zemljo in drugi žandarm v brigadni zapor!

Še jedenkrat pa ponavljam, da tudi tega zanikerneža iz Spodnje Senice nobena priča nij videla ljubljanskih pevcev pretepavati, samo sumnja je opravičena, da je ta rudečelas napadel hrabre pevce, če jih je sploh kdo. Ali dokazati se mu nič ne more. Sicer bi pa mi Medvodčani prav nič ne imeli

⁷⁴ Tiskovna pravda »Slovenskega Naroda«, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 252, 3. 11. 1880; Tiskovna pravda »Slovenskega Naroda«, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 253, 4. 11. 1880.

⁷⁵ Wawreczka, *Slovenski narod*, letn. 17, šte. 202, 2. 9. 1884.

⁷⁶ Vstrelil, v: *Slovenec*, let. 13, št. 8, 12. 1. 1885.

⁷⁷ Selbstmord, v: *Laibacher Zeitung*, let. 104, št. 8, 12. 1. 1885, str. 640; Zum Selbstmorde des Landeszahlamt - Assistenten Wawreczka, v: *Laibacher Zeitung*, let. 104, št. 10, 14. 1. 1885, str. 80.

⁷⁸ Medvodska stvar pred deželno sodnijo, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 289, petek, 17. 12. 1880; Konec medvodske dogodbe z »liedertaflerji«, v: *Slovenec*, let. 8, št. 140, 18. 12. 1880; Epilog zur Affaire von Zwischenwässern, v: *Laibacher Zeitung*, let. 99, št. 290, 18. 12. 1880, str. 2472.

zoper to, če bi nam ga vi Ljubljanci za par let na vaš Grad poslali, da bi bili vsaj rešeni od njega.«⁷⁹

Obširnejši zapis o tej odmevni obravnavi je v treh nadaljevanjih objavil *Slovenski narod*.⁸⁰ Iz njega se vidi, koliko nepotrebnega vika in krika je naredila *Laibacher Zeitung* zoper medvoške in slovenske kmete ter narodno stranko, in kako lažno je bilo ob tej peripetiji poročanje nemškega novinarstva. Kot rečeno je obravnava potekala 16. decembra 1880 pred deželnim sodiščem v Ljubljani. Sodnemu senatu, ki so ga sestavljali dr. Vidic, Zajec in Pesjak, je predsedoval Raimund pl. Zhuber-Okrog. Državnega tožilca je zastopal namestnik Pajk, zagovornik pa je bil dr. Zarnik.

»Na zatožnej klopi sedi mladi 18 letni kmetški fantin Anton Košenina, delavec v papirni fabрики v Goričanih, doma iz Spodnje Senice pri Medvodah. Obdolžen je 'hudodelstva javne posilnosti' po § 99 k. z. Uzroki zatožbe so: Zatoženec Anton Košenina je dne 18. julija t. l., ko so ljubljanski 'liedertaflerji' prišli s Šmarne gore proti poludne v vas Svetje blizu Medvod na posestvo Jamnikovo, in ko so 'liedertaflerji' tam pod kozolcem jedli in pili, plesali in peli, rekel na dvorišči blizu kozolca: 'Denes bodo ti nemškutarji še plavalji' in 'denes bom še nemškutarje klal'. To prvo izjavo so slišali gospodinja Jamnikova, gostilničar Peternel in Anton Kavčič, drugo pa tudi ključaničar v papirnih fabrikah v Goričanih, Janez Kogej, ki je Košenino svaril, naj bode miren in naj ne počenja nobenih neumnosti. Košenina je potem odšel. Ker se je bližala huda nevihta, odšli so tudi 'liedertaflerji' proti Medvodam, a ker je dež nalival, šli so skoraj vsi v Medvodah v gostilno na pošto h g. Kavčiču vedrit. Od tod so potem posamezno ali po dva in trije v temi šli proti kolodvoru in bil je najprvo udarjen g. Kukla, za njim g. Peterman, g. Schulz, g. Priesel, g. Unger in g. Springer. Ker so nekateri napadenih krvaveli, bilo je na železnični postaji v Medvodah veliko razburjenje in strah, da bi se še kaj hujega ne zgodilo. Napadov zatožba dolži pri vseh šestih napadenih 18 letnega fantina Antona Košenino, kajti ta ne more dokazati, kje je tisti čas bil, ko so se napadi vršili in ker je prišel kmalu po napadu,

ko se je vlak odpeljal, v gostilno Tineta Golarja, kjer je bil vse drugače opravljen kot prej na Svetjih, ko je imel praznično obleko in klobuk, a zdaj je prišel h Golarju (potem ko se je vlak odpeljal) z rudečo vojaško kapo in rudečim rekeljcem, namreč tak, da je bil prav podoben vojaku, za kakeršnega je prvi ranjeni g. Kukla svojega napadovalca izpoznal. Tedaj zatožba sklepa, da nikdo drugi, kakor le Košenina, ki je uže prej nemškutarjem žugal, nij bil tisti, kateri je onih šest 'liedertaflerjev' lahko poškodoval ali ranil. Zaradi tega ga toži državno pravdnštvo po § 99 kaz. zak. hudodelstva javne posilnosti.

Zatoženi Anton Košenina, še le 18 let star kmetšk fantè, taji, da bi bil katerega šesterih ranjenih on poškodoval. Zatoženec pravi, da nij mogel nobenega poškodovati, ker ga tist dan (18. julija) niti v Medvodah nij bilo. Tega mu ne more ne jeden tepenih gospodov dokazati. Če se zaradi tega dolži, da je 'liedertaflerje' tepel, ker je nosil vojaško kapico, more reči, da je v okolici medvodske, kar so prišli vojaki iz Bosne, jako mnogo fantov, ki nosijo take rudeče kape. Zatoženec trdi, da je bil tačas doma, ko so bili napadeni ti ljubljanski gospodje.

Prva priča je g. Vencel Kukla, knjigovodja pri Tschinklu. On je bil odšel iz Svetja, kjer so 'liedertaflerji' pod kozolcem pili, peli in plesali, ko se je nevihta približevala, v Medvode. Tam je s svojo ženo in tremi otroci v gostilni pri Kavčiču na pošti ostal. Žena je bila šla naprej na železniško postajo, on pa je nesel svojega 7 letnega otroka. Kar dobi, ko je prišel čez most, eno po glavi in na levo oko, da se zgrudi. Ko je vstal, videl je, da je tekel čez most človek, ki je bil vojaku podoben.

Na vprašanje zagovornika dr. Zarnika, ali so kmetje kaj žugali pevcem, odgovori priča, da čisto nič, nego da so bili kmetje prijazni in nikdo nij mislil, da bi se pevcem kaj zgodilo.

Drugi, ki je bil baje tudi ta stran mosta na tla pobit, bil je vojaški živinozdravnik Petermann. On pravi, da nij videl, kdo ga je. Sicer pa trdi, da še zdaj od udarca na levem ušesu slabo sliši. Tudi on nij opazil, da bi bili kmetje čez dan kaj grozili, tem več je mislil, ker so se pri kozolcu, ples gledavši, kmetje dobrovoljno smejali, da se je njim zabava dopadala.

Knjigovodji Schulzu je baje priletel na levo stegno kamen, kateri ga pa nij dosti poškodoval, ker

⁷⁹ Ali še ne bomo imeli miru?, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 224, 30. 9. 1880.

⁸⁰ Medvodska ali »liedertaflerska« stvar pred deželnim sodiščem, v: *Slovenski narod*, let. 13, št. 290, 18. 12. 1880; št. 291, 19. 12. r 1880; št. 291, 21. 12. r 1880.

je zadel denarno mošnjo, ki jo je imel v žepu. Kdo je kamen zagnal, tega tudi ta priča nij videl. Tudi on pa potrdi, da so bili kmetje celo popoldne mirni in zmirom prijazni.

Četrty poškodovani in priča je bil inženjer Priesel. On je šel uže jeden najzadnjih črez most; kar dobi eno po glavi, da pade. Kdo ga je udaril, tega tudi on nič ne vé.

Trgovska pomočnika Unger iz Ljubljane in Springer iz Celja pričata, da sta šla vkup. Oba sta bila od nekoga vržena na tla in Springer je dobil eno po glavi. A kdo jih je vrgel, tega tudi onadva ne vesta, ker nijsta nikogar videla.

Priča Marija Jamnik, žena posestnikova v Medvodah, bila je v Svetjih, kjer so 'liedertaflerji' kosili, na svojem posestvu. Kmetski fantje nijso nikomur nič žugali, ampak so prav mirno gledali, kako so 'liedertaflerji' plesali, pili in peli. Zatoženca Košenina je ona slišala, da je proti štirim popoldne rekel: 'Nemškutarji bodo denes še plavali!' A ključar Kogej iz papirne fabrike, da ga je miril in mu rekel, da naj bode pameten in naj gre domu, kar je zatoženi menda tudi storil. Kmetski fantje pa da so v obče vsi prej šli domov, nego li 'liedertaflerji'.

Priča Tone Kavčič, posestnik, pomagal je streči pri 'liedertaflerjih'; tudi on je slišal, da je Košenina rekel: 'Denes bodo nemškutarji še plavali.'

Predsednik Zhuber vpraša zatoženca, kaj da je s temi besedami mislil.

Fantin Košenina odgovori, da ker je pretila huda nevihta, hotel je on s temi besedami reči, da bodo ti gospodje iz Ljubljane še mokri.

Votant dr. Vidic: Po vaših besedah pa je bolj misliti, da ste hoteli reči, da boste nemškutarje v vodo pometali.

Zatoženec Košenina odgovori, da z govorečimi, besedami nij tega mislil. V Medvodah, pravi, ko pride nevihta, Sora hipoma tako naraste, da stopi na njive in na ceste.

Predsednik vpraša zatoženca, zakaj je imenoval ljubljanske gospode 'nemškutarje'.

Zatoženec odgovori, da nij nobenega človeka slišal te gospode drugače kot 'nemškutarje' imenovati.

Priča Anton Peternel, gostilničar v papirnici v Goričanah, je bil tudi tačas na Svetjih. Slišal je pač, da je zatoženec rekel, da bodo nemškutarji 'plavali', ne pa da jih bode 'klal', akoravno je blizu Kogej stal.

Priča Janez Kogej, ključarski mojster v papirnici v Goričanah, pravi, da je slišal, kako je zatoženec na dvorišči v Svetjih rekel, da bodo nemškutarji denes še plavali, in tudi da mu je kazal Košenina tolminsk nož in rekel: 'Denes bom nemškutarje klal!' Priča pravi, da ga je posvaril, naj bode pameten in Košenina da je šel res domu, kamor ga je spremil kmetski fant Kvartal. Zvečer pravi Kogej, da je videl ob 10. uri, ko je odšel vlak v Ljubljano, v gostilnici pri Golarji, kjer je pil, priti Košenino, kateri je imel rdečo kapico na glavi in rdeč rekeljc; a popoldne je bil praznično oblečen in je imel klobuk na glavi.

Zatoženec pravi, da to nij res, da bi bil on rekel, da bode nemškutarje klal, in da to izpovedava Kogej, ki velja za jednega 'večjih' v fabriki, kjer je tudi on delal, ali se mu nikoli klanjati nij hotel, zato pa iz sovraštva do njega zdaj tako priča. Če bi bil on te besede izustil, morala bi jih slišati tudi Peternel in Pokorn, ki sta zraven stala, a nič o tem ne vesta.

Priča Kogej se pohvali, da je besede zatoženčeve takoj naznanil g. prezidentu papirnice Syzu in da je ta rekel, da mora Košenina proč iz papirnice.

Priča Trampuš Janez, ključar v papirnici, bil je na Svetjih s Košenino vkup, a nij slišal, da bi bil kaj žugajočega rekel. Zvečer proti 10. uri ga je videl z vojaško kapo pri Golarji v gostilnici. Isto potrdi tudi priča gostilničar Golar.

Zatoženec Košenina trdi, da tisti dan v obče v Medvodah nij bil in da ga tudi nihče videl nij. H Golarju je prišel od doma.

Prebere se zdaj zapisnik s pričo Miho Pučnikom, c. kr. poštnim uradnikom. Spričevanje to se posluša jako romantično. Pučnik trdi, da je šel dopoldne v Kranj svojo rodovino obiskat, popoldne pa je prišel v Medvode. On kot blagajnik šel je

zadnji proč iz Svetij, kajti poravnati je moral za vse 'liedertaflerje' račun za kosilo. Vprašal je v Svetjih predno je odšel v Medvode, ali bi ga ne hoteli navzočni žandarmi spremiti, a tam so mu odgovorili, da žandarmi ne pojdejo proč, kajti oni so tu zaradi kmetskih fantov, ako bi bil kak nemir. (Tedaj so vendar žandarmi bili na pravem mestu, kjer je bil shod, namreč v Svetjih in pazili na red, ne pa kakor je uradna 'Laibacherica' o svojem času lagala, da so bili 'anderswo beschäftigt'. Ured.) Odšel je tedaj Pučnik sam. Kar naenkrat ga baje ustavi 'pet' kmet-skih fantov, kateri so rekli: 'Prokleti hudiči, vam bomo uže dali tukaj nemške pesni peti! Muzika bi morala tudi nam igrati!' Jeden da mu je potem potegnil veržinko iz ust in drugi da so zahtevali smodek. Pučnik jim je začel pridigovati, naj bodo pametni, da so vsi Kranjci, tudi ti gospodje iz Ljubljane, ki pojo nemške in slovenske pesni, kakor se jim dopade. Povabil jih je Pučnik tudi, da naj gredo z njim, da bode plačal vina in cigar. Vrgel jim je, kakor pravi Pučnik 'prostovoljno' nekaj šestič in potem srečno življenje odnesel. Zatoženca Košenina, ki mu je bil predstavljen, Pučnik nij izpoznal in je rekel, da nij bil mej onimi petimi fanti.

Neke priče Oblak izpovedba se tudi prebere. Ta je celo videl 15 fantov, pa nij nobenega poznal. Ti so mej soboj govorili in rekli: 'Pojmo zdaj nemškutarje gledat. Bodo še prej hudiča videli, predno pojdejo!' Prebere se pismo županstva, katero se o zatožencu izrazi, da se je dozdej dobro vedel.

S tem je dokazovalna obravnava končana.

Državni pravdnik g. Pajk pravi, da je hudo-delstvo objektivno dokazano, ker so groženje zatoženca priče potrdile. Tudi je subjektivno dokazano, da nihče drugi nij šestih gospodov poškodoval kot zatoženi, kajti izpovedali so poškodovani, da je bil vojaku podoben, dokazano pa je, da je zatoženec imel zvečer vojaško kapo in rdeč rekeljc. Vidi se tudi, da je hotel zatoženec pevce le lahko poškodovati, tedaj bolj ustrašiti. Obtežavno je, da je mnogo ljudij po svojem dejanji v velik strah pripravil, in da je dejanje večkrat ponovil. Olajšavno je le to, da nij zatoženec še 20 let star. Državni pravdnik predlaga, naj se mu zmeri kazni od 1 do 5 let.

Zagovornik dr. Zarnik: Zatožba državnega pravdnictva sloni na jako slabih podporah. Njej se vidi vse jedno, ali je zatožen Peter ali Pavel, da je

le v obče jeden zatožen. Tako je prišel Košenina na obtožno klop, samo zato. ker je nosil tist večer rdečo vojaško kapo in rdeč rekeljc. S tisto pravico pa bi državno pravdnictvo v zatožni stan postavilo lahko stotine kmetskih fantov, kajti mi vemo, da nosijo take rdeče in višnjeve kape in jopice ali rekeljce jako mnogi, kakor je Košenina prav dobro rekel, odkar so se vojaki vrnili iz Bosne.

To je jedini dokaz zatožbe. Tedaj se pač opravičeno trdi, da v obče za krivdo mojega klienta nobenega dokaza nij. Jako mnogo polaga državno pravdnictvo tudi na besede zatoženčeve, ki je baje rekel, da bodo nemškutarji še denes plavali. A ta beseda nema nobenega družega pomena, kakor jej ga odločuje slovenski pregovor, kateri z besedo: 'boš plaval še denes', neče družega reči, kakor da denes boš še v dežji moker, to in ničesar družega nij mislil zatoženec s temi besedami. A ker se je drug storivec od strani državnega pravdnictva brezuspešno iskal, napravil se je iz teh besedi dokaz, iz muhe slona. Da bi bil rekel zatoženec, da bode nemškutarje 'klal', to nij dokazano, kajti priča Peter nel, ki je zraven Kogej sta, ki edini to trdi, ne ve ničesa o tem izreku. Ako bi se pa enej priči verjelo, potem bi bilo lahko vsacega zaradi veleizdaje pripraviti na vislice. Da bi bil zatoženec vseh šest gospodov poškodoval, to nij mogoče, kajti bi v istini moral spretnejši in urnejši biti kot Kljukec. Kje pa je bilo onih pet fantov, o katerih ve Pučnik toliko povedati? Kje tisti tuji, ki jih je videl Oblak in katerih ceni, da jih je bilo 15! Da bi bil pa tak slabiček, kakor denašnji zatoženec, zmožen kar šest gospodov poškodovati, to je neverjetno. Če je ta mladi človek tak korenjak, potem ga lahko za vsak cirkus engajirajo. Ako bi bil zatoženi to izjavil v Svetjih, česar ga zatožba dolži in ne bi bili 'liedertaflerji' poškodovani, potem bi bilo državno pravdnictvo, ko bi se mu bile ovdale besede ali tako zvano 'groženje' zatoženca, se smehom vrglo vso ovadbo v koš.

Ako je te besede izgovoril, manjka pa namen, kajti vse poškodovane priče, katere smo denes slišali, izjavale so, da nij bilo od strani obilno zbranih kmetov nobenega groženja. Ako pa manjka slabega namena za groženje, tedaj manjka tudi substrat za zločinstvo. Naloga državnega pravdnictva, to je policijske oblasti, je, storilce iskati in jih tožiti. Denašnji zatoženec pa ne sme biti žrtva za druge, tedaj upam, da ga bode slav. sodišče nekrivega izpoznalo, ker kriterija § 99 k. z. nij.«

Žal se za »rudečelasega smrkovca iz Spodnje Senice« ni dobro izteklo, saj je bil za leto dni »na Grad poslan« in Medvoščani so bili »rešeni od nje-ga«. In kot je zapisal *Slovenec*: »To je bil ves tisti veli-kanski 'napad', o katerem se je svoje dni toliko hrupa delalo in zavoljo ktere-ga so tudi skoro vsi slovenski časniki sitnosti pri sodnijah in stroške imeli, dežela naša pa po lažnjivih poročilih nemških listov bila tako obrekovana.«⁸¹ Dan pred božičem, 24. decem-bra 1880, je na prvi strani *Slovenskega naroda* izšel »Epilog k Medvodski stvari«, kjer med drugim piše: »Kaj je sodniška preiskava pokazala? Da je neki nedorasel pastir, 18 let star dečak, 40 'nem-ških mož, hrabrih vitezov 'litedertaflerskih' v beg zapodil! Zares stvar je tako smešna, za udeležence tako nečastilna, da morajo pač sami zarudeti in izpoznati, da bi bilo za njihovo reputacijo večno bolje, ko bi bili molčali. Šest zaporedom jih je prijel, šest se jih je treslo pred njim, a nobeden ga prav za prav videl nij!«⁸²

Kaj je na vse to dejal Alešovčev Brenclj?

Prvi slovenski satirični časopis *Brenclj v lažnjivi obleki*, ki ga je urejal Jakob Alešovec se je hitro in pronicljivo odzval na peripetije okrog izleta »litedertaflerjev« na Šmarno goro. Verjetno spodbuden tudi z nesramnim pisanjem v *Laibacher Tagblatt* je v julijski številki leta 1880 zapisal: »Črnogorski fantje se zopet tepo s Turki, pa o tem ni toliko hrupa, kakor ga je bilo o malem ravsu v Medvodah.«⁸³ Ali pa v naslednji, avgustovski šte-vilki: »Išče se perica, ki si upa zelo umazano perilo oprati tako, da ne bo po nikomur več smrdelo. 'Li-tertaflerji' v Ljubljani.«⁸⁴

Še posebej si je zaradi razobešenih prepo-tenih srajc po šmarnogorskem grmovju Alešovec privoščil »litedertaflerje« in njihovega predsednika Wawreczko, oziroma »litedertaflerje« in Bavbavrečko, kot jih on imenuje. V sedmi številki leta 1880 je izšel kratek satirični zapis z naslovom »Pripoznanje ljubljanskim 'litedertaflerjem'«: »Doma človek nič ne

Jakob Alešovec (* 27. 7. 1842 na Skaručni, † 17. 10. 1901 v Ljubljani) je med leti 1869 in 1885 izdajal satirično-politični list *Brenclj v lažnjivi obleki* oziroma kasneje *Novi Brenclj v zbadljivi in šaljivi obleki*. (NUK Ljubljana, Kartografska in slikovna zbirka.)

velja' – je star pregovor. Tako so naše 'litedertafler-je' zavoljo tega, ker so na Šmarni gori premočene srajce sušili, med tem pa brez njih okoli hodili, slo-venski časniki grobo zgrabili. Vse drugače Culujski Kafri doli v Afriki. Ko so ti zvedeli, kako dostojno se je to nemčursko društvo na Šmarni gori vedlo, so brž vse 'litedertaflerje' izvolili si za častne 'Culu-Kafre', ob enem pa pisali društvu, da vsi k njemu pristopijo za prave, delujoče člane.

Ponosen sem na to čast in priznanje je na-čelnik Bavbavrečka sklenil, s svojimi starimi in na novo pridobljenimi udi kazati se po svetu, da bodo ljudje občudovali 'litedertaflerje' in strmeli nad tem, kar znajo. Ni dvoma da bi svojega namena ne dose-gli. To društvo je gotovo najlepši kinč naše dežele, zato bi bila neizmerna škoda, če bi ga vrag vzel.«⁸⁵

V naslednji številki *Brenclja* je temu dodal »telegram«: »Z dolenje Afrike. Culujskih kafrov kralj je ukazal, da mora odslej vsak njegovih pod-ložnikov nositi srajco, da se bo razločil od ljubljan-skih 'litedertaflerjev'.«⁸⁶

⁸¹ *Konec medvodske dogodbe z »litedertaflerji«, v: Slovenec, let. 8, št. 140, 18. 12. 1880.*

⁸² *Epilog k Medvodski stvari, v: Slovenski narod, let. 13, št. 295, 24. 12. 1880.*

⁸³ *Novice s križnega svetá, v: Brenclj, let. 12, št. 7, 1880.*

⁸⁴ *Išče se perica, v: Brenclj, let. 12, št. 8, 1880.*

⁸⁵ *Pripoznanje ljubljanskim »litedertaflerjem«, v: Brenclj, let. 12, št. 7, 1880.*

⁸⁶ *»Brencljnovi« telegrami, v: Brenclj, let. 12, št. 8, 1880.*

In za konec še dve Alešovčevi o »ljubljskih srajcah«.

Prva: »Zadnjič so imeli 'litertaflerji' svoj zadnji koncert na kazinskem vrtu. Ali veš zakaj? — Zato, ker bo zdaj že premraz, da bi na vrtu peli – brez srajc.«

In druga: »Koliko platna potrebuje 'litertafler' za svojo srajco? — Nič!«⁸⁷

Viri in literatura

Časopisje:

Brencelj, let. 1880
Die Presse, let. 1880
Illyrisches Blatt, let. 1849
Laibacher Tagblatt, let. 1880
Laibacher Zeitung, let. 1879, 1880, 1885
Neue Freie Presse, let. 1880
Novice, let. 1849, 1868, 1880, 1881
Slovenec, let. 1880, 1885
Slovenski gospodar, let. 1870
Slovenski narod, let. 1879, 1880, 1884
Soča, let. 1880, 1881

Literatura:

CVETKO, Dragotin: Ljubljanska Glasbena Matica in njen pomen. V: *Kronika*, let. 2 (1954), št. 2, str. 37–38
Muzička enciklopedija II. Zagreb, 1963
 NOVAK, Josip: Šmarna gora: Cerkev Matere Božje, 1928
 OVSEC, Damjan: *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Društvo arhitektov, 1979
 ŠILC, Jurij: *Zgodovina župnije Šmartno pod Šmarno goro. Šmartno pod Šmarno goro: Župnijski urad*, 1999
 VALENČIČ, Vlado: Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880. V: *Zgodovinski časopis*, let. 28 (1974), št. 3–4, str. 295–304
 VRHOVNIK, Ivan: Ljubljanska srajca. V: *Kronika slovenskih mest*, let. 2 (1935), št. 2, str. 183

Zusammenfassung

LAIBACHER „HEMDEN“

Wie die slowenische und deutsche Presse vor 130 Jahren das Gezänke und Geraufe zwischen den Bauern von Medvode und den Laibacher „Liedertaflern“ sah

In der Periode von 1868 bis 1882 hatte die deutsche Minderheit eine Mehrheit im Laibacher Gemeinderat, obwohl sie nur ein Fünftel der Bevölkerung ausmachte. Die national-politischen Verhältnisse waren den Slowenen nicht gewogen, denn es herrschte ein großdeutscher Geist. Deutsche Sport- und Kulturvereine wurden gegründet. Im Jahr 1863 entstand der Laibacher deutsche Turnverein und zwischen 1875 und 1879 wurden in Ljubljana auch zwei deutsche Musikinstitutionen gegründet: der Laibacher Musikverein und die Laibacher Liedertafel. Der Musikverein hatte vor allem lokale Bedeutung, die Liedertafel war jedoch einflussreicher, da sie ihren Wirkungskreis aus Ljubljana auch ins Umland ausdehnte.

Am 18. Juli 1880 organisierten die Laibacher Liedertafler einen Ausflug auf den Berg Šmarna gora (Großkahlenberg). Mit dem Zug fuhren sie morgens von Ljubljana nach Vižmarje, um die Reise dann über Tacen nach Šmarna gora fortzusetzen. Dort verhielten sich die Sänger, mehrheitlich Laibacher Deutsche, angeblich unangemessen, hängten ihre verschwitzten Hemden auf Büsche zum Trocknen auf (daher kam später das Schimpfwort „Laibacher Hemden“) und gingen nur mit umgehängten Sakkos ins Gasthaus. Weiters rauchten sie in der Kirche Zigarren, spielten flotte Tanzmelodien auf der Orgel und tanzten vor der Kirche. Zu Mittag begaben sie sich von Šmarna gora über das Schlösslein Rocen nach Svetje bei Medvode. Es folgte ein geselliger Nachmittag mit Gesang und abends um halb Zehn die Heimfahrt von der Bahnstation Medvode. Hier in Medvode kam es am Abend auch zu einer kleineren Auseinandersetzung zwischen einem Bauernburschen und einer Gruppe von sechs Sängern.

Die deutsche Presse, allen voran die Laibacher Zeitung und das Laibacher Tagblatt, gab der slowenischen Politik die Schuld an diesem Angriff, da sie die Bauern gegen die deutschen Sänger aufgehetzt hätte. Das deutsche Zeitungswesen sah die

⁸⁷ Pogovor o ljubljanskih »litertaflerjih«, v: *Brencelj*, let. 12, št. 8, 1880.

Schuld für die Ereignisse in Medvode auch bei den Gendarmen, die angeblich nicht richtig vermittelt hätten. Janez Jan, der Leiter der Gendarmerie in Medvode, war von den Anschuldigungen so betroffen, dass er sich drei Tage nach den besagten Ereignissen das Leben nahm. Darauf folgte das Vergießen von Druckerschwärze und ein mehrmonatiger „Pressekrieg“ zwischen der slowenischen und deutschen Presse darüber, was auf Šmarna gora und in Medvode passiert war. Der Redakteur der Laibacher Zeitung Leo Suppantšitsch und der Vorstand der Laibacher Liedertafel Eduard Waweczka reichten gegen die Zeitungen Novice, Slovenec und Slovenski narod auch Klagen ein. Makso Armič, verantwortlicher Redakteur des Slovenski narod, wurde gemäß Artikel 496 des Strafgesetzbuches wegen Ehrenbeleidigung im Artikel „Der Redakteur der ‘Laibacher Zeitung’, Suppantšitsch, und sein lügenhafter Berichterstatte, Beamter Waweczka – Mörder!“ schuldig gesprochen und zu einer Geldbuße von 25 Gulden verurteilt. Schließlich wurde der 18 Jahre alte Bauernbursche Anton Košenina aus Spodnja Senica des Angriffs auf die Sänger in Medvode für schuldig befunden und für sein Verbrechen zu einer einjährigen Gefängnisstrafe verurteilt. Und die Zeitung Slovenski narod schrieb: Weil ein minderjähriger Lausbub einige Angsthasen angriff, die nicht einmal soviel Mut hatten, sich mannhaft zur Wehr zu setzen, musste das gesamte slowenische Volk verhöhnt und das ganze Land Krain diffamiert werden!

Schlagwörter: Presse, Deutschtum in Ljubljana, Laibacher Liedertafel, Medvode, Šmarna gora, zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts

Meta Černigoj

»Očjo al treno!«

Zapleti z dvojezičnostjo ob železniški progi Trst-Poreč in druga odprta narodna vprašanja v Istri na prelomu 19. v 20. stoletje

ČERNIGOJ Meta, prof. zgodovine in italijanščine, mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

81'246.2(450.36+497.4+497.5) "18/19"
323.14(450.36+497.4+497.5) "18/19"
316.7(450.36+497.4+497.5) "18/19"

»OČJO AL TRENO«

Zapleti z dvojezičnostjo ob železniški progi Trst-Poreč in druga odprta narodna vprašanja v Istri na prelomu 19. v 20. stoletje

Prispevek predstavlja problematiko mednacionalnih sporov v Istri na prelomu iz 19. v 20. stoletje, posebno pozornost pa namenja zapletom ob postavitvi dvojezičnih napisov ob železniški progi Poreč-Trst. V času ostrih mednacionalnih nasprotij je uveljavitev vidne dvojezičnosti pomenila hudo žalitev nacionalnih čustev italijanskega prebivalstva Trsta in Istre, na kar so se odločno odzvali italijanski predstavniki na občinski, deželni in državni ravni, ter s skupno akcijo želeli preprečiti »oskrumbo« italijanskih imen in italijanskega značaja mest. Ob teh dogodkih je postala očitna moč politike, ki je lahko poljubno manipulirala s preprostim prebivalstvom, ter, v skladu z vsakokratnimi trenutnimi interesi, spodbudila ali zatrla proteste in nasilna obračunavanja.

Ključne besede: *Istria, Parenzana, dvojezičnost, nacionalizem, mednacionalni boji.*

ČERNIGOJ Meta, BA History and Italian, Young Researcher, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

81'246.2(450.36+497.4+497.5) "18/19"
323.14(450.36+497.4+497.5) "18/19"
316.7(450.36+497.4+497.5) "18/19"

»OČJO AL TRENO!«

Problems with bilingualism along the Trst-Poreč railway and other live national issues in Istria at the end of the 19th and beginning of the 20th century

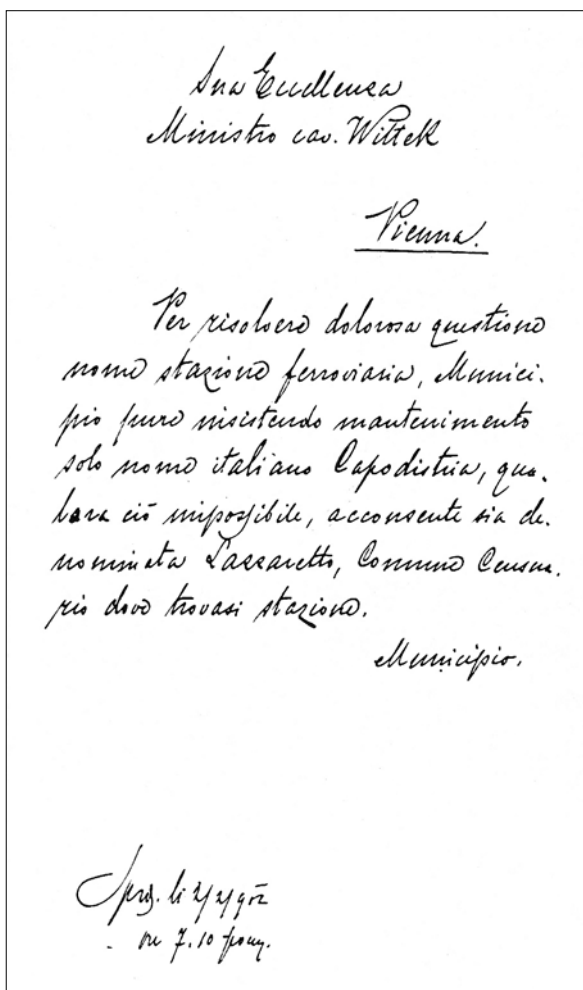
The article deals with the problem of national conflict in Istria at the turn of the 19th to the 20th century. Special attention is paid to the complications following the erection of bilingual signs along the Poreč-Trst railway. At a time of severe national tension, the implementation of visible bilingualism was highly insulting to the national sentiment of the Italian population of Trieste and Istria. It led to a resolute response by Italian representatives at the municipal, regional and national levels; its common goal was to prevent a "desecration" of Italian names and of the Italian character of the towns. These events made visible the obvious power of politics and its ability to easily manipulate the common people and, depending on the current interests, trigger or suppress protests and violent clashes.

Key words: *Istria, Parenzana, bilingualism, nationalism, national tensions*

Jezikovno vprašanje v Istri in drugod na Slovenskem

Druga polovica šestdesetih let je pomenila prelom na političnem prizorišču v habsburški monarhiji. Obnovitev parlamentarnega življenja in sprejetje decembrske ustave leta 1867 sta narodom dala pravico do afirmiranja lastne narodnosti in jezika ter do uveljavitve enakopravnosti vseh deželnih jezikov v šolah, uradih in javnem življenju. Na državnem nivoju je torej obveljala načelna enakopravnost vseh jezikov, ki pa je lokalne oblasti niso spoštovale.¹ Od vseh dežel, v katerih so živeli Slovenci, je le Kranjska dobila status dežele s slovensko večino, medtem ko se je na Štajerskem, Koroškem in Goriškem odvijal srdit boj za narodne in jezikovne pravice.² Podobne so bile razmere tudi v Istri, kjer so Slovenci in Hrvati sicer predstavljali večino prebivalstva, vendar svojih političnih interesov niso zmogli uveljaviti zaradi ekonomske in kulturne podrejenosti italijanskemu prebivalstvu.³ Znameniti 19. člen ustave iz leta 1867 se praktično ni upošteval, boj za enakopravnost na jezikovnem področju pa se je začel šele z nastopom Taaffejeve vlade.

Podobne razmere so vladale na celotnem slovenskem ozemlju, kjer lahko opazujemo predvsem nacionalna trenja med Nemci in Slovenci. Zlasti po nastopu Taaffejeve vlade so se nacionalni odnosi tako zaostriili, da dve nasprotujoči si politični usmeritvi nista več našli skupnega jezika niti v vsakdanjem življenju. Za doseg lastnih ciljev sta se začeli posluževati najrazličnejših oblik boja, predvsem pa preko medijev vplivati na ostalo prebivalstvo.⁴ Drug drugega so obtoževali manipuliranja, izkrivljanja informacij in prikazovanja neresnic ter ob tem prikazovali sebe kot edine prave glasnike resnice. Zelo pogosto je bilo zasmehovanje, poniževanje in odkrito izzivanje nasprotne strani, pa tudi izražanje ogorčenja ob barbarskem ravnanju in prizadetosti lastnega nacionalnega ponosa, saj so vsakodnevni in trivialni dogodki postali razlog

Protestno pismo občine Koper ministru Wittku zaradi postavitve dvojezičnega napisa (PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 279, l. 1902, kat. II/391)

za medsebojna obračunavanja in za podpihovanje mednacionalnih sporov.⁵

Ti so se zlasti v Celju in na celotnem Spodnjem Štajerskem vrstili že od konca osemdesetih let, po svoji vsebini pa so bili povsem enaki obračunom v Istri. Značilne so bile manipulacije z rezultati popisov prebivalstva, saj kategorija *občevalni jezik*, ki je bila v popise prvič uvedena leta 1880, ni bila primerna za določanje dejanske nacionalne strukture na jezikovno mešanih območjih.⁶ Tako nemški kot slovenski nacionalizem sta se ideološko

¹ Verginella, *Govorica nasilja v slovensko-italijanskem nacionalnem konfliktu*, str. 456.

² Čuček, *Jezikovne »težave« na Spodnjem Štajerskem v Taaffejevi dobi*, str. 8.

³ Darovec, *Kratka zgodovina Istre*, str. 194.

⁴ Čuček, *Vpisal se je med Nemce, dasiravno komaj za silo nemško tolče*, str. 58.

⁵ Lep primer tendencioznega poročanja slovenskih in nemških časopisov je poročanje o ustanovitvi Sokolskega društva v Celju leta 1890. Glej: Čuček, *Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi*, str. 235–246.

⁶ Natančnejši prikaz problematike manipuliranja s popisi prebivalstva na Spodnjem Štajerskem v: Čuček, *Vpisal se je med Nemce, dasiravno komaj za silo nemško tolče*.

Deputato Rizzi

Vienna.

*Ho onno Commuo autrisceoti in.
 Staro prap Ministero Fervore posti.
 Tuine nomo nostra staciono con Cas.
 parotto, Commuo Censuario, oppure San
 Canziano, localite di detto Commuo, o
 ve esiste staziono. Pregati informarmi
 subito stadiu trattativo*

Nelli.-

*Spes da Trieste d. 2/4/1902
 nr. 11/45. aut.*

*Dopo l'ordinata veduta della Depu.
 staziono venno spedito il seguente*

Telegramma

Prošnja občine Koper poslancu Rizziju
 naj poskuša doseči pri ministru Wittku
 preimenovanje postajališča v Lazzaretto ali San
 Canziano. (PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 279, l. 1902,
 kat. II/391)

vse bolj vkopavala na svojih položajih, vsak Celjan pa se je bil prisiljen opredeliti za eno samo nacionalno identiteto, kar je vodilo v dokončno segregacijo celotnega družabnega življenja v mestu.⁷ Že manjši dogodki, npr. ustanovitev celjskega Sokola ali pevska prireditev od blagoslovitvi pevske zastave, so izzvali pravo ogorčenje med nemškimi občani, še veliko večjega odmeva pa so bili seveda deležni dogodki, kot je bilo odprtje Narodnega doma v Celju.⁸ Zaradi razžalitve nacionalnih čustev so se dogajali celo pravi dvoboji,⁹ vrhunec bojov med Slovenci in Nemci v Celju pa je nastopil ob ustanavljanju slovenske gimnazije, ob čemer je celjsko nemštvo

začelo širiti ekstremistične ideje ter se navduševati celo za antisemitizem, vsenemštvo, gibanje *Los vom Rom* ter teorijo o arijski rasi.¹⁰ Med radikalnimi obračuni med celjskimi Nemci in češkimi visokošolci v Celju leta 1899, ki so mesto obiskali v okviru svoje ekskurzije, je prišlo celo do streljanja.¹¹

Istro in Spodnjo Štajersko pa je poleg tega družilo tudi nekaj drugih povsem sorodnih problematik. Na obeh območjih je bila problematična zlasti raba slovenskega jezika v različnih uradih ter vloga uradnikov, ki so večinoma zavirali prodor slovenskega jezika v javno življenje.¹² Ves čas je ostajalo aktualno tudi vprašanje rabe slovenskega

⁷ Cvirn, *Kri v luft! Čreve na plot!*, str. 17–18.

⁸ Za podrobnejši pregled slovensko-nemških sporov v Celju na prelomu iz 19. v 20. stoletje glej: Cvelfar, „Z Narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust...“, str. 7–44.

⁹ Studen, *Kodeks časti na Slovenskem pred prvo svetovno vojno*, str. 309–310.

¹⁰ Cvirn, *Boj za Celje*, str. 79.

¹¹ Studen, „Bojim se, da bo tekla kri!“, str. 1–8.

¹² Edinost, 6. 2. 1900, št. 29, XXV, *Boj do skrajnosti!!!*, str. 1; Edinost, 23. 3. 1900, št. 67, XXV, *Jezikovne razmere na c. kr. Oblastih v Kopru*, str. 1.

jezika v razpravah na sodiščih.¹³ Nasilni obračuni na Spodnjem Štajerskem so bili povsem primerljivi z najbolj znanimi piranskimi zapleti zaradi postavitve dvojezičnih napisov v letu 1894.¹⁴ Problematika dvojezičnosti je bila nasploh vseskozi prisotna, saj je celo na Kranjskem prihajalo do sporov zaradi slovenskih uličnih napisov.¹⁵ Tako v Istri kot na Spodnjem Štajerskem je prišlo do ostrih sporov zaradi ustanavljanja slovenske oz. hrvaške gimnazije,¹⁶ prisotno pa je bilo tudi vprašanje dvojezičnosti ob železniških progah. Južna železnica na Spodnjem Štajerskem, je bila, za razliko od Kranjske, namreč opremljena le z nemškimi napisi, enako pa je veljalo tudi za napise ob lokalnih železnicah Celje-Velenje in Poljčane-Slovenske Konjice.¹⁷ Ob postavitvi železniške proge Grobelno-Rogatec lahko na Spodnjem Štajerskem opazujemo povsem enake prizore, kot so se leto prej odvijali v Istri glede dvojezičnih napisov na progi Trst-Poreč.¹⁸

Obračuni med prebivalci na celotnem slovenskem ozemlju nakazujejo, da je ob koncu 19. stoletja nacionalistična ideologija povsem prežela družbeno dogajanje na Slovenskem. Od vsakega posameznika se je zahtevala jasna opredelitev glede lastne nacionalne pripadnosti, namen pa je vedno pogostejše opravičeval sredstva, kar je bilo še posebej pomembno v času, ko so Slovenci vse bolj odločno stopali v boj za lastne pravice in poudarjali vlogo branika države in dinastije ter ob tem iz žrtve vedno pogostejše preraščali v generatorje nasilnih obračunov.

Razmere v Istri ob koncu 19. stoletja

Razmere v Istri so bile po dogodkih v letu 1894 vedno na robu vrelišča. Delo v istrskem deželnem zboru je bilo ves čas ovirano, slovenske in hrvaške poslance je motila predvsem velika vloga občinstva oz. t. i. galerije v dvorani, ki so jo italijanski poslanci v sodelovanju s predstavništvom uporabljali kot dodaten glas ob interpelacijah in glasovanjih. *Edinost* se je ob tem pritoževala, da se občinstvo »prav fakinski vede proti našim poslanecem,« kar naj bi bilo krivo, da je bilo v deželnem zboru pravzaprav nemogoče obravnavati teme, kot so bile gradnja cest, šolstvo, zdravstvo itd.¹⁹ Vsi ti izpadi so postavljali pod vprašaj osebno varnost poslancev. *Edinost* je zapisala: »Res je, da ni rabila (op. Galerija) faktično brahijalne sile proti našim. Ah, ko so strasti tako razvnete, ko je čustvo toli – recimo kar naravnost! – poživiljeno, ali more jamčiti kdo, da ne pride do fizičnega nasilja?!«²⁰ Italijanska stran in časopisje sta poslancem ves čas prigovarjala, da naj za zagotovitev lastne varnosti in boljšega delovanja deželnega zbora popustijo in pristanejo na uporabo italijanščine že zaradi argumenta, »da oni ne umejo našega jezika, mi pa da umejemo njihovega.«²¹

V koprski mestni deputaciji so dejansko razpravljali kako reagirati na dopise v slovenščini ter dosegli, da jih bodo zavračali, ker naj bi bili »incomprensibili.«²² Sodu je izbila dno že znana odločba, ki je za jezik razprav deželnega zbora določila le italijanščino, kar so se odločili 28. 1. 1898. Na sklep se je takoj odzvala vlada ter s c. k. odlokom izničila sklep deželnega zbora, zaradi česar so se slovenski in hrvaški poslanci tudi vrnili v zbornico. *Edinost* seveda ni mogla skriti navdušenja, da »najvišji sodnik, njegovo Veličanstvo, naš cesar in kralj, dal je našim prav (...)!«²³

¹³ *Edinost*, 16. 2. 1900, št. 38, XXV, *Kazenske razprave v okrožju deželnega sodišča tržaškega*, str. 1; *Edinost*, 3. 11. 1902, št. 250, XXVII, *Slovenski jezik na deželnem sodišču za kazenske stvari v Trstu*, str. 1.

¹⁴ Več o nasilnih obračunih ob postavitvi dvojezičnih napisov v Piranu glej: Apollonio, *Autunno istriano*, 1992; Holz, *Češki časopis Politik in revolucija v Piranu leta 1894*; Holz, »Krik Istre ne bo ostal neopažen«; Černigoj, *Boj za dvojezične napise v Istri v letu 1894*.

¹⁵ *Edinost*, 5. 2. 1900, št. 28, XXV, Dr. Tavčar in slovenski ulični napisi, str. 1.

¹⁶ Več o zapletih pri ustanavljanju slovenske gimnazije v Celju v: Cvirn, *Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895)*, str. 102–111.

¹⁷ *Slovenec*, 17. 11. 1902, št. 264, XXX, *Dvojezični napisi*, str. 1.

¹⁸ *Slovenski narod*, 29. 10. 1903, št. 258, XXXVI, *Dnevne vesti. Dvojezični napisi na železnici Grobelno-Rogatec*, str. 3.

¹⁹ *Edinost*, 1. 2. 1898, št. 14, XXIII, *Deželni zbor istrski in njegova galerija*, str. 1.

²⁰ *Edinost*, 2. 2. 1898, št. 14, XXIII, *Osebna varnost poslanca*, str. 1.

²¹ *Edinost*, 5. 2. 1898, št. 16, XXIII, »Govorite italijanski!«, str. 1–2.

²² »nerazumljivi«, PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898 – 1902, 86. zasedanje mestne deputacije, 10. 8. 1898.

²³ *Edinost*, 24. 2. 1898, št. 24, XXIII, *Najvišji reskript in razpravni jezik v deželnem zboru istrskem, Deželni zbor istrski*, str. 1–2.

Gattung des Telegramms. Classe del telegramma.		TELEGRAMM TELEGRAMMA		Eingangs-Nr. No. d'arrivo	Dienstliche Angaben. Indicazioni d'ufficio.	
00		an - a Deputato Rizzotti		258		
16		Capodistria				
Aufgegeben am Consegnato li		Von Da		Aufgegeben am Consegnato li		
1904		Wien		341 1904		
am alle		Aufgabe-Nr. No. d'impostazione		am alle		
1904		259		1904		
Aufgenommen durch Ricevuto da		mit con		auf per		
E.atty		259		auf per		
Text. - Testo.						
Ministro Presidente riservarsi esaminare						
Decidere sembrerebbe; manca peggio						
Designazione Gazzaretto per la quale						
ritengo non esistere altro nome? In						
caso affermativo Guinza dovrebbe						
presentare domanda telegrafica						
ministero Ferrovie						
Rizzi						

Telegram poslanca Rizzija koprskim oblastem o iskanju alternative rešitve s katero bi se izognili dvojezičnemu napisu na koprskem postajališču (PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 279, kat. II/355)

Kljub dejstvu, da so se poslanci v deželni zbor vrnili, pa zasedanja nikakor niso potekala mirno in že tako zaostrene razmere so se še dodatno poslabšale s posameznimi dogodki, ki so razvneli strasti prebivalstva. V letu 1898 je tako celotno državo pretresla vest o atentatu na cesarico Elizabeto. Ker je bil atentator po rodu Italijan, je to izzvalo burne reakcije, predvsem v Trstu, pa tudi po celotni Istri. Iz Trsta poročajo o hrupnih demonstracijah proti Italijanom, kjer je bilo mogoče slišati: »Fora gli Italiani! Abbasso agli assassini! Evviva l'Austria! Živela Avstrija!« ter še druge vzklike.²⁴ Nemire pa je povzročila tudi novica, da je vlada namenila sredstva za ustanovitev hrvaške gimnazije v Pazinu, proti čemur so nastopile praktično vse občine v Istri. V Kopru so pozvali k takojšnji

reakciji, saj naj bi bila to nova žalitev za italijanska čustva,²⁵ aferi pa so posvetili tudi zasedanje mestne reprezentance.²⁶ Dogodek so označili kot napad na italijansko narodnost in italijanski jezik, ki naj ne bi bil več nikjer varen, ne v cerkvi, ne na sodišču, ne v šolah niti v deželnem zboru. Župan Belli jih je pozval k dejanjem z besedami, naj ne sprejmejo tega ponižanja, saj bodo sicer »indegni di portare il nome glorioso di stirpe italiana.«²⁷ Italijanski jezik je bil njihova najvišja vrednota, zato so vsem sporočali »guai a chi la tocca!«²⁸ Žalitev se jim je zdela še toliko večja, ker so si sami že več

²⁴ »Ven z Italijani! Dol z morilci! Živela Avstrija!«, Edinost, 12. 9. 1898, št. 172, XXIII. Domače vesti. Sinočnje demonstracije, str. 3.

²⁵ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1902, 104. zasedanje, 14. 12. 1898.

²⁶ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 177. Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1893–1900, 10. zasedanje, 20. 12. 1898.

²⁷ »nevredni slavnega italijanskega imena«

²⁸ »Gorje tistemu, ki si ji drzne škodovati«

let neuspešno prizadevali za pridobitev sredstev za ustanovitev italijanske univerze v Trstu, poleg tega pa je država tudi zelo slabo finančno podpirala italijansko gimnazijo v Kopru. Dejstvo, da so denar za gimnazijo dobili njihovi nasprotniki, so komentirali z besedami: »A noi dunque si nega ciò che per diritto ci spetta, ad altri invece si concede largamente ciò che né il diritto, né la storia, in queste terre, loro consentono.«²⁹ Ob koncu so sprejeli sklep, v katerem so še enkrat izrazili nestrinjanje s to odločitvijo vlade ter opozorili tudi na morebitne posledice za red in mir v deželi zaradi te odločitve. Po njihovem mnenju je namreč deželi grozil nov val nasilja in protestov, zato so svojo odločitev poslali vladi, ministrstvu za uk in bogočastje ter tudi državnemu zboru. Protestu se je priključil piranski mestni svet, ki je dodal tudi svoje nestrinjanje z odločitvijo o uporabi slovenščine pri razpravah na sodišču, saj naj koncesiji ne bi bili posledica realnih potreb, ampak le političnih izzivanj.³⁰

Čeprav je ljudsko obračunavanje ob protestih v Pazinu³¹ doživelo manjši obseg kot v letu 1894, je očitno, da so vročerkvneži tudi tokrat imeli popolno podporo italijanskih politikov in oblasti, ki je bila prepričana, da podeljevanje jezikovnih pravic Slovcem in Hrvatom pomeni žalitev italijanskega primata v Istri in na Tržaškem.³² V Kopru so se z vprašanjem začeli ukvarjati, ko je prišla v koprsko mestno deputacijo pobuda odvetnika Bartolija, ki je predlagal aktivne priprave za protestni shod proti pazinski gimnaziji.³³ Zavzel se je za srečanje v Trstu, kjer bi se srečali župani in delegacije iz vseh istrskih občin in v Kopru so njegovo pobudo takoj podprli. Že na naslednji seji pa so se odločili tudi za ponoven direkten protest v državnem zboru, da bi dosegli preklic dodelitve finančnih sredstev za

hrvaško gimnazijo.³⁴ Koprška mestna deputacija je namenila tej problematiki več zasedanj, kjer so poudarjali, da »l'Imperiale Governo, ciò facendo, dimenticava che questa gente slava, d'origine diversa, senza storia comune, fu importata e chiamata ad abitare il nostro paese, dimenticando che gl'italiani rappresentano l'elemento idigeno, l'elemento civile e civilizzatore del paese (...).«³⁵ Pravic naj torej ne bi smeli dodeljevati le glede na številčnost, ampak tudi glede na tradicijo in zgodovinsko vlogo posameznega naroda. Glede podeljevanja pravic tudi pravijo: »Gl'italiani dell'Istria non intendono di contendere ad altre nazioni i diritti ch'esse possono reclamare a casa loro, ma intendono e vogliono mantenere il possesso nazionale in casa propria.«³⁶ Poleg tega, da je ustanovitev takega zavoda pravzaprav žalitev za Italijane, naj bi bil tudi povsem nepotrebna, saj »Gli Slavi abitanti la provincia dell'Istria non sentono il reale bisogno di un loro ginnasio in questo paese: i più sono poveri e rozzi contadini che di lettere non sanno, ne vogliono saperne (...).«³⁷ Vlado opozarjajo, da bi veliko bolje investirala svoj denar, če bi namesto te gimnazije ustanovila »un istituto magistrale italiano,« ki naj bi izhajal iz realnih potreb in zgodovinskih pravic.³⁸

*Eco del litorale*³⁹ je o tej tematiki sicer zapisal, da Slovcem in Hrvatom ne bi smeli braniti izobraževanja v lastnem jeziku, zavedali so se tudi,

²⁹ »Nam se torej zanika, kar nam bi po pravici pripadalo, drugim pa de dovoljuje na široko pravice, ki jim na tej zemlji ne pripadajo ne po zakonu, ne po pravici, ne po zgodovini«

³⁰ PAK, PI 36, Občina Piran, t. e. 2. Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1894–1903, 13. 12. 1898.

³¹ Edinost, 13. 1. 1899, št. 10, XXIV. Domače vesti. Kdo je protestoval v Pazinu, str. 2.

³² Verginella, Govorica nasilja v slovensko – italijanskem nacionalnem konfliktu, str. 455–464, 459.

³³ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1902, 106. zasedanje, 4. 1. 1899.

³⁴ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1902, 107. zasedanje mestne deputacije, 11. 1. 1899.

³⁵ »Cesarska vlada pa je pri tem pozabila, da so bila ta slovanska ljudstva različnih izvorov in brez skupne zgodovine uvožena za poselitev naše dežele in je pozabila, da so tukaj Italijani prvotni naseljenci in nosilci civilizacije.«

³⁶ »Istrski italijani ne nameravajo niti ne želijo braniti pravic drugim narodom pri njih doma, želijo pa ohraniti oblast v lastni hiši.«

³⁷ »Slovani, ki živijo v Istri, v resnici ne čutijo prave potrebe po lastni gimnaziji: večinoma gre namreč za revne in neuče kmete, ki o šoli ne želijo niti slišati.«

³⁸ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 177. Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1893–1900, 12. zasedanje, 14. 1. 1899.

³⁹ *Eco del Litorale* (1873–1918) je bil nadaljevanje časopisa *Il goriziano*. Izhajal je dvakrat tedensko v Gorici in se ukvarjal predvsem z verskimi in političnimi temami, prinašal pa je tudi literarne vsebine. Zagovarjal zvestobo papežu, proavstrijske ideje, zvestobo dinastiji in je navadno nasprotoval idejam, ki jih je prinašal iredentistični tisk. V: <http://www.larchivio.org/xoom/manifestopropaganda1918.htm>, 9/6/2010.

Gattung des Telegramms. Classe del telegramma.	TELEGRAMM TELEGRAMMA	Ein gangs-Nr. } 35 No. d'arrivo }	Dienstliche Angaben. Indicazioni d'ufficio.
Eingelangt von } Arrivato da } aufgegeben am } Aufgegeben am } am } um } il } ore } Aufgenommen durch } Ricevuto da }	Von } Da } Aufgabe-Nr. } No. d'impostazione }	Aufgegeben am } Consegnato a } um } alle }	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	
1334	03	4/2	

Telegram poslanca Bennatija koprskemu županu o nadaljnjih ukrepih proti postavitvi dvojezičnih napisov ob železniški progi Trst-Poreč (PAK KP 7, *Občina Koper*, t. e. 279, kat. II/410)

da Slovenci in Hrvati potrebujejo srednje šole, saj do tistega trenutka niso imeli možnosti nadaljnjega izobraževanja, vendar »l'erigere un ginnasio *croato* a Pisino, a spese del Governo, è cosa troppo contraria al sentimento di quella città e alle aspettative degli italiani,«⁴⁰ ki so bili prisiljeni sami vzdrževati gimnazijo v Kopru, ki je bila edina z italijanskim učnim jezikom, v ostalih petih šolah v deželi pa je za učni jezik veljala nemščina.⁴¹ S to tematiko so se precej ukvarjali tudi v Piranu, kjer so odločno protestirali proti vladi, ki je očitno privilegirala »le non mai saziare brame dell'elemento *croato* a danno

dell'indigeno elemento italiano della Provincia»⁴² in preusmerja finančna sredstva iz drugih italijanskih izobraževalnih zavodov ter jih namenja Hrvatom. Na hrvaško gimnazijo bi bili pripravljeni pristati le v primeru, če bi jo bili Slovani sposobni vzdrževati sami, nikakor pa se ne strinjajo z načrtom, ki je predvideval, da bi hrvaška gimnazija na koncu pristala na plečih Italijanov,⁴³ zato so se odločili tudi za ponoven protest v državnem zboru.⁴⁴

Slovenci, ki so bili po pisanju *Edinosti* zgled domoljubja, so bili na prelomu iz 19. v 20. stoletje

⁴⁰ »Ustanovitev hrvaške gimnazije v Pazinu na vladne stroške pa je stvar, ki je preveč v nasprotju s čustvi tega mesta in s pričakovanji Italijanov.«

⁴¹ *Eco del litorale*, 13. 1. 1899, št. 5, XVIII. Dall'istria meridionale, str. 1.

⁴² »nikoli site apetite hrvaškega elementa, na škodo Italijanov v deželi.«

⁴³ PAK, PI 36, Občina Piran, t. e. 2. Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1894–1903, 1. zasedanje, 10. 1. 1899.

⁴⁴ PAK, PI 36, Občina Piran, t. e. 2. Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1894–1903, 2. zasedanje, 2. točka, 23. 2. 1899.

tudi deležni vseh vrst napadov in žalitev. Tako naj bi nekemu Slovincu uslužbenec na pošti v Trstu zabrusil: »Mostro di un macaco, ...vengo foro, ti do un sciafo!«⁴⁵ le zato, ker je neko uslugo zahteval ob neprimernem času v slovenščini,⁴⁶ v Krkavčah pa naj bi hudo pretepli kaplana Čemažarja le zato, ker je na šagri »vzdignil klobuk ter opetovano zakričal 'Živio!'«. *Edinost* sicer pravi, da ne vedo »kakšna muha je pčila tamošnjega kapelana,« da pa to vsekakor ni bil pravi razlog, da so ga »tepli do krvavega«. ⁴⁷

Jezikovna problematika je tako ostajala ves čas v ospredju - vsi boji so bili pravzaprav boji za pravico do uporabe lastnega jezika, bodisi v cerkvi,

Železniško postajališče v Vižinadi z vidnim dvojezičnim napisom na stranskem pročelju (*Brate, Tadej: Parenzana: železnica za vse čase. Ljubljana: Kmečki glas, 2007, str. 67*)

šolah, deželnem zboru ali na sodišču.⁴⁸ Stanje na teh področjih se ni izboljševalo, ves čas so se odvijale majhne bitke za prestiž, pravih vsebinskih vprašanj pa ni bilo mogoče rešiti.⁴⁹ Italijani so, podobno kot Nemci, v deželnem in državnem zboru vodili pravo kampanjo za svoje pravice in za svoj jezik. Oblasti so pozivali, da se pri dodeljevanju pravic Slovincem in Hrvatom ne bi smeli opirati le na materialne in statistične podatke, ampak tudi na zgodovino, tradicijo in na gospodarsko-socialne odnose v pokrajini ter tako končati krivične napade na Italijane.⁵⁰ Italijanski politiki so se svoje

nadvlade ves čas oklepali s trdno strategijo, ki so jo ponazarjale besede nekega italijanskega poslanca v tržaškem deželnem zboru: »Due soli sarebbero i mezzi per tener soggetti questi popoli: l'ignoranza e la povertà.«⁵¹

Dvojezični napisi ob železniški progi Trst-Poreč

V prvih letih 20. stoletja so ponovno izbruhnile polemike o dvojezičnosti, tokrat glede krajevnih napisov ob železniški progi Poreč-Trst.⁵²

Gradnja železnic se je v Istri⁵³ začela v sedemdesetih letih, do leta 1887 pa so bile zgrajene proge Divača-Pulj, Kanfanar-Rovinj in Trst-Sv. Andrej-Hrpelje-Kozina,⁵⁴ ki pa niso sledile potrebam lokalnega prebivalstva. Istega leta je nastal tudi idejni projekt za izgradnjo proge Trst-Buje-Poreč, leta 1894 je istrski deželni zbor sprejel zakon o gradnji lokalne železnice od Trsta do Poreča, trasa pa je bila dokončno določena šele leta 1897.⁵⁵ Slovenci in Hrvati so bili nad izgradnjo železnice sprva navdušeni, saj je poslanec Laginja zanj odkrito lobiral celo v dunajskem parlamentu.⁵⁶ Kmalu pa je prevladalo prepričanje, da se je potrebno proti progi boriti, saj naj bi služila zgolj italijanskim nacionalistom v Istri in Trstu, ki so se želeli predvsem povezati med seboj.⁵⁷ Železnico so, zaradi njene počasnosti,⁵⁸ dragih vozovnic, in nesreč, ki so se

⁵¹ »Samo na dva načina lahko ohranimo podrejenost teh ljudstev: z nevednostjo in revščino.«, *Edinost*, 25. 8. 1898, št. 158. Politični pregled. O razmerah v Istri, str. 2.

⁵² Natančneje o izgradnji železniške proge Trst-Poreč in njenih tehničnih značilnostih glej: Brate, Parenzana; Roselli, Draga Parenzana!; isti, La Ferrovia Trieste-Buie-Parenzo; isti, La ferrovia Trieste-Parenzo.

⁵³ Natančneje o železniških progah v Istri glej: Jenko, Istrske železnice.

⁵⁴ Brate, Parenzana, str. 15.

⁵⁵ Brate, Parenzana, 16–19.

⁵⁶ Slovenec, 15. 1. 1897, št. 11, XXV. Državni zbor. Iz budgetnega odseka, str. 1.

⁵⁷ Kramar, Narodna prebujala istrskih Slovencev, str. 255.

⁵⁸ Vlak, ki je ob 9.50 zapustil Trst, je v Poreč prispel predvidoma šele ob 17.10, popoldanski vlaki pa so morali celo prenočiti v Bujah, zato je pot do Trsta do Poreča lahko trajala tudi več kot 13 ur, kar je bilo precej več, kot je sicer trajala vožnja s parnikom. Eco del Litorale, Echi del Litorale. L'inaugurazione del secondo tratto della ferrovia Buie-Parenzo, 17. 12. 1902, št. 140, XXXI, atr. 3.

⁴⁵ »Pošast opičja! Če pridem ven, ti dam tako klofuto...«

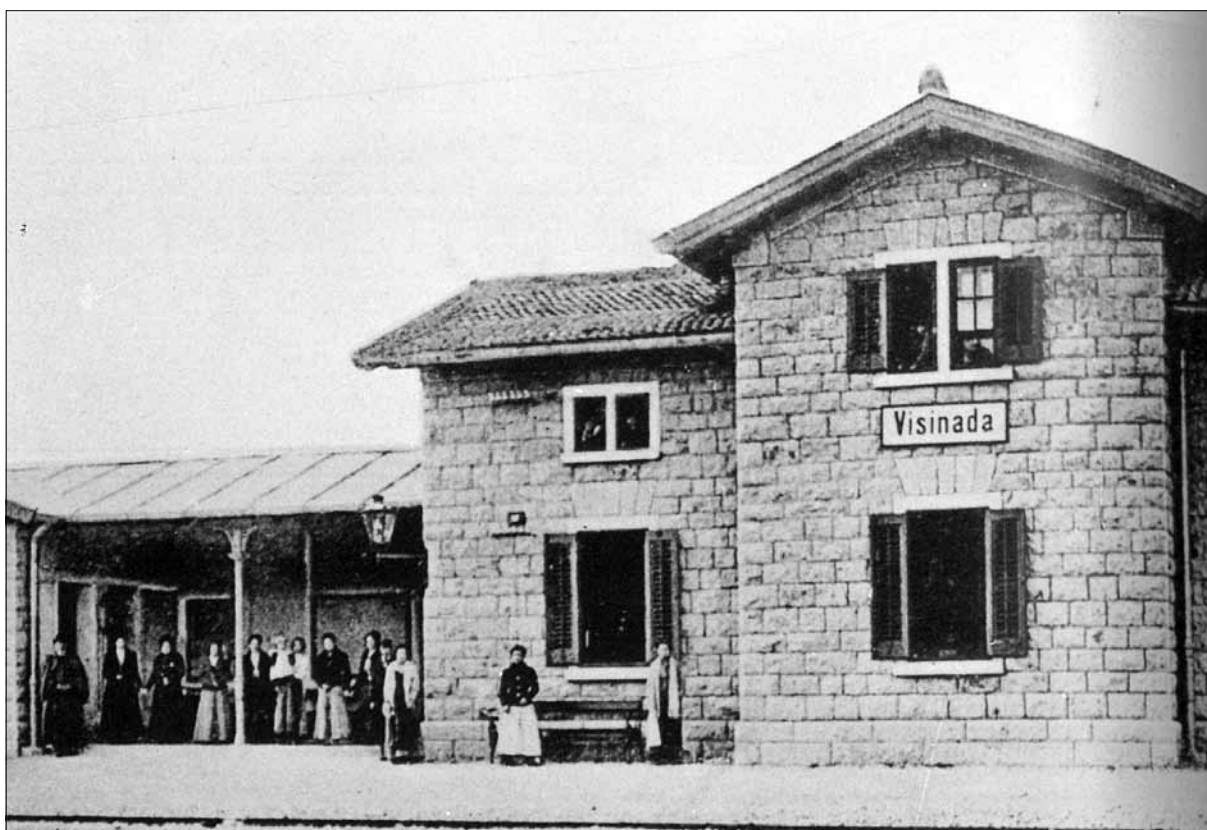
⁴⁶ *Edinost*, 7. 12. 1899, št. 279, XXIV. »Avita coltura« na c. kr. tržaški pošti, str. 3.

⁴⁷ *Edinost*, 7. 8. 1899, št. 179, XXIV. Obupen klic iz Istre v »Piccolovi« osvetljava, str. 3.

⁴⁸ *Edinost*, 15. 3. 1898, št. 32, XXIII. Obljube in – dejstva, str. 1.

⁴⁹ *Edinost*, 12. 4. 1898, št. 47, XXIII. Demonstracija, str. 3.

⁵⁰ *Edinost*, 6. 5. 1898, št. 68, XXIII. Politični pregled. Državni zbor, str. 2.

Železniško postajališče v Vižinadi z zgolj italijanskim napisom na glavnem pročelju (Roselli, Giulio: *La Ferrovia Trieste-Buie-Parenzo e i problemi ferroviari dell'Istria e di Trieste*. Trieste, Castelfranco Veneto, Grafiche Trevisan, 1972, str. 298)

neprestano dogajale,⁵⁹ označili za nepotrebno in za potrato denarja.⁶⁰ Navdušenje je ohranil le časopis *Eco del litorale*, saj naj bi železnica po njihovem mnenju prinesla razvoj trgovine, mesta in trgi naj bi se zbudili iz svojega dolgoletnega spanca, v kate-rega so bili zazibani prav zaradi slabih prometnih povezav, železnica pa naj bi zaradi svoje slikovite trase postala tudi prava turistična znamenitost, saj naj bi potnikom ponujala neverjetno očarljivo panoramo. Povsem pa so zaupali besedam ministra za železnice, ki je poslancema Rizziju in Bennatiju obljubil, da ob progi ne bo vidne dvojezičnosti.⁶¹

Tudi pred otvoritvijo drugega dela proge, so o novi pridobitvi poročali vzneseno, saj naj bi progga prinesla življenje v kraje, ki jih je odlikovalo predvsem vinogradništvo in oljkarstvo, postaje so se jim zdele lepe, dobro grajene in v okras posameznim

krajem, pomembno pa se jim je zdelo tudi dejstvo, da je vzporedno z gradnjo železnice potekala tudi gradnja telefonskega omrežja. Kljub navdušenju so izražali dvom o varnosti proge, nevaren naj bi bil odsek pri Grožnjanu,⁶² do podorov pa je prihajalo tudi pri Završju.⁶³

Razočaranje nad proggo je kljub vsemu raslo in po začetnem navdušenju je celo *Eco del Litorale* železnico označil za »disastro ferroviario«.⁶⁴ Časopisje je veliko pozornost namenjalo predvsem nesmotrnosti investicije, slabi izvedbi in neštetim napakam, ki so bile storjene ob gradnji proge. Zaradi slabega projektiranja in neupoštevanja geografskih in geoloških značilnosti terena, je prihajalo do vdiranja proge na močvirnatih področjih in podorov na klifih ob obali, prav tako pa niso upoštevali

⁵⁹ *Edinost*, 18. 1. 1902, št. 14, XXVII. *Vesti iz ostale Primorske*. *Nesreča na ozkotirni železnici Trst-Poreč*, str. 3.

⁶⁰ *Slovenec*, 21. 3. 1902, št. 66, XXX. *Tužna Istra*, str. 1.

⁶¹ *Eco del Litorale*, 17. 1. 1902, št. 6, XXXI. *Ferrovia istriana*, str. 2–3.

⁶² *Eco del Litorale*, 31. 10. 1902, št. 121, XXXI. *Echi del Litorale*. *Dall'Istria*, str. 2.

⁶³ *Eco del Litorale*, 10. 12. 1902, št. 137, XXXI. *Echi del Litorale*. *Ferrovia Trieste-Parenzo*, str. 2.

⁶⁴ »železniška polomija«, *Eco del Litorale*, 12. 12. 1902, št. 138, XXXI. *Echi del Litorale*. *La nostra ferrovia*, str. 2.

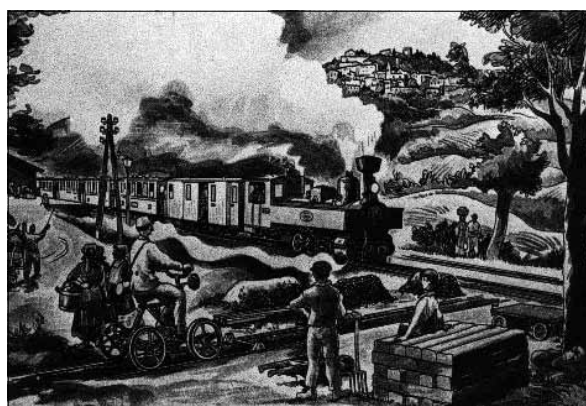
vpliva burje,⁶⁵ ki je občasno povsem onemogočala promet, kar je ustvarjalo vtis, da bo vlak lahko vozil le ob lepem vremenu.⁶⁶ Proga, ki so jo začeli graditi v letu 1899, je bila namreč grajena kot lokalna železnica nizkih hitrosti, zato cestni prehodi niso bili zavarovani z zapornicami, na progi pa ni bilo niti signalnih naprav. Odprtje prvega dela proge 1. aprila 1902 je minilo brez slavnostnih prireditev in visokoletečih besed ter povsem v senci sporov glede vprašanja dvojezičnih napisov ob progi.⁶⁷

Italijansko časopisje je železnici očitalo, da zaradi svojih dimenzij in počasnosti, bolj spominja na igračo, da je počasna in lena kot želva ter da očitno ni bila zgrajena iz ekonomskih razlogov temveč da je vladi služila predvsem kot sredstvo za razširjanje slovanskega elementa v pokrajini. Jezikovna zmešnjava, ki jo je prinesla v Istro jih je še najbolj spominjala na Babilon, saj so bile povsem italijanskim imenom naselij dodane še »nekakšne leteče strešice« in jih izmaličili do nerazpoznavnosti in to kljub temu, da se je prebivalstvo že nešteto izreklo proti dvojezičnim napisom v italijanskih naseljih.⁶⁸ Na dan pa so kmalu začele prihajati tudi druge pomanjkljivosti, saj se je proga, katere izgradnja je stala več kot 9 milijonov goldinarjev, izkazala za tehnično povsem neustrezno, dela so zamujala,⁶⁹ zato je otvoritev proge potekala v precej klavrnem vzdušju. Večina prebivalstva o dogodku sploh ni bila obveščena,⁷⁰ celo mediji pa so novico o otvoritvi objavili z zamudo ter z nekoliko skeptičnosti.⁷¹

Časopisje je vlado odločno pozivalo, naj se, raje kot z vprašanjem dvojezičnih napisov, ukvarja z varnostjo: pri Žavljah je burja prevrnila vlak že na poskusni vožnji, medtem ko si je vlak med Izolo in Semedelo očitno »zaželel okusiti slanost morja« in

E. Roncalli: Potovanje s Parenzano ob burji
(<http://www.rex-mk.si/parenzana/druga/start.html>)

Stane Kumar: Parenzana
(<http://www.rex-mk.si/parenzana/druga/start.html>)

se je zato prekucnil čez bankino in končal v morju. Vsak podoben incident so pospremili s precejšnjo mero sarkazma in privoščljivosti, ob enem pa so izražali tudi ponos, da živijo v edini državi na svetu, kjer morje ni ovira za železnico.⁷²

O hitrosti železnice je posmehljivo pisal tudi *L'Indipendente*, saj naj bi bila proga do Trsta do Poreča le še ena od lokalnih železnic, ki so bile priljubljena tema karikaturistov satiričnega časopisa *Fliegende Blätter*. Ta je pogosto upodabljal počasne vlake, ki jih je bilo mogoče prehiteti peš, potniki pa so lahko kar med vožnjo izstopili, na travniku nabrali marjetice ter se nato povsem mirno vrnili na vlak. Značilnost teh prog so bili tudi številni postanki, saj naj bi se vlak ustavljal vsakokrat, ko je katerega od potnikov zabolel trebuh ali pa se je na progi pasel osel. Potovanje od Trsta do Kopra

⁶⁵ *L'Indipendente*, 1. 3. 1902, št. 8572, XXVI. *Gazzettino di città. Della ferrovia Trieste-Parenzo*, str. 2.

⁶⁶ *L'Indipendente*, 29. 4. 1902, št. 8621, XXVI. *Gazzettino di città. La ferrovia »tempo permettendo«*, str. 2.

⁶⁷ *Brate, Parenzana*, str. 20.

⁶⁸ *L'Indipendente*, 31. 1. 1902, št. 8550, XXVI. *Gazzettino di città. La ferrovia di Babele*, str. 2.

⁶⁹ *Eco del Litorale*, 10. 3. 1902, št. 28, XXXI. *La ferrovia istriana*, str. 3.

⁷⁰ *L'Istria*, 12. 4. 1902, št. 1029, XXI. *Cronaca. L'inaugurazione del tronco ferroviario Trieste-Buie*, str. 3.

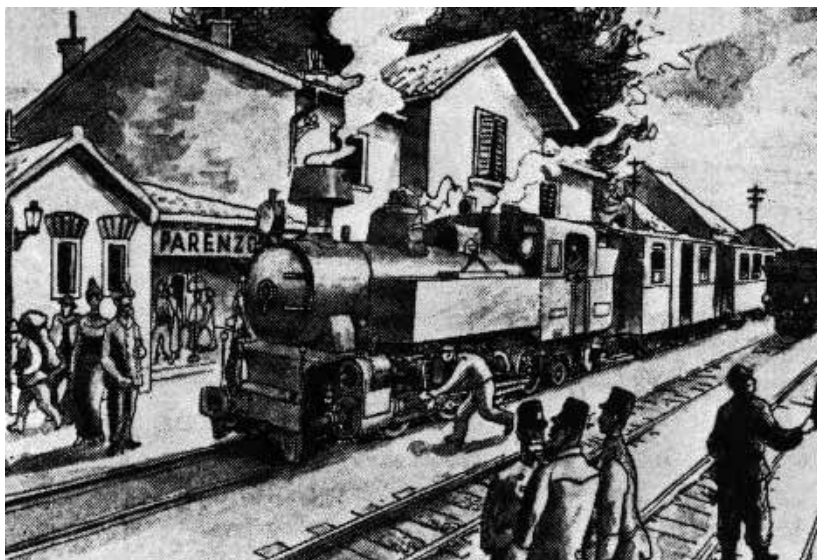
⁷¹ *Edinost*, 2. 4. 1902, št. 73, XXVII. *Tržaške vesti. Otvoritev proge Trst-Buje nove istrske lokalne železnice »Trst-Poreč«*, str. 2.

⁷² *L'Indipendente*, 4. 2. 1902, št. 8553, XXVI. *Gazzettino di città. Le delizie della ferrovia istriana*, str. 2.

je resnično trajalo kar uro in dvajset minut, pot do Buj pa je trajala kar tri ure.⁷³

Najprej je bil dokončan nekaj več kot 88 km dolg odsek od Trsta do Buj s postajališči Trst Sv. Andrej, Milje, Škofije, Dekani, Koper, Izola, Sv. Lucija, Sečovlje, Savudrija in Buje.⁷⁴ Proga je najprej začela delovati za potniški promet, za tovarni promet pa šele kasneje, saj so jo morali zaradi tehničnih pomanjkljivosti večkrat popravljati. Slavnostno odprtje so nato napovedali za december, ko je bil dokončan tudi del železnice med Bujami in Porečem, vendar nazadnje ni prišlo niti do tega.⁷⁵ Drugi, nekaj več kot 63 km dolg odsek, je bil namreč brez večjih slovesnosti in ob skoraj popolnem medijskem bojkotu z obeh strani predan v uporabo 15. 12. 1902.⁷⁶

Vprašanje dvojezičnosti je začelo stopati v ospredje že v novembru leta 1901, ko je postalo jasno, da namerava vlada postaviti na postajališča dvojezične table. Minister Wittek je najprej sklenil, da bodo postajališča poimenovana s krajevnimi imeni, ki so zapisana na uradnem zemljevidu monarhije v merilu 1:75.000, imena v notranjih prostorih in na železniških prehodih pa naj bi bila zapisana v treh uradnih jezikih območja: nemškem, italijanskem in slovenskem oz. hrvaškem. Trojezičnost naj bi bila po njegovem mnenju potrebna iz čisto praktičnih razlogov, pa tudi kot izraz spoštovanja do različnih narodnosti monarhije. Podoben sistem je že veljal tudi ob progah Divača-Pulj in Trst-Hrpolje, čemur naj ne bi v preteklosti nihče nasprotoval.⁷⁷

Stane Kumar: Parenzana (<http://www.rex-mk.si/parencana/druga/start.html>)

Slovenci in Hrvati so si že zgodaj začeli prizadevati za postavitev dvojezičnih napisov. Vjekoslav Spinčić⁷⁸ je že leta 1899 naslovil interpelacijo na Ministrstvo za železnice, v kateri je zahteval, da se napisi ob železnici prilagodijo prebivalcem, kar je ministrstvo v letu 1902 dejansko tudi potrdilo.⁷⁹ Tudi časopise, tako slovensko kot italijansko, se je s postavitvijo dvojezičnih krajevnih napisov ukvarjalo že pred otvoritvijo proge. *Slovenec*⁸⁰ je tako že leta 1901 poročal o protestu občin Dolina in Dekani, ki sta protestirali proti postavitvi zgolj italijanskih napisov ob trasi nove železnice. Občinski veljaki so se uprli nameri, da bi ta »nepotrebna železnica, ki so si jo Italijani zgradili v osebno zabavo«, plačati pa jo bodo morali slovenski in hrvaški kmetje, postala sedaj še sredstvo za dokazovanje italijanskega značaja dežele. Ni se jim namreč zdelo pravično, da je o vsem odločal kar predsednik delniške družbe, ki je z železnico upravljala, saj je

⁷³ *L'Indipendente*, 9. 1. 1902, št. 8531, XXVI. *Gazzettino di città. La ferrovia Trieste Parenzo*, str. 2.

⁷⁴ *Slovenec*, 4. 4. 1902, št. 76, XXX. *Dnevne novice. Proga Trst-Buje*, str. 3.

⁷⁵ *Slovenec*, 17. 1. 1902, št. 13, XXX. *Dnevne novice. Železnica Trst-Poreč*, str. 3.

⁷⁶ *Slovenec*, 23. 12. 1902, št. 294, XXX. *Dnevne novice. Primorske železnice*, str. 2.

⁷⁷ Roselli, *Draga Parenzana!*, str. 39–41.

⁷⁸ Vjekoslav Spinčić (1848–1933), politik, poslanec in publicist. Poleg Matka Laginje (1852–1930) in Matka Mandića (1849–1915) je bil glavni predstavnik mlajše generacije pravaško usmerjenih istrskih hrvaških politikov, ki so se zavzemali za skupni nastop s Slovenci proti italijanskemu nacionalizmu. Skupaj so sooblikovali časopis *Naša Sloga*, (IS, str. 436; 467; 740). Glej tudi Strčić, *Hrvatski istarski trolist*.

⁷⁹ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knj. 2, str. 415–416.

⁸⁰ *Slovenec* (1873–1945), vodilni časnik političnega katolicizma na Slovenskem. Izhajal je v Ljubljani trikrat tedensko, 1883 je postal dnevnik. S podporo programa Katoliške narodne stranke in SLS je predstavljala protiutež liberalnemu Slovenskemu narodu (ES 11, str. 295).

Železniška postaja v Izoli (Zbirka Mestne knjižnice Izola)

bil to nihče drug kot deželni glavar Campitelli.⁸¹ Z olajšanjem so torej poročali o postavitvi trojezičnih napisov na vseh postajališčih vzdolž železnice, razen v Kopru, kjer napis »Capo d'Istria – Koper« še ni bil pritrjen,⁸² saj si je Koper z ostrimi protesti proti postavitvi dvojezičnih napisov začel prizadevati, da bi mu bil priznan poseben status. Dvojezični napisi naj bi bili namreč nasprotni italijanskemu značaju istrskih mest ter so po mnenju italijanskih politikov predstavljali žalitev za italijanske prebivalce in so zato že povzročili »un generale disgusto della cittadinanza«.⁸³ S protestnim pismom so se obrnili na Ministrstvo za železnice že pred otvoritvijo proge,⁸⁴ spor glede krajevnih napisov pa je nato doživel svoj vrhunec v letu 1902, ko se je začela borba za vsak napis posebej. Aktivno vlogo je v istem obdobju odigralo tudi politično društvo *Edinost*, ki je s pritožbo pri ministrstvu za železnice doseglo, da vsi napisi ob progi niso bili izključno italijanski, kar so si šteli za velik uspeh.⁸⁵

Časopisje je v boju proti in za dvojezičnost odigralo pomembno vlogo. *L'Istria*⁸⁶ je burno reagovala že 1. februarja. Kot so zapisali, se je ravno zdelo, da je čas takšnih žalitev minil, ko je vrhovna oblast presenetila z novico, češ da bodo ob železniški progi Poreč-Trst postavili ne le napise s pradašnjimi, zgodovinskimi in originalnimi imeni, ampak da jih bodo krstili tudi z izmišljenimi slovanskimi poimenovanji. Po posredovanju ministra za železnice, so se duhovi nato začasno pomirili, saj naj bi jim bilo zagotovljeno, da bo italijanski značaj mest spoštovan, drugi jeziki pa naj bi se pojavljali le na obvestilih, ki bodo visela v notranjosti postajališč. Razmere se po prvem razburjenju še niso pomirile, ko jih je pretresla novica, da je minister svojo obljubo prelomil in se odločil za vidno dvojezičnost. Prvi žrtvi tega odloka sta bili postajališči Koper in Milje, sledili pa naj bi jima še drugi kraji ob progi. *L'Istria* je tako poročala, da je dogodek izzval nezadovoljstvo in precejšnje nemire v Kopru, vrelo pa je tudi med prebivalci drugih krajev ob progi, saj so se zavedali, da jih čaka podobna usoda. Železnica, ki naj bi prinesla napredek in veselje in

⁸¹ Slovenec, 28. 12. 1901, št. 298, XXIX. Dnevne novice. Istrska deželna železnica Trst-Poreč in slovenščina, str. 4.

⁸² Slovenec, 17. 1. 1902, št. 13, XXX. Dnevne novice. Železnica Trst-Poreč, str. 3.

⁸³ »splošen odpor med prebivalstvom«.

⁸⁴ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 275, l. 1901, kat. II/3746.

⁸⁵ Slovenec, 4. 11. 1902, št. 253, XXX. Občni zbor »Edinosti«, str. 1–2.

⁸⁶ *L'Istria* (1882–1903) je izhajala v Poreču in veljala za naslednico koprškega izrazito iredentističnega časopisa *L'Unione* (1874–1881). Prinašala je predvsem ideje italijanskih liberalnih in iredentističnih krogov (IS, str. 342).

Emil Gazič: Vlak v Strunjanu (<http://www.rex-mk.si/parencana/druga/start.html>)

za katero je bilo potrošeno toliko denarja, jim je torej očitno prinesla le ponižanje, zamere in razočaranje. *L'Istria* je spodbujala vse prebivalce, naj ne ostanejo ponižni in krotki, ampak naj se pridružijo poslancem v deželnem zboru, ki že poskušajo po uradnih poteh doseči razveljavitev odloka, z vsemi silami pa naj bi podprli tudi prebivalce mest, ki so s temi napisi že »onesnaženi«.⁸⁷ *Eco del Litorale* je poročal celo, da je bilo vznemirjenje in nezadovoljstvo med istrskim prebivalstvom tolikšno, da so se odločili prestaviti otvoritev proge, ki je bila sprva predvidena 5. februarja, saj so se bali izbruha večjih izgrediv.⁸⁸

Po poročanju *L'Istrie* so na »novo brutalno žalitev italijanskega značaja občine« med prvimi reagirali na zasedanju občinske reprezentance v Poreču. Župan Giuseppe Calegari je stopil v bran najsvetejši med vsemi pravicami – nedotakljivosti nacionalne celovitosti mesta ter obenem protestiral

proti dvoličnosti ministra za železnice, ki je njihove zahteve najprej podprl, nato pa na svojo obljubo pozabil. Tudi poslanec Pesante je na tem zasedanju poudaril pomen ohranjanja italijanskih krajevnih imen, ki že s svojim italiskim zvenom pričajo o italijanski pripadnosti celotnega področja, medtem ko naj bi bila slovanska krajevna imena zgolj izumi hrvaških leksikografov. Pesante je poudaril, da bi istrske občine zagotovo zavrnile gradnjo železnice, če bi bile prej obveščene, da jih čaka taka žalitev, ki je bila po svoji razsežnosti še veliko hujša od tiste, proti kateri se je hrabro uprl Piran leta 1894.⁸⁹ Poudaril je tudi pomen skupnega nastopa in odločnega odpora vseh prizadetih občin proti tej odločbi ter ministra Wittka pozval, naj spoštuje nacionalna čustva lokalnega prebivalstva.⁹⁰

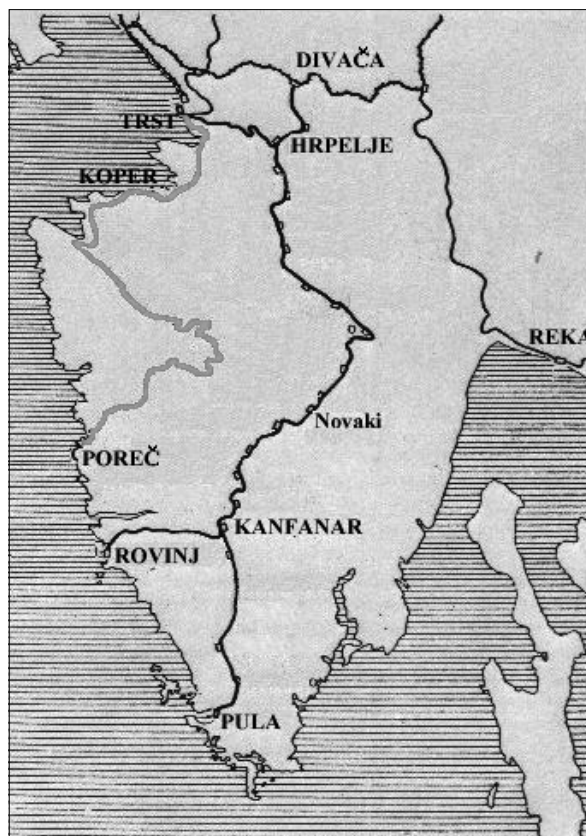
⁸⁷ *L'Istria*, 1. 2. 1902, št. 1020, XXI. Ancora tabelle bilingui, str. 1.

⁸⁸ *Eco del Litorale*, 7. 2. 1902, št. 15, XXXI. Echi del Litorale. Parenzo, str. 2.

⁸⁹ V nadaljevanju so bili italijanski predstavniki bolj previdni in so tako npr. podprli gradnjo tramvajske proge Trst-Opčine le pod pogojem, da bodo napisi ob novi progi zgolj v italijanskem jeziku, izključno italijanske narodnosti pa naj bi bilo tudi osebje na novi progi. *Slovenec*, 30. 4. 1902, št. 98, XXX. Električna železnica iz Trsta na Opčino, str. 3.

⁹⁰ *L'Istria*, 1. 2. 1902, št. 1020, XXI. Cronaca. Contro le tabelle trilingui, str. 2–3.

Odloku so se uprli tudi v Trstu in Rovinju, kjer so poudarjali, da železnica prečka popolnoma italijansko območje in da gre torej za hudo žalitev nacionalnih čustev, za vsako ceno pa naj bi bilo potrebno preprečiti postavitve dvojezičnih napisov v Miljah in Kopru, kjer naj bi se postavili prvi napisi.⁹¹ *Edinost* je o zasedanju tržaškega mestnega sveta zapisala: »Gospoda Lahi so zopet enkrat zajahali svojega polomljenega rozinanta i. e. svojo plesnjevo kulturo, se postavili v patetično pozo ter izpustili svoje običajne tirade o svoji moči, o svoji kulturi, o italijanstvu Istre, o tem, kako hoče vlada žaliti laški narodni ponos z dvojezičnimi napisi na postajah nove istrske železnice itd. itd.« Ob tem je bil zanimiv zlasti odgovor vladnega zastopnika, viteza Jettmarja, ki je prisotne opomnil, da tržaški mestni svet nima pristojnosti glede določanja o krajevnih napisih v krajih v Istri. Po Jettmarjevem mnenju bi morali biti Italijani zadovoljni že s tem, da je bila na napisih italijanščina povsod postavljena na prvo mesto, nad čemer pa je bila seveda ogorčena *Edinost*, saj so bili prepričani, da si Italijani takšne časti ne zaslužijo. Napačno naj bi bilo namreč prepričanje, da se je železnica gradila izključno na stroške dežele, saj naj bi država za gradnjo prispevala več kot 10.000.000 kron, dežela pa 1.400.000 kron, železnica pa naj bi bila tako zgrajena pretežno s slovanskim denarjem. Jettmar je italijanske predstavnike miril tudi z besedami, da zaradi dvojezičnih napisov sami ne bodo nič na slabšem ter da z ukrepom niso želeli žaliti njihovih nacionalnih čustev.⁹² O zasedanju tržaškega mestnega sveta je poročal tudi *Slovenec*, ki je neutemeljenost italijanskih zahtev podkrepil z dejstvom, da je v koprskem okraju živelo 31.103 Italijanov in kar 42.419 Slovencev, kar je vlado pravzaprav tudi prisililo, da je sprejela odlok o dvojezičnosti.⁹³ Na vsak način so poskušali dokazati lastno avtohtonost na področju Istre, zato je *Edinost* dokazovala starodavnost slovanskih poimenovanj ter slovanskih korenin v Istri s tem, da je prvotno razrušeno Castrum Muglae v letu 1311 povsem obnovil in ji dal slovanski značaj knez Krsto Frankopanski, ime Koper pa naj bi izhajalo iz staro latinskega imena

Železniške proge v Istri: ozkotirna železnica Trst-Poreč in železnica Trst-Hrpelje-Pulj.

(<http://www.rex-mk.si/parencana/druga/start.html>)

Capris, kar naj bi pomenilo, da so bili Slovani v Istri navzoči že v 4. stoletju.

Istrska javnost je bila tako postavljena pred novo vprašanje, ki je dvigalo mnogo prahu in grozilo, da bo dobilo enake dimenzije, kot jih je imelo vprašanje ustanovitve hrvaške gimnazije v Pazinu in še pred tem dvojezičnosti na sodiščih.⁹⁴ *Edinost* je reagirala tudi na pisanje *Il Piccola*, ki ga je skrbelo za varnost potnikov, saj naj tudi slovenski in hrvaški potniki ne bi razumeli slovanskih napisov ob železnici. Poleg napisa »Pozor na vlak« naj bi bilo torej potrebno dodati tudi napis »Očjo al treno!«, ki naj bi bil tem prebivalcem bolj razumljiv. *Edinost* jim je priporočala, naj si raje na svoja čela napišejo opozorila »Ocio al cretinismo del Piccolo!«⁹⁵ Italijane so obtoževali, da spreminjajo slovenska poimenovanja,

⁹¹ *L'Istria*, 8. 2. 1902, št. 1021, XXI. Cronaca. Proteste contro le tabelle trilingui, str. 2–3.

⁹² *Edinost*, 1. 2. 1902, št. 26, XXVII. Tržaške vesti. Mestni svet, str. 2; *Edinost*, 3. 2. 1902, št. 27, XXVII. Tržaške vesti. Mestni svet, str. 2.

⁹³ *Slovenec*, 3. 2. 1902, št. 27, XXX. Dnevne novice. Tržaški mestni svet in slovenščina na napisih, str. 3.

⁹⁴ *Edinost*, 5. 2. 1902, št. 29, XXVII. Boj za in proti dvojezičnim napisom na novi železnici istrski, str. 1.

⁹⁵ »Pozor na Piccolovo kretenskost!«, *Edinost*, 5. 2. 1902, št. 29, XXVII. Tržaške vesti. Zopet je pricapljal, naš prijatelj »Piccolo« namreč, str. 2.

saj naj bi Postojna tako nasilno postala Postumia, Boljane naj bi se spremenile v Bagnoli, Trebče v Trebiciano, Padrič v Padriciano itd. poleg tega naj bi narečni besedi »ščavo« dali pomen, ki označuje človeka, »nevrednega vsakršnega spoštovanja, ki je pravi izvržek in podlež ter norc in sedemkrat prekuhan bebec«.⁹⁶

Reakcija iz Kopra je sledila takoj, ko se je razširila novica o postavitvi dvojezičnih napisov. Že 4. decembra so sklicali zasedanje mestne reprezentance, kjer so izrazili prizadetost svojih italijanskih čustev in se dogovorili o naslednjih korakih skupaj z italijanskimi poslanci na Dunaju.⁹⁷ Italijanski poslanci v državnem zboru so začeli z ostrimi pritiski, v parlamentu pa so se posluževali celo obstrukcije.⁹⁸ Skupen nastop je kmalu prinesel rezultate, zato so poslali telegrame vsem istrskim občinam, v katerih so jim naročili, naj začasno odpovejo vsakršne demonstracije in se odpovejo vsem protestom. Pogajanja med italijanskimi predstavniki in vlado so se namreč začela uspešno, zato je bilo mogoče upati na popoln uspeh. Prvi napredek je bil viden že po nekaj dneh, ko je v Koper prišla odredba, naj do nadaljnjega prekinejo vse aktivnosti v zvezi s postavljanjem dvojezičnega napisa.⁹⁹ Predsedniku vlade in ministru za železnice so pošiljali telegrame, v katerih so izražali željo po zgolj italijanskih napisih,¹⁰⁰ poslanec Bennati pa je nato dejansko dosegel začasno odložitev postavitve napisa »Capodistria-Koper«. »Odvraten napis«, kot so ga poimenovali, je bil povsem v nasprotju z vsem, kar je minister predhodno obljubil italijanskim poslanecem, prizadel je njihova najgloblja čustva,¹⁰¹ zato so o njem razpravljali tudi na naslednjih zasedanjih koprskih mestne deputacije.¹⁰²

Če so še v letu 1900 z vsemi sredstvi lobirali, da bi projektant postajo železnice postavil bližje mestu,¹⁰³ so si dve leti pozneje želeli, da tega ne bi storili. Gospodarski argumenti, da bo 1100 metrov oddaljeno postajališče negativno vplivalo na razvoj mesta ter trgovine s sadjem in vinom,¹⁰⁴ so se umaknili interesom naroda. Začeli so se zavzemati celo, da bi se njihova postaja preimenovala v Lazzaretto, saj naj bi bilo to ime neprevedljivo, poleg tega pa naj tam ne bi bilo slovenskega prebivalstva, ki je zahtevalo poleg napisa »Capodistria« tudi napis »Koper«.¹⁰⁵ Namesto postaje z napisom »Capodistria-Koper« so si začeli torej prizadevati za postajališče, ki bi se imenovalo po enem od okoliških naselij. Napisu Capodistria-Koper so se želeli izogniti celo do te mere, da so bili postajo pripravljene preimenovali tudi v San Canziano.¹⁰⁶ Poslanec Bennati, ki je zastopal njihove interese na Dunaju, jih je ob tem ves čas miril in jim prigovarjal, naj se vzdržijo vsakršnih javnih demonstracij in protestov, vsem devetim prizadetim občinam¹⁰⁷ pa je svetoval tudi, naj v tem času ne sklicujejo mestnih reprezentanc.¹⁰⁸ Zaradi telegrama z Dunaja z navodilom, naj se začasno zaustavijo vsi protesti, je bila v Pulju odpovedana celo seja občinskega sveta, kjer naj bi izrekli skupno nasprotovanje proti dvojezičnim napisom,¹⁰⁹ ko pa je postalo jasno, da je bil postopek postavitve napisa v Kopru ustavljen, je zatišje zavladalo tudi v ostalih mestih.¹¹⁰ Istrski deželni

⁹⁶ *Edinost*, 5. 2. 1902, št. 29, XXVII. Tržaške vesti. Kdor se je veter, žanje vihar, str. 2.

⁹⁷ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 275, l. 1901, kat. II/3746.

⁹⁸ *L'Indipendente*, 1. 3. 1902, št. 8572, XXVI. *Gazzettino di città. Della ferrovia Trieste-Parenzo*, str. 2.

⁹⁹ *L'Istria*, 8. 2. 1902, št. 1021, XXI. *Cronaca. Per le tabelle della ferrovia Trieste-Prenzo*, str. 3.

¹⁰⁰ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 279, l. 1902, kat. II/355.

¹⁰¹ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. *Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1902*, 78. zasedanje, 22. 1. 1902.

¹⁰² PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. *Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1903*, 80. zasedanje, 2. 2. 1902.

¹⁰³ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. *Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1903*, 168. zasedanje, 14. 3. 1900; 169. zasedanje, 22. 3. 1900; 170. zasedanje, 30. 3. 1900; 173. zasedanje, 25. 4. 1900.

¹⁰⁴ *L'Indipendente*, 23. 2. 1900, št. 7968, XXIV. *Gazzettino di città. La stazione ferroviaria per la città di Capodistria*, str. 2.

¹⁰⁵ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 279, l. 1902, kat. II/391.

¹⁰⁶ *Slovenec*, 12. 2. 1902, št. 35, XXX. *Napisi na železnici Trst-Poreč*, str. 3.

¹⁰⁷ *Javnih protestov in zasedanj mestnih reprezentanc so se po navodilu z Dunaja vzdržali v vseh občinah, Piranu, Izoli, Umagu, Novigradu, Bujam, Labinu, Pulju, Vodnjanu in Motovunu*. PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 279, kat. II/410.

¹⁰⁸ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. *Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1903*, 80. zasedanje, 5. 2. 1902.

¹⁰⁹ *Slovenec*, 8. 2. 1902, št. 32, XXX. *Zopet laški vspeh?*, str. 4.

¹¹⁰ *Il Piccolo della sera*, 6. 2. 1902, št. 7333, XXI. *Notizie del giorno. Per le tabelle della ferrovia Trieste-Parenzo*, str. 2. *Il Piccolo della Sera* je bil večerja izdaja časopisa *Il Piccolo*, ki je izhajal med leti 1881 in 1943. Ustanovil ga je tržaški Jud madžarskega rodu Teodor Mayer. Sprva se je nameraval ukvarjati predvsem z gospodarskimi temami, kmalu pa

zbor pa je ob tem pozval tudi gospodarsko družbo, ki je imela železnico v upravljanju, naj uveljavi svoje ustanoviteljske pravice in se upre dvojezičnim napisom ob novi progi.¹¹¹ Upravni odbor železnice Trst-Poreč se je na poziv odzval in protest proti dvojezičnim napisom napovedal za 14. februar.¹¹²

Vestem o popuščanju »laškim zahtevam« *Edinost* najprej sploh ni želela verjeti, saj se jim je zdelo nemogoče, da bo vlada tudi tokrat popustila.¹¹³ Zato so bili še toliko bolj razočarani, ko so bili obveščeni o »novi kapitulaciji državne avtoritete pred italijansko nestrpnostjo« ter o dejstvu, da je nasilje spet »triumfiralo nad najjednostavnejim in najočividnejim pravom.« Italijanom naj bi bilo zaradi njihove glasnosti v monarhiji vse dovoljeno, vlada pa je prav ob vprašanju istrske železnice spet popustila. Železnica, ki je po njihovem mnenju tekla po večinoma slovanski deželi in je bila torej namenjena tudi slovanskemu prebivalstvu, zgradila pa se je večinoma s slovanskim denarjem, je bila dejansko trgovinsko podjetje z državno koncesijo, zato bi morala upoštevati jezik in želje slovanskega dela prebivalstva. Po mnenju *Edinosti* je ob teh dogodkih šlo za veliko več kot za par napisov, saj naj bi bila pod vprašaj postavljena pravica do etničnega obstoja večine prebivalstva v Primorju.¹¹⁴ S pismom so se odzvali tudi kranjski krčmarji in trgovci, ki so italijanske predstavnike opomnili, da je bila železnica namenjena tudi prevažanju slovanskega blaga, služila pa naj bi predvsem trgovini s prebivalstvom v zaledju. Posebej pomembna naj bi bila za trgovino z vinom, saj naj bi istrska vina imela največ odjemalcev prav med Slovenci na Kranjskem. Eno samo koprsko podjetje naj bi v dveh letih pred izgradnjo železnice na Kranjsko prodalo kar 40 vagonov vina, s kranjsko pa so uspešno poslovala tudi druga istrska podjetja. Protesti so ustvarjali mnenje, da je bilo sodelovanje med Slovenci in Italijani mogoče le takrat, kadar so Italijani imeli od tega kakšno korist, sicer pa ni bilo ovir za žaljenje slovenske narodnosti

in kulture. Trgovci in krčmarji so Italijanom ob tem obljubili maščevanje zob za zob za gnusno gonjo, ki so jo uprizorili proti slovenskemu jeziku ter pri tem zatrdili: »Zapomnite si: minoli so časi, ko smo k vsemu molčali in vse trpeli!«¹¹⁵ Slovenci so bili poleg tega prepričani, da je vlada povsem ignorirala njihove zahteve in načrtno podpirala italijansko stran z imenovanjem zgolj italijanskih uradnikov na prosta delovna mesta ter tako še bolj podpirala vtis, da je Istra zgolj italijanska dežela.¹¹⁶

Edinost se je obračala celo na italijansko prebivalstvo in ga prepričevala, da Slovenci in Hrvati niso negativno nastrojeni proti njim, da jim nihče ne jemlje njihovih legitimnih pravic ter da je sovražstvo med narodi konstrukt novejšega časa, ki so ga zakuhali njihovi predstavniki. Pozivali so jih, naj ne podpirajo kratenja pravic drugih prebivalcev v deželi, naj ne protestirajo in naj si prizadevajo za mirno sožitje, ki bo v interesu vseh.¹¹⁷

Kljub temu so se na zasedanju koprške mestne reprezentance, ki je zasedala 14. 2. 1902, odločili, da ne bodo zahtevali le umika dvojezičnega napisa v lastni občini, ampak da bodo protestirali »contro l'applicazione di scritte slave lungo la linea ferroviaria Trieste – Parenzo«,¹¹⁸ kar so ministrstvu za železnice tudi jasno sporočili v pismu ter ob tem zahtevali, naj spoštuje »el carattere eminentemente italiano della regione«.¹¹⁹

V Piranski občini so se odločili protestirati, čeprav se jih odlok ni neposredno dotikal, saj je bilo za postajališče, ki je bilo od mesta precej oddaljeno, že od vsega začetka predvideno ime »S. Lucia« oz. »S. Lucia-Portorose«. Kljub dejstvu, da njihovemu mestu ni grozila oskrumba, so bili mnenja, da taki posegi motijo red in mir v deželi ter še spodbujajo sovražstvo med narodi, poleg tega so protestirali tudi proti dejstvu, da se spreminjajo imena mest, ki so bila po tradiciji vedno zgolj itali-

je postal glasnik tržaških iredentistov in najbolj razširjen časopis v mestu (IS, str. 586).

¹¹¹ *Il Piccolo della sera*, 3. 2. 1902, št. 7330, XXI. *Notizie del giorno. Lagitazione contro le tabelle ferroviarie. Un telegramma della Giunta istriana*, str. 2.

¹¹² *Slovenec*, 11. 2. 1902, št. 34, XXX. *Laška jeza*, str. 3.

¹¹³ *Edinost*, 7. 2. 1902, št. 31, XXVII. *Tržaške vesti. Agitacija proti dvojezičnim napisom*, str. 2.

¹¹⁴ *Edinost*, 8. 2. 1902, št. 32, XXVII. *Zoper nov prispevek o narodni nepristranosti Körberjeve vlade?*, str. 1.

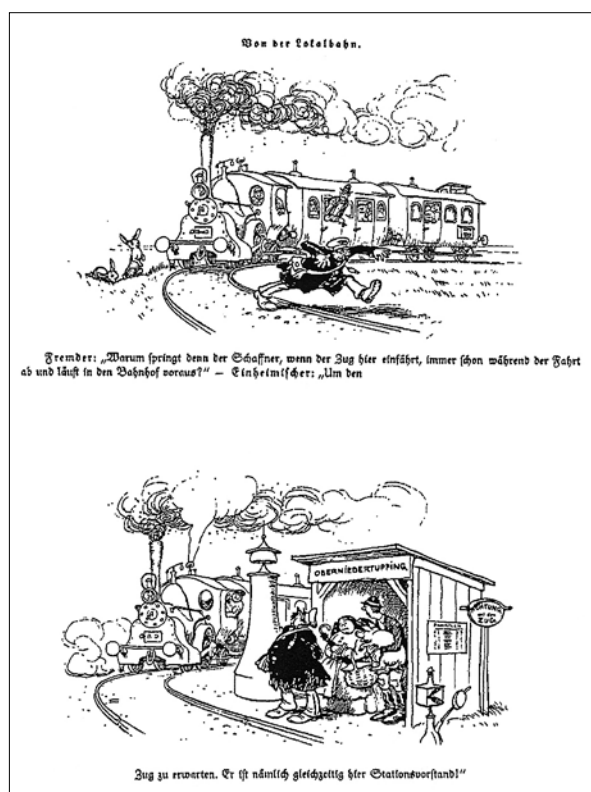
¹¹⁵ *Edinost*, 11. 2. 1902, št. 34, XXVII. *Tržaške vesti. Na adresu laških srditežev*, str. 1–2.

¹¹⁶ *Slovenec*, 1. 4. 1902, št. 73, XXX. *Poitalijančevanje*, str. 1.

¹¹⁷ *Edinost*, 12. 2. 1902, št. 35, XXVII. *Ljudstvo italijansko – odpri oči!*, str. 1.

¹¹⁸ »proti postavitvi dvojezičnih napisov po celotni trasi železnice Trst–Poreč«.

¹¹⁹ »naj spoštuje vzvišen italijanski značaj pokrajine«, PAK, KP 7, OBČINA KOPER, t. e. 279, kat. II/537.

Karikatura, ki smeši počasnost lokalnih ozkotirnih železnic (http://www.museumseisenbahn.de/dme/mit_rauch.pdf)

janska.¹²⁰ Na ministrstvo za železnice pa so izrazili tudi razočaranje nad »la glaciale freddezza per non dire l'indifferenza con cui fu accolto l'oggetto.«¹²¹ Tudi v Kopru so bili izredno razočarani nad ministrovo odločitvijo, da Koper zaradi svojih 1.344 slovenskih prebivalcev ne more spadati v skupino mest, ki bodo dobila zgolj italijanske napise.¹²² Po številnih posredovanjih poslance Bennatija pa se je vseeno vzbudilo upanje, da bi minister Wittek nekoliko popustil in določil vsaj nekatere izjeme. S tem namenom se je obrnil na c. kr. glavarja, ki naj bi dal dodatne predloge za rešitev.¹²³

Strasti pa se niso umirile niti po začetku obratovanja proge, saj so italijanske prebivalce poleg dvojezičnih oz. trojezičnih napisov na postajah motili tudi vozni redi, obvestila in napisi na vozov-

nicah, ki so bili sicer napisani tudi v italijanščini, vendar pa je v njih kar mrgolelo slovničnih napak. Vse to jih je le še utrjevalo v prepričanju, da je železnica namenjena predvsem Nemcem in Slovencem, Italijanom pa naj bi preostalo le plačevanje dolgov.¹²⁴ Slovence so poleg tega obtoževali, da kljub vsem koncesijam, ki so jim bile dane ob izgradnji te proge, železnico kar naprej sabotirajo. Vlak pri Strunjanu naj bi skoraj iztiril, ker naj bi slovenski vandali položili kamenje na tire. Uničevalna manija, ki naj bi bila lastna slovenskim kmetom pa bi morala, po mnenju *L'Istria*, skrbeti predvsem oblasti, ki bi morale te huligane zaustaviti.¹²⁵ V nadaljevanju leta 1902 se je med italijanskim prebivalstvom širilo upanje, da se bo zaplet glede napisov rešil vsaj tako, kot v primeru Poreča, ki je namreč dobil na zunanji fasadi napis »Parenzo«, vsa ostala obvestila pa so bila napisana v treh jezikih. Z odločitvijo so bili vsaj delno zadovoljni, saj je bila odstranjena vidna dvojezičnost s poslopja, bili pa so prepričani, da bi tudi v notranjosti zadostovali zgolj italijanski napisi.¹²⁶

Bolj kot se je bližala otvoritev še drugega dela proge od Buj do Poreča, bolj aktualno je znova postajalo vprašanje dvojezičnosti. Prišlo je celo do skupnega sestanka vseh istrskih županov, ki so se odločili, da bodo ponovno prosili za pomoč svoje predstavnike v državnem zboru. Dogovorili so se o aktivnostih, ki jih bodo proti dvojezičnosti izvedli v deželnem zboru, obrnili so se na vladnega namestnika Göessa, zavzeli pa so se tudi za sodelovanje z Nemci v boju za skupne interese.¹²⁷ Razočaranje je bilo toliko večje, ko je postalo jasno, da bo primer Poreča ostal izjema, medtem ko naj bi Oprtalj, Triban, Grožnjan, Vižinada in Višnjan zagotovo dobili dvojezične napise. Izključno italijanski značaj mesta je bil torej priznan le Poreču, še v tem primeru pa naj bi se vlada za ta korak odločila bolj iz preračunljivosti kot zaradi spoštovanja do italijanskega značaja mest. Zavedali naj bi se namreč, da bodo v primeru postavitve dvojezičnega napisa izbruhnili vsesplošni nemiri, zato so se raje odločili, da tvegajo burne odzive slovanskega časopisja, kot pa da bi postavili dvojezični napis, ki bi ga potem

¹²⁰ PAK, PI 36, Občina Piran, t. e. 2. Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1894–1903, 1. zasedanje, 19. 2. 1902.

¹²¹ »ledena hladnost ali celo brezbržnost s katerim je bila zadeva sprejeta«.

¹²² PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1903, 79. zasedanje, 29. 1. 1902.

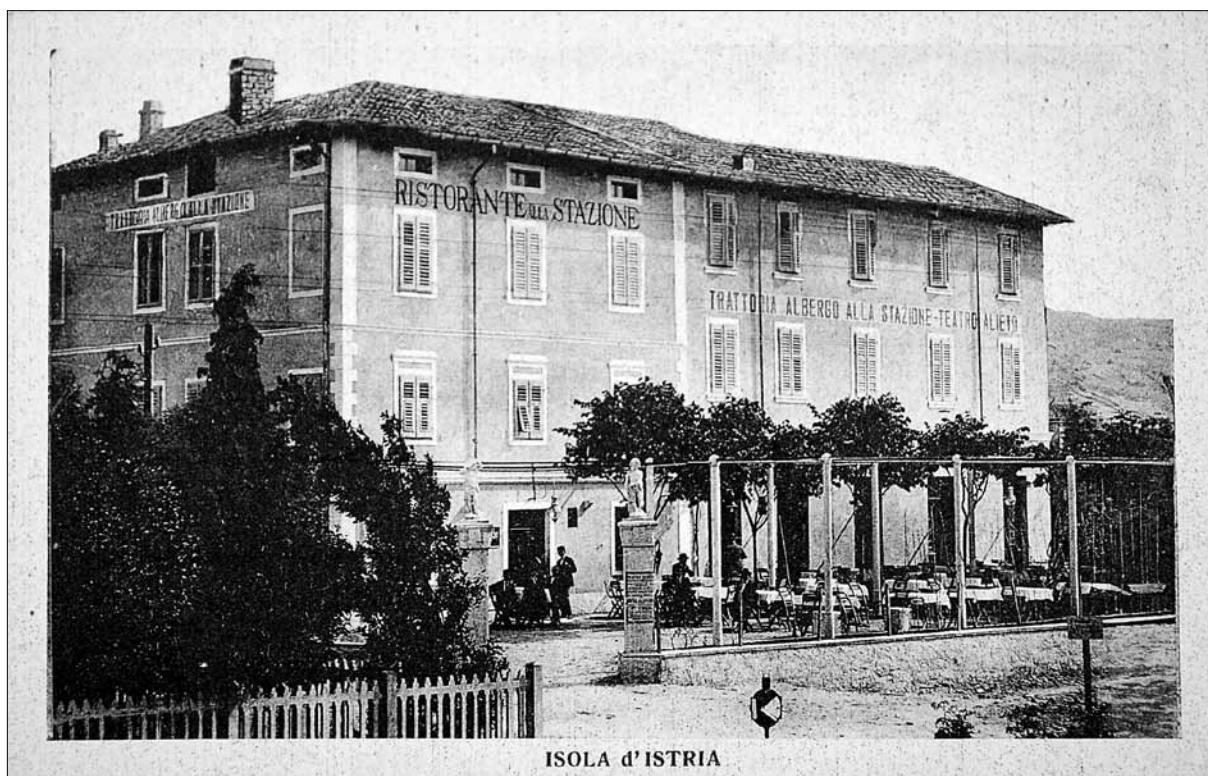
¹²³ PAK, KP 7, Občina Koper, t. e. 87, a. e. 179. Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1898–1903, 80. zasedanje, 26. 2. 1902.

¹²⁴ *L'Istria*, 24. 5. 1902, št. 1035, XXI. Cronaca. Tutto fuorchè italiano, str. 4.

¹²⁵ *L'Idea italiana*, 12. 6. 1902, št. 260. VII, Tema obbligato, str. 1.

¹²⁶ *L'Istria*, 11. 10. 1902, št. 1053, XXI. Cronaca. Il battesimo della stazione ferroviaria, str. 3.

¹²⁷ *Slovenec*, 10. 11. 1902, št. 258, XXX. Dvojezični napisi, str. 2.

Kolodvorska restavracija ob izolski železniški postaji Parenzane. Nekdanja kolodvorska restavracija je danes Kulturni dom v Izoli
(Zbirka Mestne knjižnice Izola)

moral stražiti cel bataljon vojakov. Iz istega razloga je postaja v Motovunu ostala celo brez vsakih označb.¹²⁸

Italijansko časopisje je postalo pozorno na vsak primer uvajanja slovenščine in hrvaščine v javno življenje, zato so med drugim burno protestirali tudi, ko je bilo na poštnem žigu v Pazinu dodano hrvaško ime mesta, ki so si ga »pancroati« na lepem izmislili.¹²⁹ Ministrstvo so pozivali, naj se drži istega načela, kot je prevladalo na Češkem, da ne sme prihajati do nasilnega spreminjanja in do izumljanja novih krajevnih imen, kar se je po mnenju italijanskega časopisja v Istri zagotovo dogajalo.

¹²⁸ *L'Idea italiana*, 13. 11. 1902, št. 280, VII. E adesso?, str. 1.

¹²⁹ *L'Istria*, 10. 5. 1902, št. 1033, XXI. Cronaca. Slavizzazione di timbri postali, 2. Za podobno pravico so si prizadevali tudi pri Sv. Ivanu, kjer so slovenskost svojega kraja dokazovali tudi z obstojem slovenskega pogrebne družstva s tri-desetletno tradicijo, 300 člani in lastnim domom, obstojem slovenskega bralnega družstva, Ciril-Metodove podružnice, gospodarskega družstva, dveh pevskih društev in občinske šole brez italijanskih paralelek. *Edinost*, 5. 2. 1902, št. 29, XXVII. Tržaške vesti. Na adresu slavnega c. kr. Poštnega ravnateljstva, str. 3.

Slovenska in hrvaška poimenovanja naj bi bila brez vsake tradicije in zgodovine ter naj bi zato zgolj onesnaževala mesta in pokrajino nasploh.¹³⁰ *L'Istria* je ves čas poročala o nemirih med prebivalstvom zaradi novice, da namerava direkcija za železnice tudi ob novi trasi »okrasiti« postaje z dvojezičnimi napisi, saj nikakor niso mogli razumeti avstrijske vlade, ki se je odločila dlakocepiti glede tega vprašanja, resničnih težav pa ni bila sposobna reševati. Ob vsem tem je *L'Istria* pozivala k mirnosti in strpnosti, saj so se zavedali, da nasilje ne bi spremenilo razmer. Vlado so pozivali, naj pred uresničitvijo odloka pregledajo stare zemljevide, kjer je mogoče najti zgolj italijanska imena, hrvaška in slovenska imena naj bi bila namreč zgolj umetni konstrukti, ki so si jih izmišljali predvsem duhovniki. Ni jih presenečalo dejstvo, da so se prebivalci mest razburjali in upirali, strah pa jih je bilo, da bodo vsa posredovanja zaman, saj je minister za železnice podoben odlok o dvojezičnosti uvedel tudi na območju Češke, kjer so sicer živeli zgolj Nemci.¹³¹

¹³⁰ *L'Idea italiana*, 20. 11. 1902, št. 281, VII. Pericolo!, str. 1.

¹³¹ *L'Istria*, 1. 2. 1902, št. 1020, XXI. Cronaca. Ancora tabelle bilingui!, str. 1.

Rešitev, ki si jo je zamislil minister Wittek, posredoval pa jim jo je referent deželnega glavarja Fabiani, je bila vsekakor bizarna; na odseku med Porečem in Bujami, z izjemo Poreča, naj bi povsod postavili dvojezične napise, vendar tako, da bi bil napis v italijanščini največji ter obešen na glavni fasadi, medtem ko naj bi bili dvojezični napisi manjši in obešeni na stranskih fasadah.¹³² Minister za železnice je nato natančneje definiral, da naj bi bili postaji Rakotule in Karojba izjemi, saj naj bi na glavni fasadi nosili slovansko ime, na stranskih pročeljih pa slovanski in italijanski napis, izjeme s samo italijanskimi napisi pa naj bi bila tudi naselja Triban, Kostanjevica in Kopališče Sv. Štefana-Livade.¹³³ Nad »pogruntavščino avstrijskih birokratov« so bili italijanski pisci ogorčeni, saj naj bi dvojezični napisi, čeprav manjši od italijanskih, prišleku v mesto vseeno sporočali, da prihaja v nacionalno mešan kraj, kar pa je bilo po njihovem mnenju daleč od resnice, zato so se zavzeli za takojšen in jasen protest.¹³⁴ Protesti so bili uspešni do te mere, da se je ministrstvo odločilo, da se bodo pri krajevnih napisih oprli predvsem na *Krajevni repertorij* in upoštevali poimenovanja krajev, ki se pojavljajo v njem. Usluga italijanskim prebivalcem pa naj bi bila po mnenju italijanskega časopisja zgolj navidezna – pravično bi bilo le, če bi vse kraje poimenovali zgolj z italijanskimi imeni. *L'Idea italiana*¹³⁵ je zato pozvala k skupnemu in odločnemu boju vse občine, različna združenja ter celotno javnost. Zastopanje italijanskih interesov glede dvojezičnosti je bilo namreč do tistega trenutka preveč mlačno in neodločno. Prepričani so bili, da bi morali pri svojih prizadevanjih bolj posnemati slovanske zastopnike, saj jim vlada na koncu vedno popustila, ker se je naveličala njihove vsiljivosti in nadležnosti.¹³⁶ Rešitev naj bi poniževala tako Italijane kot tudi Slovence in Hrvate, bila naj bi lep primer avstrijskega dla-

kocepstva in neučinkovite vladne politike, ki želi ustreči vsem in hkrati nobenemu. *L'Istria* je bila celo mnenja, da če Milje, Koper, Izola, Piran, Buje, Grožnjan in ostala mesta v Istri potrebujejo dvojezična poimenovanja, potem naj se tudi ime mesta Dunaj zapiše na krajevnih tablah v vseh jezikih monarhije.¹³⁷ Vodilni italijanski politiki so nato še večkrat skušali posredovati pri predsedniku vlade Ernstu von Koerberju in ministru za železnice Wittku. Predsednik Političnega društva za Istro, poslanec Bennati je obema poslal več telegramov, v katerih je protestiral proti dvojezičnim napisom ter se pri svojih zahtevah skliceval predvsem na krajevna imena, ki so bila zabeležena v uradnem krajevnem repertoriju iz leta 1900.¹³⁸ Nasprotovanje Italijanov tudi v nadaljevanju ni obrodilo večjih sadov. Celo nasprotno – v zapisnik o kolavdaciji odseka Trst-Buje je bil kasneje vnesen celo poseben paragraf, ki je določal, da morajo biti vse table trojezične. Odločitev je bila dokončna: italijanščina je bila sicer na napisih vedno postavljena na prvo mesto, italijanski napisi so v pretežno italijanskih naseljih viseli na glavnih pročeljih postajališč, edine izjeme pa so bile postaje v Tribanu, Kostanjici, Sv. Štefanu-Livadah in Poreču, kjer so bili postavljeni zgolj italijanski napisi.¹³⁹ Z doseženim Italijani v Istri seveda niso bili zadovoljni, zato so bili dvojezični napisi vroča tema še v letu 1903. Razmere so ves čas primerjali z razmerami v letu 1894 in vladi priznavali, da je takrat imela več pravic, saj je dvojezičnost uvedla »pri sebi doma«, medtem ko jo sedaj vsiljuje celotni pokrajini.¹⁴⁰

Vlada je v letih 1902 in 1903 zadeve izpeljala precej bolj taktično, kot je to naredila v letu 1894, ko je prišlo celo do posredovanja vojske. S politiko koncesij in popuščanja sta bili sicer obe strani nezadovoljni, kljub vsemu pa do večjih izgredov ni prišlo. Ker so pogajanja potekala ločeno za vsak napis posebej in so naselja, ki so bila iz uredbe izvezeta, ravnala precej oportunistično, kljub pozivom ni prišlo do skupnega revolta vseh istrskih občin, enotnost italijanske skupnosti pa je krhalo tudi dejstvo, da je bilo kar nekaj krajev,

¹³² *L'Idea italiana*, 11. 12. 1902, št. 283, VII, *La concessione strepitosa*, str. 1–2.

¹³³ *Edinost*, 13. 12. 1902, št. 283, XXVII. Tržaške vesti. Seja italijanskega političnega društva za Istro, str. 2.

¹³⁴ *L'Idea italiana*, 11. 12. 1902, št. 283, VII. *La concessione strepitosa*, str. 1–2.

¹³⁵ *L'Idea italiana* (1896–1914) je bil iredentistični časopis, ki je izhajal v Rovinju. Zagovarjal je ideje italijanskega liberalno-nacionalnega gibanja in bil glavno glasilo najpomembnejše italijanske politične stranke v monarhiji, Partito liberalnazionale. Bil je eden do najpomembnejših in najvplivnejših časopisov pred I. svetovno vojno, ki je izražal protivladne, protiklerikalne ideje. (IE, str. 314).

¹³⁶ *L'Idea italiana*, 4. 12. 1902, št. 282, VII. Zuccherini?, str. 1.

¹³⁷ *L'Istria*, 13. 12. 1902, št. 1061, XXI. *Cronaca. Le tabelle delle stazioni ferroviarie*, str. 3.

¹³⁸ *L'Istria*, 20. 12. 1902, št. 1062, XXI. *Cronaca. Contro le tabelle bilingui*, str. 3.

¹³⁹ Roselli, *Draga Parenzana*, str. 41.

¹⁴⁰ *L'Idea italiana*, 12. 2. 1903, št. 291, VIII. *L'oltraggio consumato*, str. 1.

kot sta bila Motovun in Nova Vas, še v letu 1903 v negotovosti in brez vseh napisov na postajališčih.¹⁴¹ Še več, italijanski poslanci na Dunaju so prvotno napovedane demonstracije celo prepovedali, saj so bili prepričani v uspeh pogajanj z ministrom za železnice, nasilje pa bi njihova pogajalska izhodišča lahko le poslabšalo. Italijanska stran je bila tako prepričana v moč lastnih argumentov, da je celo italijansko iredentistično časopisje nastopalo proti javnim demonstracijam in nasilnim obračunom ter ljudi pozivalo k ohranitvi mirnih živcev in dostojanstva. Dokončno eskalacijo spora je verjetno preprečilo tudi nasilno stavkovno gibanje v Trstu, ki se je začelo v februarju 1902, ki je zaradi svojih razsežnosti preusmerilo pozornost javnosti. Čeprav dogodki niso dosegli takih razsežnosti kot v letu 1894, pa vseeno ne moremo trditi, da niso izzvali burnih in odločnih reakcij ter čustvenih odzivov na obeh straneh.¹⁴² Ob teh dogodkih je moč politike, predstavnikov ljudstva in njihovih političnih trobil postala povsem očitna, saj so ti lahko po potrebi podžgali ali pa, v skladu z vsakokratnimi trenutnimi interesi, proteste, nemire in nasilna obračunavanja tudi zatrli. Dogajanje ob postavljanju dvojezičnih napisov ob železniški progi Poreč-Trst tako postavlja pod vprašaj tudi spontanost vseh ostalih demonstracij in izražanj ljudske volje v preteklosti, saj je očitno, da je preprosto prebivalstvo povsem sledilo direktivam svojih voditeljev. Akcije so tako vodili in režirali najvišji predstavniki, ki so s svojimi odločitvami vplivali na voljo deželnih in občinskih oblastnikov, ljudstvo pa se je še enkrat več izkazalo kot hvaležno orodje v rokah politikov, ki so z njim lahko poljubno manipulirali.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo:

Pokrajinski arhiv Koper, PAK KP 7, Občina Koper
Pokrajinski arhiv Koper, PAK PI 36, Občina Piran

¹⁴¹ *L'Idée italienne*, 2. 7. 1903, št. 308, VIII. *Cronaca. Contro le tabelle bilingui*, str. 2.

¹⁴² Almerigo Apollonio je v svoji knjigi *Autunno istriano* zapisal, da je ob železniški progi Poreč-Trst kar mrgolelo dvojezičnih napisov, kot sta bila npr. napisa Poreč in Koper, kar pa za razliko od leta 1894 ni izzvalo nobenih čustvenih odzivov. V: Almerigo: *Autunno istriano: la »rivolta« di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'»irredentismo«*, str. 120.

Časopisje:

Eco del Litorale: 1899, 1902
Edinost: 1898, 1899, 1900, 1902
Il Piccolo della Sera: 1902
L'Idée Italienne: 1902
L'Indipendente: 1900, 1902
L'Istria: 1902
Slovenec: 1897, 1901, 1902
Slovenski narod: 1903

Literatura:

- APOLLONIO, Almerigo: *Autunno istriano: la »rivolta« di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'»irredentismo«*. Trieste: Italo Svevo, 1992
- BÄUMER, Wolfram: *Mit Rauch und Dampf: das Kleinbahn-Museum stellt sich vor, Kleinbahn-Museum Bruchhausen-Vilsen*. Bruchhausen-Vilsen, DEV-Bücherei-Verl., 1991. V:
http://www.museumseisenbahn.de/dme/mit_rauch.pdf
- BRATE, Tadej: *Parenzana: železnica za vse čase*. Ljubljana: Kmečki glas, 2007
- CVELFAR, Bojan: „Z Narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust...“. Nacionalni izgedi v Celju na prelomu stoletja. V: *Celjski zbornik 1997 ob 100-letnici Narodnega doma*. Celje: Kulturna skupnost občine [etc.], 1997
- CVIRN, Janez: Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895). V: *Kronika*, XLV (1997), št. 1–2, str. 102–111
- CVIRN, Janez: *Boj za Celje: politična orientacija celjskega nemštva: 1861–1907*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1988
- CVIRN, Janez: *Kriv luft! Čreve na plot! oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja*. Celje: NTRC, 1990
- ČERNIGOJ, Meta: Boj za dvojezične napise v Istri v letu 1894. V: *Zgodovina za vse*, XIV (2007), št. 2, str. 69–88
- ČUČEK, Filip: Jezikovne »težave« na Spodnjem Štajerskem v Taaffejevi dobi. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVIII (2008), št. 2, str. 7–21
- ČUČEK, Filip: *Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: gospodarske, socialne,*

- kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2008
- ČUČEK, Filip: Vpisal se je med Nemce, dasiravno komaj za silo nemško tolče: občevalni jezik kot element manipulacije v popisih prebivalstva 1880–1910 na Spodnjem Štajerskem. V: *Zgodovina za vse*, XIV (2007), št. 2, str. 57–68
- DAROVEC, Darko: *Kratka zgodovina Istre*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2008
- ES: *Enciklopedija Slovenije*, 2: Ce-Ed. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988
- ES: *Enciklopedija Slovenije*, 11: Savs-Slovenska m. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997
- ES: *Enciklopedija Slovenije*, 12: Slovenska N-Sz. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998
- HOLZ, Eva: „Krik Istre ne bo ostal neopažen“: časopisi in časopisni članki ter telegrami in pisma o dogodkih v Piranu jeseni leta 1894, ki jih je zbiral tedanji piranski župan dr. Domenico Fragiaco. V: *Kronika*, LV (2007), št. 3, str. 429–448
- HOLZ, Eva: Češki časopis Politik in revolucija v Piranu leta 1894. V: *Kronika*, LIII (2005), št. 2, str. 209–222
- <http://www.larchivio.org/xoom/manifestopropaganda1918.htm>, (9. 6. 2010)
- IS: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005
- JENKO, Jože: Istrske železnice. V: *Kronika*, XIII (1965), št. 2, str. 64–77 in št. 3, str. 142–156
- KRAMAR, Janez: *Narodna prebuja istrskih Slovencev*. Koper: Lipa, Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1991
- MILANOVIĆ, Božo: *Hrvatski narodni preporod u Istri, Knj. 2, 1883–1947*. Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1973
- ROSELLI, Giulio: *Draga Parenzana!: spomini, slike in dokumenti železniški progi Trst–Poreč*. Trieste: Bruno Fachin Editore, 2002
- ROSELLI, Giulio: *La Ferrovia Trieste-Buie-Parenzo e i problemi ferroviari dell'Istria e di Trieste*. Trieste: Castelfranco Veneto, Grafiche Trevisan, 1972
- ROSELLI, Giulio: *La ferrovia Trieste-Parenzo : descrizione tecnica*. Trieste: A cura dell'A., 1967
- STRČIĆ, Petar, STRČIĆ, Mirjana: *Hrvatski istarski trolist : Laginja, Mandić, Spinčić*. Rijeka: Izdavački centar, 1996
- STUDEN, Andrej: „Bojim se, da bo tekla kri!“ Ekscesi ob obisku čeških visokošolcev v Celju leta 1899. V: *Zgodovina za vse*, II (1995), št. 2, str. 1–8.
- STUDEN, Andrej: Kodeks časti na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. V: *Acta Histriae*, VIII (2000), št. 1, str. 305–314
- VERGINELLA, Marta: Govorica nasilja v slovensko-italijanskem nacionalnem konfliktu. V: *Acta Histriae*, X (2002), št. 2, str. 455–464

Zusammenfassung

»AUGENMERK AUF DEN ZUG!«

Probleme mit der Zweisprachigkeit an der Eisenbahnstrecke Triest–Poreč und andere offene nationale Fragen in Istrien an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert

Am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts eskalierten die nationalen Konflikte in Slowenien. Auf dem gesamten slowenischen Territorium waren nationale Reibereien zu beobachten, sei es zwischen Slowenen und Deutschen, sei es zwischen Slowenen und Italienern. Die Abrechnungen unter der Bevölkerung in slowenischen Gebieten zeigen, dass die nationalistische Ideologie am Ende des 19. Jahrhunderts das gesellschaftliche Geschehen vollständig durchdrungen hatte. Der Zweck heiligte immer öfter die Mittel, was besonders in einer Zeit wichtig wurde, in der die Slowenen immer entschlossener für die eigenen Rechte eintraten und ihre Rolle als Bollwerk des Staates und der Dynastie betonten – dabei aber auch immer öfter aus Opfern gewaltsamer Abrechnungen zu Tätern wurden. Die Verhältnisse in Istrien hatten sich seit dem Jahr 1894 zugespitzt, als aufgrund des Widerstandes gegen die Anbringung einer zweisprachigen Aufschrift am Gericht in Piran sogar die Armee einschreiten musste. Die italienische Bevölkerung unter Führung ihrer Repräsentanten interpretierte jede Gewährung von Sprachrechten an die Slowenen und Kroaten als Beleidigung des italienischen Primates in Istrien und im Triestiner Gebiet. Die Sprachenfrage stand so die ganze Zeit im Vordergrund und alle Kämpfe waren im

Gründe Kämpfe für das Recht auf Gebrauch der eigenen Sprache, sei es in der Kirche, den Schulen, dem Landtag oder vor Gericht. Die Verhältnisse in diesen Bereichen besserten sich nicht, ständig gab es kleine Scharmützel um das Prestige, während die echten inhaltlichen Fragen nicht gelöst werden konnten. Die Italiener führten, ähnlich wie die Deutschen, im Landtag und im Reichsrat eine regelrechte Kampagne für ihre Rechte und ihre Sprache. Sie appellierten an die Behörden, sich bei der Gewährung von Rechten an Slowenen und Kroaten nicht nur auf materielle und statistische Daten zu stützen, sondern auch die Geschichte, die Tradition und die wirtschaftlich-sozialen Verhältnisse der Region zu berücksichtigen und so die ungerechten Angriffe gegen die Italiener zu beenden. Trotz der anfänglichen Eskalation der Gefühle endete die Anbringung zweisprachiger Aufschriften entlang der Bahnstrecke Poreč–Triest ohne gewaltsame Auseinandersetzungen. Die Regierung handelte taktisch klug und verfolgte eine Politik der Konzessionen und des Nachgebens, mit der zwar beide Seiten unzufrieden waren, die aber größere Ausschreitungen verhinderte. Weil die Verhandlungen für jede Aufschrift gesondert geführt wurden und sich die von der Verordnung ausgenommenen Ortschaften recht opportunistisch verhielten, kam es trotz entsprechender Aufrufe nicht zu einer gemeinsamen Revolte aller istrischen Gemeinden. Die Einigkeit der italienischen Gemeinschaft wurde auch durch die Tatsache geschmälert, dass selbst im Jahr 1903 einige Orte in Unsicherheit und ohne jegliche Aufschrift auf den Stationen waren. Mehr noch – die italienischen Abgeordneten in Wien verboten die zunächst angekündigten Demonstrationen sogar, da sie an den Erfolg ihrer Verhandlungen mit dem Minister für Eisenbahnen glaubten und Gewalttätigkeiten ihre Verhandlungsposition nur geschwächt hätten. Die italienische Seite war so von der Macht der eigenen Argumente überzeugt, dass sogar die italienische irredentistische Presse gegen öffentliche Demonstrationen und gewaltsame Abrechnungen auftrat und die Menschen aufrief, Ruhe und Würde zu bewahren. Anlässlich dieser Ereignisse wurde die Macht der Politik, der Volksvertreter und ihrer politischen Sprachrohre offensichtlich, denn sie konnten je nach Bedarf Proteste, Unruhen und gewaltsame Abrechnungen entfachen oder sie, in Übereinstimmung mit den momentanen Interessen, auch unterdrücken. Die Ereignisse rund um die Aufstellung zweisprachiger Aufschriften ent-

lang der Bahnstrecke Poreč–Triest stellen so auch die Spontaneität aller anderen Demonstrationen und Bekundungen des Volkswillens in der Vergangenheit in Frage, denn offensichtlich folgte die einfache Bevölkerung völlig den Direktiven ihrer Anführer. Die Aktionen wurden von den höchsten Repräsentanten geleitet und in Szene gesetzt und diese beeinflussten mit ihren Entscheidungen den Willen der Landes- und Gemeindemachthaber, während sich das Volk einmal mehr als dankbares und beliebig manipulierbares Werkzeug in den Händen der Politiker erwies.

Schlagwörter: *Istrien, Parenzana, Zweisprachigkeit, Nationalismus, nationale Kämpfe*

Gregor Kranjec

»Le tako naj po vodo hodijo, kakor so ponavadi, iz škafi al z vozmi«

K zgodovini oskrbe z vodo v Ribniški dolini

KRANJEC Gregor, univ dipl. zgodovinar in profesor geografije, Cesta Ceneta Štuparja 161, SI- 1000 Ljubljana-Črnuče

628.1(497.4Ribnica) "18/19"

»LE TAKO NAJ PO VODO HODIJO, KAKOR SO PONAVALI, IZ ŠKAFI AL Z VOZMI«

K zgodovini oskrbe z vodo v Ribniški dolini

Članek opisuje interakcijo med prebivalci Ribniške doline in pripadajočimi vodnimi viri. Bistvo zapisa je prikaz faz razvoja vodooskrbe na prehodnem kraškem območju Ribniške doline od leta 1850 naprej, s poudarkom na obdobju konec 19. in začetku 20. stoletja. Uporabljeno arhivsko gradivo razkriva potek izgradnje sistema vodooskrbe od posameznih kapnic in vodnjakov, preko nepopolnih trškega (Ribnica) in vaških vodovodov (Kot – Jurjevica – Breže, Lipovšica – Zapotok – Vinice – Sušje – Slatnik), do modernega regionalnega vodovoda Kočevje – Ribnica – Sodražica.

Ključne besede: *Historična geografija, zgodovina voda, Ribnica, Ribniška dolina, oskrba z vodo, vodovod, 19. - 20. stoletje.*

KRANJEC Gregor, BA History and Geography, Cesta Ceneta Štuparja 161, SI-1000 Ljubljana

628.1(497.4Ribnica) "18/19"

»LET THEM FETCH WATER AS THEY USED TO, WITH TUBS OR CARTS«

A history of the water supply in Ribniška dolina

The article describes the interaction between the inhabitants of the valley of Ribniška dolina and its water resources. It presents water supply development stages in the transitional karst area of the valley of Ribniška dolina after 1850, with an emphasis on the period at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The examined archival materials offer insight into the course of construction of the water supply system, from the individual rainwater tanks and wells, the embryonic market town (Ribnica) and village waterworks (Kot - Jurjevica - Breže, Lipovšica - Zapotok - Vinice - Sušje - Slatnik), to the modern regional waterworks at Kočevje - Ribnica - Sodražica.

Key words: *Historical geography, water history, water supply, waterworks, Ribnica, Ribniška dolina*

Oskrba z vodo v Ribniški dolini v drugi polovici 19. stoletja

Raznolikost glede oskrbe z vodo v Ribniški dolini je izrazito geografsko pogojena. Prepletanje predelov z različno odpornostjo in propustnostjo kamnin je narekovalo svojstvene načine pridobivanja vode za temeljne človekove potrebe. Sodraška Bistrica, glavna rečica Ribniške doline, se v zgornjem toku napaja s številnimi pritoki, ki pritečejo s slabo prepustne dolomitne Velike gore. Prostorska razporeditev, količina in dostopnost večine manjših ter večjih izvirov in vodnih jam, je od nekdaj botrovala k njihovemu intenzivnemu izkoriščanju bodisi za potrebe mlinarsko-žagarske obrti bodisi za potrebe oskrbe s čisto pitno vodo, studenčnico. Naselja razpotegnjena vzdolž Velike gore (Globel, Jelovec, Ravni dol, Kot, Dane, Bukovica, Rakitnica) so tako od nekdaj uporabljala v podnožju ležeče studence za oskrbo s kvalitetno pitno vodo. Ostale naselbine, ki so bile stacionirane na nasutem dolinskem območju Sodraške Bistrice pa so vodo pridobivale direktno iz rečice (zajemanje s škafi ali sodi in prevažanje z vozovi, obstoj vodnjakov polnjenih bodisi s podzemno vodo – oblika preprostega vodovoda s štirno bodisi s padavinsko vodo – kapnice ali pa kombinacija obojega). V obravnavanem obdobju ne smemo pozabiti na nekatere z ilovico zadelane luže in kale, ki so bili namenjeni napajanju živine na paši.

Pridobljeno arhivsko gradivo razsvetljuje načine oskrbe z vodo v spodnjem delu Sodraške Bistrice, s poudarkom na centralnem naselju Ribnica. Za osnovo mi bosta služila *Izkaz o obstoječih cisternah, studencih, napajališčih iz leta 1908* in *Seznam vodnjakov, cisteren, napajališč na območju občine Ribnica leta 1892*. Terminologijo, prostorsko razporeditev, količino in vrsto posameznih za oskrbo z vodo uporabljenih in izrabljenih vodnih virov ter odgovarjajočih naprav, pa bom razčiščeval in dopolnjeval z ostalimi arhivskimi drobcami iz življenja ribniškega življa.

Okrajno glavarstvo v Kočevju je 19. septembra leta 1892 poslalo Županstvu Ribnica obrazec in navodila za popis v županstvu obstoječih vodnih virov namenjenih oskrbi z vodo. Navodilo za izvedbo popisa je imelo naslednjo vsebino:

»V prigibu se pošlje županstvu obrazec po katerem mora se narediti izkaz vodnjakov in kapnic (cistern) nahajajočih se v tamošnji občini in sicer za vsako vas in za vsak posamni kraj posebej.

Take izkaze zapovedalo je visoko c. in kralj. ministerstvo za notranje zadeve in imajo ti namen, podati pregled, na koji način se prebivalstvo preskrbuje z pitno vodo, zatorej morajo biti sestavljeni z nar večjo točnostjo, pravičnostjo in vestnostjo. Vsa-ko olepšavanje, pa tudi vsako zakrivanje dejanskih kvarov in neprilik mora pri sestavljenji takih izkazov izostati, in se le to vpisati kar v resnici obstoji. – Županstvo naj toraj pred sestavljenjem tih izkazov se dobro pouči od zvedenih mož in se tudi lastno prepriča v kakem stanju se nahajajo vodnjaki in kapnice (cisterne) in imajo li kako pomanjkljivosti in katere? Posebno vestno mora se odgovarjati na vprašanja v rubriki opombe. Tam kjer imajo vodnjaki in studenci posebna imena naj se navedejo po imenih, drugače naj se pa pove, na katerem prostoru se nahajajo in kako so daleč od vasi ali trga.

*Pri kapnicah ali cisternah naj se pove ime in hišna številka lastnikova in če je kapnica vsa ali deloma z cementom zidana. Izkazi naj se predložijo nar kasneje čez eden mesec.*¹

Vrlim ribniškim funkcionarjem je nazadnje uspelo sestaviti bolj kot ne pomanjkljiv popis, ki pa vendarle prikaže pogloblitve značilnosti takratne oskrbe z vodo na območju Županstva Ribnica.

¹ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 33, fol. 3030.

Seznam vodnjakov, cisteren, napajališč na območju Občine Ribnica leta 1892²

KRAJ	ŠTEVILO				OPOMBE
	VODNJAKOV		KAPNIC / CISTERN		V tej rubriki seda odgovor na sledeča vprašanja in sicer: a.) V kakšnem stanu se nahajajo javni vodnjaki in kapnice /cisterne/ ali v dobrem stanu ali so potrebni popraviljanja in kateri so potrebni popraviljanja? b.) ali imajo vodnjaki in kapnice zadosti vode za tisti kraj, ali se mora pitna voda tudi iz rek, potokov in ribnjakov preskrbeti? c.) ali se nahajajo v kraji ali blizu njega studenci, kateri davajo v zdatni obilnosti pitne vode?
	javnih	privatnih	javnih	privatnih	
RIBNICA		4			Vodovodi iz Bistrice Rudesch št. 1, Župnija št. 9, And. Winkler št. 13, Matija Križman št. 20
	1	11			Vodnjaki v katerih se voda sama nabira, kjer je močviren svet, ti so: Trški vodnjak, D. Theod. Rudeža; Jakob Oražem, 110, Jožef Merhar št. 109, Franc Levstek št. 113, Janez Lesar št. 11, Nikolaj Petek št. 117, Burgar Marko št. 121, Karol Burgar št. 23, Tomaž Poljanšek št. 126, Marija Perhaj št. 129, Andrej Levstek št. 131, Stefan Hamberger št. 148.
				2	Kapnice: Andrej Podboj št. 25, Jožef Podboj št. 69; Vode je sicer zadosti v potoku Bistrici vendar se naredi v bodočem letu vodotok iz pod velikegore studenčnica
HROVAČA	1				Vodovod iz Bistrice obstoji v dobrem stanu
GORIČAVAS		1			Vodovodi iz Bistrice posestnikov; Pogorelc 33, Levstik 32, J. Bolha 38, Oražem 37 Lovšin Franc 52, Lovšin 34 Mati 32 Levstik 40 Knaus 58.
				2	Kap Franc Ilc št.20 in Franc Lovšin 43
		1			Gasper Stam 8, Kljun 10, Prelesnik 13, Ambrožič 12, Knaus 14 Petek 25 Ambrožič 51 Hönigman 22
GORENJAVAS	1				Za celo vas iz Bistriškega potoka
BREG					Rabijo vodo iz potoka Bistrice
LAZE				8	Petek Franc 2, Zadnik Janez 3, Petek Anton 5, Prelesnik Anton 6, Novak Anton 7, Govže Anton 12, Petek Franc 15, Dejak Franc 27; ostalih 28 posestnikov rabi vodo iz Bistriškega potoka
ZAPUŽE				6	Miha Dejak 1, Luka Krajec 2, Karol Kljun 3, Oberstar Jakob 4, Oberstar Andrej 5, Petek Janez 7
OTAVICE				26	Janez Knaus 1, Alois Arko 2, Miha Lovšin 3, Ignacij Smole 4, Peter Marič 5, Janez Pucelj 6, Janez Kljun 7, Janez Dejak 8, Marija Petek 9, Matija Lovšin 10, France Dejak 11, Jakob Pahule 12, Peter Arko 13, Janez Dejak 14, Franc Zadnik 15, Anton Knaus 19, Anton Zobec 20, Jakob Cebin 22, Matija Mihelič 21, Franc Arko 23, Jakob Oražem 24, Stefan Čampa 25, Jakob Bojc 26, Miha Petek 27, Jurij Petek 28, Janez Gnidica 29
LIPOVEC				11	Jožef Dejak 3, Matija Hönigman 4, Andrej Hönigman 5, Franc Dejak 6, Marko Lovšin 7, France Pust 8, Jakob Oražem 9, France Šobar 10, France Dejak 11, Janez Levstik 12, Petek Franc 17
MAKOŠA				3	Anton Gornik 2, Ana Dejak 3, Lovro Hönigman 4

² Prav tam.

Z vidika oskrbe z vodo je najbolj zanimiv vzhodni del Ribniškega polja v podnožju brezvodne Male gore, ki se razprostira v dinarski smeri in zaradi prepredenosti z vrtačami in drugimi kraškimi mikrooblikami že od nekdaj nosi ime *Vrtače*. Tu ležijo manjše vasi mlajšega nastanka, ki so imele že v osnovi velike probleme glede dostopnosti do vodnih virov. Iz zgornjega seznama je sicer razvidno, da so bile vasi *Laze*, *Zapuže*, *Lipovec*, *Otavice* in *Makoša* leta 1892 primerno opremljene s kapnicami, ki so razen v sušnih mesecih omogočale nemoteno preskrbo z vodo. *Izkaz o obstoječih cisternah, studencih, napajališčih iz leta 1908*³ nam razkriva, da gre za kapnice, ki so imele v povprečju kapaciteto okoli 40 m³ (400 hl). Jernej Zupančič v svojem članku *Kapnice – pomemben element kulturne dediščine dolenskih kraških pokrajin*, kjer podrobno predstavi različne tipe kapnic, ki so se pojavljale na širšem območju Suhe Krajine v neposrednem sosedstvu Ribniške doline, za ogromne kapnice omenja tiste, ki imajo kapaciteto nad 50 m³.⁴ Omenjene vasi so tako krasile srednje velike kvadratno ali pravokotno oblikovane kapnice, katerih ogrodje je bilo sestavljeno iz okoliških blokov apnenca različne velikosti. Lastniki so na ta način ubili dve muhi na en mah, po eni strani so z manjšim naporom in stroški prišli do gradbenega materiala, po drugi strani pa so s tem določen del zemljišča otrebili kamenja in ga naredili primerne za kmetijsko obdelovanje. Prav dostop do primerne materiala je prebivalcem vzhodnega dela Ribniškega polja omogočal gradnjo tako velikih kapnic, ki bi bile za njih drugače prevelik finančni zalogaj. Za primerjavo lahko navedem velikost belokranjskih kapnic, ki so v povprečju dosegale kapaciteto 35 m³, kar lahko pripišemo pomanjkanju potrebnega materiala za gradnjo in posledično večjim gradbenim stroškom.⁵ Obodi in dna so bili zadelani z neprepustno ilovico ali glino zahodnega in južnega dela Ribniškega polja, globina pa ni presegala štirih metrov. Nekatere so imele naprave za črpanje vode po principu panonskega vodnjaka na vzvod, nekatere pa so se že ponašale s štirinami. V začetku 20. stoletja se je pri imetnikih vodnih naprav pojavil trend ojačevanja sten kapnic z betonom, ki je bistveno izboljšal kvaliteto shranjevanja padavinske vode. Na prvi

pogled se zdi oskrba z vodo v vaseh vzhodnega dela Ribniškega polja okoli leta 1892 nemotena, končna, organizirana, če pogledamo nekatere mlajše dokumente pa hitro naletimo na trnovo pot, ki so jo morala prehoditi našeta naselja, da so vzpostavila in dosegla nivo ovodovodenja, ki so ga imele konec 19. stoletja. V dokumentu z letnico 1893, ki opisuje spor med vaščani vasi Otavice in Goriča vas glede vzdrževanja služnostne ceste, naletimo na notico, da je morala še pred petnajstimi leti večina prebivalcev Otavic hoditi z vozovi nekaj tedensko zajemati vodo v vas Prigorica k potoku Ribnica. To opravilo jim je vsakokrat vzelo po nekaj ur dragega časa, ki bi ga drugače preživeli na polju pri vsakodnevnih kmečkih delih.

Kapnica v vasi Otavice (Foto: G. Kranjec)

»Prošnja

Ko sem dobil povelje, da se mora zaostala občinska pot popraviti, ki meji Otavce in Goričovas sem se začudil. Kako da bi mogli vender možje kateri imajo le vender še kulkej zastopnosti ali razuma, tako deleč zatirati, eno Vas, katera jim je bila že mnogo let za potnožje, in smo jim tudi še vedno. Ali žali Bog da bi vender ne prišli k pravim spoznanji, da jim ga po naših užitkih še preveč popravljamo. Popravljamo ga, do imenovaniga pota malokeržiz-če večkrat smo ga tudi v menj, le enkrat nekoliko dalje. In mi Otavčanje smo pripravljeni pri starim stati, ako ravno ga rabmo mi komaj četerti del, to je manj kakor oni. Res je, da pred petnaistmi letmi smo tudi mi več pot rabli, zato kjer nismo imejli vodnjakov ali zdaj imamo vodnjake vsi, in le v veliki suši nekterim vode primanjkuje, pa v takim času so kmetam še ptuja pota odperta. Nasproti pa Goričovlani dobili so več oralov gozda ker popred imejli niso, in mislim, ravno zato morejo več potu delat kjer ga tudi več rabjo.

³ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 18, fol. 1659.

⁴ Zupančič, »Kapnice – pomemben element kulturne dediščine dolenskih kraških pokrajin«, str. 271.

⁵ Plut, Belokranjske vode, str. 126.

Popolnoma dokazano je s tem, da bi primirjov naših sto voz, in njih en tisoč na to bi zamogel jest kakor vsi moji zdolaj potpisani Vaščanje iz prisego poterdit. Ali naj bi ako so zadostni razmerili pot od njih Vasi to je od žage do naše Vasi, potom ga prevzamemo na polovico. Tudi smo zadovoljni naj bi dali na ptuje prisežne možje, naj nam oni to stvar popravici presoje.

Zatoraj prosimo mnogo spoštovano Županstvo da nam blagovolite, da se stvar popravici zameri ali pripozna kaj da je pravo.»⁶

Zgornji dokument sem predložil v celoti zato, ker je bila vsebina spora tako delikatna, da je prišla v kancilije Vrhovnega upravnega sodišča na Dunaju. Očitno se je v banalen spor o tem, kdo mora popravljati cesto, vrnil tudi osebni ponos posestnikov vasi Otavice. Zanimivo zgodbo ovodovodenja nam pripoveduje naselje Laze, oziroma današnji Dolenji Lazi. Iz seznama leta 1892 je razvidno, da je imelo 8 posestnikov privatne kapnice podobnih dimenzij in struktur kot tiste v Otavicah, ostalih 28 pa je moralo hoditi po vodo z vozovi k potoku Bistrice. Seznam iz leta 1908 nam posreduje le podatek, da imajo v dotični vasi za oskrbo z vodo vodovod iz studenca in oddaljeni potok Bistrice. Gordijski vozal nam prereže dokument iz leta 1905, v katerem so se vaščani Dolenjih Lazov obrnili na županstvo v Ribnici s prošnjo, da bi jim inženir Putick, tisti, ki je napravil odvodni kanal iz Bistrice v Tentero, napeljal podzemno vodo v enoten vaški vodnjak. Sama vas Dolenji Lazi je stacionirana v podnožju Male gore, kjer se po različnih kanalih voda Tržiščice, ki se izgublja v ponoru Tentera, steka v izvire Krke tako pri zaselkih Gradiček in Trebnja Gorica kot pri Dvoru. V nekaj letih je bil projekt izpeljan in vaščani so dobili »vodovod iz studenca«, ki je bil v bistvu vodnjak, ki je imel dostop do podzemne vode bližnjega potoka Tržiščice.⁷ Za vasi Zapuže, Lipovec in Makoša so bile tudi značilne večje kapnice kvadratnih oblik, ki so prebivalce uspešno oskrbovale z vodo skozi celo leto.

Ostala naselja ležeča ob spodnjem toku So-draške Bistrice so se tako ali drugače direktno oskrbovala iz vodotoka. Posebna je vas Breg, kjer so še do druge svetovne vojne po vodo hodili neposredno k rečici, medtem ko so v Gorenji vasi, Hrovači ter Goriči vasi napeljali vodo do vaških vodnjakov s štirna-

mi, ki so bili zmožni preskrbeti celotno prebivalstvo. Trg Ribnica je poglavje zase in bo obsežne obravnave deležen na prihodnjih straneh. V Hrovači se je pobuda za izgradnjo dveh vodnjakov s štirnami, ki bi zadovoljila potrebo po pitni in »industrijski« vodi, pojavila že leta 1873. Takrat se je večina posestnikov odločila za modernizacijo preskrbe z vodo, ki je bila do takrat mogoča le z zajemanjem neposredno iz rečice Bistrice. Svoje zahteve in načrte so vaščani posredovali ribniškemu županstvu.

»Dans se snidejo posestniki v Hrovači, da bi se dogovorili na kaki način se bode napeljanje vode noter v vas napravilo, in sicer:»⁸

1. Mi gori imenovani sklenemo stem dogovorom da bomo v naši vasi v dveh krajih vodnjake/štirne narediti pustili in vodo z potoka tako imenovane bistrice napelali.

2. Kar bo stroška vdenarjih ali družiga dela naj bo pač, al z vozam nas zadelo pri tem opravilu, bomo stim odločkom imeli:

Vsi tu zdolaj podpisani razun dveh kajžarjev imamo vsi enako dolžnost, to je vsi glih denarnega plačila, tako tudi vsi glih delat, samo gori opomnje-na kajžarja, le kar denarniga stroška zadeva bosta tretji del manj plačala delala glih, kakor nas eden.

Kar ni tukaj sedaj imenovanih sosedov, da bi se znami v to delo še zavezali, imajo stem pristavkom odlok, zraven stopiti in sicer: prej ko to delo pričnemo se morajo tukaj zglašiti in z svojim podpisom zraven vpisati ako ne, se bodo morali pozneje, zdenarjem zraven priklopiti, ali z sosesko se za plačilo pogoditi.

Temu vsled smo tudi zdaj tri oskrbnike zvolili, kateri bodo mogli za zvršavanje tega dela skrbeti, in naročene opravila natanko dokler ne bo delo končano storiti in to bres plačila, samo tisti stroški bodo povrjeni, kar bodo mogli posebej imeti v svojemu opravlku, in ti so zvečino glasov zvoleni Pervi Tekavec št. 28, druga dva Janez Peček Janez Zobec.

S tem se zapisnik sklene in podpiše.»⁹

⁶ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 34, fol. 3169.

⁷ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 44, fol. 4716.

⁸ V dokumentu je navedenih 21 posestnikov z imeni in priimki, katerih naštevanje na tem mestu ni relevantno.

⁹ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 42, fol. 4369.

Prenovljen vaški vodnjak v Hrovači pri Ribnici (Foto: G. Kranjec)

Predstavljeni seznam iz leta 1892 nam glede Hrovače pravi, da ima vas »vodovod iz potoka, ki obstoji v dobrem stanu«¹⁰ (vaški vodnjak s štirno, kot dopolnitev temu pa so ljudje še vedno hodili vodo zajemati v Bistrico). Nazadnje bom predstavil še agonijo prebivalcev Gorenje vasi, ki je dandanes del centralnega naselja Ribnica, ki so hoteli že leta 1875 napeljati vodo iz glavnega vodotoka Ribniške doline, a tega niso mogli zaradi nasprotovanja mlinarjev, ki so se bali, da bi jim odvzeli vodo potrebno za obratovanje mlinско-žagarskih obratov. Glede na opombo iz seznama, ki pravi, da se je vas leta 1892 oskrbovala iz enega samega vodnjaka sledi, da je županstvo v Ribnici nazadnje uslišalo njihove prošnje in dopustilo napeljavo vode iz Bistrice, ki je tako polnila skupni vaški vodnjak s štirno. Na tem mestu sledi nekaj stavkov iz dokumenta o prošnji prebivalcev Gorenje vasi za napeljavo lastnega vodovoda.

»Slavno c. k. okr. glavarstvo!

Vdano podpisano županstvo vljudno naznaja, da soseska Gorenavas, želi vodo iz potoka bistrice in sicer nad mlinom gosp. Janeza Marolta vzeti in v vas napeljati. Dalje so hotli tudi z mlinarji, posebno z Janezom Maroltom se z lepim porazumeli ako bi bilo zahtevano kako odškodvanje. Dans 3. t.m. ob 9 uri predpoldan se je pri županstvu v Ribnici o tej zadevi z zastopniki Gorenevasi in sicer v nazočnosti Andrej Cvara, Janeza Viranta in Anton Loušina, kakor tudi z dotičnimi mlinarji, Janez Marolt, Jozef Loušinom in Simon Pakižom držala obravnavo da bi se bili kako dogovorili pa to ni blo mogoče storiti,

samo gosp. Simon Pakiž ni temu načinu nasproten a druga dva mlinarja ne zdo-
brim al zlepih ne pustila.

Županstvo je dalo tudi naj prvo
razloček vodne postave od 26. julia 1872
in sicer kaj in kako se ima o členu 5 in 56
storiti, pa vse je blo zastonj besedovanje.

Temu vsled se slavnem c. k. okr.
glavarstvu vljudno prošnja stavi, da ono
blagovoli to vodno napravo razsoditi in v
obravnavo skupaj sprejeti...

Zapisnik

narejen v občinski pisarnici v Ribnici dne 5.
sept. 1875, pričujoči podpisani:

Na prošnjo spodnje soseske Gorenavas, skroz
zastopnike, gosp. Andrej Cvara Janeza Virant in An-
ton Loušina je županstvo vzadevi napelovanja vode
v vas, dans k uljudnim dogovoru mlinarje poklicalo
in sicer po postavi od 26. julia 1872 na katero se moč
in vodna pravica opira. Člena 5. in 56.

Temu vsled se prvi, gospod Janez Marolt na
gori imenovano postavo vpraša jeli zadovoljen, da
smejo po zvedenom in storjenim načrtu vodo nape-
lati ali ne? **Janez Marolt odgovorim, da tisto vodo,
kar čez mejni steber pada, naj odpelajo kakor jo
hočejo, a njiže ne pustim jemati, in vpogodbo za-
rad odškodovanja se tudi nič ne podam.**

Gospod Simon Pakiž tudi vi se odgovorite na
gori dano vprašanje? **Jest stem, to napeljavo vode
za v Gorenovas potrjujem in dodam, da le na čepe
mora biti delo storjeno, da voda nebo zmiram pro-
sto tekla; družiga nimam nasprotka.**

**Jest Jozef Loušin se odgovorim, da družih
vzrokov nimam nič. Le tako naj povodo hodijo
kakor so ponavadi, iz škafi al z vozmi.**¹¹

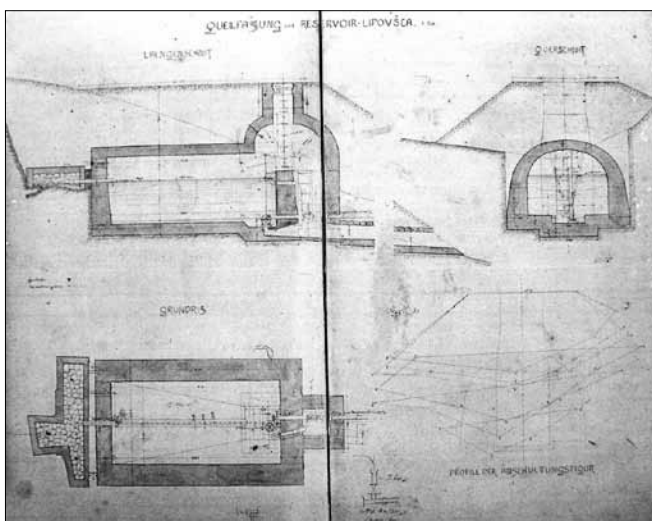
Mlinarsko-žagarski ceh se je moral, na izrec-
no zahtevo Okrajnega glavarstva v Kočevju, uma-
kniti in dovoliti vaščanom Gorenje vasi, da si uredijo
»vodovod« po svoji volji. Podoben sistem ovodovo-
denja je imela tudi Goriča vas ležeča približno en

¹⁰ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 33, fol. 3030.

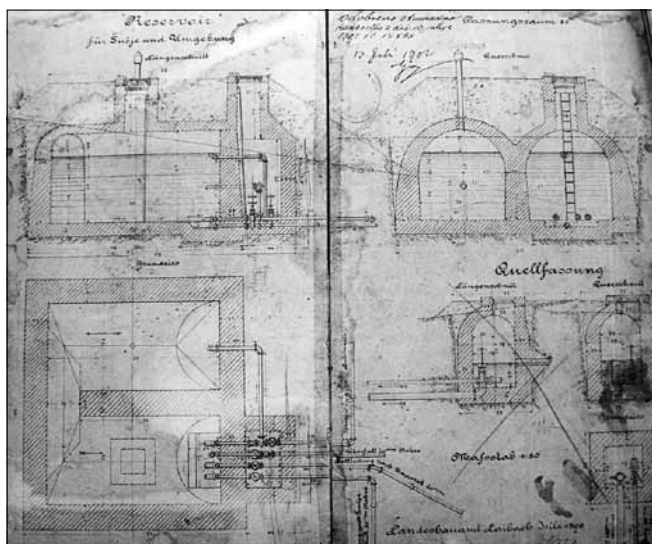
¹¹ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 42, fol. 4421.

kilometer južno od Ribnice. Razlika je le v tem, da so imeli vaščani dva zasebna vodnjaka (vsak del vasi se je napajal iz svojega vodnjaka), dva zasebnika pa sta si napravila tudi kapnici. Z izjemo naselja Ribnica so se v spodnjem toku Sodraške Bistrice in njeni neposredni ter malo bolj oddaljeni okolici, prebivalci posluževali zgoraj opisanih načinov oskrbe z vodo.

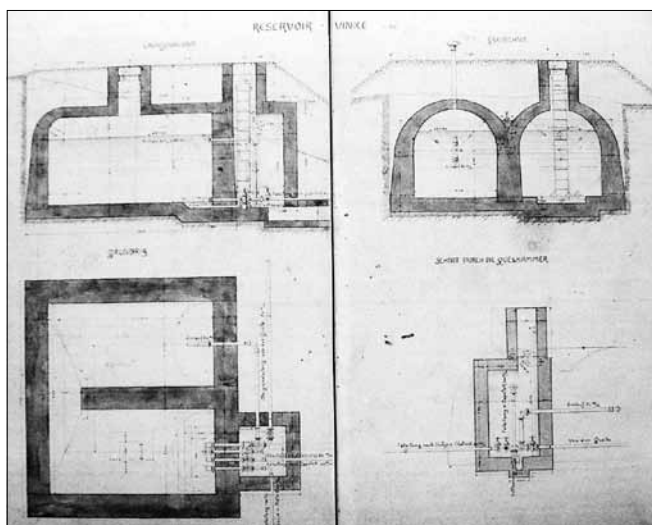
Dolomitna hrbta, ki se vzpenjata nad dolino Bistrice v njenem srednjem toku, po katerih so razložena naselja Jurjevica ter Breže na enem in Vinice, Zapotok, Sušje ter Slatnik na drugem, so imela prva mešan sistem ovodovodenja s kapnicami in direktnim zajemanjem iz rečice, v prvi polovici 20. stoletja pa že zasledimo obstoj enostavnega vodovoda napajane iz studenca, druga pa so se oskrbovala z vodo iz Zapotoškega studenca, ki privre na plan pod cerkvijo Svetega Marka. V letih 1902–1904 je bil zgrajen vodovod Lipovšica–Vinice–Zapotok–Sušje–Slatnik, ki je v vsako omenjeno vas instaliral primeren rezervoar/cisterno za shranjevanje vode kapacitete okoli 50 m³. Vsako posamezno naselje je poleg glavnega rezervoarja dobilo tudi odgovarjajoče število vodnjakov s štirno ali na ventil, korit za napajanje živine ter zaprtih izlivk za ostale potrebe povezane z dostopom do vode, ki so zagotovili hitro in lahko oskrbo z užitno vodo za vse prebivalstvo. Za takratni čas in prostor je bilo to vodovodno omrežje vrhunsko. Rezervoarji so bili zgrajeni iz dveh delov/prekatov in imeli betonski obod, kar je onemogočalo kakršnokoli onesnaženje vode. Zajeti studenec nad vasjo Lipovšica v Veliki gori je bil prav tako betoniran, na začetku je imel filtracijski predel iz drobljenega kamnja, ki je zadržal večje delce, v notranjosti pa je imel vgrajen enostaven filter, ki je še dodatno prečistil studenčnico. Na slikah desno so prikazani rezervoar pri zajetju nad vasjo Lipovšica, rezervoar za vas Sušje in rezervoar za vas Vinice. Glede na geografsko bližino lahko sklepamo, da so imeli rezervoarji v vaseh ob spodnjem toku Sodraške Bistrice, južno od Ribnice, podobno strukturo in kapaciteto.¹²

Rezervoar pri zajetju studenčnice nad vasjo Lipovšica
(Muzej Miklova hiša Ribnica)

Rezervoar za vas Sušje (Muzej Miklova hiša Ribnica)

Rezervoar za vas Vinice (Muzej Miklova hiša Ribnica)

¹² Prečni profil vodovoda Lipovšica – Vinice – Zapotok – Sušje – Slatnik iz leta 1902 (hrani Muzej Miklova hiša).

Trški vodovod v Ribnici od ustanovitve in tekom prve polovice 20. stoletja

Trg Ribnica je bilo eno izmed prvih naselij na Kranjskem, ki se je lahko ponašalo z lastnim, zaključenim vodovodom. Ta je svoje obratovanje začel leta 1894, potem ko je njegova napeljava trajala debela tri leta trdega dela tako deželnih strokovnjakov za vodne naprave kot domačinov.¹³ Začuda sem pri prebiranju arhivskega gradiva naletel še na zgodnejši poizkus tedaj naprednih a malce navivnih prebivalcev ribniškega trga, da bi se oskrbeli z zdravo pitno vodo iz studenca. Že leta 1873 je dozorela ideja, da bi ribniški trg imel svoj vodovod. Občinske može je takrat zapeljal gospod Andrej Net iz Kokrice, ki jih je prepričal, da je zmožen v trg napeljati vodovod iz lončenih cevi. Delo je bilo sicer v dveh letih opravljeno, vodovod je nekajkrat nakazal čemu služi, kmalu pa se je izkazalo, da je napravljen premalo strokovno in da tudi razne improvizacije ne morejo omogočiti njegovega nemotenega delovanja. Kljub temu se je gospod Net o svojem podvigu pohvalil v sedmem listu *Kmetiskih in rokodelskih novic* iz leta 1875,¹⁴ na kar pa so občani Ribnice ostro reagirali in brž napisali svoje vide-nje za takratni čas neverjetnega dosežka. Predočil bom še necenzuriran osnutek odgovora na trditve Andreja Neta, ki je v nekoliko spremenjeni obliki izšel v eni izmed naslednjih številčk najbolj branega časopisa tedanjega časa v slovenskem jeziku.¹⁵

»Iz Ribnice na Kranjskem. Dopis gosp. Andreja Neta iz Kokrice v 7 listu letoš. Novic nas Ribničane v mnogih važnih ozirih sili besedo spregovoriti. Ne oporekujemo sicer, da oče Net ni vnet sadjorejec, ko bi on le še to storil, na kar ga pod čerto slavno vredništvo opomni.

Kar pa njegove vodotoče zadeva, moramo očitno izreči, da nas je g. Net speljal na led. Res je, da meri tukaj vodotok iz njegovih lončenih cevi čez 2000 sežnjev, in da se je Net mudil z pokladanjem in popravljanjem njegovih šant dve leti; tudi ne tajimo, da nam je bil vodo – pa z malim 5 palce visokim curkom za ene dni do našega trga pripeljal: a zdaj je že mesec dni, da več ne teče, in tako obžalujemo

vedno bolj, da smo kdaj verjeli njegovim bahaškim besedam, in, da moramo še dalje ostati ter čakati tako zaželjene bistre zdrave vode, za katero smo imeli že toliko stroškov.

G. Net se je k nam v Ribnico prišel šele učiti svoje cevi pokladati, ali ta praktika in poskušnja, zlasti njegova domišlija ga bo drago stala; kajti tožba za povernitev čez 2000 goldinarjev ktere nam je terška blagajnica izplačala, mu je za petami.

K sklepu teh verstic priporočimo očetu Netu pri izdelovanju vodotokov več pozornosti in moštva, ter dobrega cementa; častitemu občinstvu pak natančnih pismenih pogodeb z tem možam – umetnikom.

*Občani Ribniški ali Zastop ribniške občine*¹⁶

Optimizem ribniških tržanov, ki niso bili zadovoljni z opravljenim delom gospoda Neta in ki so napovedali tožbo zoper njega pa je še istega leta splahnel. Kranjski deželni odbor je namreč 29. oktobra zavrnil prošnjo tržanov, da se stroški za napeljavo vode pokrijejo na račun srenjske blagajne. Še več, odbor je zahteval od županstva, da določi primerni davek, ki bo omogočal delno pokritje nastalih stroškov, tako da bodo bila sredstva občinske blagajne porabljena za ostale tekoče zadeve. Če bo županstvo omenjena navodila upoštevalo, bo odbor premislil o višini denarja, ki se lahko porabi za pokritje investicije ob dodatnem pogoju, da občinski možje predložijo zapisnik komisije, ki je pregledala ter pozitivno ocenila narejeno delo gospoda Neta. Očitno je imel gospod Net dobre zveze v Kranjskem deželnem zboru, njemu v prid pa je šla tudi naivno sestavljena pogodba s strani ribniških občinskih predstavnikov, ki so nazadnje morali, kot vse kaže, za propadlo naložbo odgovarjati sami in seči v lastne žepe.¹⁷

Pravi vodovod, ki je bil dalj časa funkcionalen in ki je tržanom omogočal oskrbo z zdravo pitno vodo, je bil dan v uporabo leta 1894. Takrat se je k realizaciji projekta pristopilo bolj resno. Načrte so izdelali za to odgovorni deželni organi, ki so za glavnega projektanta določili inženirja Hraskija, najbolj pomembne dele vodovoda, kot so bile na primer zalivke, pa so kupili pri dunajskemu trgovcu

¹³ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 30, fol. 2750.

¹⁴ Novice, 17. 2. 1875, str. 56-57.

¹⁵ Novice, 3. 3. 1875, str. 76.

¹⁶ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 42, fol. 4422.

¹⁷ Prav tam.

Perici ob Bistrici (Muzej Miklova hiša Ribnica)

Wagnerju. Pri ostalih težakih delih, kot so bili razni izkopi, prevozi potrebnega materiala, betoniranje in podobno, so uporabili razpoložljivo domačo delovno silo. Celotni prihodki in odhodki projekta so se skrbno in natančno beležili v tako imenovanem *Vodovodnem računu*, ki je transparentno prikazoval, kako je potekala sama izgradnja ribniškega trškega vodovoda.¹⁸ Oddaljeni raziskovalci preteklosti bi lahko sklepali, da so se Ribničanje hitro učili iz lastnih napak.

Kratko osebno izkaznico trškega vodovoda zasledimo v dokumentu iz leta 1903, ko se je občinski gospodarski odbor odločil, da bo podaljšal najnovejšo pridobitev naselja vzdolž ceste, ki vodi do železniške postaje, kjer so se začele graditi velike meščanske hiše. Kot po navadi tudi tokrat ni šlo brez raznih pritožb in nasprotovanj. 77 tržanov in tržank je protestiralo podaljšanju vodovoda na stroške trške blagajne. Zahtevali so, da naj grede vsi izdatki na račun interesentov, kateri so bili v tem primeru Dolenjske železnice, gospa Erhovnic – lastnica restavracije na železniški postaji in gospod Ančik – premožni lekarnar ribniškega trga. Njihov glavni argument je bila visoka cena investicije, ki naj bi dosegla ceno nekaj tisoč goldinarjev, kar pa naj bi bilo za obubožano občinsko blagajno pogubno. Gospodarski odbor je na skupno pritožbo odgovoril zelo precizno in ovrget vse očitke tožnikov. Na tem mestu bom predstavil nekaj najbolj zanimivih odlomkov iz omenjenega dokumenta, ki med drugim razkrivajo značilnosti samega vodovoda in načina oskrbe z vodo v ribniškem trgu.

»...Vodovod je bil spomladi 1894 leta dovršen ter se je dne 7/6 1894 ob veliki navdušenosti ribniške-

ga prebivalstva slovesno otvoril. Stroški so znašali okroglo 29.000 goldinarjev, precej več, kakor se je prvotno mislilo, ker se je vstreglo vsem količkam upravičenim željam. Napravilo se je 8 hidrantov in 11 izlivk, 1 monumentalen vodnjak v sredi trga. Od tega časa do sedaj se je napeljala voda tudi v 28 hiš, poslednje seveda na stroške dotičnih posestnikov. Podpor za vodovod je dobil trg od dežele 5000 gld., od poljedelskega ministerstva 5000 gld., prostovoljnih doneskov tržanov 1937 goldinarjev in od Posojilnice v Ribnici v prvih letih 1120 gld., vsega skupaj nad 13.000 gld. Tako da je bilo nepokritih še blizu 16.000 gld. Tega kapitala ni nihče plačal, najmanj pritožitelji, ampak se samo obresti in deloma amortizacija plačuje iz tržkih sredstev. Za to je treba na leto približno 800 gld., ter morajo prispevati vsi tržki davkoplačevalci, bodisi da stanujejo na oblaki ali pa ob kolodvorski cesti. Zaradi tega morajo pa tudi **vsí biti deležni dobrote vodovoda**. vodovod se ni delal samo za tiste prebivalce, ki so živeli leta 1894 v Ribnici, ampak tudi za sedanje in za tiste, ki pridejo za nami ter bodo morali prispevati za plačevanje obresti in v to svrhu najetega kapitala...«¹⁹

V nadaljevanju gospodarski odbor poda natančne izračune, koliko davkov in raznoraznih naklad, med drugim tudi za vodovod, plačujejo ribniški davkoplačevalci in izpelje sklep, da interesenti za podaljšanje vodovoda, gospa Erhovnic, lekarnar Ančik in posestnik Modic, sami plačujejo okoli 2/10 vseh tržkih dajatev, pritožniki pa skupaj le 1/10 in da že iz teh izračunov sledi, da se ne more od njih zahtevati, da samo na lastne stroške zgradijo 477 m dolg podaljšek vodovoda do železniške postaje.²⁰

»...O izdajanju tisočakov ni govora. Vodovod se podaljša iz trga do glavnega poslopja na postaji, 477 metrov daleč. Stroški so prav obilo računjeni na 4800K, ker je projektant sam hotel prevzeti delo, znašali ne bodo nad 4000K, brže manj. Za to zgradbo so zagotovili gospa Erhovnic, katera je že prvokrat plačala za vodo 200K, še 400K, gospod Ančik 200K ter Dolenjske železnice 2000K, kar zneso skupaj 2600K. Primanjkovalo bode tedaj kvečemu 1400K. za obrestovanje tega kapitala bi se rabilo 70K. Vodovodna naklada od Erhovničeve hiše pa bi znašala 85K, ako se vodovod podaljša do hiše. Tudi gospod Ančik ima prazno stanovanje v hiši, katero bi potem

¹⁸ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 30, fol. 2750.

¹⁹ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 30, fol. 2778.

²⁰ Prav tam.

Železniška postaja Ribnica v prvi polovici 20. stoletja (Muzej Miklova hiša)

lažje oddal. Drugim tržanom ne bode tedaj treba ničesar več plačevati. Da bi se pa voda napeljala v hiše ali železniška poslopja na skupne stroške, na to nihče ne misli. Od nikogar se pa ne more zahtevati, da bode 400 do 500 metrov daleč napeljeval vodo v svojo hišo...«²¹

Iz dokumenta je razvidno, da je med občinskimi veljaki vladalo enotno stališče, da se mora trg, zaradi povečane gospodarske dejavnosti tudi na račun novozgrajene železnice Kočevje–Ljubljana, načrtno prostorsko širiti, kar pa je bilo mogoče le v smeri nove Kolodvorske ulice in potemtakem je bilo podaljšanje vodovoda do kolodvora v občo korist celotnega prebivalstva naselja Ribnica. Omenjene so bile tudi pozitivne lastnosti oskrbovanja z vodo neposredno iz vodovoda, ki je izkoreninil do tedaj zelo pogoste bolezni zaradi slabe kvalitete pitne vode (kolera), ki so redno terjale smrtno žrtve. »Trški zastop je sklenil podaljšati vodovod nikomur na kvar, ampak s stališča pravičnosti in v očitno korist trga.«²²

Prebivalci Ribnice so se morali naučiti »kul-ture« uporabe vode, ki jim je bila, od ustanovitve vodovoda naprej, na doseg rok. Mislili so, da imajo na razpolago neomejene količine vode, ki enostavno priteče v ribniški trg. Nesmotrno in po-tratno ravnanje se jim je večkrat maščevalo zlasti v poletnih mesecih, ko je zaradi prevelike porabe konstantno prihajalo do pomanjkanja dragocene dobrine in so se morali posledično zatekati k tra-dicionalnim oblikam preskrbovanja. V začetnem obdobju obstoja vodovoda tako večkrat naletimo na opozorila različnih institucij o smotrnejši rabi življenjske kapljice. Leta 1899 je na primer gasilsko društvo pobaralo lastnike, ki so imeli vodovod na-peljan direktno v svoje domove, da naj ne pretira-vajo z zalivanjem svojih vrtov, ker s tem povzročajo splošno pomanjkanje v ostalih predelih ribniškega trga in da izlivke niso namenjene pranju solate in ostale zelenjave.²³ Leta 1905 se je več posestnikov pritožilo, da izlivke puščajo in da so pokvarjene. Po komisijskih pregledih se je ugotovilo, da posame-zniki uporabljajo vodo iz izlivk za razne zadeve, po uporabi naprave pa le-te ne znajo pravilno zapreti, kar je poglaviti vzrok za puščanje in nepravilno

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

²³ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 29, fol. 2696.

delovanje.²⁴ Takih in podobnih drobcev iz ribniškega »vodovodnega« vsakdana je nešteto, vsi pa nam ponovno prikazujejo vsevedno, malce »butalsko« naravo ribniškega človeka, ki se je navduševal nad novimi stvarmi, a je včasih v tej svoji vnemi pozabil na temeljne zakonitosti narave, enkrat zavestno, drugič ne.

Obdobje gradnje vodovoda predstavlja tudi zgodnje zametke industrializacije in modernizacije trškega življenja, ki sta bili nošeni z vse bolj ekonomsko in politično osvobojenim narodno zavednim meščanskim slojem. Prav ta želja po napredku je bila gonilna sila za različne inovacije, ki so zahtevale pravo mero drznosti in znanja. Zaradi specifičnih geografskih danosti, kjer je bilo v ospredju občutljivo kraško površje, tudi visoko izobraženi gradbeni inženirji, poslani od strani državnih oblasti, niso še imeli dovolj znanja in izkušenj, da bi napravili vodovodno omrežje, ki bo delovalo brez težav. Preprosto je bila v tistem času gradnja tako zahtevne naprave na kraškem območju prevelik zalogaj. Na začetku prve svetovne vojne, natančneje konec leta 1914 in v letu 1915, naletimo na dopisovanje in obtoževanje med določenimi ribniškimi posestniki, županstvom in gospodarskim odborom glede nepravilnosti, ki se pojavljajo na vodovodnem omrežju. Jabolko spora vseh nevšečnosti sta predstavljala zajetje in njemu pripadajoči rezervoar pri Svetem Frančišku, ki nista delovala pravilno, kar se je odražalo predvsem v daljših deževnih obdobjih, ko je iz pip ribniških tržanov tekla umazana, kalna voda. Posestniki Simon Gorše, Janez Poljanšek in Janez Petek so se s svojimi pripombami najprej obrnili na ribniškega župana. V besedilu pritožbe so izpostavili, da rezervoar pri izviru ni bil vzdrževan in očiščen že od leta 1906 in da zaradi tega teče iz vodovoda v času deževja voda »tako grda kakor prava gnojnica.«²⁵ Omenijo, da so se na licu mesta prepričali, da ob normalnem vodnem stanju voda sploh ne teče v rezervoar in da je največji krivec za obstoječe stanje oskrbnik gospod Oražem, ki da je vsa leta popolnoma zanemarjal svoje dolžnosti. Od županstva zato zahtevajo odločno ukrepanje, »da se ti nedostatki nemudoma odstranijo in vodovod tako snaži in vzdržuje, kakor je to potrebno, zakaj vodovod je naprauljen za nas in tudi mi napravo in vzdrževanje plačujemo in

imamo po tem takem tudi pravico govoriti in zahtevati, kar se nam zdi potrebno.«²⁶ Takratni župan Franc Češarek je pritožbo prejel 28. 12. 1914 in jo še naslednji dan posredoval gospodarskemu odboru, ki je na vse očitane nepravilnosti odgovoril 11. 1. 1915. Pa pogledjmo odgovor:

»Županstvu v Ribnici.

Na cenjeni ondotni dopis z dne 29. 12. 1914 št. 1341 usoja si podpisani gospodarski odbor trga Ribnica odgovoriti sledeče:

Resnično je, da priteče ob nalivih po ribniškem vodovodu umazana voda in sicer ne samo nekaj let sem, pač pa že od časa, ko je bil vodovod zgrajen.

Da bi se ta nedostatek odpravil, trudili so se že vsi gospodarski odbori. Poklicali so že razne strokovnake, kakor g. Hraskyja, Puticka i.dr. kar je povzročilo že precej stroškov vendar brezuspešno.

Tudi sedANJI gospodarski odbor stavlja si je v prvi vrsti nalogo, odpraviti zgoraj omenjeni nedostatek pri vodovodu. V to svrhu naprosil je strokovnaka v vodovodnih zadevah, deželnega stavbenega nadsvetnika, gospoda Sbrizaja, da temeljito preišče vodovod. Gospod Sbrizaj, je to tudi pred dobrim letom storil in konstatiral, da je ob nalivu voda umazana, oz. kalna že pri izvirku in da mora tam nekje zatekati ob deževju umazana voda v studenec. Prekopal se je vsled tega svet okoli izvirka in je gospodarski odbor v to svrhu nakupil zemljo katera pride pri tem v poštev. Izvirek se je na to po navodilu omenjenega strokovnaka na novo obzidal. Zaželeni uspeh je žalibog izostal in je toraj trditev županstva, da se pravi vzrok do danes ni mogel dognati, resničen!

Sedaj pa pridejo pritožniki in trdijo, da je vzrok umazani vodi ob nalivih, nezadostno snajenje rezervarja, a v isti sapi trdijo tudi, da voda že od leta 1906 ne teče skozi rezervar! Kako se pa vendar more rezervar umazati, če ne teče voda že toliko let skozi njega in če bi bil rezervar res blaten, je zopet nemogoče da bi postala voda v njem umazana, ko ne pride v dotiko z njim!

²⁴ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 30, fol. 2778.

²⁵ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 2, fol. 138.

²⁶ Prav tam.

Že iz tega je razvidno, da niso mislili pritožniki resno, pač pa so se hoteli v sedanjem brezdelnem času nekoliko pošaliti, ali pa jim je narekovala pritožbo osebna mržnja do kakega člana gospodarskega odbora. Voda teče skozi rezervar in mimo njega v trg sedaj ravnotako, kakor pred 20 leti, snaži se rezervar, hidranti in vse drugo tako, kakor je predpisano in se prosi, da se županstvo o tem prepriča.

Prosi se tudi, da županstvo popraša zgoraj imenovane strokovnjake, kaj so pri preiskavi vodovoda našli, če se pravilno z vodovodom ravna in kadar se o vsem tem prepriča, poduči pritožnike, da ne gre že itak revno trško blagajno v nepotrebne stroške spravljati.

Ako pa županstvo dobi moža, ki bo ta res neprijetni nedostatek v resnici odpravil, hvaležen mu ne bode samo gospodarski odbor, temveč vsi prebivalci trga.

*Ribnica, dne 11. Prosinca 1915.*²⁷

Gospodarski odbor trga Ribnica je meseca aprila leta 1915 dobil še eno pritožbo s strani posestnikov ribniškega trga, ki pa se vsebinsko ni razlikovala od prve. Naporu deželnega strokovnjaka Sbrizaja, ki je dodatno obzidal in zavaroval zajetje, se niso obrestovali, saj je ob vsakem močnejšem deževju površinska voda pomešana z blatom našla razpoke, ki so vodile do studenca in ga onesnažila. Ta pomanjkljivost trškega vodovoda je ostala in bila odpravljena šele po drugi svetovni vojni, ko se je začel graditi zaključeni regionalni vodovod Kočevje – Ribnica, ki je čisto pitno vodo pripeljal tudi v domove okoliških vasi, ležečih na širšem območju Ribniške doline.

Oskrba z vodo v Ribniški dolini v prvi polovici 20. stoletja

Ribniška dolina je v 20. stoletje vstopila opremljena s trškim vodovodom, ki je služil svojemu namenu ob normalnih klimatskih razmerah, bližnja naselja so imela lastne vaške vodnjake opremljene s štirno, ki jih je napajala voda iz rečice Bistrice, bolj oddaljena naselja pa so se morala nasloniti na oskrbo z vodo s pomočjo kapnic ali pa so prebivalci hodili zajemati vodo z vozovi in škafi. Trški vodovod je vzbudil apetite in pričakovanja pri prebival-

stvu okoliških naselij. To si je tudi želelo olajšati oskrbo z vodo in posledično življenjski vsakdan, saj bi tako ostalo na razpolago več časa, ki bi ga lahko namenili opravljanju kmečkih del, oziroma ostalih opravil. Želje in pobude so bile naposled dorečene na seji ribniškega občinskega odbora, ki se je sestal 26. 8. 1903. Odborniki so se odločili za gradnjo vodovoda, ki bi zaobjel Nemško vas, Prigorico, Dolenjo vas, Otavice in Lipovec. V ta namen je bila sestavljena prošnja za deželno in državno pomoč, ki je bila posredovana deželnemu odboru vojvodine Kranjske. Iz same prošnje je razvidno, da naj bi šlo za združitev dveh projektov in sicer naj bi se predvideni vodovod za Nemško vas, Prigorico in Dolenjo vas podaljšal do vasi Otavice in Lipovec, »katere pa so same na sebi veliko potrebnejši vodovoda kakor vas Dolenjvas Prigorica ali Nemškavas. Posebno za vas Lipovec bi bilo potrebno izdatnejši podpore ker so prebivalci bolj revni od vode pa zelo odaljeni.«²⁸ Prošnja nam nadalje razkriva, da so k uresničitvi projekta pristopili posestniki vseh omenjenih vasi. Pomisleke sta izrazila le posestnika Janez Oražem in Alojz Petek, katerih hiši sta bili, zaradi neugodne lege izven vasi Otavice, izvzeti iz predvidene zasnove vodovoda. Glavni argument za hitro rešitev prošnje in izdatnejšo denarno podporo pri gradnji pa je tičal v povedi »Deželni inženir je menda vže na ustmeno prošnjo pričel s početnimi deli za ta vodovod.«²⁹ Dokument ribniškega občinskega odbora je vseeno vseboval veliko nejasnosti in nedorečenosti glede projektiranja in same izvedbe gradnje vodovoda. Zaradi tega ne čudi negativni odgovor kranjskega deželnega odbora, ki je realizacijo projekta odložil v bližnjo prihodnost. Na podlagi pridobljenih virov pa se izkaže, da je bližnja prihodnost nastopila šele po drugi svetovni vojni, a o tem v nadaljevanju, najprej pa bom predložil odgovor odbornikov deželnega odbora vojvodine Kranjske županstvu v Ribnici.

»Iz ondotne vloge z dne 20. oktobra tl. štv. 874 je razvidno, da se za vasi Dolenja vas, Prigorica in Nemška vas meri in projektira vodovod s katerim naj bi se tudi združila naprava vodovoda za Otavice in Lipovec.

Ker deželnemu odboru ni znano, kdo in kako se ta vodovod projektira in kdo je to naročil, bo re-

²⁷ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 2, fol. 138.

²⁸ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 43, fol. 4643.

²⁹ Prav tam.

štev spočetka omenjane vloge še le tedaj mogoča, kadar se bo predložil projekt vodovoda za Dolenjavas oziroma tedaj, kadar bo prišla izvršitev tega vodovoda na vrsto.

Opozarja pa deželni odbor, da bo odločitev če le svojedobno se izvršila, ko se bo deželni odbor v utemeljeni potrebi te naprave prepričal in ko bodo drugi projekti, skleneni od deželnega zbora, izvršeni.

Deželni odbor kranjski. Ljubljana 24. novemb. 1903»³⁰

Državne oblasti so verjetno presodile, da je sistem ovodovodenja Ribniške doline tedanjemu času primeren in da bi predvidena investicija pomenila preveliko finančno breme za deželno blagajno. Na negativno odločitev odbora dežele Kranjske je vplivala tudi slaba priprava samega projekta, pri katerem so umanjali natančni načrti, finančna konstrukcija in seznam izvajalcev, ki bi izvedli izgradnjo vodovoda. Ponovne pobude za izboljšanje in posodobitve sistema oskrbe z vodo v Ribniški dolini so se, zaradi turbulentnih časov prve svetovne vojne in povojnih državnih kriz, ki so vplivale na vse družbeno življenje, pojavile šele v tridesetih letih, ko se je pozornost oblasti končno usmerila na izboljšanje bivanjskih razmer prebivalstva in gradnjo nove infrastrukture. Vendar pa je bilo to kratko obdobje kmalu prekinjeno s prihodom druge svetovne vojne.

Leta 1933 in 1934 so stekla kolesja birokracije za rekonstrukcijo občinskega vodovoda. Na sklepe občinskega odbora so se pritožili Franc Levstek, posestnik iz Goriče vasi, Anton Dejak, posestnik iz Otavice in gospodarski odbor vasi Hrovača. Iz poročila ribniškega županstva, ki je bilo poslano na oddelek 5 Kraljeve banske uprave Dravske banovine 13. 12. 1933, lahko razberemo, da je bil sistem ovodovodenja na območju občine Ribnica enak kot v začetku 20. stoletja in da ni bila izvedena nobena investicija, ki bi pripomogla k modernizaciji oskrbe z vodo. Omenjena posestnika in gospodarski odbor vasi Hrovača so vložili pritožbo, v kateri so zapisali svoje pomisleke glede stroškov za rekonstrukcijo trškega vodovoda. Skrbelo jih je, da bodo morali potrebna popravila na vodovodu plačati tudi prebivalci okoliških vasi, ki niso nikoli uživali prednosti

omenjene naprave.³¹ Stališča občinskega odbora, ki so se dotikala rekonstrukcije vodovoda in pritožb in ki so bila sprejeta s strani ribniškega županstva, so zaobjeta v naslednjih dveh odstavkih poročila:

»...Proti sklepu obč. odbora se ni pritožil nihče iz trga Ribnice ki so v resnici prizadeti vsi davkoplačevalci, kateri vzdržujejo in bodo vzdrževali vodovodna naprava po davčni moči, dokler se ne bode napravil nov vodovod, ki je zamišljen tudi za ostale vasi občine Ribnice, in kakor sami pritožniki že navajajo v svoji pritožbi, da bi bilo v higijenskih ozirih ustrezno, če bi se vodovod napeljal tudi v vasi; Gorenjavas, Hrovača, Goričavas in Otavice, ki imajo zares slabo pitno vodo.

Vzlic temu, da se je pritožnikom pojasnilo, da ni tako mišljeno, da bi sedaj prispevali k rekonstrukciji vodovoda, je pač razlog ta, da so zagrizeni punktaši vložili pritožbo stem da bi med ljudstvom raznesli lažnjive vesti o nameravanem obdavčenju po sedanjih nacijski obč. upravi...»³²

Napajalnik za živino ob cesti na Ugar (Foto: G. Kranjec)

³¹ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, Rekonstrukcija občinskega vodovoda v letih 1933-34.

³² Prav tam.

³⁰ Prav tam.

Navsezadnje je še pred drugo svetovno vojno prišlo do nekaterih kozmetičnih popravkov na dotrajanem trškem vodovodu, konkretno obnovo pa so preprečila borna razpoložljiva finančna sredstva. Preboj na področju ovodovodenja v Ribniški dolini se je zgodil po drugi svetovni vojni, ko je prišlo do gradnje regionalnega vodovoda Žimarice – Sodražica – Ribnica – Dolenja vas – Stara Cerkev – Kočevje, na katerega je bila kasneje postopoma priključena večina naselij širšega Ribniško-Kočevskega področja.

Kar se tiče oskrbe z vodo v prvi polovici 20. stoletja v naseljih izven Ribniškega polja, sem poleg na prejšnjih straneh opisanega vodovoda Lipovšica – Vinice – Zapotok – Sušje – Slatnik narejenega v letih 1902-1904, pridobil še kratek dokument iz leta 1910, ki govori o napaki na vodovodu Jurjevica – Breže – Dolenji Lazi. Obstoječi studenec, ki je oskrboval prej omenjene vasi s pitno vodo, naj bi imel več nepravilnosti, med katerimi sta izstopali premajhna in nestalna količina vode v zbiralniku pri studencu in pa občasno pojavljanje »zračnih sunkov«. Vsekakor je šlo za napake, ki so onemogočale normalno funkcioniranje vodovoda. Predstavniki županstva vasi Jurjevica so na prošnjo ribniških funkcionarjev opravili ogled na terenu, kjer so našli rešitev v novem studencu, ki je bil od zbiralnika vode prvotnega studenca oddaljen le 50 korakov. Prednost predlaganega novega studenca je bila v tem, da je bil stalen, kar je pomenilo, da voda v njem nikoli ne usahne. Povšeči jim je bil tudi drugi studenec v bližini, ki pa je ležal prenizko in bi ga bilo potrebno dvigniti, da bi se lahko iz njega napeljala voda v obstoječi zbiralnik. Županstvo v Jurjevici je za rešitev problemov na vodovodnem omrežju predlagalo ti dve soluciji in zaprosilo za mnenje izvedenca, ki bi »pregledal in pretehtal to zadevo, potem bi se po njegovem nasvetu storilo.«³³ Tako sta imela vzporedna dolomitna hrbta na severnem delu Ribniškega polja že na začetku 20. stoletja urejen vodooskrbni sistem, ki je prebivalstvu zagotavljal čisto pitno vodo iz enega izmed mnogih studencev ležečih na območju Velike gore. Konec druge svetovne vojne pa so bile vse vodooskrbne naprave dotrajane in potrebne popravila, oziroma modernizacije. Nivo in kvaliteta obstoječih objektov je kljub temu predstavljala zelo dobro osnovo

in zgled, kako je treba na novo zgraditi in izboljšati ta segment javne infrastrukture.

Regionalni vodovod Kočevje – Ribnica – Sodražica

Organizirani način oskrbe s pitno vodo v Ribniški dolini, kot ga poznamo danes, izhaja iz leta 1959. Tega leta je pripravljalni odbor za ustanovitev Vodne skupnosti Kočevje – Ribnica zaprosil Upravo za vodno gospodarstvo LRS Ljubljana za ustanovitev vodne skupnosti. Ta je še istega leta izdala dovoljenje za ustanovitev podjetja z imenom Vodna skupnost Kočevje – Ribnica, ki je dejansko začelo delovati z dnem 1. 11. 1959. Mobilizacija ribniške in kočevske občine je bila posledica kroničnega pomanjkanja kvalitetne pitne vode in predvsem fekalnega onesnaženja obstoječih zajetij, ki je v Kočevju konec petdesetih let povzročilo vsesplošno epidemijo tifusa. Novoustanovljeno podjetje je nadaljevalo projekt izgradnje skupnega vodovoda Kočevje – Ribnica, ki se je začel leto poprej. Že leta 1956 so potekala dela na glavnem zajetju pri vasi Blate, kjer so težavno nalogo priprave obrha za zajetje opravili potapljači. Vzporedno s prej omenjenimi deli je bila zgrajena črpalka, začetek obratovanja črpališča pa je bil pogojen z vgradnjo plinskega klorinatorja (prvi avtomatski klorinator na ozemlju bivše Jugoslavije) za razkuževanje vode. Na območju Ribniškega polja so še pred otvoritvijo novega vodovoda opravili vsa potrebna dela na vodovodnem omrežju, da bi pitna voda nemoteno pritekla v domove. Nad Dolenjo vasjo so zgradili rezervoar, kamor bodo črpali vodo iz Blat, od Blat do Goriče vasi je bil položen nov vodovod, ki se je priključil na starega, vodovodno omrežje Dolenje vasi in Prigorice je bilo pripravljeno za obratovanje, v Nemški vasi so potekala zaključna dela, v pripravi pa je bil tudi načrt izvedbe gradnje vodovoda za vasi Rakitnica, Lipovec in Otavice. Skupni vodovod je bil naposled dan v uporabo v letih 1960–1961. Konec leta 1964 je bil dograjen glavni napajalni rezervoar za vodo nad Blatami kapacitete 1200 m³, ki je takrat zadoščal za nemoteno oskrbo z vodo prebivalstva Ribniške in Kočevske doline.³⁴

³³ ZAL RIB 2, Občina Ribnica, a. š. 6, fol. 574.

³⁴ Kranjec, Intervju z direktorjem podjetja Hydrovod Kočevje d.o.o. Antunom Gašparcem (Kočevje, 2010); Hydrovod - 50 let. (DVD).

Črpališče v Blatah je imelo najprej dve ločeni črpalki. Prva za Kočevje je imela zmogljivost črpanja vode 50 l/sek., druga za Ribnico pa 30 l/sek. Zaradi pogostih okvar na črpalkah in premajhnega pritiska, so leta 1969 obnovili črpališče in namesto dveh montirali eno skupno črpalko, ki je imela zmogljivost črpanja vode 80 l/sek. Zaradi hitrega naraščanja porabe vode v letih 1970–1974, so obstoječo napravo še nadgradili, da je bila zmožna načrpati do 100 litrov vode na sekundo. Kljub temu je obstajala bojazen občinskih funkcionarjev obeh občin ustanoviteljic regionalnega vodovoda, da tudi nadgradnja zajetja v Blatah ne more zadostiti naraščajočim potrebam po vodi tako gospodinjstev kot gospodarskih subjektov. Srednjeročni plan razvoja občine Ribnica je tako vseboval navodila, da naj se ne ustanavljajo novi obrati, ki bi še dodatno obremenili porabo vode in da Hydrovod ne bo bil zmožen oskrbeti z vodo novih zazidalnih površin v okolici Ribnice in Brega, na katerih so v sedemdesetih letih začela nastajati nova naselja (Grič, Gorenje in Dolenje Lepovče). leta 1974 so se zato začele iskati alternativne rešitve glede oskrbe z vodo. V Ribnici so na primer začeli razmišljati o postavitvi večjega vodnega zbiralnika, ki bi anuliral težavo (območje Ribnice je bilo ob enourni prekinitev električnega toka brez vode). Modernizacija in razširitev vodovodnega sistema je potekala do konca sedemdesetih let. V okviru procesa prenove in nadgradnje so bili izvedeni naslednji projekti; najprej je bilo zgrajeno zajetje Izber pri Sodražici z zmogljivostjo 20 l/s, od koder so bile po novi trasi napeljane vodovodne cevi do centralnega naselja Ribnica, prebivalci Sodražice, Žimaric in okoliških vasi so dobili vodovod napeljan iz Podstenskega studenca z močjo 50 l/s, od koder se je voda stekala v vodni zbiralnik v Sodražici, dodaten vodni zbiralnik je bil postavljen tudi v Brežah. Nazadnje je bila izvedena povezava novozgrajenih vodooskrbnih objektov in njihova priključitev na centralni vodovodni vod Kočevje – Ribnica. Vsa tri črpališča na območju Ribniške doline (Blate, Izber, Podstene) so dobila tudi čistilne naprave. Pomembna novost je bila uvedba spremljanja kvalitete vode. Z izgradnjo celotnega vodovoda je bila tako v začetku osemdesetih let rešena preskrba z vodo za večino naselij od Žimaric preko Sodražice in Ribnice do Dolenje vasi.³⁵

³⁵ Prav tam.

Leta 1975 je prišlo do spremembe imena podjetja, ki je od 20. 1. 1975 dalje delovalo pod imenom Komunalno podjetje Hydrovod Kočevje – Ribnica. Obdobje do osamosvojitve in ustanovitve nove države Slovenije je bilo na področju vodooskrbe Ribniške doline zaznamovano z iskanjem novih kvalitetnih vodnih virov. Izvajala so se številna vrtanja in nekatere vrtine so bile kasneje vključene v obstoječe vodovodno omrežje. Povečala se je tudi problematičnost glavnega zajetja v Blatah, kjer je zaradi površinskega zajemanja periodično prihajalo do kontaminacije vode, kar se je kazalo v njeni povečani kalnosti. Prva leta po osamosvojitvi so bila nato namenjena predvsem varovanju in sanaciji obstoječih vodnih virov. Odprtje nekdanjega vojaškega območja v Gotenici je omogočilo natančno raziskavo vodooskrbnega zaledja in v končni fazi izdelavo vodovarstvenih območij. Glavna pridobitev je bil sistem dezinfekcije zajete vode s pomočjo UV žarkov, ki je nadomestil prejšnjo kemično obdelavo s klorom.³⁶

Današnjo organizacijsko obliko je Hydrovod dobil leta 2000, ko je bila v skladu z Zakonom o gospodarskih javnih službah in Zakonom o gospodarskih družbah opravljena delitev lastniških deležev med občinami ustanoviteljicami Hydrovoda ter izvedeno preoblikovanje v družbo z omejeno odgovornostjo. Podjetje Hydrovod Kočevje d.o.o. danes izvaja dejavnosti iz naslova zbiranja, prečiščevanja in distribucije vode na področju občin Kočevje, Ribnica, Sodražica, Loški Potok in Kostel. Na ozemlju Ribniške doline si od ustanovitve naprej prizadeva povezati med seboj različne lokalne vodovode in jih v končni fazi priključiti na osnovno žilo regionalnega vodovoda Kočevje – Ribnica – Sodražica. Na lokalnem nivoju jim je od osamosvojitve naprej uspelo prevzeti nadzor nad upravljanjem z vodovodi Kot – Jurjevica – Breže, Ravni dol – Male Vinice, Zamostec, Žimarice ter vodovodom Velike Poljane. Istočasno s prevzemom so bila omenjena vodovodna omrežja delno ali v celoti obnovljena. Trn v peti jim za enkrat predstavljajo samozadostna vodooskrbna območja naselij Jelovec, Sveti Gregor, Vinice, Sušje in Slatnik, kjer prebivalci nočejo prepustiti z lastnimi sredstvi in rokami zgrajene vodovode v upravljanje prej omenjeni družbi. Pomembna dosežka zadnjega obdobja sta še izgradnja vodovodnega priključka za vasi

³⁶ Prav tam.

Lipovec, Sela in Zapuže, ki so bile še do nedavne vezane na oskrbo z vodo iz kapnic in vzpostavitev daljinskega računalniškega spremljanja vodovodnega omrežja, kar bistveno olajša iskanje in odpravo morebitnih napak na sistemu. Družba Hydrovod tako danes upravlja z okoli 290 kilometri oskrbovalnega omrežja, na katerega je priključenih več kot 60 objektov (črpališč, vodohranov, čistilnih naprav, prečrpališč, raztežilnikov itd.) in približno 30.000 porabnikov (8.600 odjemnih mest). Želel sem si sicer bolj podrobno raziskati in predstaviti regionalni vodovod Kočevje – Ribnica – Sodražica, vendar se je izkazalo, da ima podjetje Hydrovod zelo pomanjkljive informacije glede same zgodovine poteka izgradnje regionalnega vodovoda po drugi svetovni vojni, kar je predvsem posledica pomanjkanja arhivskih podatkov in projektних načrtov.³⁷

Oskrba z vodo v naseljih Velike Poljane in Sveti Gregor

Naselje Velike Poljane se strmo dviguje nad regionalno cesto Kočevje – Ljubljana pri Ortnem in se je skozi celotno zgodovino spopadalo s problemom kvalitetne vode. Razpotegnjeno je po apnenčastem slemenu, kjer ni površinsko tekočih voda. Prebivalci so večkrat poskušali zajeti vodo iz posameznih okoliških studencev, a se je vsakokrat ta rešitev izkazala za kratkoročno. Po poročanju informatorja Jožeta Andoljška »Lukeževega«, s katerim je leta 2008 Polona Rigler iz Muzeja Miklova hiša opravila intervju, segajo začetki organizirane oskrbe z vodo v naselju Velike Poljane v leto 1840, ko je naselje sestavljalo 46 hiš z okoli 250 prebivalci. Do takrat je bila oskrba z vodo omejena na posamezne kapnice, ki pa so jih imeli le nekateri posestniki, tako da je ostalo prebivalstvo hodilo vodo zajemati k svojim sosedom ali pa v bližnji potok Tržiščico. Ideja o organizirani oskrbi z vodo za celotno naselje je dozorevala približno 40 let. Leta 1886 se je odbor prebivalcev vasi Velike Poljane odločil, da bo zajel vodo iz dveh studencev pod cerkvijo Sv. Tomaža in jo po železnih ceveh v velikosti dveh col (približno 5 cm) napeljal v središče naselja. Predstavnik odbora Poljancev se je za sponzorstvo pri gradnji omenjenega »vodotoka« obrnil na deželno vlado, presvetlega cesarja in požarni deželni sklad. Iz vseh treh naslovov je uspel pridobiti finančna

sredstva v višini 500 gld. Ostale stroške za vodotok so prispevali vsi posestniki v vasi, ki so soglašali z izgradnjo. Tisti posestniki, ki so že imeli svoje štirne so prispevali 21,5 gld, tisti brez štirin 42,5 gld, kajzarji po 10,5 gld in posestniki brez zemlje po 8,4 gld. Na zemlji podžupana Franca Andoljška v sredini naselja, so tako v letih od 1886 do 1890 zgradili odprti rezervoar s štirno, ki je imel kapaciteto 300 m³. Zgrajen je bil iz kamnitih plošč, ki so bile obložene in zadelane z nepropustno plastjo ilovice. Pravico do uporabe vode iz rezervoarja so imeli vsi vaščani. V času deževja se je voda stekala v rezervoar dokler ni bil poln, kar je v poletnih sušnih mesecih omogočalo nemoteno oskrbo z vodo s pomočjo pridobljenih rezerv. Ta način vodooskrbe je trajal do leta 1930.³⁸

Leta 1930 je bil obstoječi vodohran najprej pokrit in nato še dodatno ojačan s plastjo betona, da ne bi prihajalo do onesnaževanja njegove notranjosti. Prvotno zajetje pod Sv. Tomažem je bilo minirano, na njegovem mestu sta bili postavljeni dve cisterni, ki sta držali po 150 m³ vode. Sočasno z miniranjem so izvedli tudi temeljito sečnjo okolice. Oba posega sta pripeljala do manjše vodnatosti dveh zajetih studencev. Novi vodovod, zgrajen ob pomoči higienskega zavoda, je imel litoželezne cevi premera 50 mm, ki so bile še dodatno zalite s svincem. Po ceveh je pitna voda prišla v vsako hišo v vasi. Zaradi naraščanja porabe vode, ki jo je potrebovalo 30-35 gospodinjstev, ob ocenjeni povprečni potrošnji 30.000 litrov vode na dan na ravni celotnega naselja, je bilo obstoječe zajetje premajhno. Iz leta v leto je vse bolj primanjkovalo vode, potrebne tako za domačo oskrbo kot za dodatno gospodarsko dejavnost. Prebivalci so kaotično stanje trpeli vse do leta 1970, ko so za iskanje novih rešitev glede oskrbe z vodo zadolžili domačina Jožeta Andoljška. Ta je najprej poizkusil sanirati dotrajani cisterni pri izviru pod Sv. Tomažem, a je kmalu uvidel, da bo potrebno za nemoteno oskrbo celotnega naselja poiskati še kakšen studenec. Za prvotno rešitev je bila predvidena kraška jama z jezerom ležeča v neposredni bližini naselja, katere voda pa se je izkazala za neustrezno. Kljub temu so najprej s pomočjo črpalke izpraznili jamo in pustili, da se nabere sveža voda, a vse to ni imelo računic, saj se je na dan nateklo le približno 5.000 litrov vode, kar

³⁷ Prav tam.

³⁸ Rigler, Intervju z Jožetom Andoljškom »Lukeževim« (Velike Poljane, 2008).

pa je bilo premalo. Nato je bil izvoljen nov vodovodni odbor, ki je za alternativno zajetje predlagal studenec pod hribom Graben, kateri je zagotavljal več kot 50 m³ neoporečne vode na dan. Že pripravljene salonitne cevi za izdelavo vodovoda je Jože Andolšek takoj prodal, ker se je zavedal njihove škodljivosti in si prizadeval za nabavo debelosten-skih cevi iz alkatena. Te so bile sposobne prenesti pritisk 10 atmosfer, do katerega bo prihajalo zaradi ekstremnih višinskih razlik trase vodovoda. Kljub nepopolni podpori s strani prebivalcev Velikih Poljan (*»vode s Slemen pa že ne bomo imeli!«*) je Jože Andolšek ob pomoči vodovodnega strokovnjaka Lovrenčiča in zainteresiranih pomagačev na lastno pest zabetoniral novo zajetje in nato začel potrebna izkopavanja na predvideni trasi vodovoda. Zaradi stiske so do tedaj skeptični sovaščani popustili in privolili v izgradnjo predlaganega vodovoda. Jože Andolšek je zastavil svojo kmetijo kot porok za nabavo cevi v dolžini petih kilometrov. Ob pobranih samopriskupkih in s sofinanciranjem občine so bila dela na projektu končana v dveh letih. Vmes se je pojavila težava na samem zajetju, ki je imelo premajhen pritisk. Zato so morali instalirati dodatno črpalko za prečrpavanje, ki je vodo najprej prečrpala v obstoječi cisterni pri starem zajetju in od tam naprej v domove. Ta vodovod je zdržal do leta 1995, ko ga je onesnažil Stanko Oblak, študent Biotehnične fakultete, stanujoč v Grabnu, s tem, da je nad zajetjem nenadzorovano izlil pet cistern gnojnice. Po tem neljubem dogodku so se vaščani Velikih Poljan odločili, da se priklopijo na regionalni vodovod Kočevje – Ribnica – Sodražica, s katerim upravlja podjetje Hydrovod Kočevje. Od leta 1996 naprej prebivalci Velikih Poljan dobivajo pitno vodo iz vrtine pri Sodražici, ki jo s pomočjo črpalk spravijo do sedaj blindiranih, že večkrat omenjenih rezervoarjev pod Sv. Tomažem.³⁹

Proti severu se nad Ribniško dolino dviguje mikroregija Slemen. Gre za izrazito razčlenjeno pokrajino s posameznimi gručastimi naselji, ki so praviloma nastala iz nekdanjih samotnih kmetij. Največji kraj je Sveti Gregor, ki leži na vrhu najvišjega pobočja in dominira nad okoliškimi vasm. Tu prevladuje neprepustna kamninska podlaga in površinsko tekoči manjši vodotoki nastali z združevanjem vode iz posameznih studencev. Prebivalstvo je moralo skozi zgodovino, zaradi premajhne

vodnatosti omenjenih studencev, iskati alternativne načine oskrbe z vodo. Še v začetku 20. stoletja je imela vsaka kmetija svojo kapnico s štirno. Voda rjavkaste barve se je s slamnatih streh (strešne kritine iz opeke so se začele pojavljati po letu 1915) stekala v sodasto oblikovane kapnice, ki so segale do štiri metre globoko, premer pa je znašal okoli tri metre. V njih so lahko shranili do 40 m³ vode. Grajene so bile iz klesanega kamna, ki so ga ometali z apnom in dodatno zatesnili z debelo plastjo ilovice. Na vsaki dve leti je bilo potrebno kapnico temeljito očistiti, ker je bilo dno zadelano z do 30 cm debelo blatno usedlino. V zimskem in poletnem času pa omenjeni način oskrbovanja z vodo ni zadostoval. Pozimi je voda v kapnicah večinoma zmrznila, poleti pa jo je kmalu zmanjkalo, zato so jo prebivalci hodili zajemati z vozovi in sodi k obstoječim studencem. Najbolj priljubljen studenec se je nahajal pri vasi Krnče pod Svetim Gregorjem. Voda iz studenca se je prvotno stekala v okoli 8 metrov dolg in izdolben hlod, kjer je poleg zajemanja vode potekalo tudi pranje perila in napajanje živine. V letih 1954-1957 so omenjeni »Krnč« studenec razširili in na novo zajeli. Pri razširjanju so naleteli na vodno jamo, pri kateri so naredili betonsko zajetje dodatno zatesnjeno s sivo glino. Novo betonsko korito je imelo poseben del namenjen napajanju živine, dva prekata s pripadajočima betonskima perilnima kamnoma in del namenjen zajemanju vode za osebno porabo. Drugi vir čiste pitne vode je predstavljal »Žegnan« studenec, ki leži desno od farne cerkve pri Svetem Gregorju, ob vznožju naselja. Domačini so nanj postali pozorni leta 1936, ko je okoliške kraje prizadela močna poletna suša. Takrat so presahnili vsi studenci razen omenjenega, ki so ga zato brž blagoslovili s sveto vodo. V času suše so k njemu hodili zajemati vodo celo iz Velikih Lašč.⁴⁰

Na začetku šestdesetih let je med prebivalci Slemen dozorela ideja o gradnji skupnega vodovoda. Po opravljenih kemičnih in mikrobioloških analizah ter meritvi pretokov vode na treh studencih (Krnčev, Primožev, Žegnan), so za zajetje za novi vodovod določili Žegnan studenec, ki je bil najbolj neoporečen in vodnat (pretok vode 2 l/s). K gradnji vodovoda so pristopili posestniki vseh kmetij (okoli 45 gospodinjstev). Vsaka družina je prispevala približno 30 m³ lesa (odvisno od velikosti pose-

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Kranjec, Intervju z Metodrom Jakličem (Andol, 2010).

sti), ki so ga prodali in denar namenili bodisi za nakup cevi bodisi za izkop trase, ter opravila 40 delovnih dni »tlake«. Traso vodovoda so v celoti izkopali na roke. Da bi bilo delo hitreje dovršeno in ne bi preveč trpela domača kmečka opravila, so najeli dodatno delovno silo, Dalmatince. Ribniška zadruga je dala domačinom v uporabo kamion, ki je vozil pesek potreben za zasipavanje cevi iz kamnoloma pri vasi Lužarji do Svetega Gregorja. Od tam naprej so z vozovi in konjsko vprego vozili pesek do odseka trase vodovoda, ki je bil na vrsti za zasipanje. Od betoniranega Žegnanega studenca so najprej napeljali z glazuro prevlečene azbestne cevi do prečrpališča, ki se je nahajalo ob vznožju pobočja. Od tam naprej pa do vrha so nato položili pocinkane šivne cevi premera okoli 50 mm (2 coli), ki so lahko prenesle potreben pritisk 14 atmosfer (140 m višinske razlike). Zaradi strmega terena so pritisk na cevi zmanjšali s tem, da so jih zavarovali z betonskimi oporniki, ki so bili postavljeni na vsakih 30 metrov. V zadnji fazi so nato položili še sekundarne vode sestavljene iz litoželeznih cevi, po katerih je neoporečna studenčnica pritekla v vse domove. Vodovod je bil zgrajen v dveh letih in dan v uporabo leta 1964. Dandanes se pojavljajo predvsem napake na sekundarnih vodih iz litoželeznih cevi, ki so zarjavele in zato konstantno puščajo, kar povzroča velike izgube dragocene vode. Drug problem predstavlja Žegnan studenec, kateremu se je, od začetka delovanja vodovoda do danes, zmanjšal pretok iz 2 l/s na 1 l/s, kar ovira nemoteno oskrbo z vodo in povzroča pomanjkanje vode v sušnih mesecih. Ta problem so kratkoročno premostili z dodatnim zajetjem manjšega studenca v njegovi neposredni bližini. Domačini se v prihodnosti bojijo za oskrbo z vodo, saj menijo, da je pešanje njihovega studenca posledica prekomernega črpanja vode iz vrtin pri Sodražici, ki se uporablja za potrebe regionalnega vodovoda Kočevje – Ribnica – Sodražica. Tretji problem, ki zahteva dolgoročno rešitev, pa so povečane količine odpadnih voda in neurejena kanalizacija, ki onesnažujejo vodne vire. Prebivalci vidijo rešitev tega problema v postavitvi manjših čistilnih naprav, na katere bi bili priključeni posamezni skupki gospodinjstev.⁴¹ Glede na željo in iznajdljivost prebivalstva Svetega Gregorja ne dvomim, da bodo našli ustrezne rešitve za njihove vodooskrbne in vodoodpadne pomanjkljivosti.

⁴¹ Kranjec, *Intervju z Metodrom Jakličem* (Andol, 2010).

Viri in literatura

Arhivsko gradivo:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL RIB 2, Občina Ribnica

Časopisje:

Kmetijske in rokodelske novice, 17. 2. 1875, str. 56-57 in 3. 3. 1875, str. 76.

Intervju:

Intervju z Metodrom Jakličem (Gregor Kranjec, Andol, 2010)

Intervju z Antunom Gašparcem, direktorjem podjetja Hydrovod Kočevje d.o.o. (Gregor Kranjec, Kočevje, 2010)

Intervju z Jožetom Andoljškom »Lukeževim« (Polona Rigler, Velike Poljane, 2008)

Literatura:

PLUT, Dušan: Belokranjske vode. Novo Mesto: Dolenjski muzej, 1988

ZUPANČIČ, Jernej: Kapnice – pomemben element kulturne dediščine dolenjskih kraških pokrajin. V: *Rast*, 14 (2003), št. 3–4

Drugo:

Hydrovod – 50 let. Kočevje: Hydrovod Kočevje d.o.o., Univox d.o.o., 2009 (DVD)

Prečni profil vodovoda Lipovšica – Vinice – Zapotok – Sušje – Slatnik iz leta 1902 (hrani Muzej Miklova hiša, Ribnica)

Zusammenfassung

»SIE SOLLEN DAS WASSER WIE ÜBLICH HOLEN, MIT EIMERN ODER WÄGEN«
Zur Geschichte der Wasserversorgung in Ribniška dolina

Der Beitrag schildert die Entwicklungsphasen der Wasserversorgung im Gebiet des Tales Ribniška dolina seit dem Jahr 1850. Da es sich um ein Übergangsgebiet zwischen den Hochplateaus des Innerkrainer Karstes und dem tiefer gelegenen

Unterkrainger Karst handelt, wo auf einer kleinen Fläche zahlreiche Besonderheiten der Karsthydrologie auftreten, verwendete und entwickelte die Bevölkerung des genannten Gebietes in der behandelten Periode unterschiedliche Arten der Versorgung mit Wasser.

Aufgrund des nicht geregelten Wasserversorgungssystems forderte die Cholera in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zahlreiche Opfer. Gerade diese Tatsache drängte die Bevölkerung, alternative Lösungen für die Wasserversorgung zu suchen, um sauberes Trinkwasser für eine möglichst große Zahl an Menschen in Ribniška dolina zu bekommen. Diese Bemühungen führten bereits im Jahr 1875 zum Versuch, eine vom Brunnen bei Sveti Frančišek gespeiste Wasserleitung für den Markt zu bauen, was jedoch kläglich misslang. Der Obstbaumeister Herr Andrej Net aus Kokrica baute mit seinen tönernen Rohren und seinen ungenügenden Kenntnissen der Wasserversorgung gewissermaßen ins Blaue. Ein funktionelleres Wasserleitungsnetz für den Markt Ribnica wurde, zur Freude der stolzen Bewohner, schließlich im Jahr 1894 gebaut. Das Ende des 19. und der Beginn des 20. Jahrhunderts brachten auch für die übrigen Bewohner von Ribniška dolina Verbesserungen. Die Besitzer der Siedlungen am östlichen Teil des Ribniško polje am Fuße der wasserlosen Mala gora (Lipovec, Otavice, Dolenji Lazi) und in den höher gelegenen Gebieten rund um Slemen (Sveti Gregor, Andol, Maršiči, u. ä.) versorgten sich durch mit Stein und später Beton verstärkte Regenwasserzisternen in der Größe von bis zu 40 m³, die mit Ausnahme von Dürreperioden im Sommer eine ungestörte Versorgung mit Trink- und Brauchwasser sicherten. Die Siedlungen entlang der Hauptverkehrsader Kočevje – Ljubljana, die die zentrale Siedlung umgaben (Gorenja vas, Nemška vas, Hrovača, Goriča vas, Prigorica, Dolenja vas), hatten gemeinschaftliche Dorfbrunnen bzw. Zisternen, die alle Bewohner der genannten Dörfer mit Wasser versorgen konnten. Die Dolomitenrücken im Norden des Ribniško polje, wo sich die Dörfer Kot – Jurjevica – Breže und Lipovšica – Zamostec – Vinice – Sušje – Slatnik aneinanderreihen, konnten sich moderner Wasserleitungen rühmen, die in jedem der genannten Dörfer ein geeignetes Reservoir bzw. eine Zisterne zur Wasserspeicherung mit einer Kapazität von rund 50 m³ hatten. Jede einzelne Siedlung bekam neben einem Hauptreservoir auch eine entsprechende Zahl an

Brunnen mit Bottichen oder einem Ventil, Trögen als Viehtränken sowie geschlossenen Ausflüssen für die übrigen mit dem Zugang zu Wasser verbundenen Bedürfnisse. Dies garantierte eine schnelle und einfache Versorgung mit gutem Wasser für die gesamte Bevölkerung. Die bisher angeführten Systeme der Wasserversorgung waren unmittelbar abhängig von den naturgeografischen Merkmalen des Tales, was sich in der Heterogenität der Wasserversorgung für verschiedene Gruppen von Siedlungen äußerte. In der Zwischenkriegszeit stagnierte der Bereich der Wasserversorgung, was zu veralteten Wasserleitungssystemen führte, die nach dem Zweiten Weltkrieg einer vollständigen Erneuerung bedurften. Bis zum Jahr 1959 wurde die Hauptwasserleitung des regionalen Netzes Kočevje – Ribnica – Sodražica gebaut, an die noch heute die einst geschlossenen dörflichen Wasserleitungen angeschlossen werden. Dem Prozess der Zentralisierung des regionalen Wasserleitungssystems entziehen sich zurzeit noch die Ortschaften Sveti Gregor, Jelovec, Vinice, Sušje und Slatnik, die ihre eigenen Wasserleitungen noch immer alleine verwalten. Heutzutage droht die Gefahr für eine ungehinderte Wasserversorgung des Tales Ribniška dolina vom zu großen Verbrauch durch die Haushalte, was vor allem in trockenen Sommermonaten zum Ausdruck kommt, wenn es in den Randsiedlungen sowohl an Trink- als auch an Brauchwasser zu mangeln beginnt. Die Modernisierung nach dem Zweiten Weltkrieg brachte – mit einer einfachen Handbewegung nach Links – das Trinkwasser in alle Heime in Ribniška dolina und die Menschen gewöhnten sich daran, Wasser als etwas Selbstverständliches anzusehen. Doch je länger dieser Trend anhalten wird, umso weniger qualitätsvolles Wasser wird aus den Wasserhähnen fließen.

Schlagwörter: historische Geografie, Wassergeschichte, Wasserversorgung, Ribniška dolina

Tjaša Podvratnik

»V namenu, da bi ugodil svoji pohotnosti ...«

Spolni delikti na Celjskem med leti 1927 in 1931

PODVRATNIK Tjaša, univerzitetna diplomirana zgodovinarica, Šmartno ob Paki 80, SI-3327 Šmartno ob Paki

351.764(497.4Celje)"1927/1931"
176(497.4Celje) "1927/1931"

»V NAMENU, DA BI UGODIL SVOJI
POHOTNOSTI ...«
Spolni delikti na Celjskem med leti 1927 in 1931

Pravosodna oblast je z inkriminacijo odklonov od »zdrave« spolnosti v kazenskih zakonikih pravno zaščitila interese javne spolne morale in posledično vplivala na obravnavanje spolnih deviacij kot deliktov. Do leta 1929 je na Slovenskem določila o telesni nedotakljivosti predpisoval avstrijski kazenski zakonik, po omenjenem letu je njegovo vlogo prevzel poenoteni jugoslovanski kazenski zakonik. Šele sodna praksa pa je pokazala pravi odnos sodstva do tovrstnih zločinov. Popustljivo držo sodne oblasti do spolnih prestopnikov odražajo kazenski spisi, med njimi tudi kazenski spisi Okrožnega sodišča Celje med leti 1927 in 1931, ki prikazujejo dejansko rabo zakonskih določil avstrijskega in jugoslovanskega kazenskega zakonika na celjskem območju. Na podlagi ohranjenih sodb avtorica prikaže obstoječe predsodke takratne družbe, predstave o spolni vzgoji in spolnosti sami, glavne akterje in njihove motive za storjene zločine ter žrtve spolnih deliktov.

Ključne besede: *pravosodna oblast, spolni delikti, kazensko pravo, avstrijski kazenski zakonik, jugoslovanski kazenski zakonik, sodna praksa, kazenski spisi, Okrožno sodišče Celje.*

PODVRATNIK Tjaša, BA History, Šmartno ob Paki 80, SI-3327 Šmartno ob Paki

351.764(497.4Celje)"1927/1931"
176(497.4Celje) "1927/1931"

«WITH THE AIM OF PLEASING THEIR
LEWDNESS...»
Sexual offences in the Celje area in the years 1927-1931

By incriminating deviations from "healthy" sexuality in the Penal Codes, judicial power protected the interests of public sexual morality and consequently began to consider such deviations as offences. Up to 1929, the provisions about physical integrity were regulated by the Austrian Penal Code; after that the unified Yugoslav Penal Code took over its role. However, only legal practice showed the real attitude of the judiciary towards such crimes. The acquiescent position of the judiciary powers towards sexual offenders is manifested in the prosecution files, among them those of the Celje District Court from the years 1927 and 1931, which demonstrate how the legal provisions of the Austrian and Yugoslav Penal Code in the Celje area were applied in practice. On the basis of the surviving verdicts, the author shows the prejudices of contemporary society, the views on sexual education and sexuality per se, the main protagonists and their motives for the crimes they had perpetrated and the victims of sexual offences.

Key words: *judicial power, sexual offences, Penal Code, Austrian Penal Code, Yugoslav Penal Code, legal practice, prosecution files, Celje District Court.*

Kazensko pravo je bilo in je še vedno eden najpomembnejših usmerjevalcev družbenega življenja, saj si prizadeva za ohranjanje temeljnih vrednot neke družbe in posameznikov v določenem času in prostoru ter s tem zagotavlja obstoj same družbe.¹ Poleg varovanja obstoječega družbenega reda je cilj kazenskega prava ščititi posameznika »pred samovoljnim, nezakonitim in nečloveškim delovanjem.«² Sodna oblast kot nosilka kazenskega prava je torej tista, ki družbo oblikuje in ji daje svoj pečat, hkrati pa v njej vidimo odsev družbenega življenja. Kazenski spisi bralca tako seznanjajo predvsem z osebnimi tragedijami »malih« ljudi, njihovim položajem, morebitnimi socialnimi težavami in splošnim moralnim stanjem.³

Ena izmed poglavitnih vrednot družbe v času med obema svetovnima vojnama je bila telesna nedotakljivost, ki so jo v skladu s takratnimi moralnimi načeli zavarovali tudi v kazenskih zakonikih. Do leta 1930 so na Slovenskem kljub razpadu Avstro-Ogrske v veljavi ostala določila starega avstrijskega *Kazenskega zakona o hudodelstvih, pregreških in prestopkih* iz leta 1852, leta 1919 pa so na celotno območje Kraljevine SHS razširili tudi IX. in X. poglavje srbskega kazenskega zakonika.⁴ Avstrijski kazenski zakonik je med hudodelstva uvrščal tudi kazniva dejanja zoper telesno nedotakljivost in moralo, in sicer so bila ta dejanja hudodelstvo posilstva, oskrumbe in drugih nečistovanj, kamor so prištevali nečistovanje z živalmi, z osebami istega spola in s sorodniki.⁵ Skozi dvajseta leta so potekale priprave na novo jugoslovansko zakonodajo, ki je bila sprejeta z novim *Kazenskim zakonikom za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev* dne 27. januarja 1929, slednji pa je bil v uporabi šele od 1. januarja 1930. Tudi tokrat so zakonsko zaščitili javno moralo in obsodili spolne zablode prebivalstva, ki so

Kazenski zakon

o

hudodelstvih, pregreških in prestopkih

z dne 27. maja 1852 št. 117 drž. zakonika

z dodanim

tiskovnim zakonom

z dne 17. decembra 1862 št. 6 d. z. ex 1863

in

drugimi novejšimi zakoni kazensko-pravnega obsega.

I. n a t i s

V Ljubljani 1889.

Izdalo društvo „Pravnik“ v Ljubljani. Natisnila in založila
Národní Tiskarna.

Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih iz leta 1852 (Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, 1889)

morale biti ustrezno kaznovane.⁶ Cilj inkriminacij na področju spolnosti sta podrobno opredelila že Dolenc in Maklecov, in sicer naj bi spolni delikti pripomogli k temu, da se »udejstvovanje spolnega gona (*libido sexualis*) kot podstave za razploditev človeškega rodu usmeri tako, da postane zarod

¹ Glej: Melik, *Arhivi in kazenska sodišča*, str. 80–83.

² Melik, *Kazensko pravo in Slovenci v prvi Jugoslaviji*, str. 211.

³ *Ibidem*.

⁴ *Omenjena poglavja srbskega kazenskega zakonika sta vsebovala predpise »o zločinstvih in prestopkih zoper domovino, vladarja in ustavo in o zločinstvih ter prestopkih zoper zakon, oblast in javni red«*. Bavcon et al., *Kazensko pravo*, str. 102.

⁵ Štirinajsto poglavje avstrijskega kazenskega zakonika z naslovom »O posilni nečistosti, oskrumbi in družih velikih nesramnostih« nas tako privede do zakonsko določenih členov 125–133, ki so neposredno obravnavali našteje spolne zločine.

⁶ Dolenc in Maklecov sta inkriminirana dejanja s področja spolnosti (kazenski členi 269–289 iz XXIV. poglavja jugoslovanskega kazenskega zakonika z naslovom *Kazniva dejanja zoper javno moralo*) razdelila na šest glavnih skupin, in sicer so to bile »kršitve svobodnega razpolaganja človeka s telesom glede udejstvovanja spolnega gona; kršitve ali ogrožanja spolne integritete dece in maloletnikov; parazitarna pomoč k udejstvovanju spolne strasti drugih ljudi; krvosramnost med sorodniki; nečistost zoper naravo med ljudmi (sodomija) ter med ljudmi in živalmi (bestialiteta); groba žalitev naravne sramežljivosti v zadevah spolnega gona« (Dolenc, Maklecov, *Sistem celokupnega kazenskega prava*, str. 333–334). Spolni nagon so storilci lahko udejstvovali na tri načine – s telesno združitvijo, z nečistim dejanjem ali z nečistostjo.

zdrav na duhu in na telesu [...], a da se zatre seksualna anarhija. Na drugi strani naj se zaščitijo deca in maloletniki v pogledu preteče nevarnosti, ker utegne postati prerano vplivanje na njihovo spolno življenje za razvoj njihove osebnosti, bilo psihične, bilo fizične, zelo škodljivo, često celo pogubno.»⁷

Spolni delikti v kazenskih spisih Okrožnega sodišča Celje (1927-1931)

Fond Okrožnega sodišča Celje med leti 1898–1949 predstavlja gradivo enega izmed sodišč, katerega kazenske spise hranijo v Zgodovinskem arhivu v Celju. Sodišče je bilo ustanovljeno leta 1849 in je sprva obsegalo kar 22 sodnih okrajev, z ustanovitvijo Okrožnega sodišča Maribor leta 1897 pa se je število le-teh zmanjšalo.⁸ Omenjeno sodišče je razsojalo tudi v primerih kazenskega postopanja zoper spolne zločine, in sicer je na prvi stopnji predvsem vodilo vpisnike za kazenske zadeve, razpravljalo na glavnih obravnavah in izrekalo sodbe za najtežja hudodelstva, med njimi tudi za kazniva dejanja s področja spolnosti.⁹

Temeljne evidence pisarniškega poslovanja sodišč so bili vpisniki Vr,¹⁰ ki so predstavljali vpisnike za pripravljalni postopek v kazenskih zade-

vah zoper hudodelstva in pregreške, v katerega so v obliki preglednice vpisovali vse pripravljalne poizvedbe ter kazenske zadeve z neposredno vloženimi obtožnicami. Prav tako so v omenjene vpisnike zapisovali tudi tiste kazenske zadeve, kjer je uvodne poizvedbe opravilo okrajno sodišče, postopek pa se je nadaljeval na okrožnem sodišču. Tovrstne primere so morali ponovno vpisati v vpisnik, številko okrajnega sodišča prečrtati oz. če le-ti nove vpisne številke niso dobili, so morali zapisati opombo, kateremu okrajnemu sodišču so bile zaupane tovrstne pripravljalne preiskave. V vpisnik so seveda morali navesti tudi kaznivo dejanje, in sicer zgolj v obliki kazenskega člena, npr. § 128 a.k.z. V primeru več kaznivih dejanj so zapisali vsako posebej, prav tako so enega pod drugim vnesli imena več udeležencev kaznivega dejanja, katerim so določili tudi vrsto hudodelstva ali prestopka. Po letu 1929 so se vpisniki preimenovali v Vpisnike zločinov in prestopkov Kzp,¹¹ kamor so vnašali imena starejših mladotnikov in odraslih oseb. Vanj so vpisovali vse vloge za uvodne poizvedbe in preiskave tako okrožnega kot tudi okrajnega sodišča ter neposredno vlozene obtožnice. Poleg glavnega vpisnika, ki je služil kot pregled nad dejanskim stanjem kazenskih zadev, so na Okrožnem sodišču Celje tako do leta 1929 kot tudi pozneje vodili še razne pomožne oz. stranske evidence, in sicer so bili med njimi najpomembnejši abecedni imeniki oškodovancev in obdolžencev, ki so se v slednje vpisali takoj po prvem vpisu v glavni vpisnik Vr ali Kzp.¹²

Sodni spisi so predstavljali temeljne enote dokumentarnega gradiva in so posledično vsebovali vsak svojo opravilno številko, ki je bila sestavljena iz t.i. spisovnega znamenja ter redno številko pisanja. Označba kazenskega spisa je bila torej sestavljena iz oznake vpisnika (Vr ali Kzp), zaporedne številke zadeve iz vpisnika, rimske številke sodnega oddelka, ki je bilo pristojno za reševanje določene kazenske zadeve, ter okrajšane letnice, ki je bila od omenjene rimske številke ločena s poševnico. Tako je npr. oznaka Vr VI 487/27 pomenila, da je bila kazenska zadeva, ki jo je obravnavalo Okrožno

⁷ Dolenc, Maklecov, *Sistem celokupnega kazenskega prava*, str. 333.

⁸ V obdobju med obema vojnama so pod pristojnost Okrožnega sodišča Celje spadala »okrajna sodišča v Brežicah, Celju, Gornjem Gradu, Konjicah, Kozjem, Laškem, Radečah, Rogatcu, Sevnici, Slovenj Gradcu, Šmarju pri Jelšah, Šoštanju in Vranskem« Bukošek, *Oris razvoja pravosodnih organov na območju Zgodovinskega arhiva Celje*, str. 55.

⁹ Okrožna sodišča so bila v kazenskih zadevah pristojna: »za sojenje na prvi stopnji, ko gre za kazniva dejanja, za katera niso pristojna okrajna sodišča; za opravljanje preiskave oz. preiskovalnih dejanj iz prejšnje točke; za opravljanje predhodnega postopka in sojenja na prvi stopnji pri kaznivih dejanjih mladotnikov; za odločanje na prvi stopnji o izvršitvi kazenske sodbe tujega sodišča; za izvrševanje kazenskih sodb iz 1., 3. in 4. točke ter za izvrševanje sodb okrajnih sodišč; za odločanje o dovolitvi posegov v človekove pravice in temeljne svoboščine; za odločanje v zunajobravnavnem senatu [...]; za opravljanje drugih zadev, ki jih določa zakon; za opravljanje nadzorstva glede zakonitega in pravnega ravnanja z obsojenci ter nadzorstva nad priporniki«. Bukošek, *Oris razvoja pravosodnih organov na območju Zgodovinskega arhiva Celje*, str. 66.

¹⁰ *Verbrechen und Vergehen*. Določbe o vpisnikih in sodnih kazenskih spisih je v tretjem in četrtem poglavju predpisoval *Opravljeni red za sodnije prve in druge stopnje* z dne 5. maja 1897.

¹¹ *Predpise za vpisnike na okrožnih sodiščih* je po letu 1929 vsebovala *Uredba o poslovnem redu za redna kazenska sodišča* (§§ 187–201 p.r.).

¹² Bukošek, *Fond Okrožnega sodišča v Celju*, str. 83–91; Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, str. 34–35; Melik, *V imenu njegovega veličanstva kralja!*, str. 48.

sodišče Celje, 487. po vrsti v letu 1927, za njeno reševanje pa je bil odgovoren sodni oddelek VI. Vsaka kazenska zadeva je bila zaključena bodisi s pravnomočno sodbo bodisi z ustavitvenim sklepom ali umikom obtožbe. Spis je bilo potrebno oddati v registraturo in številko le-te označiti z rdečim črnilom v vpisnik, spise pa so v njej hranili praviloma trideset let.¹³

Kaznovanje spolnih zločinov v sodni praksi

Na Okrožnem sodišču Celje so med leti 1927 in 1931 prejeli 7260 prijav kaznivih dejanj, ki so bila zabeležena v glavnem vpisniku. Številne kazenske zadeve so bile bodisi ustavljene bodisi izločene iz nadaljnega postopka. Med njimi je bilo tudi 179 primerov spolnih deliktov, od katerih se je ohranilo 121 kazenskih spisov, 57 jih je bilo ustavljenih, en sodni spis pa je izgubljen.¹⁴ Spisi so bili prekinjeni predvsem tekom uvodne preiskave, in sicer do leta 1929 po § 109 k.pr.r.,¹⁵ po katerem je preiskovalni sodnik »ustavil preiskavo z odredbo, kadar je tožilec predlagal ustavitev ali izjavil, da odstopa od pregona.«¹⁶ V nasprotnem primeru se je državni pravdnik moral ob zaključku uvodne preiskave na podlagi pridobljenih dokazov odločiti, ali bo v roku osmih dni vložil obtožnico ali pa opustil nadaljnji sodni pregon. V kolikor državni ali zasebni tožilec nista vložila obtožnice, je sodišče smatralo, da je le-ta odstopil od obtožbe.¹⁷ Prav tako je lahko tožilec odstopil od obtožbe pred začetkom glavne obravnave in v takem primeru je svetovalna zbornica ustavila kazenski postopek s sklepom po § 227 k.pr.r.¹⁸ Slednje se je zgodilo v kazenski zadevi Vr VII 768/27 zoper slaboumnega gostilničarja iz Podčetrтка, Miroslava O., ki je bil obtožen kaznivega dejanja oskrumbe po § 128 a.k.z.¹⁹ Državno pravdnništvo v Celju je od obtožbe 15. februarja 1928

odstopilo, hkrati pa je predlagalo obtoženčevu »od-dajo v blaznico, ker je občenevaren.«²⁰ Svetovalna zbornica je tako 17. februarja 1928 sklenila, »da se kazensko postopanje v smislu § 227 k.pr.r. ustavi.«²¹

Med leti 1930 in 1931 so bile kazenske zadeve ustavljene večinoma po §§ 96 in 108 s.k.p.,²² in sicer je za prvi omenjeni člen veljalo, da je državni tožilec po uvodnih poizvedbah sklenil, da predloga za uvedbo preiskave ne bo podal, saj zanjo ni bilo zadostnih razlogov. V drugem primeru pa je tožilec med uvodno preiskavo lahko odstopil od obtožbe oz. po končani preiskavi sklenil, da ni dovolj dokazov za nadaljnji kazenski postopek. Ohranjena je prijava št. 553 policijskega urada z dne 16. aprila 1930, v kateri je domnevna oškodovanka Marija S. ovadila Ivana J., da naj bi jo dan poprej posilil, in sicer je za zapisnik izjavila, da je kritičnega dne v Celju iskala službo, saj je imela le 14 Din, pa še te si je sposodila za vožnjo domov. Okoli pol sedme ure zvečer je tako Marija S. sedela na kolodvoru, ko je k njej pristopil njej neznani moški in ji ponudil službo pri neki vdovi sodnika. Kot je dejala sama, je ponudbo nemudoma sprejela, saj je bila v veliki denarni stiski. Z osumljenim sta se tako napotila do dotične vile, kjer naj bi stanovala domnevna vdova, vendar slednje ni bilo doma. Ker je oškodovanka vlak že zamudila, ji je osumljeni ponudil možnost prenočišča. Prispela sta do njegovega prebivališča na Lavi, kjer sta poleg njega stanovala še nek moški in ženska. Mariji je osumljeni odkazal ležišče, ki je bila kar njegova postelja, ter jo nagovoril, da se sleče do zgornjega perila in zaspri, sam pa bo spal drugje. Vendar se je slednji vrnil in se ulegel poleg nje ter jo pričel nagovarjati k spolnemu občevanju. Ker je ona temu nasprotovala, jo je s silo primoral do spolne združitve, potem pa mirno zaspal, sama pa je obležala v postelji do jutra, saj ni vedela, kaj storiti. »Ponovno povdarjam, da je J. nad menoj izvršil posilstvo, ker me je predhodno z utrujenostjo za odpor spravil do tega, da se nisem mogla od njega braniti. [...] Ko je J. z menoj udovoljil svoji telesni pohoti, me je nato pustil pri miru in spal do danes zjutraj. Ob priliki izvršenega posilstva od strani J. nisem kričala na pomoč. V tem času sem

¹³ Melik, , *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, str. 35–37; Melik, *V imenu njegovega veličanstva kralja!*, str. 47.

¹⁴ *Izgubljeni spis pod opravilno številko Vr VII 572/29 je zabeležen v obtožnem seznamu iz leta 1929, in sicer pod letno zaporedno številko 379. Iz nje je razvidno, da je bil obtoženec Herman K. zaradi kaznivega dejanja oskrumbe po § 128 a.k.z. pravnomočno obsojen na dva meseca težke ječe.*

¹⁵ k.pr.r. – *Kazenskopravdni red* z dne 23. maja 1873.

¹⁶ Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, str. 51.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, str. 55.

¹⁹ a.k.z. – *avstrijski kazenski zakonik*.

²⁰ ZAC 609, *Okrožno sodišče Celje 1898–1949*, AŠ 107, Vr VII 768/27, 1.

²¹ *Ibidem*, 2.

²² s.k.p. – *Zakon o sodnem kazenskem postopanju* z dne 16. februarja 1929.

421

Abbildung 6. Schändung (Lokalausganschein). Das Stiegenhaus, in dem das Verbrechen verübt wurde, mit dem Täter und Opfer und dem auf der Stiege stehenden Knaben, der den Vorgang beobachtet hat.

Erkennungsdienst Wien.

Rekonstrukcija kraja zločina oskrumbe (Wulffen, Erich: *Der Sexualverbrecher*, Berlin, Langenscheidt, 1921, str. 421)

se nahajala skoraj brez zavesti, popolnoma zmešana in brez moči vsled bolezni in utrujenosti, katero mi je povzročil J. Tudi dejstvo, da nisem do tedaj nikoli z moškimi spolno občevala, je mojo zmedenost v znatni meri povečala.«²³ Osumljeni je priznal vsa svoja dejanja razen posilstva, katerega je odločno zanimal in izjavil, »da ga je prijavila zato, ker ji ni dal denarja, katerega je zahtevala.«²⁴ Državno pravdnishstvo je na podlagi prijave preiskovalnemu sodniku 5. maja 1930 predlagalo zaslišanje osumljenčevih sostanovalcev, Rudolfa D. in Julijane T., na podlagi katerih »se bode ev. podala podlaga za nadaljnjo postopanje.«²⁵ V glavnemu vpisniku zločinov in prestopkov za leto 1930 najdemo podatek, da se je primer zaključil 19. maja 1930 brez obtožnice z uporabo § 96 s.k.p., na podlagi česar lahko sklepamo, da državni tožilec v uvodnih poizvedbah ni našel tehtnih razlogov za uvedbo nadaljnje preiskave.²⁶

Pri ostalih kazenskih zadevah zoper spolno nedotakljivost se je kazenski postopek nadaljeval vse do glavne obravnave, kjer so proti obtožencem izrekli razsodbe. Fond Okrožnega sodišča Celje za leta med 1927–1931 zaradi obsežnosti sodnih spisov obsega zgolj pravnomočne sodbe ter vložene obtožnice,²⁷ tako da se celotni kazenski spisi niso ohranili.²⁸

V imenu Njegovega Veličanstva Kralja! – pravnomočne sodbe na 1. stopnji razsojanja

Po razglasitvi obsodilne ali oprostilne razsodbe na glavni obravnavi je sledila pisna izdelava sodbe, ki jo je moralo sodišče izdati najkasneje v treh dneh. § 270 avstrijskega k.pr.r. je določal vsebinske točke, ki jih je morala le-ta obsegati:

²³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 114, Kzp VII 526/30, 6.

²⁴ *Ibidem*, 2.

²⁵ *Ibidem*, 8.

²⁶ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 27, Glavni vpisnik zločinov in prestopkov starejših mladoletnikov in polnoletnih oseb pri Okrožnem sodišču Celje. Kzp 1–689, zaporedna številka 526.

²⁷ Ohranjenih je 48 obtožnic.

²⁸ Celoten sodni spis je ohranjen le v kazenski zadevi z opravično številko Vr VI 851/29, ki obsega kar 35 listin, torej vse od ovadbe, zapornega naznanila, zaslišanja obtoženca in posameznih prič, seznama stroškov, obtožbe, same sodbe, končnih odredb, itd. (Za podrobnosti glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 112, Vr VI 851/29).

»1. Naslov sodišča, imena prisotnih članov sodišča, ime državnega pravdnika ali zasebnega tožilca in ime zasebnega udeleženca.

2. Ime in priimek obtoženca, njegovo starost, stan in zaposlitev ter ime zagovornika.

3. Datum odredbe, s katero je bila določena (ukazana) glavna obravnava, ter bistveno vsebino obtožnice.

4. Datum glavne obravnave in izrečene sodbe.

5. Končne predloge tožilca in zasebnega udeleženca.

6. Odločbe sodišča o obtoženčevi krivdi in v primeru obsodbe še:

A. katerega dejanja je obtoženec kriv z izrečeno navedbo okoliščin, ki so določale obseg kazni;

B. katero kaznivo dejanje je obtoženec s tem dejanjem storil;

C. kazen, ki jo je sodišče izreklo obtožencu in odločitev sodišča o morebitni odškodnini in pravnih stroških (§ 260 k.pr.r.);

7. razloge sodbe (razsodilne nagibe in vzroke).«²⁹

Z novo kazensko zakonodajo se sama formulacija sodb ni bistveno spreminjala. §§ 291 in 292 s.k.p. sta določala, da je bil pisni odpravek tako kot po avstrijskem kazenskopravnem redu sestavljen iz uvoda, izreka ter razlogov sodbe.³⁰

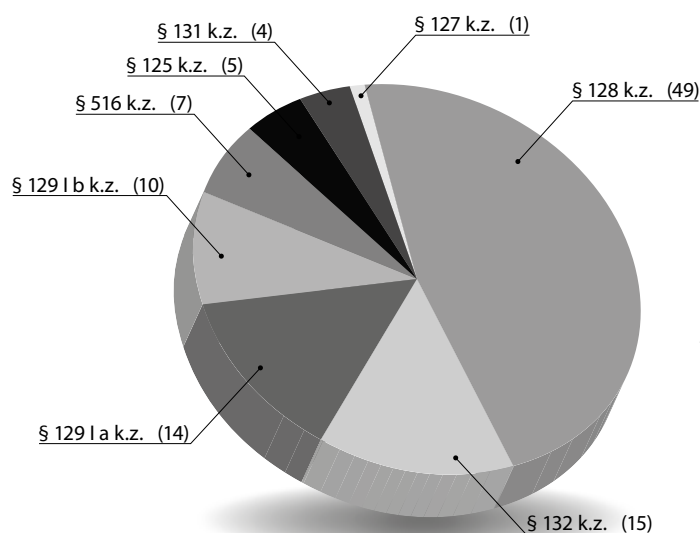
Kot smo že omenili, se je med leti 1927 in 1931 ohranilo 121 pravnomočnih sodb, v katerih so storilci odgovarjali za kazniva dejanja zoper človekovo telesno nedotakljivost in javno moralo. Inkriminirana dejanja so obsegala posilstva, oskrumbe otrok, homoseksualnost, sodomijo, ekshibicionizem ter ostala nečista dejanja.

Največji delež kaznivih dejanj med leti 1927 in 1929 je v 49-ih kazenskih zadevah predstavljala oskrumba mladoletnih (§ 128 a.k.z.), sodišče pa je razsojalo tudi v petnajstih primerih napeljevanja

²⁹ Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, str. 57–58.

³⁰ Melik, *V imenu njegovega veličanstva kralja!*, str. 74–75.

k nečistim dejanjem (§ 132 a.k.z.) ter v štirinajstih primerih hudodelstva sodomije po § 129 I a a.k.z. Desetkrat je bila izrečena sodba tudi pri inkriminiranem dejanju homoseksualnosti (§ 129 I b a.k.z.), petkrat pri hudodelstvu posilstva (§ 125 a.k.z.) ter štirikrat v kazenskem postopku zoper krvoskrunstvo (§ 131 a.k.z.). Le v enem primeru je bilo kot kaznivo dejanje naveden § 127 a.k.z., ki inkriminira posilstvo ženske v nezavednem stanju ali ženske, ki še ni dovršila štirinajstega leta starosti. Okrožno sodišče Celje je v manjši meri razsojalo tudi v primerih prestopkov zoper javno moralo. Med omenjenimi leti je tako le sedemkrat izreklo sodbo za prestopok po § 516 a.k.z., po katerem je vsakdo, »kdor v podobah ali z nečistimi dejanji npravnost ali sramožljivost hudo in tako žali, da se očitno pohujšanje daje, kriv prestopka in naj se obsodi v hud zapor od osmih dni do šestih mesecev.«³¹

Grafikon 1: Število obravnav posameznih kazenskih členov avstrijskega kazenskega zakonika s področja spolnosti med leti 1927–1929.³² Vir: ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106–112.

³¹ Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, 1889, § 516, 185.

³² Kazenski členi, ki inkriminirajo naslednje spolne zločine: »§ 125. Kdor ženski nevarno preti, res silo dela ali njene počutke zvito omami, tako da se mu zoperstaviti ne more, in se ž njo v takem stanju zunaj zakona telesno združi, stori hudodelstvo posilne nečistosti. § 126. Kazen posilne nečistosti ali posiljenja ženske je težka ječa med petimi in desetimi leti. Ako je iz sile nastopila znamenita škoda na zdravju žaljene, ali celo na njenem življenju, naj se kazni podaljša, da bode med desetimi in dvajsetimi leti trpela. Ako je hudodelstvo smrt žaljene vzročilo, se prisojuje težka ječa na vse žive dni. § 127. Zunaj zakona početo telesno

Medtem ko je bilo med leti 1927 in 1929 na sodišču izrečenih 84 pravnomočnih sodb zoper storilce spolnih deliktov, je med leti 1930 in 1931 njihovo število močno upadlo in je predstavljalo samo 30,6 % vseh izrečenih sodb, izdanih je bilo namreč zgolj 37 razsodb. Vzroki za takšen upad so bili različni, in sicer je bil eden izmed njih posledica nove enotne in moderne jugoslovanske zakonodaje, ki je v primerjavi s prejšnjo avstrijsko kazensko zakonodajo zmanjšala obseg kazni za spolne zločine; znova so tudi opredeljevali težo posameznih kaznivih dejanj. Tako se je zmanjšalo število težjih hudodelstev in posledično povečalo število prestopkov. Kot primer lahko navedemo sodomijo, ki je do leta 1929 veljala za hudodelstvo nečistosti zoper naravo in je bila zagrožena kazen za takšno dejanje težka ječa od enega do petih let. Z novim kazenskim zakonom, ki je začel veljati leta 1930, pa je bila sodomija pojmovana zgolj kot prestopok, za katerega so storilce kaznovali z zaporom do enega leta. Vse glasnejše so postajale zahteve po dekriminalizaciji nekaterih inkriminiranih dejanj, o katerih so številni spremenili mnenje in jih posledično niso več smatrali kot kazniva. Za takšno je veljala istospolna usmerjenost, do katere se je odnos družbe skozi stoletja nenehno spreminjal, tekom dvajsetega stoletja pa je slednja zopet menila, da homoseksualnost kot

združenje z žensko, ki se brez storilčevega prizadevanja v takem stanju nahaja, da se braniti ne more ali pa sama sebe ne zave, ali katera še ni štirinajstega leta spomnila, gre tudi za posilno nečistost imeti in po § 126 kaznovati. § 128. Kdor dečka ali dekle spod štirinajstih let, ali osebo, ko se braniti ne more ali pa ne zave, ne tako, kakor § 127 v misel jemlje, temuč kako drugači spolno zlorabi, da bi svojemu pohotu ugodil, doprinese, kadar to dejanje ni hudodelstvo v § 129 črk. b) označeno, hudodelstvo oskrumbe, in naj se kaznuje s težko ječo od enega do pet let, pri jako obteževalnih okoliščinah pa do deset, in če nastopi kak v § 126 omenjenih posledic, do dvajset let. § 129. Kakor hudodelstva se kaznujejo tudi sledeče nesramnosti: I. Nečistost zoper naravo, to je a) z živalmi; b) z osebami istega spola. § 130. Kazen je težka ječa od enega do petih let [...]. § 131. II. Krvosramnost, katera se doprinese med sorodniki v navzgor ali navzdolni vrsti, naj izvira njih sorodnost iz zakonskega, ali nezakonskega rodu. Kazen je ječa od šest mesecev do enega leta. § 132. III. Zavodba, s katero kdo svoji skrbi ali sebi v izrejo ali podučevanje zaupano osebo zapelje, da kako nečisto delo stori ali trpi. IV. Sovodstvo, ako je bila po taistem nedolžna oseba zapeljana, ali če se z njim zakriva starši, varuhi, vzgojitelji ali učitelji proti svojim otrokom, varovancem, ali sebi v izrejo ali za podučevanje izročeni osebam. § 133. Kazen je težka ječa od enega do petih let« (Ibidem, §§ 125–133, 56–58).

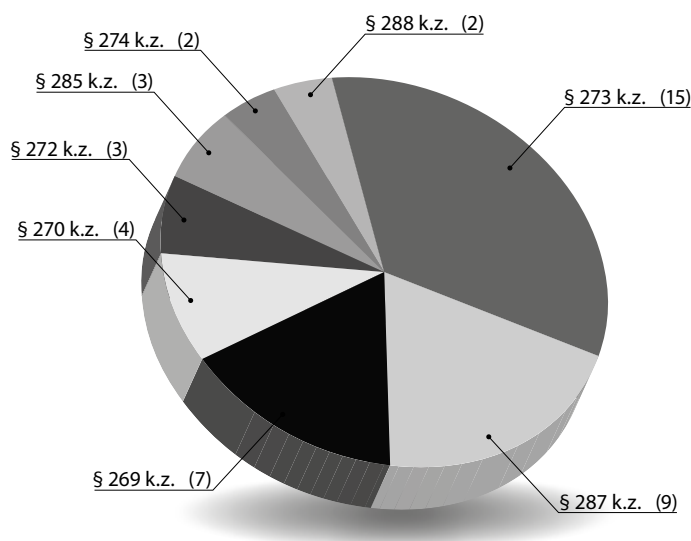
taka izvira iz človeške narave same in je zanj normalna ter tako ne nastane kot posledica škodljivih družbenih vplivov. Družba je postajala tudi vse bolj odprta za spolnost, kljub nenehnim prizadevanjem moralistov, da bi le-to omejili znotraj zakonske zveze. Navsezadnje velja omeniti tudi vsesplošno gospodarsko krizo in slabe življenjske razmere, ki so vplivali na vsakdan ljudi. Kot je zapisal Scott, je spolnost v deželah, kjer se ljudem ni bilo treba truditi za golo preživetje, prevladala nad osnovnimi potrebami, kot je bila hrana.³³ V nasprotnem primeru je vsekakor prevladala potreba po preživetju, spolnost pa je bila potisnjena v ozadje, iz česar lahko sklepamo, da so tudi po letu 1929 ljudje imeli velike skrbi, kako bodo preživeli iz dneva v dan in se niso toliko obremenjevali z moralnimi težnjami po vzdržni spolnosti.

Tudi v letih 1930 in 1931 je bilo obravnavanih največ primerov nečistovanja z mladoletnimi (petnajst primerov), ki so bili inkriminirani po § 273 j.k.z.³⁴ Z devetimi primeri sledi § 287 j.k.z., torej javna izvršitev nečistega dejanja, kar sedem pa je bilo zabeleženih primerov posilstva odraslih žensk v prisebnem stanju (§ 269 j.k.z.). Manj je bilo kazenskih zadev po členih § 270 j.k.z. (posilstvo odraslih žensk v nezavednem stanju), kjer so bile izrečene le štiri sodbe, ter §§ 272 in 274 j.k.z., po katerih so samo v skupno petih primerih obravnavali kazenske zadeve nečistih dejanj nad odraslimi ženskami in spolnih zlorab mladoletnih. Nasploh redko so bila zastopana kazniva dejanja zoper nečistovanje z osebami istega spola po § 285 j.k.z., saj je sodišče razsodbo izreklo zgolj na treh glavnih obravnavah. Le dvakrat pa je bila sodba pravnomočna za § 288 j.k.z., torej za prestopke javnega nemoralnega predavanja ali prometa z nemoralnimi umskimi izdelki.

³³ Scott, *Najstarejša obrt*, str. 23.

³⁴ j.k.z. – jugoslovanski kazenski zakonik

³⁵ Spolni delikti v kazenskih členih jugoslovanskega kazenskega zakonika: »§ 269. [Posiljenje spolno zrele ženske v normalnem stanju]: Z robijo do desetih let se kaznuje: kdor primora žensko osebo, s katero ni oženjen, s silo ali pretnjo istočasne nevarnosti za življenje ali telo do telesne združitve; ali kdor izvrši telesno združitve z žensko osebo, ki jo spravi predhodno v nezavestno stanje ali jo drugače onesposobi za obrambo. § 270. [Posiljenje spolno zrele ženske v nenormalnem stanju]: Kdor izvrši telesno združitve z žensko osebo, s katero ni oženjen in ki zbog duševne bolezni, slaboumnosti, omamljene zavesti ali iz

Grafikon 2: Število spolnih deliktov med leti 1930 in 1931, razčlenjenih po posameznih členih jugoslovanskega kazenskega zakona.³⁵ Vir: ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 113–121.

Sodna praksa je tudi tokrat pokazala, da se nekatera zakonska določila niso izvajala oz. so bila za obravnavano obdobje redka. Med leti 1930 in 1931 namreč ne zasledimo sodnih spisov, v katerih bi storilec sodili za kazniva dejanja po §§ 271,

drugih vzrokov ni sposobna za obrambo, se kaznuje z robijo do osmih let. [...] § 272. [Nečisto dejanje na spolno zreli ženski]: Kdor izvrši v primerih §§ 269. in 270. samo nečisto dejanje, ne pa tudi telesne združitve same, se kaznuje s strogim zaporom. [...] Preganjati se začne na predlog. § 273. [Posiljenje spolno nezrele ženske]: Kdor izvrši z žensko osebo, ki ni dovršila štirinajstega leta, telesno združitve, se kaznuje z robijo do desetih let. Kdor izvrši proti taki osebi nečisto dejanje, se kaznuje s strogim zaporom. Kazniva dejanja iz drugega odstavka se začno preganjati na predlog. § 274. [Spolna zloraba maloletnih]: Z robijo do petih let se kaznuje: kdor zlorabi moško osebo pod štirinajstim letom za telesno združitve; kdor izvrši telesno združitve s svojim maloletnim pastorkom, posvojenim otrokom, rejencem ali rejenko ali varovanko. [...] § 285. [Nečistost med ljudmi]: Zaradi nenaravne nečistosti med ljudmi se kaznuje storilec s strogim zaporom, kolikor ne prehaja to dejanje v težje kaznivo dejanje. [...] § 287. [Javna izvršitev nečistega dejanja]: Kdor javno izvrši nečisto dejanje, se kaznuje z zaporom ali v denarju do 50.000 dinarjev. § 288. [Javno nemoralno predavanje, promet z nemoralnimi umskimi izdelki]: Kdor ima javno predavanje nemoralne vsebine, s katerim naslavlja nečistost ali nečista dejanja, kakor tudi kdor izdeluje, prodaja, razširja ali vobče daje v javni promet spise, novine, slike in druge predmete, ki obsejajo težko kršitev javne morale, se kaznuje s strogim zaporom« (Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 27. januarja 1929, §§ 269–288, 584).

275–278 ter §§ 280–283 j.k.z.³⁶ Prav tako v omenjenem obdobju nove jugoslovanske zakonodaje na Okrožnem sodišču Celje ni bilo izrečenih sodb za prestopok sodomije po § 286 j.k.z. ter zločina krvoskrunstva po § 284 j.k.z.

Sklenemo lahko, da so spolni delikti, obravnavani na Okrožnem sodišču Celje, v letih med 1927 in 1931 predstavljali zgolj peščico³⁷ vseh kaznivih dejanj, vsekakor pa je njihovo število odražalo moralno stanje prebivalstva in vedno bolj popustljivo držo sodstva do tovrstnih deliktov.

»Že večkrat kaznovan pohotnež« – storilci spolnih deliktov

Med 138 obtoženimi storilci deliktov zoper telesno nedotakljivost najdemo različne vzroke in nagibe, ki so le-te privedli do zločina, glavni krivec za tovrstna hudodelstva pa je bila pohota, ki je storilce vodila v brezno greha. Kot smo že omenili, so v sodbe morali zapisovati podatke o storilcu kaznivega dejanja, in sicer podatke o starosti, poklicu, veri, pismenosti, stanu ter dosedanji (ne)kaznovanosti.

Starost ni predstavljala ovire, ki bi storilcu preprečila njegovo namero, izvesti določeno kaznivo dejanje s področja spolnih zločinov ali prestopkov. V vsaki starostni skupini namreč najdemo storilce, katerim so za njihove zločine sodili in jih na podlagi dokazov obsodili ali pa oprostili. Najstarejši med njimi je bil 80-letni Josip K., rojen leta 1849, ki je bil dne 28. septembra 1929 zaradi hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. in napeljevanja k nečistosti po § 132 a.k.z. obsojen na osem tednov težke ječe, dopolnjene in poostrene z enim postom in enim trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.³⁸ Obtoženi Josip K. je bil zaradi oskrumbe že obsojen leta 1913, tokrat pa naj bi 26. avgusta 1929 v Zagradu, sodni okraj Celje, spolno zlorabil kar svojo 6-letno vnukinjo Mimico P., ki mu je prinesla kosilo na travnik. Tam je slednja zaspala, obtoženec pa je »legel na njo in v tej legi gibal z zadnjico,

kakor da spolno občuje,«³⁹ pri tem ga je zasačila priča Terezija M., ki ga je tudi prijavila oblastem.

Nasprotno je bila ena izmed najmlajših storilk 16-letna Marija L., ki je bila skupaj z očetom Rokom L. obtožena hudodelstva krvoskrunstva po § 131 a.k.z. Krivca sta bila oba, saj naj bi vse od smrti Marijine matere, torej od 19. junija 1926, večkrat spolno občevala »kot oče in hči, torej kot sorodnika v premi liniji [...]». Obtoženca krivdo v celoti zaničata. Dočim sta radi nenadne aretacije vznemirjena in v pričakovanju milejše kazni napram orožnikom svoje početje z vso potankostjo priznala, sta pred preiskovalnim sodnikom naenkrat začela zatrjevati, da nista kriva in da sta orožnikom drugače izpovedala, ker sta bila k temu prisiljena [...].⁴⁰ Kljub njunim zagovorom je bil sodni dvor o njuni krivdi nedvomno prepričan, posledično pa je 26. februarja 1929 izrekel obsodbo, po kateri je bil oče po §§ 131 in 132 a.k.z. obsojen na osem mesecev težke ječe, dopolnjene in poostrene z enim postom in enim trdim ležiščem 14-dnevno, hči pa zgolj na deset dni ječe, saj je sodni dvor pričakoval njeno poboljšanje in je zato uporabil izredno milost po § 54 a.k.z.⁴¹

Največ storilcev spolnih zločinov najdemo v starostni skupini med 15 in 20 let ter med 21 in 30 let, ki skupaj predstavljata kar 59,4 % vseh delinkventov zoper spolno nedotakljivost med obravnavanimi leti, število storilcev poznejših starostnih skupin pa vedno bolj upada.⁴² Posebej velja omeniti skupino mladoletnih spolnih zločincev, kamor so spadali vsi, ki niso dopolnili več kot enaindvajset

³⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 579/29, 3.

⁴⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 110, Vr VIII 35/29, 2–3.

⁴¹ Za podrobnosti glej *ibidem*, 1–5.

⁴² V starostni skupini 31–40 let je storilcev 14,5 %, 41–50 let 7,2 %, 51–60 let 8 %, 61–70 let 6,5 % in 71–80 let 0,72 %. S problematiko spolnih deliktov, predvsem oskrumbe in posilstev, se je ukvarjala tudi Anne-Marie Sohn, ki je preučevala nemoralna dejanja v Franciji med leti 1870 in 1939. V svoji analizi ugotavlja, da so bili spolni zločinci močnejši v najboljših letih, saj je največ obtožencev (kar šest od desetih obtoženih) pripadalo starostni skupini 30–59 let. S 26 % so jim sledili delinkventi, stari 15–29 let, redkejši pa so bili primeri zoper mladoletne zločince in pohotneže, starejše od 60 let. Po avtoričinih ugotovitvah so bili spolni zločinci največkrat »normalni« ljudje, pogostokrat pa so bili tudi znanci žrtvine družine. Sohn, *Unzüchtige Handlungen an Mädchen*, str. 67–68.

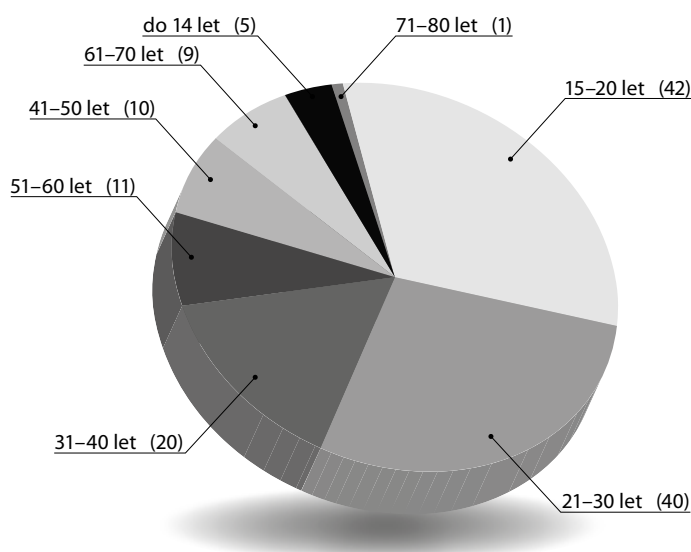
³⁶ Omenjena kazniva dejanja so obsegala spolne zlorabe zaupanih oseb, zlorabe žensk v nuji, zvodništvo ter zlorabe zaupanja mladoletnih devic.

³⁷ Le 2,5 % vseh kazenskih zadev.

³⁸ Zaporna kazen se je lahko do leta 1929 poostрила s postom, trdim ležiščem, samico, temnico ali z izgonom iz dežele po prestani kazni (Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, 1889, § 19, 14–15).

let. Že v avstrijskem kazenskem zakonu so bili določeni členi oz. določbe o kaznovanju mladoletnih storilcev kaznivih dejanj.⁴³ Kot otroci so bili opredeljeni storilci, ki še niso dopolnili dvanajstega leta, le-ti pa tudi niso bili kazensko odgovorni. Mladoletni med dvanajstim in šestnajstim letom so bili postavljeni pred sodno obravnavo le v primeru, da so zagrešili hudodelstvo ali prekršek z razumom (»razbor«),⁴⁴ po katerem so se za hudodelstvo, ki je bilo kaznovano s smrtno kaznijo ali robijo, kaznovali zgolj z zaporom od enega do desetih let, za storjeni pregrešek so odslužili le polovico sicer zakonsko določene kazni. Storilci, stari med šestnajst in enaindvajset let, so smeli biti obsojeni na največ dve tretjini sicer odmerjene kazni za določeno kaznivo dejanje, v primeru storjenih najtežjih zločinov pa so bili obsojeni na robijo ali zatočenje za dobo od desetih do dvajsetih let.⁴⁵

Jugoslovanski kazenski zakon je v nasprotju z avstrijskim kot otroke pojmoval osebe izpod štirinajstega leta starosti, nadalje je razločeval med t.i. mlajšimi maloletniki, torej osebami med štirinajstim in sedemnajstim letom starosti, ter starejšimi maloletniki med sedemnajstim in enaindvajsetim letom starosti.⁴⁶ Otroke in mlajše mladoletnike niso smatrali kot sposobne doumeti pomena svojega dejanja, zato so bili v kaznovanje večinoma izročeni kar svojim staršem ali skrbnikom. »Zrelim« mlajšim mladoletnikom so kazensko odgovornost lahko dokazali, vendar so jih kaznovali zgolj z ukorom ali s preizkušnjo za dobo do enega leta. Starejši mladoletniki so bili postavljeni pred sodni pregon, vendar so se kaznovali mileje kot odrasli storilci, in sicer so bili namesto obsodbe na smrt ali dosmrtno robijo obsojeni le na robijo ali zatočenje⁴⁷ najmanj sedmih let. Pri ostalih zločinih in prestopkih so kazni najpogosteje omilili s tem, da so namesto robije ali zatočenja izrekli kazen strogega zavora ali zavora (tretja točka § 30 j.k.z.). Sodni dvor je slednje določilo največkrat uporabil v sodbah zoper

Grafikon 3: Starostne skupine storilcev spolnih deliktov med leti 1927 in 1931. Vir: ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106–121.

starejše mladoletnike med leti 1930 in 1931 in jim posledično znatno zmanjšal kazni. 30. maja 1931 je na Okrožnem sodišču Celje potekalo sojenje zoper 18-letnega Antona C., ki je bil obtožen, da naj bi s spodaj navedenimi deklicami, ki še niso izpolnile štirinajstega leta, v Dobrovi pri Celju izvršil telesno združitev, »in sicer nekega dne: 1) maja ali junija 1930 z 9-letno K. Marijo; 2) v jeseni 1930 s 7-letno K. Ano in 3) v januarju 1931 s 5-letno K. Antonijo. Zakrivil je s tem 3-kratno zločinstvo zoper javno moralo po § 273 odst. I k.z.«⁴⁸ Sodni izvedenec je ugotovil, da je »obtoženec kljub mladoletnosti duševno razvit in zrel, vsled česar je odgovoren za svoje čine.«⁴⁹ Z ozirom na prevladujoče olajševalne okoliščine, med katere je sodišče uvrstilo obtoženčvo neoporečnost, pomanjkljivo vzgojo ter odkritosrčno priznanje, je le-to, upoštevajoč dejstvo, da je imenovani starejši mladoletnik, uporabilo določilo tretje točke § 30 j.k.z. in namesto robije izreklo kazen osmih mesecev zavora. Istočasno so obsojenemu kazen po § 65 j.k.z. odložili za dobo petih let, saj je sodišče z ozirom na vzgojni pomen sodbe predvidevalo, da se bo slednji v bodoče izogibal izvrševanju sličnih inkriminiranih dejanj tudi v primeru, da se kazen ne izvrši.

⁴³ Poglavje O kaznovanju nedoraslih vsebuje §§ 269–273 a.k.z.

⁴⁴ Ti mladoletni storilci so se v tovrstnih primerih zavedali svojih ravnanj in doumeli težo storjenega zločina.

⁴⁵ Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, str. 82–83.

⁴⁶ Glej Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 27. januarja 1929, § 14/1, 573. Jugoslovanski kazenski zakon je vseboval tudi §§ 26–30, ki opredeljujejo kazensko odgovornost mladoletnih.

⁴⁷ Robija in zatočenje sta bili obliki kazni težke ječe.

⁴⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 119, Kzp V 703/31, 1–2.

⁴⁹ Ibidem, 2.

Nasploh je sodstvo v manjši meri težilo k samemu kaznovanju mladoletnih in se je usmerilo predvsem na njihovo vzgojo in poboljšanje. Kot olajševalna okoliščina se je torej štela storilčeva mladost, krivdo za mladoletniški kriminal pa so pripisovali predvsem njihovi pomanjkljivi vzgoji, ki je bila največkrat posledica neurejenih in slabih socialnih razmer.⁵⁰ Slednjo so kot olajševalno okoliščino smatrali tudi v primeru 14-letnega Alojza H., ki je bil 17. septembra 1929 obsojen zaradi hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. in so mu kazen zaradi prevladujočih olajševalnih okoliščin ter posledično z uporabo § 54 a.k.z. znižali na šest tednov težke ječe, dopolnjene s trdim ležiščem tedensko.⁵¹ Nasprotno je v kazenskem sojenju z dne 10. marca 1931 zoper 17-letnega Albina M. sodni dvor namesto kazni odredil oddajo obtoženega v državni zavod za poboljševanje, dokler se slednji ne poboljša, toda za najmanj tri in najdlje za dobo desetih let. Mladoletniku so namreč dokazali krivdo za zločinstvo zoper javno moralo po prvem odstavku § 273 j.k.z., »ker je koncem septembra 1930 v Trbovljah izvršil z dvanajstletno Z. Lizo, torej z žensko osebo, ki še ni dovršila 14. leta, telesno združitev.«⁵² Obtoženca so spoznali kot dovolj zrelega, ki se je svojih dejanj povsem zavedal, o njem pa so poročali celo iz občinskega urada iz Trbovelj, ki je v svojem poročilu zapisal, da se imenovani »vdaja pijančevanju in denarnim igram ter potepuštvi. Ker mu oče in mati ne živita v trboveljski občini, živi obtoženec pri svojem bratu, kateri pa ga ne nadzira in je fant prepuščen sam sebi. [...] Obtoženec se opisuje tudi kot neresnicoljuben in nagnjen k slabemu. Edinole stroga disciplina v zavodu za poboljšanje ter navažanje k delu bosta zamogli obtoženca usposobiti, da postane spet pošten član človeške družbe.«⁵³

Okrožno sodišče Celje je obravnavalo predvsem kazenske zadeve, ki so jih zagrešili starejši mladoletniki in odrasle osebe, zasledimo pa lahko tudi drobec primerov, kjer so sodili otrokom in mlajšim mladoletnikom. Takšnih kazenskih spisov, kjer so bili obtoženi stari do štirinajst let, je med leti 1927 in 1931 pet, vsem obsojenim pa se je od-

merjena kazen z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. ali po § 71 j.k.z., po kateri so upoštevali predvsem njihovo mladoletnost, krepko spustila pod zakonsko določeno kazen. Poleti 1928 se je tako v Zavrhu zgodil zločin oskrumbe, in sicer je tedaj komaj 14-letni Franc T. 5-letno sosedovo Nežiko P. »na drug kakor v § 127 k.z. navedeni način spolno zlorabil s tem, da se je vlegel na njo ter ji tiščal svoj spolni ud med noge, da bi ugodil svoji pohoti.«⁵⁴ Sodni dvor je 7. maja 1929 obtoženca z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. obsodil zgolj na tri tedne ječe, pod razlogi za takšno milo kazen pa so bile navedene samo olajševalne okoliščine, in sicer »neoporečnost, starost pod 20 let in mala duševna zaostalost,«⁵⁵ saj obtežilnih dejavnikov niso našli.

V sodbah lahko zasledimo tudi družbeni stan obtoženih, saj je pod osebnimi podatki le-teh zapisan njihov poklic, v nekaterih primerih najdemo še podatek o njihovem morebitnem premoženju.⁵⁶ Večino storilcev kaznivih dejanj predstavljajo pripadniki nižjih družbenih slojev, med njimi namreč najdemo največ delavcev in hlapcev, zastopani so še razni pomočniki (npr. mesarski, pekovski, krojaški in trgovski pomočnik) in vajenci, sodišče pa je poleg ostalih poklicev razsojalo tudi v kazenskih zadevah zoper dvanajst rudarjev, učitelja, sejmarija, gozdarja, slikarja, slaščičarja, dveh beračev in dveh služkinj ter celo meniha. Zanimiv je primer slednjega, 52-letnega nekdanjega samostanskega vrtnarja iz Brežic, Josipa H., zoper katerega je bila 3. novembra 1930 vložena obtožnica zaradi prestopka zoper javno moralo, kaznivega po tretjem odstavku § 274 j.k.z., in sicer naj bi le-ta izvršil nečisto dejanje z moško osebo pod štirinajstim letom starosti. Obtoženi, s samostanskim imenom Florentin, je namreč v meniški halji spolno zlorabil 6-letnega Josipa G., medtem ko mu je bila zaupana naloga, da po Bizeljskem pobira vinski mošt za samostan. K temu dejanju naj bi ga po njegovih besedah sodeč zapeljala »skušnjava (hudoba), ker so mu ljudje povsod dali piti mošt in bi v treznem stanju kaj takega ne mogel storiti.«⁵⁷ Sodišče ga je 29. januarja 1931

⁵⁰ Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja!, str. 89–91.

⁵¹ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VI 503/29.

⁵² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 118, Kzp VI 228/31, 2.

⁵³ Ibidem, 4.

⁵⁴ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 110, Vr VI 36/29, 2.

⁵⁵ Ibidem, 4.

⁵⁶ Storitci, ki so v lasti imeli nekaj premoženja, so bili predvsem trgovci, obrtniški mojstri (npr. zidarski, krojaški mojstri) ter posestniki.

⁵⁷ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VII 1818/30, obtožnica Kt 877/30, 2.

spoznalo za krivega in ga obsodilo na tri mesece strogega zapor, upoštevajoč tako olajševalne in obteževalne okoliščine. Med drugim je bilo obtežilno predvsem dejstvo, »da je obtoženec to storil v meniški halji ter s tem kvarno vplival na ugled tega stanu.«⁵⁸

V nasprotju z zgoraj naštetimi storilci brez premoženja, je bilo sodno preganjanih tudi štiri najst posestnikov, ki so jih njihovi nemoralni vzgibi in razuzdanost pripeljali pred sodišče. Le-to je kljub njihovem višjemu družbenemu položaju razsojalo nepristransko in je le v primeru zoper Mihaela O. dne 22. februarja 1930 izreklo oprostilo sodbo, ker za obsodbo ni našlo dovolj obtežilnih dokazov.⁵⁹ Ostali storilci so bili obsojeni na njihovi krivdi primerno kazen, kar je pomenilo, da je sodni dvor upošteval morebitne olajševalne in obteževalne okoliščine in posledično v devetih primerih uporabil izredno milost tako v letih 1927–1929, kot tudi v letih po sprejetju novega jugoslovanskega zakonika. Eden izmed obsojenih posestnikov, ki je posedoval 50.000 Din premoženja, je bil 38-letni Vinko K., ki je bil spoznan za krivega, da je 21. marca 1931 v Ortnici, sodni okraj Kozje, »ponovno uganjal nenaravno nečistost z Martinom V. s tem, da mu je gonil njegov spolni ud in si dal goniti od njega njegov spolni ud, [...]. S tem je zagrešil večkratni prestopki zoper javno moralo po § 285 k.z. in se obsodi [...] na dva meseca strogega zapor.«⁶⁰ Martin V. je namreč že več let hodil k obtoženemu po vino, konec leta 1929 pa je pri omenjenem Vinku K. delal štirinajst dni. Tekom tega časa ga je obtoženec venomer nagovarjal k nečistim dejanjem, ki so se v tem času tudi izvršila. Kot razloge za izrečeno kazen je sodišče v sodbi z dne 11. maja 1931 navedlo, da je bila slednja odmerjena po § 285 j.k.z., ki se kaznuje s strogim zaporom. »Kot olajšilno je sodišče pri odmeri kazni upoštevalo neoporečnost, popolno priznanje in okolnost, da ima skrbeti za družino, kot obtežilno pa ponavljanje skozi dalj časa in okolnost, da je navajal mladoletno osebo k nemoralnim in kaznivim dejanjem, tako, da je le-ta mladoletnik bil celo obsojen zaradi kaznivih de-

janj zoper javno moralo pred senatom tukajšnjega okrožnega sodišča.⁶¹ Oziraje se na navedene težke obtežilne okoliščine sodišče ni smatralo za umestno, da uporabi izredno milost, posebno ker se je dejanje ponavljalo in je obtoženec s tem popolnoma pokvaril mladoletno osebo.«⁶²

Tri leta poprej so orožniki na podlagi vse-spolšnih pravic začeli poizvedovati o 44-letnem Valentinu V., posestniku v Črnovi, ki naj bi bil vdan nečistosti zoper naravo po § 129 I b a.k.z. Izkazala se je resničnost govoric, saj je dotični »svoje uslužbenice, dasi je oženjen, rabil v to, da je svoj pohot utešil.«⁶³ Obtožnica ga je posledično bremenila, da je tekom leta 1927 in spomladi 1928 večkrat svoje hlapce pripravil do tega, da so mu nategovali spolni ud, »pri čemur jih je Valentin V. držal za njih spolne ude,«⁶⁴ poleg tega pa je trikrat spolno izrabil še svojega v varstvo in nadzor zaupanega mu 14-letnega pastirja Martina M., ki mu je moral tudi po dva- do štirikrat dnevno drgniti spolni ud. Vsi sodelujoči, razen mladoletnega pastirja, so bili obsojeni na zaporno kazen zaradi uganjanja nečistosti zoper naravo z osebami istega spola. Sodišče bi jim kazen moralo odmeriti s težko ječo od enega do petih let. Kljub obtežujočim dejstvom je vsled njihovega priznanja in dosedanje neoporečnosti sodišče pri odmeri kazni pri vseh uporabilo izredno milost po § 54 a.k.z. Pri obtoženem posestniku je sodni dvor z ozirom na njegovo nedolžno rodbino upošteval tudi določilo po § 55 a.k.z. ter mu v sodbi z dne 2. junija 1928 izrekel kazen šestih tednov težke ječe, poostrene s trdim ležiščem in postom tedensko.

Poleg obsojenih posestnikov je sodišče izreкло sodbo tudi trinajstim sinom in eni hčeri posestnikov, ki jih je njihova mladost in prerano razvita spolna strast privedla na pota spolnih zločincev. Pred razsojanjem sodnega dvora se je tako zna-

⁵⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VII 1818/30, 4.

⁵⁹ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 113, Kzp VI 5/30.

⁶⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 118, Kzp VII 550/31, 1–2.

⁶¹ Omenjeni mladoletni Martin V. je bil namreč 18. aprila 1931 obsojen zaradi zločina po prvem odstavku § 273 j.k.z. in prestopka po § 285 j.k.z. na šest mesecev strogega zapor, izvršitev izrečene kazni pa je sodni dvor v pričakovanju obtoženčevega poboljšanja in izogibanja kaznivim dejanjem po § 65 j.k.z. odložil za dobo treh let (glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 118, Kzp V 549/31).

⁶² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 118, Kzp VII 550/31, 3.

⁶³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VII 311/28, obtožnica Obt 202/28, 2.

⁶⁴ *Ibidem*, 1.

šla 22-letna hči posestnika v Dol Suhi, Ana B., ki je bila na glavni obravnavi z dne 6. oktobra 1928 oproščena od obtožbe, »da je dne 25.11.1927 v Dol Suhi, občina Rečica ob Savinji, nedoraslega Ivana T., rojenega 11.7.1923, na drug način kakor s spolnim občevanjem spolno zlorabila, da bi zadostila svojemu pohotu in s tem zakrivila po § 128 kaznivo hudodelstvo oskrumbe po istem §-u.«⁶⁵ Obtoženka je svoje dejanje vztrajno in odločno zanikala, saj naj bi sosedinega otroka samo udarila, ker je nadlegoval njo in njeno sestro, ko sta tistega popoldneva žagali pri kozolcu zraven njunega doma. To so potrdile tudi priče, zato sodni dvor zgolj navedbam 5-letnega dečka, da mu je obtoženka »segla za hlače, prišla za njegov spolni ud in mu na njem potegnila kožo nazaj, kar da ga je zbolelo,«⁶⁶ ni mogel »pripisati toliko zanesljivosti, da bi se bil uveril o krivdi obtoženke, vsled česar jo je oprostil vsake krivde in kazni.«⁶⁷ Pri ostalih obtožbah je sodišče upoštevalo njihovo mladost, saj so le trije med njimi bili starejši od dvajsetih let, tako da so jim z uporabo izredne milosti dosodili milejše kazni.

V sodbah so pri podatkih o storilcih kaznivih dejanj navajali tudi podatke o njihovem stanu, veroizpovedi, pismenosti ter dosedanji (ne) kaznovanosti. Storilci spolnih deliktov so tako bili predvsem samske osebe moškega in tudi ženskega spola,⁶⁸ 36 jih je bilo poročenih, le pet jih je že ovdovelo, prav tako pet jih je bilo ločenih, v šestih primerih pa podatka o njihovem stanu nismo zasledili. Med vsemi storilci, katerih večina je bila rimskokatoliške veroizpovedi, je bil le eden muslimanske, eden pravoslavne in eden evangeličanske vere, pri treh pa podatek o njihovi veroizpovedi ni bil naveden. Predvsem po letu 1929 v sodbah najdemo podatek o storilčevi (ne)pismenosti, vendar slednjega ni bilo obvezno navesti med obtoženčeve osebne podatke. Tako je le v 33-ih kazenskih zadevah podan zaznamek, ki potrjuje pismenost storilcev kaznivih dejanj, v dveh primerih pa sta bila obtoženca nepismena. Eden izmed njiju je bil 67-letni delavec Jožef K. iz Šmartnega ob Paki, ki je bil 7. oktobra 1931 na javni seji zaradi prestopka zoper javno moralo po drugem odstavku § 273

j.k.z. obsojen na en mesec strogega zapora, saj je z žensko osebo izpod štirinajstega leta starosti, in sicer s 3-letno Frančiško B., izvršil nečisto dejanje na ta način, da je slednjo vzel »med kolena, izvlekel iz hlač svoj spolni ud ter ji ga kazal, pri čemer ji je prigovarjal »Tipaj poba!«⁶⁹ Navsezadnje velja omeniti še podatke o dosedanji (ne)kaznovanosti oz. neoporečnosti, ki so vsekakor vplivali na odmero kazni. Le 32 storilcev kaznivih dejanj ni bilo do izreka sodbe nikoli kaznovanih, kar je sodni dvor upošteval kot olajševalno okoliščino. Nasprotno se je kot obtežilno štelo ponavljanje kaznivih dejanj oz. obtoženčeva predhodna kaznovanost, ki je lahko vplivala na strožjo kazen. Takšnih storilcev, ki so že bili kaznovani, je bilo 35, nasprotno pa kar v 71-ih kazenskih zadevah podatek o morebitni kaznovanosti ni bil zabeležen. Dne 29. septembra 1928 je bil za hudodelstvo nečistosti zoper naravo po § 129 I b a.k.z. že tretjič obsojen 57-letni hlapec Janez Z., ki naj bi ponoči 31. avgusta 1928 na graščini Žovnek pri Braslovčah znova uganjal nečistost zoper naravo z osebami istega spola, tokrat z Jožefom S., ki ga je tudi ovadil orožnikom. Slednji je pred sodiščem namreč zatrjeval, da ga je obtoženi spolno nadlegoval v spanju, zato se je s postelje premaknil na tla in znova zaspal. Vendar ga je zopet prebudil omenjeni Janez Z., ki mu je »preparal hlače ter ga stiskal k sebi, hoteč vtakniti njegov spolni ud v njegovo zadnjico. Šele ko mu je zapretil, da bo poklical deklo, ako ne miruje, se je obtoženec odstranil od njega. [...] Na podlagi delnega priznanja obtoženca in pričevanja Jožefa S. se je sodišče uverilo o njegovi krivdi glede inkriminiranega dejanja.«⁷⁰ Kot obtežilno dejstvo je sodni dvor smatral storilčev povratek storitve sličnega kaznivega dejanja, vendar je z ozirom na obtoženčevo nedolžno rodbino uporabil § 55 a.k.z. in kazen odmeril na štiri mesece težke ječe, poostrene z enim postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

Kazenski postopek se je izvršil tudi v primerih proti neznanim, odsotnim in pobeglim storilcem kaznivih dejanj. Tako v avstrijski kot jugoslovanski kazenski zakonodaji so namreč sprejeli t.i. ukrepe za zavarovanje izvedbe kazenskega postopka, po katerih so skušali sodni pregon nadaljevati

⁶⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VII 551/28, 2.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, 3.

⁶⁸ Samskih storilcev je bilo 86.

⁶⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 121, Kzp VII 1824/31, 2.

⁷⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VII 591/28, 3–4.

in ga ustrezno zaključiti. V §§ 412–420 k.pr.r. in §§ 455–465 s.k.p. so tako določali ukrepe zoper neznan, odsotne ali pobegle storilce kaznivih dejanj, in sicer v primeru, da storilec ni bil znan, je sodišče želelo v vsakem primeru zagrešeno dejanje skrbno preučiti in najti morebitne obremenjujoče dokaze, šele nato pa kazenski postopek ustaviti vse do izsleditve storilca. Zoper odsotne storilce kaznivih dejanj je sodni dvor izdal nalog za privedbo, v slučaju pobeglega storilca ali drugih razlogih za odvzem prostosti pa »je kazenskopravni red predvideval naslednje ukrepe, da bi se storilec kaznivega dejanja našel: hišna preiskava; sodno izsledovanje storilca kaznivega dejanja s poverilnimi pismi/sodna potira/tiralica/iskalni list/zaprosilo za nastanitev.«⁷¹ Kazenski postopek je bil po § 422 k.pr.r. prekinjen tudi v primeru zoper 46-letnega Janeza K., obsojenega zaradi hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z., za katerim je bila 16. marca razpisana tiralica, sodni pregon pa se je zaključil s sodbo z dne 13. junija 1931, ko je sodišče razsodilo, da je obtoženec kriv pripisanega mu kaznivega dejanja, in sicer naj bi slednji 12. in 29. junija 1927 v Zgornji Ložnici 5-letni Marti P. »porival svoj spolni ud med noge, torej jo na drug način kakor s spolnim občevanjem v zadostitev svoje spolne naslade zlorabil.«⁷² Posledično je bil obsojen na štiri mesece težke ječe, dopolnjene in poostrene s postom in trdim ležiščem 14-dnevno. Ker se je zločin oskrumbe zgodil leta 1927, ko je bil v veljavi avstrijski kazenski zakonik, je sodišče kazen odmerilo po določilih le-tega, pri odmeri kazni pa je glede na prevladujoče olajševalne okoliščine uporabilo izredno milost po § 54 a.k.z.

Sodni dvor je obsodilno sodbo izrekel tudi v primeru zoper 29-letnega rudarja Franca F. dne 1. junija 1929, glavna razprava pa se je izvršila kljub odsotnosti obtoženca po § 427 k.pr.r., »ker je bil isti pravilno vabljen in so sploh podani vsi pogoji citiranega določila zapisnika.«⁷³ Obtoženi je bil osumljen kaznivega dejanja nečistovanja zoper naravo z osebami istega spola, vendar je bil obsojen zgolj zaradi prestopka zoper javno moralo po § 516 a.k.z. Sodni dvor je svojo odločitev obrazložil s tem, da se je Franc F. 15. oktobra 1922 v sobi, ki si jo je delil

z nekaj sodelavci v Trbovljah, pogovarjal z dvema sostanovalcema, medtem ko so ostali že spali. Ko je opazil, da ima Ivan D. rahlo odprta usta, »je rekel tovarišema: »Čakajta, zdaj mu bom pa dal tiča v usta,« nakar je stopil k D. postelji, vzel svoj spolni ud iz hlač, pokleknil na postelj, se sklonil do D. glave in mu dal svoj spolni ud v usta.«⁷⁴ Isto dejanje je nato ponovil še nad Karlom V., ki je prav tako spal na sosednji postelji. Sodišče je tekom glavne razprave sklenilo, »da sicer ni podan dejanski stan hudodelstva po § 129 b k.z., pač pa prestopka po § 516 k.z., ker iz dejanja ni razvidno, da je hotel zadostiti spolnim nagonom, temveč je le na grd način žalil naravni čut in dal s tem drugim pohujšanje. Krivdorek je torej v tem smislu utemeljen. [...] Z ozirom na osebne razmere obtoženca se je pri odmeri kazni upoštevala določba § 260 b k.z.,«⁷⁵ kar je pomenilo, da je bila kazen znižana pod zakonsko določeno kazen, vendar primerno poostrena, tako da je bil obtoženi posledično obsojen zgolj na deset dni strogega zapora, dopolnjenega z dvema postoma in dvema trdima ležiščema.

Večina storilcev kaznivih dejanj je bilo tuzemcev, le v dveh primerih iz leta 1927 in 1929 sta spolne delikte zagrešila inozemca, ki ju je sodišče po § 25 a.k.z. po prestani kazni obsodilo na izgon iz Kraljevine SHS.⁷⁶ Eden izmed njiju je bil Ivan F., 44-letni poročen zidar iz Retja pri Trbovljah, ki je bil leta 1883 rojen v Cervignanu v Italiji. Poleti 1927 je zagrešil več kaznivih dejanj zoper javno moralo, in sicer je v Lokah pri Trbovljah 25. julija 1927 na drug način kakor s spolnim občevanjem spolno zlorabil 7-letno Marijo Ž. s tem, da jo je tipal po njenih spolovilih, naslednjega dne pa je 10-letno Herma P. tipal po bedrih. Že junija istega leta je obtoženi »hudo žalil naravnost in sramežljivost na način, ki vzbuja javno pohujšanje,«⁷⁷ saj je izvil svoj spolni ud in ga pokazal Mariji B., Jožefi B. in Jožefi K. Sodni dvor je 3. septembra 1927 sklenil, da je obtoženi kriv hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. in prestopka zoper javno moralo po § 516 a.k.z. ter je bil zato obsojen z ozirom na nedol-

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem.*

⁷⁶ »§ 25. Izgnanje iz dežele se zamore samo zoper take hudodelnike izreči, ki so zunanji (tujci), in se mora vselej na vse kronovine avstrijskega cesarstva razprostiti« (Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, 1889, § 25, 16).

⁷⁷ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 521/27, 2.

⁷¹ Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, str. 52.

⁷² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VI 436/27, 1.

⁷³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 210/29, 3.

žno rodbino po § 55 a.k.z. na tri mesece težke ječe, poostrene z enim postom in enim trdim ležiščem 14-dnevno. »Po § 25 k.z. se izreče čez obtoženca kot inozemca po prestani kazni izgon iz kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.«⁷⁸

Omenimo še enega izmed stereotipov takratne družbe, in sicer so za spolne zločince veljali zgolj moški, medtem ko so ženske prevzele vlogo žrtev. Sodni spisi omenjeni stereotip zavračajo, saj je bilo med leti 1927 in 1931 obtoženih oz. oproščenih sedem ženskih storilk spolnih deliktov, v vlogi oškodovancev pa najdemo tudi osebe moškega spola, katerim je bila oskrunjena telesna nedotakljivost. Vsi kazenski primeri ženskih obtoženek so bili na sodišču obravnavani do leta 1929, večina le-teh pa je bila obtožena zaradi hudodelstva krvoskrunkstva po § 131 a.k.z. ali hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. Slednjega zločina je bila obtožena 21-letna delavka Marija P., ki je 24. decembra 1927 v Celju namerno povzročila dejanje oskrumbe na ta način, da je 13-letno Frančiško O. pripeljala v stanovanje in le-to zaklenila v sobo s prav tako obtoženim Betolom I., ki je deklico nato spolno zlorabil s tem, da jo je tipal po spolovilih in tiščal svoj spolni ud med njene noge. Oba sta tako zagrešila zločin oskrumbe po § 128 a.k.z., Marija P. tudi zločin po § 5 a.k.z. (sokriva hudodelstva), za kar je bila obsojena na tri mesece težke ječe, dopolnjene z enim postom in enim trdim ležiščem vsakih štirinajst dni. Obtoženka je svoje dejanje na glavni razpravi priznala, in sicer je dejala, »da je speljala na zgoraj navedeni način Frančiško O. v sobo I., da ju je pustila sama v sobi ter isto po naročilu I. zaklenila. Priznala je tudi, da je prvoobtožencu med pogovorom v kuhinji povedala, koliko je O. stara ter končno, da je slednji naročila, da ne sme povedati, kje je dobila denar, ki ga ji je dal I. Zagovarja pa se, da ji ni bilo znano, kaj je prvoobtoženec počel z dekletom v sobi.«⁷⁹

»Da bi zadostil svojemu pohotu« – zločin iz nuje ali patološkosti

Ljudje postanejo zločinci iz različnih vzgibov, in sicer le-ti lahko izhajajo iz njihove narave same, na stranpoti jih lahko privede zgolj ugodna priložnost, včasih pa se zločini zgodijo iz nuje oz.

stiske le-teh. Storilci spolnih deliktov so bili pogostoma že večkrat kaznovani, bodisi za isti zločin bodisi za kakšno drugo hudodelstvo ali prekršek. V sodbah Okrožnega sodišča Celje med leti 1927 in 1931 najdemo tudi zgoraj opisane zločince, ki so bili nagnjeni k tovrstnim nemoralnim dejanjem oz. jih je splet okoliščin privedel do kršitve zakonskih določil zoper javno nramnost. Svoji spolni potrebi je na kazniv način zadostil 24-letni Baltazar P., ki je 14. avgusta 1929 v gozdu pri Lokovici, občina Šoštanj, z nasiljem spolno izrabil 50-letno Terezijo R., ki je bila na poti k svoji sestri v Šmartno ob Paki. Ko je hodila po občinski cesti, jo je namreč dohitel neznan moški, ki je 50 korakov naprej nenadoma obstal in si zavezoval čevlje. Ko ga je Terezija dohitela, »je neznanec naglo stopil za njo, jo nepričakovano od vzadaj zagrabil z obema rokama čez prsa in jo sunkoma podrl na tla ob desni strani ceste. Na tleh ležeči je siloma dvignil krilo in srajco, hoteč na njej izvršiti spolno združitev. Ker pa se mu je R. videvši njegovo namero začela krčevito upirati in braniti, se je neznanec poslužil še večjega nasilja. [...] Ko je bila R. deloma vsled strahu in deloma vsled nasilja že vsa omotična in otrpla, jo je obtoženec zopet položil na tla z glavo nizdol, ji razkrenil nogi ter izvršil na njej svojo spolno potrebo. Ko je končal, jo je spustil ter z besedami: »sedaj je pa dobro za 14 dni,« zbežal po gozdu.«⁸⁰ V obtožnici so tudi navedli, »da je bil obdolženec radi posilstva v smislu §-a 127 kaz. zak. že dvakrat obsojen od porotnega sodišča na občutni kazni in da je torej k sličnim dejanjem močno nagnjen.«⁸¹ Porota je dne 2. decembra 1929 soglasno razsodila, da je obtoženi kriv očitanegega mu dejanja posilstva po § 125 a.k.z. s tem, da je omenjeno Terezijo R. »spravil v položaj, v katerem se mu ni mogla braniti in jo v tem stanju zlorabil za izvenzakonsko spolno občevanje,«⁸² sodišče pa mu je izreklo kazen treh let težke ječe, poostrene z enim postom in enim trdim ležiščem četrletno.

Za moralno popolnoma pokvarjenega je sodišče 18. maja 1929 razglasilo tudi 65-letnega posestnika Ivana F. iz Prožinske vasi, ki naj bi zagrešil hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z., zavedbe k nečistosti po § 132 a.k.z. ter poskus napeljevanja

⁷⁸ Ibidem, 3.

⁷⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 891/27, 5.

⁸⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VI 560/29, obtožnica Obt 453/29, 2.

⁸¹ Ibidem, 3.

⁸² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VI 560/29, 3.

k nečistosti zoper naravo z živalmi po § 129 I a a.k.z. Sodišče je spoznalo obtoženega krivega zgoraj naštetih inkriminiranih dejanj, in sicer je bil kriv, da »1) je tekom zadnjih 5 let do 21.1.1928 ponovno spolno zlorabil še ne 14-letno pastorko G. Adelo na drug kakor v §-u 127 k.z. naznačen način, da bi zadostil svojemu pohotu. 2) z dejanjem pod 1) zavedel svojo pastorko G. Adelo, ki mu je bila zaupana v nadzorstvo in vzgojo, da je trpela in vršila nečista dejanja. 3) spodbujal in skušal zapeljati svojo ženo F. Amalijo k hudodelstvu nečistosti zoper naravo z živalmi s tem, da bi se dala spolno rabiti od psa, pri čemur pa je njegovo vplivanje ostalo brezuspešno.«⁸³ Tekom uvodne preiskave je bilo ugotovljeno, da ima obtoženec perverzna nagnjenja, saj je bil zaradi hudodelstva »krvoskrunstva na lastni hčeri leta 1913 obsojen na 3 mesece težke ječe.«⁸⁴ Po smrti prve žene se je slednji ponovno poročil z vdovo Amalijo G., ki je v njun zakon privedla dve hčeri iz prejšnjega zakona, Valerijo in Adelo. Sprva je obtoženi zalezoval Valerijo, ker pa so se njegova prizadevanja izkazala za neuspešna, je poskusil še na drugi pastorki, Adeli, »katero je v starosti 10 let zavedel k temu, da mu je dopuščala in vršila z njim razne nečistosti. [...] G. Adela je izpovedala kot priča: »Obtoženec je izrabljaj vsako priliko in odsotnost moje matere in mirno lahko rečem, da je omenjene nesramnosti izvršil na meni skoraj vsak teden, enkrat gotovo pa vsakih 14 dni. Zahteval je, da sem si morala sleči hlače, nakar me je položil na posteljo ali na slamo v hlevu [...]. Dotikal se je mojih spolovil s svojim spolnim udom, vendar mi istega ni nikoli vtaknil v spolovila, ker mu ni bil trd. Potem sem morala vzeti njegov spolni ud v roko in ga tako dolgo drgniti, da se mu je izlilo seme. Tako je moj oči ravnal z menoj do letošnje zime.«⁸⁵ Ko je njegova žena Amalija po naključju izvedela za njegova dejanja in izživljanja nad njeno hčerko, se je od obtoženca ločila in ga obtožila, da je nekoč »izrecno in resno od nje zahteval, da naj spolno občuje z domačim psom, da bi on videl, kako bo to pes opravil.«⁸⁶ Sodni dvor je izpovedim omenjene Amalijs F. in njene hčere verjel, vendar je obtožencu, ki je imel iz prvega zakona deset otrok, izrekel kazen pod zakonsko določeno mero, in sicer

je z ozirom na obtoženčevo nedolžno rodbino po § 55 a.k.z. le-tega obsodil na osem mesecev težke ječe, dopolnjene in poostrene z enim postom in enim trdim ležiščem vsakih štirinajst dni. Le mesec kasneje, 22. junija 1929, je sodni dvor sodil tudi sinu obsojenega, ki je dokazal, da jabolko ne pade daleč od drevesa. Tekom preiskave zoper njegovega očeta je namreč zlorabljena Adela G. izpovedala, da jo je k nečistostim med leti 1926 in 1928 zapeljal tudi sin njenega očima, Zmagoslav F., sodišče pa se je po njenem pričevanju prepričalo o njegovi krivdi in ga obsodilo na dva meseca težke ječe z enim postom in enim trdim ležiščem 14-dnevno.⁸⁷

Olajševalna okoliščina, ki jo je sodišče upoštevalo pri razglasitvi sodbe zoper 37-letnega Karola V., je bilo dejstvo, da je slednji 12. aprila 1929 v Šoštanju, kjer je delal kot slikar pri Hubertu O., izvršil hudodelstvo oskrumbe po § 128 a.k.z. nad njegovo 50-letno slaboumno hčero Ivano O. zgolj zaradi ugodne priložnosti, ki se mu je ponudila tistega dne. Omenjenega dne je šel namreč obtoženi k Ivani »v sobo, se vsedel na njeno posteljo, si jo vzel na svoja kolena ter jo obtipaval po spolovilih. [...] Obtoženec priznava navedeno dejanje ter se zagovarja s tem, da ga je Ivana O. sama klicala v sobo, mu pokazala pohištvo in tudi svojo posteljo, kar si je tolmačil na ta način, da hoče Ivana O. z njim spolno občevati, vsled česar je postopal, kakor zgoraj navedeno. Obtožencu je bilo znano, da je Ivana O. slaboumna, ker je tam delal in so mu morale biti razmere gotovo v toliko znane. Dejanski stan § 128 k.z. je torej podan,«⁸⁸ obtoženi pa obsojen z uporabo izredne milosti po §§ 54 in 55 a.k.z. na štirinajst dni težke ječe, poostrene s postom in trdim ležiščem tedensko.

V nasprotju z zgoraj navedenimi zločinci, ki so kazniva dejanja zagrešili zaradi njihove izprijetosti ali zgolj ugodne prilike, je obtoženi Anton G., ki je bil 14. septembra 1929 zaradi hudodelstva nečistosti zoper naravo z živalmi po § 129 I a a.k.z. obsojen na en mesec težke ječe z enim postom in trdim ležiščem vsak teden, večkrat izvršil spolni akt s telico, saj kot je sam dejal na glavni obravnavi, »ima strasten spolni nagon, a do žensk v ta namen

⁸³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 258/29, 2.

⁸⁴ *Ibidem*, 3.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 289/29.

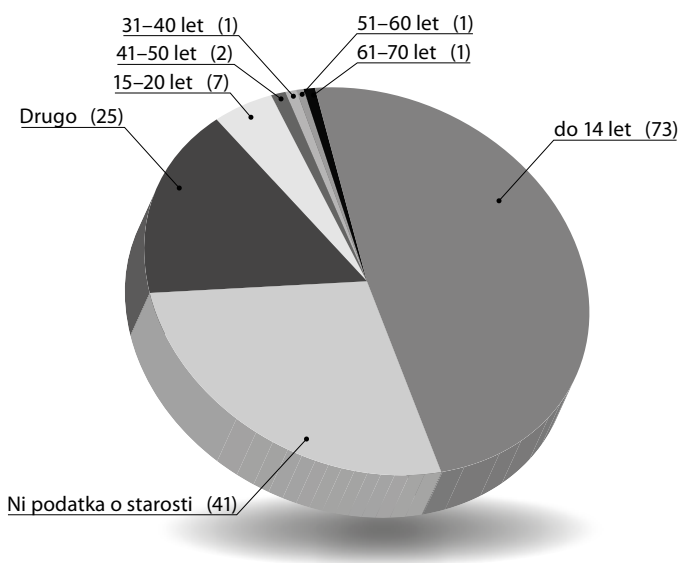
⁸⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106, Vr VII 221/27, 3.

ni mogel priti.«⁸⁹ Obsojeni 19-letnik je namreč s tremi leti prišel kot rejenec k zakoncema Ivanu in Mariji L. v Konjiško vas, kjer je ostal kot hlapec vse do 18. julija 1929, ko ga je zjutraj gospodinja zalotila v hlevu pri spolnem občevanju z domačo telico. Obtoženi je očitano mu dejanje priznal, »da je 18.7. in poprej nekoč že dvakrat zares spolno občeval s telico,«⁹⁰ vendar je to storil iz nuje, ker so bile ženske zanj nedosegljive.

»Mimi, pej sem, boš dala enkrat.« – žrtve spolnih zločinov

V kazenskih spisih Okrožnega sodišča Celje je bilo med leti 1927 in 1931 zabeleženih 151 žrtev spolnih deliktov, ki so izhajale iz vseh starostnih skupin in družbenih slojev, k tej kategoriji pa smo pripisali tudi druge žrtve, in sicer živali in javno moralo oz. javnost nasploh.

Kar 48,3 % vseh žrtev je bilo mladoletnih oseb pod štirinajstim letom starosti, kar je posledica najštevilčnejšega zločina v omenjenih letih, hudodelstva oskrumbe.⁹¹ Nedorasli otroci so bili namreč najlažja tarča, saj so bili tako fizično kot psihično neizpopolnjeni, niso se dobro zavedali svojega telesa, hkrati pa zaradi pomanjkljive vzgoje o spolnih ravnanjih niti niso bili poučeni. Ena izmed najmlajših žrtev je bila komaj 4-letna Pavla Š. iz Bukoška, sodni okraj Brežice, kjer jo je na drug način kakor s spolnim občevanjem zlorabil kar njen sosed, obtoženi Anton G., ki jo je »na tleh sedeč stiskal k sebi in ji svoj spolni ud tiščal med njene nage noge, da bi tako zadostil svojemu pohotu.«⁹² Zločin se je zgodil nekega dne konec septembra 1927, ko je obtoženi nabiral gobe v gozdu, z njim pa je bila tudi zgoraj omenjena Pavla Š. Slednji svoje dejanje priznava, kljub svojemu zagovoru, da je »ob priliki, ko je šel na veliko potrebo, [...] naenkrat prišla Pavla Š., ki je poprej ni videl, ter mu rekla, da ima tudi ona »žabo«, nakar ji je rekel, naj pokaže svojo žabo, nakar sta se vsedla drug proti drugemu, on z odpetimi hlačami, ona pa z dvignjenim kril-

Grafikon 4: Žrtve spolnih zločinov med leti 1927 in 1931. Vir: ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106–121.

cem, ter sedela tako, da so se dotikale njune noge kakih pet minut, gledajoč drug drugemu v oči.«⁹³ Dekletce naj bi tudi večkrat izjavilo, da »je Tonče žleht, ker je v žabo gledal.«⁹⁴ Sodni dvor je zato na podlagi pričevanj dne 14. januarja 1928 na glavni razpravi sklenil, da je obtoženi kriv hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z., vendar je le-ta zaradi izključno olajševalnih okoliščin uporabil izredno milost po § 54 a.k.z. in Antona G. obsodil zgolj na dva meseca težke ječe, poostrene z enim trdim ležiščem in postom vsakih štirinajst dni.

Vidimo lahko, da se je število žrtev iz višjih starostnih skupin znižalo, vendar lahko sklenemo, da storilci pri izbiri svojih žrtev njihovi starosti niso dajali prevelikega poudarka, saj so v večini primerov spolne delikte zagrešili spontano vsled ugo-

⁸⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 502/29, obtožnica Obt 329/29, 1.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Omeniti velja, da v kar 41-ih primerih oz. 27,2 % sodb zoper storilce inkriminiranih spolnih deliktov podatka o starosti žrtev ni bilo podanega.

⁹² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 866/27, 2.

⁹³ Ibidem, 3.

⁹⁴ Ibidem, 4. Tudi že omenjena Sohnova spregovori o nevednosti in naivnosti otrok, ki sta bili posledica pomanjkljive spolne vzgoje in moralnih tendenc takratnega časa. Pričevanja zlorabljenih otrok so namreč pokazala, da večina slednjih sploh ni znala poimenovati spolnih udov, posledično pa se niso niti zavedali ravnanj, s katerimi so storilci spolnih deliktov oskrunili njihovo telesno nedotakljivost. Sohnova med drugim navaja primer 6-letne deklice, ki je penis imenovala s »klobasico« (Würstchen), kar pa ni bil edini primer tovrstnega poimenovanja. Zanimivo je tudi pričevanje neke zlorabljene pastirice, ki je njej neznan objekt opisala kot stvar, ki je dolga približno 12 do 14 centimetrov, trda in tako debela kot sveča, okoli ima lase, spodaj pa nekaj, kar je debelo kot pest (Sohn, Unzüchtige Handlungen an Mädchen, str. 65–66).

dnega trenutka, ki so ga izrabili v zadostitev svojih spolnih potreb. Dne 6. decembra 1930 so na glavni razpravi obravnavali primer zoper 22-letnega rudarja Matevža K., ki naj bi zvečer 31. oktobra 1930 v Presladolu, sodni okraj Sevnica, s silo primoral 53-letno posestnico Nežo L. v izvenzakonsko spolno občevarje. Usodnega večera je namreč obtoženi prišel do doma omenjene Neže L. in povprašal po njenem sinu Leopoldu. Ker ga ni bilo doma, ga je leta odpravila rekoč, da gre na delo. Kljub temu, da je imel obtoženec z njeno hčerko Maliko ljubezensko razmerje, je odšel za njo, jo »pograbil in vrgel ob tla na kolovozi, se vlegel nanjo in jo hotel spolno zlorabiti. Ker je ženska ležala z glavo navzdol, se ni mogla ganiti, pač pa je kričala, da se bo zadušila, in ga prosila, naj jo vendar pusti, nakar je obdolženec odnehal. Ko je L. vstala in odhitela dalje, pa jo je obdolženec zopet napadel in s silo zavlekel za Šolnov hram, jo tam podrl na tla, ji dvignil krilo in se z njo spolno združil, čeprav se je ona na vse mogoče načine branila in vpila na pomoč.«⁹⁵ Poleg zločina zoper javno moralno po prvem odstavku § 269 j.k.z. je bil obtoženi obsojen tudi zaradi zločina tatvine po prvem odstavku § 316 j.k.z., in sicer mu je sodišče odmerilo kazen petnajstih mesecev robije in izgube častnih pravic za dobo treh let. Obsojeni je obe očitani mu dejanji priznal, zagovarjal se je le z močno vinjenostjo, vendar je sodišče sklenilo, da je bilo iz načina izvedbe samega dejanja razvidno, »da obtoženec ni bil tako vinjen, da bi ne bil kazensko odgovoren. Obtoženec se tudi prav dobro spominja na vrstni red dogodkov,«⁹⁶ zato je bil krivdorek za obe dejanji utemeljen, kazen pa temu primerno odmerjena. Zanimivo pri omenjenem primeru je bilo dejstvo, da se je hči žrtve zdravila v bolnišnici v Krškem zaradi spolne okužbe. Zdravnik je tudi pri materi Neži odkril »triper ravno tako, kakor pri njeni hčeri, dočim je obdolženec popolnoma zdrav.«⁹⁷

Storilci kaznivih dejanj se poleg starosti niso ozirali na stan njihovih žrtev, saj so bile med njimi tako samske kot poročene ženske ter vdove, spolno pa so izrabljali tako prisebne kot slaboumne žrtve

vseh starosti. Med njimi je bila tudi 17-letna Frančiška M., nad katero naj bi osumljeni Jožef J., 17-letni sin posestnika v Dobrovljah, izvedel hudodelstvo oskrumbe po § 128 a.k.z. »Obtoženec odkrito priznava, da se je kritičnega dne razgovarjal z nekoliko slaboumno Frančiško M., ki je varovala dveletnega otroka ter jo pregovoril k spolnemu občevarju. Šla sta v neko jamo ob cesti, ki pelje v Dobrovlje, kjer se je ona vlegla na tla in si privzdignila krilo, obtoženec jo je nekoliko časa otipaval po spolovilu, nato pa si odpel hlače in se spravil na njo.«⁹⁸ Do samega spolnega akta ni prišlo, ker ju je zasačila Frančiškina sestra in ju rekoč: »Grdobi nemarni, spravita se s poti,«⁹⁹ prestrašila, da sta zbežala. Sodišče se je na podlagi pričevanj in osebnega vtisa odločilo, da je Frančiška M. »sicer precej duševno zaostala, da pa ni v toliki meri slaboumna, da ne bi zmogla normalno reagirati na običajne pojave v življenju in da ve, kaj je to spolni nagon in na kak način se mu zadosti. Da ima izvestno razsodnost, govori tudi dejstvo, da ji domači izročajo varstvo otrok, česar gotovo ne bi storili, ako bi Frančiška M. ne vedela, kaj počenja.«¹⁰⁰ Jožef J. je bil posledično spoznan za krivega le prestopka zoper javno нравnost po § 516 a.k.z., sodišče pa mu je z uporabo izredne milosti po § 266 a.k.z.¹⁰¹ kazen znižalo na teden hudega zapor, poostrenega z dvakratnim postom in dvakratnim trdim ležiščem.

Zločincem ni bil mar niti žrtvin socialni položaj, veljalo je le eno načelo, in sicer zadovoljitev njihovih spolnih potreb ter morebitnih perversnih nagnjenj. V nekaterih sodbah namreč poleg ostalih osebnih podatkov žrtve najdemo tudi zabeležko o njihovem poklicu oz. položaju. Spolno zlorabljene so bile tako služkinje in dninarice kot tudi posestnice, v nekaterih primerih so se delavci oz. hlapci spozabili nad hčera svojih gospodarjev. Eden takšnih zločincev je bil 19-letni hlapec Franc R., ki je med januarjem 1927 in marcem 1928 služil pri trgovcu in posestniku Josipu G. v Sv. Lenartu nad

⁹⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VII 626/28, 3.

⁹⁶ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem, 3–4.

¹⁰¹ »§ 266. Kadar se pri kakem pregrešku ali prestopku več in sicer takih zlaščav skup nameri, da se iz njih zamore po pravici poboljšanje krivca pričakovati, se sme ne le zapor v nižjo stopnjo premeniti, temuč tudi zakonita kazen celo pod najmanjši kazenski postavki znižati« (Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, 1889, § 266, 103).

⁹⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VII 1869/30, obtožnica Kt 950/30, 2.

⁹⁶ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VII 1869/30, 4.

⁹⁷ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VII 1869/30, obtožnica Kt 950/30, 2.

Laškim. 7. marca 1928 pa je bil odpuščen, »ker je spolno zlorabil gospodarjevo hčerko, 5-letno Štefco G. Ko se je namreč Štefca slučajno nahajala v hlevu, kjer je obdolženec pokladal krmo in napajal živino, ga je baje prišla strast in se je spozabil nad dekletom. [...] Otroku je prepovedal, da ne sme o tem nikomur praviti. Ker pa je otroka na spolovilih bolelo, je tožil o tem staršem in jim povedal, kaj se je dogodilo.«¹⁰² V sodbi z dne 24. marca 1928 je sodišče na podlagi pričevanj in osebne priznanja obtoženega sklenilo, da je njegova krivda dokazana in utemeljena ter ga posledično z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. obsodilo na dva meseca težke ječe, dopolnjene s postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

Svojo oblast so pogosto izkoristili tudi sami posestniki, ki so se nad svojimi deklami oz. služkinjami spolno izživiljali in jih zlorabljali za svojo lastno zabavo. V novembru 1927 je svojo mladoletno pastirico Stanislavo U. na drug način kakor s spolnim občevanjem zlorabil 29-letni viničar Miha B., zgolj z namenom, da zadosti svojemu pohotu, s tem pa je »zapeljal svojemu nadziranju in vzgoji zapupano osebo k nečistosti.«¹⁰³ Slednji je bil 20. oktobra 1928 spoznan za krivega hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. in zapeljevanja k nečistosti po § 132 a.k.z., kazen je bila odmerjena z uporabo izredne milosti po §§ 54 in 55 a.k.z. na šest tednov težke ječe z enim postom in trdim ležiščem tedensko. Sodni dvor se je o krivdi obsojenega prepričal po popolnem priznanju le-tega ter pričevanju žrtve same, ki je leta 1927 pri rosnih dvanajstih letih pri omenjenem v kraju Libna pri Brežicah nastopila službo pastirice. Prenočevala je skupaj s tremi nedoraslimi gospodarjevimi otroci zraven sobe, kjer je spal obtoženec s svojo ženo. Neke noči v letu 1927 pa je le-ta spal sam v svoji sobi, saj je njegova žena spala z Marijo L., ki se je tistega dne mudila na obisku. »Takrat je obtoženec rekel U., naj pride v njegovo posteljo, češ da ne bo o tem nihče nič zvedel. U. je zares legla k njemu, nakar jo je obtoženec prijemal za spolovilo in vanj tiščal tudi svoj prst. Ker je U. pri tem čutila bolečine, je rekla obtožencu,

naj jo pusti pri miru.«¹⁰⁴ Priča Stanislava U. je tudi izpovedala, da je ob neki drugi priložnosti prav tako spala pri obtožencu, vendar ji slednji takrat ni storil ničesar. Sodišče je na podlagi povedanega smatralo, da je krivda obtoženca dokazana, sama kazen pa le-tej ustrezno odmerjena.

V 22-ih kazenskih zadevah kot žrtve kaznivih dejanj najdemo tudi mladoletne in odrasle osebe moškega spola, in sicer do leta 1929 predvsem pri deliktih oskrumbe po § 128 a.k.z. in nečistovanja zoper naravo z osebami istega spola po § 129 I b a.k.z. ter med leti 1930 in 1931 prestopka zoper javno moralo po tretjem odstavku § 274 j.k.z. ter prestopka zoper nravnost po § 285 j.k.z. Okrožno sodišče je 31. decembra 1929 razsojalo v primeru zoper Ivana T., 28-letnega krojaškega mojstra v Gaberju, ki je bil spoznan za krivega, »da je dne 18.10.1929 v Medlogu 1) da ugotovi pohoto pustil si od 10-letnega R. Stanka nategovati spolni ud, da je torej na drug kot v § 127 k.z. naveden način imenovanega spolno zlorabil. 2) je z dejanjem ad 1) in s tem, da je v navzočnosti več mladih fantov potegnil spolni ud iz hlač in istega kazal navzočim, torej z grdimi dejanji nravnost in sramežljivost na grd in javno pohujšanje vzbujajoč način kršil.«¹⁰⁵ Žrtve pohujšanja so bili torej mladi fantje, o krivdi obtoženca pa se je sodni dvor kljub njegovemu sklicevanju na vinjenost prepričal in ga glede na prevladujoče olajševalne okoliščine obsodil z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. na tri mesece težke ječe, poostrene s trdim ležiščem in postom 14-dnevno.

Žrtve spolnih deliktov so bile bodisi namerno bodisi naključno izbrane, storilci pa njihovi znanci, sosedje ali le-tem doslej nepoznani ljudje. Sodni dvor je 12. septembra 1930 med drugim izrekel obsodilno sodbo zoper 19-letnega Martina Š., obtoženega zločina zoper javno moralo po prvem odstavku § 269 j.k.z., in slednjemu izrekel kazen dvanajstih mesecev strogega zapora. Omenjeni naj bi namreč ponoči 20. julija 1930 ob cesti v Selah, v krajevni skupnosti Slivnica pri Celju, »primoral žensko Terezijo Z., s katero ni poročen, s silo do telesne združitve s tem, da jo je vrgel na tla, jo

¹⁰² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 108, Vr VII 146/28, obtožnica Obt 96/28, 1–2.

¹⁰³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VII 450/28, obtožnica Obt 292/28, 1.

¹⁰⁴ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VII 450/28, 3.

¹⁰⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 112, Vr VI 788/29, 2.

davil za vrat in ji mašil usta, nos in oči z roko.«¹⁰⁶ Slednja se je usodnega večera okrog 21. ure s sinom Leopoldom vračala iz Slivnice proti svojemu domu. V bližini vasi Sele je srečala tri moške, »od katerih ni nobenega poznala. Ko je prišla mimo, je eden od njih zaostal in se približal njenemu sinu ter mu zaukazal, da naj se z mesta pobere. Njen sin se je vsled tega ustrašil in res odstopil. Nato pa je skočil obtoženec proti njej, jo podrl na tla, jo grabil za vrat in jo kljub temu, da je še kričala in vpila na pomoč, tiščal za usta in nos tako, da ji je vzel sapo. Pri tem jo je obtoženec prisilil k spolni združitvi. Predno je prišla pomoč, je obtoženec dosegel svoj namen in urno odšel.«¹⁰⁷ Dejanje je kasneje priznal tudi sam obdolženec, saj je le-tega sprva zanikal, na glavni obravnavi pa se je skliceval, da je vse storil v stanju vinjenosti. »Ker pa je obtoženec starejši mladoletnik in je bilo ugotoviti same olajševalne okoliščine, je sodišče uporabilo določbo ša 30/3 k.z. in spremenilo robijo v strogi zapor.«¹⁰⁸

Svojo žrtev je zgolj bežno poznal Egidij O., ki jo je okoli 16. ure 19. junija 1929, ko je šla mimo njegovega stanovanja v Zidanem mostu, nagovoril: »Mimi, pej sem, boš dala enkrat,«¹⁰⁹ ter jo skupaj s prijateljem Antonom D. zvalil v notranjost stanovanja. Tam sta komaj 12-letno Marijo K. izmenoma spolno zlorabila s tem, »da sta jo dregala s svojimi spolnimi udi po njenih spolovilih.«¹¹⁰ Oba obtoženca sta svoje dejanje priznala, med preiskavo pa je bilo tudi ugotovljeno, da je Egidij O. že poleti 1928 storil hudodelstvo oskrumbe po § 128 a.k.z., in sicer je na isti način, kot je opisan zgoraj, spolno zlorabil 7-letno Dorico K., ki jo je v ta namen zvalil za Savinjo, vendar pa samega spolnega akta ni izvršil. Sodišče je njuno priznanje upoštevalo in ju posledično obsodilo zaradi zločina oskrumbe, in sicer je z ozirom na njuno mladoletnost in dosežanje neoporečnosti ter popolnoma zanemarjeno vzgojo uporabilo določilo izredne milosti po § 54 a.k.z. in prvoobtoženemu Egidiju O. izreklo kazen treh mesecev težke ječe, drugoobtoženemu Antonu

D. pa šest tednov težke ječe, pri obeh poostrene z dvema trdimi ležiščema mesečno.

V nekaterih že opisanih primerih smo videli, da so bile žrtve kaznivih dejanj hčere oz. sinovi sosedov, v kazenski zadevi zoper 23-letnega Franca V. iz Breznega pa je bil njegov odnos z žrtvijo drugačen, in sicer sta bila znanca že iz otroštva. Le-ta je bil 20. junija 1930 na glavni obravnavi spoznan za krivega, da je »a) sredi meseca februarja 1930 in b) dne 2.3.1930 javno izvršil nad K. Pavlo, s katero ni oženjen, nečisto dejanje s tem, da ji je dvignil krilo, si odpel hlače in se pritiskal k nji ter tako žalil javno moralo,«¹¹¹ posledično mu je sodišče izreklo kazen štirih mesecev strogega zavora. Obsojeni je obe inkriminirani dejanji priznal, hkrati pa je odločno zanikal, »da bi ob obeh prilikah dvigal K. Pavli krilo ali pa celo hotel izvršiti nad njo posilstvo. Zagovarja pa se, da je to njegovo početje izvršil samo za šalo v fantovski objestnosti, ker sta bila s K. dobra znanca že izza otroških let.«¹¹² Sodišče je njegovemu zagovoru verjelo, saj le-ta naj ne bi bil toliko pokvarjen in posurovel, da bi spolno občeval z žensko v pričo neznanih oseb. Sodišče je namreč zavrnilo obtožbo, da naj bi obsojeni »ob prilikah a) in b) izvršil nad K. Pavlo nečisto dejanje v smislu § 272/1 k.z.,«¹¹³ s čimer bi zakrivil prestopok zoper javno moralo v smislu istega §,«¹¹⁴ saj se tovrstne obtožbe sodno preganjajo le na predlog oškodovancev, v tem primeru pa je pred pričetkom glavne razprave omenjena Pavla K. za zapisnik izjavila, da dejanje odpušča in da umakne predlog za kaznovanje, zaradi česar je bil obtoženec obsojen zgolj zaradi dvakratnega prestopka zoper javne izvršitve nečistega dejanja po § 287 j.k.z.

Pogostokrat so se kot storilci inkriminiranih dejanj zoper telesno nedotakljivost pojavljali takšni osebk, ki so bili z žrtvijo v sorodstvenem razmerju. Med leti 1927 in 1931 so bile žrtve v enajstih kazenskih zadevah storilčeve pastork, rejenke, vnukinje ali sestrične. Kot primer navedimo sodbo z dne 2. decembra 1930, v kateri je bil kot storilec kaznivega dejanja naveden 36-letni Valentin J., ki naj bi do 2. oktobra 1930 v sodnem okraju Rogatec zagrešil

¹⁰⁶ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 116, Kzp VI 1205/30, 1.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 2.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 2–3.

¹⁰⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VI 414/29, 3.

¹¹⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VI 414/29, obtožnica Obt 343/29, 2.

¹¹¹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 114, Kzp VII 472/30, 2.

¹¹² *Ibidem*, 4.

¹¹³ Izvršil naj bi torej nečisto dejanje na spolno zreli ženski.

¹¹⁴ *Ibidem*.

zločin zoper javno moralo po prvem odstavku § 273 j.k.z. in drugem odstavku § 274 j.k.z., in sicer naj bi »a) izvršil z žensko osebo Jožefo P. v časih, ko še ni dovršila štirinajstega leta, večkrat telesno združitev; b) ponovno izvršil telesno združitev z maloletno pastorko Jožefo P.«¹¹⁵ Obtoženi se je namreč leta 1919 poročil z Julijano P., ki je imela nezakonsko hči Jožefo, katera je kot pastorka odslej živela pri novem očimu. »Obdolženec je na obširno orožniško ovadbo na sodišču priznal, da je s svojo pastorko spolno občeval že štiri leta, do aretacije 2.10., to pa zato, ker se z ženo nista razumela. Izgovor, da je pastorka spolno zlorabo prostovoljno trpela, je ovržen po pričevanju Jožefe P. same, [...]. Priča Jožefa P. je izpovedala, da jo je njen očiim zares spolno zlorabljal že od njenega 11. leta [...]. Po dejanju ji je vedno grozil, da ne sme o tem nikomur ničesar povedati. Ker ji je njegovo vsiljevanje presedalo, se je večkrat za dalj časa odstranila z doma, ko pa se je zopet vrnila k materi, je očiim postal nasilen in jo je potlačil, kjer je le mogel.«¹¹⁶ Obtoženi je bil za svoja dejanja obsojen na štirinajst mesecev robije in izgubo častnih pravic za dobo petih let, kljub svojemu zagovoru, da je s svojo pastorko spolno občeval, ko je že dovršila štirinajsto leto. Težo k storjenemu dejanju je dodalo še dejstvo, da je obtoženec izredno moralno pokvarjen in nagnjen k tovrstnim kaznivim dejanjem. Zlorabljenca Jožefa je na glavni obravnavi tudi izpovedala, da je očiim »s svojo lastno komaj 5 let staro hčerko istotako poskusil podobna dejanja. Priča jo je namreč videla igrati se s svojim spolovilom, nakar ji je slednja na zadevno vprašanje odvrnila: »Saj so ata tudi tako delali.««¹¹⁷ Sodišče zaradi prevladujočih obteževalnih okoliščin ni uporabilo izredne milosti po § 71 j.k.z. in je kazen odmerilo znotraj zakonsko določene mere, ki je znašala za prvo dejanje robijo do desetih let, za drugo dejanje pa robijo do petih let.

Oškodovanci oz. njihovi zakoniti zastopniki so pogostokrat zahtevali odškodninske zahtevke, ki so vključevali predvsem povračilo zdravniških stroškov, vse višje zneske pa je sodišče odslovilo na pot civilne pravde. V obravnavi zoper obtoženega Antona K., ki je bil obtožen zločina zoper javno

moralo po prvem odstavku § 273 j.k.z., je zasebna udeleženka R. Jera zahtevala 120 Din za zdravniško spričevalo in 10.000 Din za osramočeno hčerko. Obtoženi je bil obsojen zaradi očitane mu zločina 5. avgusta 1930, in sicer je bil kriv, »da je dne 18.5.1930 v Gornjem Gradu izvršil s trinajstletno Angelo R., torej z žensko osebo, ki ni dovršila štirinajstega leta, telesno združitev,«¹¹⁸ kazen pa se je z uporabo tretje točke § 30 j.k.z. odmerila na štiri mesece strogega zapora, torej je sodišče namesto robije izreklo kazen strogega zapora. Zasebna udeleženka se je morala s svojim zahtevanim »presežkom, kolikor se ni dala ugotoviti zanesljiva osnova in količina za njegovo presojo, napotiti v smislu §-a 300 k.p. na pot civilne pravde.«¹¹⁹

Zločin so pogosto prijavile kar žrtve same, v primeru mladoletnih oseb pa so zlorabo prijavili njihovi starši ali skrbniki. Vzroki prijav so bili različni, in sicer so npr. na zločin oskrumbe starši pomislili zaradi tarnanja njihovih otrok nad bolečinami v spolovilih. Na ta način je nase opozorila 6-letna Truda A., ko se je 2. septembra 1930 vrnila s pašnika, kamor je odnesla kosilo obtoženemu Vinku H. Priča Jožefa P., pri kateri je bila deklica na letovanju, je izpovedala, da je kmalu potem, ko se je Truda vrnila s pašnika, »nekaj stokala, ter se večkrat prišla med noge. Ker so se ti pojavi ponavljali, je Trudo vprašala ter ji je le-ta v velikem strahu in jokajoč povedala sledeče: »Ko sem prišla na pašo, mi je dejal Cenek, naj sedem na tla, on bo pa med tem prignal živino skupaj. Ko je to storil, je prišel Cenek k meni, me je položil na hrbet ter je nato odpel svoje hlače, nakar sem morala jaz z rokami nekaj mešati med njegovimi nogami ter je tudi pokazal, kaj da ima med nogami in je pokazal tudi nekaj, čemur je dejal, da so jajčki. Ko je to storil, je pa pokazal, kakšne lase ima okoli med nogami okoli spolovila, pri čemur je izdrl meni en las in ga nesel k svojim kocinam in dejal, glej takšne lase imaš ti in kakšne lase imam pa jaz. Cenek je začel nato iz svojega uda vleči nazaj neko kožo, nato pa je potegnil meni hlače iz telesa, nato pa se vlegel na mene in se na meni 'hupfov'. Pri tem je Cenek utaknil meni med noge notri ono rudeče meso in je nato tako dolgo 'hupfov', da je pritekla neka bela voda. Ko se mu je to dogodilo, je pa šel iz mene ter na malo potrebo.«

¹¹⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VI 1764/30, obtožnica Kt 822/30, 1.

¹¹⁶ Ibidem, 2.

¹¹⁷ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VI 1764/30, 4.

¹¹⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 116, Kzp VI 1024/30, 2.

¹¹⁹ Ibidem, 5.

[...] Priča je pogledala dekletce in ugotovila, da so bila nje spolovila nekoliko zatečena [...].¹²⁰ Sodni dvor se je o krivdi 17-letnega obtoženca prepričal, in sicer naj bi slednji »dejanje izvršil iz nepremišljenosti v zvezi s prerano razvito spolno strastjo.«¹²¹ Ker pa je slednji obravnavani zločin zagrešil še kot mlajši mladoletnik, je sodišče v sodbi 8. januarja 1931 po četrtem odstavku § 438 s.k.p. uporabilo sredstva, določena za mlajše mladoletnike, z izjemo vzgajanja, ter ga v smislu tretje točke § 28 j.k.z.¹²² odpustilo na preizkušnjo enega leta.

Predvsem majhni otroci, ki se svojega telesa še niso povsem zavedali, so na kazniva dejanja opozorili s svojim ravnanjem s spolovili ali z govorjenjem o nečistih stvareh, ki jih sami še niso bili sposobni dojeti. Nekega dne leta 1929 je slednje opazila tudi mati 7-letne Terezije P., in sicer se je deklica v domači izbi »prislonila s prednjim životom k postelji in z roko segla pod krilo in med noge. Pozneje jo je še večkrat pri tem opazila in jo vselej posvarila, naj tega ne dela. Mislila je, da je otrok sam od sebe začel, dokler ni otroka zasačil tudi njegov oče P. Franc, ki ga je pretepel in spraševal, kje da je to videla. [...] Oba zakonca sta mislila, da je njuna hčerka pač videla obtoženca, vendar nista sumila, da bi bil izvršil zoper njo kakšno nečisto dejanje. Ko pa je pred veliko nočjo 1930 šla deklica k svojemu prvemu obhajilu, je sama od sebe povedala doma, da jo je obtoženec posadil mnogokrat, kadar je prišla v njegovo sobo, sebi na kolena in ji s prstom »noter žokal«. Obtoženec je namreč stanoval v isti hiši kot zakonca P.«¹²³ Starši so svoje sume prijavili orožnikom in ovadili 25-letnega Adalberta Š., ki

je bil na glavni razpravi z dne 3. septembra 1930 obsojen zaradi prestopka druge točke § 273 j.k.z. na šest mesecev strogega zapor. Kot obtežilno je veljalo predvsem dejstvo, »da je dejanje imelo za posledico pohujšanje otroka, zavedbo k onaniji,«¹²⁴ posledično pa sodišče izredne milosti po § 71 j.k.z. ni uporabilo.

Vzrok ovadbe je lahko bilo tudi maščevanje oz. spor med dvema rodbina, kot tudi v primeru zoper Adolfa H., ki je bil obtožen hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z., sodni dvor pa je 5. marca 1927 na podlagi pričevanj sklenil, da se obtoženca v smislu tretje točke § 259 k.pr.r. oprosti od obtožbe, »da je poleti 1925 v Sp. Zrečah dečka in deklico izpod 14 let na drug kakor v § 127 k.z. omenjeni način spolno zlorabil, da bi svojemu pohotu ugodil [...]«,¹²⁵ in sicer naj bi to bila 7-letni Ivan S. in 5-letna Nežika S. Sodišče je pod razloge za oprostilno sodbo navedlo, da »je pribito dejstvo, da se rodbini H. in S. ne moreta trpeti. S. se trudijo na vse pretege, da bi spravili H. iz hiše, katero oskrbujejo. Tudi ni manj upoštevanja vredno dejstvo, da je zadevo ovadila mati otrok, Roza S., več kot čez 1 leto potem, ko bi se naj bile oskrumbe dogodile.«¹²⁶ Obtoženi 18-letni dijak je domnevna kazniva dejanja odločno zanikal, saj naj bi bila ovadba posledica sovraštva, ki bi spravila njegove starše iz hiše. Slednji je še dejal, da sta otroka zakoncev S. »pokvarjena in seznanjena s stvarmi, ki starosti teh otrok nikakor ne pristojajo. Tudi je oče otroka zlasal, ko mu je mati po pričevanju otrok v Konjicah povedala, da nista tako izpovedala, kakor ju je poprej naučila.«¹²⁷ Verodostojnost glavnih prič je bila tako malo verjetna, saj sta si otroka v svojih trditvah nasprotovala, pod vprašajem je bilo tudi pričevanje njune matere, ki je vsakič trdila drugače. Sodišče je na podlagi ugotovljenih dejstev glavno razpravo zaključilo tako, da je obtoženega oprostilo vsega očitaneja.

Pogosto so bili storilci spolnih deliktov med svojimi dejanji zasačeni, ovadbo pa so nato vložile priče, ki so jih pri njihovem početju opazile. Eden izmed tovrstnih zločincev je bil Štefan T., ki naj bi 26. junija 1927 na Polzeli »s sladkorčki zvabil

¹²⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 118, Kzp VI 50/31, 2–3.

¹²¹ *Ibidem*, 4.

¹²² »§ 28. Če je mlajši maloletnik toliko zrel, da je mogel pojmovati naravo in pomen svojega dejanja ter po tem pojmovanju ravnati, se mu izreče ukor ali odpust na preskušnjo ali oddaja v zavod za vzgajanje ali v zavod za poplajševanje mlajših maloletnikov. – Mlajšemu maloletniku se izreče ukor, če je kaznivo dejanje bolj neznatne narave in če je nastalo iz očitne nepremišljenosti ali lahkomišelnosti. – Mlajši maloletnik se odpusti na preskušnjo za dobo do enega leta, če je nastalo kaznivo dejanje iz zgoraj navedenih razlogov, a je težje narave. – Vse te odredbe se uporabijo, če ni potrebno ne vzgajanje ne poplajševanje« (Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 27. januarja 1929, § 28, 574).

¹²³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 115, Kzp VII 961/30, 3.

¹²⁴ *Ibidem*, 5.

¹²⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106, Vr VII 45/27, 2.

¹²⁶ *Ibidem*, 2–3.

¹²⁷ *Ibidem*, 3.

5-letno Zofijo S. s seboj v listnjak Marije S., si tam odpel hlače, razgalil tudi otrokovo spolovilo, nato pa z roko in deloma tudi s svojim spolnim udom se dotikal njenega spolovila, pri katerem početju ga je zasačila otrokova mati Marija S. Dejanja osumljenec ne more tajiti, vendar zanika, da bi se bil z roko ali celo s spolovilom dotikal dekličinega spolovila.¹²⁸ 18-letnik je bil z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. 1. oktobra 1928 obsojen zaradi poskusa hudodelstva oskrumbe po §§ 8 in 128 a.k.z., in sicer zgolj na en mesec težke ječe, dopolnjene s postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni, sodišče pa je pri odmeri upoštevalo njegovo starost pod dvajsetimi leti, priznanje, neoporečnost, duševno zaostalost in dejstvo, da je dejanje ostalo le pri poskusu.¹²⁹

Kot smo že omenili, so največkrat zločine prijavile žrtve same, v nekaterih primerih pa so se storilci kar sami javili orožnikom. To je storil tudi Josip P., ki je priznal, da je 3. julija 1931 ob banovinski cesti pri Blanci, sodni okraj Sevnica, izvršil telesno združitev z mladoletno Marijo B. Sodišče je pri odmeri kazni uporabilo določilo tretjega odstavka § 30 j.k.z. in obtoženemu izreklo dva meseca strogega zaporar zaradi zločina zoper javno moralo po prvi točki § 273 j.k.z. »Obtoženec se zagovarja, da ne ve, zakaj mu je prišlo že spotoma od lipe na misel, da bi B. posilil, prizna pa, da je vedel, da ni stara že 14 let, ker je vedel, da hodi še v šolo [...]».¹³⁰ Sodišče je njegovo prostovoljno izročitev oblastem štel kot olajševalno okoliščino, upoštevalo je tudi dejstvo, da ima obtoženec manjšo duševno vrednost in je zato posledično smatralo, da bo moralo kaznen zaradi navedenih okoliščin omiliti.

Za dokazovanje spolnih zločinov so žrtve pregledali tudi sodni zdravniški izvedenci, ki so potrdili izvršeno dejanje in podali svoje strokovno mnenje o telesni prizadetosti oškodovancev oz. oškodovank. Odločilnega pomena je bil zdravniški izvid v kazenski zadevi zoper 18-letnega hlapca Franca V., ki je nekega dne v drugi polovici oktobra 1931 v Volčjem, sodni okraj Brežice spolno

občeval s komaj 8-letno Cecilijo V., ki je bila poleg svoje mladoletnosti tudi obtoženčeva sestrična. V omenjenem zdravniškem izvidu je bilo ugotovljeno, da so bila na dekličinih spolovilih »gnojna vnetja in otekline, zaradi katerih poškodb je bila celo 8 dni na zdravljenju v bolnici.«¹³¹ Obtoženega so tako obsodili na deset mesecev strogega zaporar zaradi zločina zoper javno moralo po prvem odstavku § 273 j.k.z., pri tem pa so predvsem zaradi njegove mladosti uporabili določilo tretje točke § 30 j.k.z. in kaznen robije spremenili v kaznen strogega zaporar.

Omenili smo tudi druge žrtve, kamor smo uvrstili razne živali in samo javno moralo. Med dejanja, pri katerih je bila oškodovana javna nramnost in povzročeno splošno pohujšanje, je spadal dogodek, ki se je pripetil 24. junija 1931. Obtoženi Leopold V. je namreč tistega dne preko pošte iz Ljubljane odposlal tri odperte razglednice svoji ženi Angeli V. v Belgijo, nanje pa je lastnoročno narisal moški spolni ud ter v besedilu zapisal razne nermalne izraze. Kaznivo je bilo namreč, da je obtoženi »dal v javni promet slike, ki obsegajo težko kršitev javne morale«¹³² in s tem zakrivil prestop po § 288 j.k.z. Obtoženec se je zagovarjal z izgovorom, da je razglednice popisal »iz jeze, ker mu je žena očitala nezvestobo, torej navajal izgovor, ki ga nikakor ne opravičuje, četudi bi bil resničen.«¹³³ Za očitano mu dejanje je bil obsojen na en mesec strogega zaporar in 180 Din denarne kazni, plačljive v roku enega meseca po pravnomočnosti sodbe oz. v primeru neizterljivosti le-te na nadaljnje tri dni zaporar. Po drugi točki § 288 j.k.z. so se obtožencu omenjene slike tudi odvzele.

Kraj in čas izvršitve zločina

Okrog 14. ure 4. marca 1931 so obsojeni Ivan V., Franc S. in Ivan T. javno izvršili prestop zoper moralo kar na livadi pod milim nebom, in sicer na ta način, da so zaporedoma spolno občevali z Marijo Ž.¹³⁴ 14. junija istega leta je obtoženi Jožef J. pod milim nebom kraj javne poti spolno zlorabil

¹²⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 486/27, obtožnica Obt 323/27, 1.

¹²⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 486/27, 2–4.

¹³⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 120, Kzp V 1648/31, 4.

¹³¹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 121, Kzp VI 2514/31, 3.

¹³² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 120, Kzp VII 1365/31, 2.

¹³³ Ibidem, 3.

¹³⁴ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 119, Kzp VII 1185/31.

svojo sestrično Ano J.¹³⁵ Kraj zločina so si storilci inkriminiranih spolnih deviacij namreč izbirali vsled ugodne priložnosti, ki se jim je ponudila kar v naravi sami ali za zidovi hiš, predvsem pri hudodelstvu oskrumbe pa so izkoristili vsako odsotnost staršev otrok ali njihovo nepozornost.

Pogosto so se spolni zločini izvršili na prostem, in sicer v gozdovih, travnikih, pašnikih, vinogradih, ob javnih poteh ter za grmovjem. Obtoženega Alberta T. je na začetku septembra 1929 pri nečistovanju zoper naravo z živaljo zasačila Marija B. 16-letnik je namreč usodnega dne ulovil kokoš iz posesti omenjene priče in z njo odšel do bližnjega gozda, kjer jo je uporabil za zadostitev svojega spolnega nagona.¹³⁶ V nasprotju z zgoraj navedenim obtožencem je Jakob M. zvečer 2. avgusta 1927 zagrešil hudodelstvo oskrumbe po § 128 a.k.z. nad 5-letno Marijo Š. v nekem grmovju ob Savi, kamor je le-to zvabil s sladkorčki, nato pa si jo je »posadil na kolena, ji dvigal obleko ter jo obtipaval po nagem spodnjem životu, da bi zadostil svojemu pohotu.«¹³⁷

Spolni zločini so se dogajali tudi za zaprtimi vrati bodisi žrtvinih bodisi storilčevih stanovanj ali hiš, v primeru zoper Dimitrija T. pa se je zločin zgodil kar v hotelu, in sicer je slednji 16. avgusta 1930 okrog 22. ure zakrivil prestop zoper javno moralo po § 287 j.k.z. v hotelu Beli vol v Celju, kjer je v sobi za vpisovanje tujcev »v navzočnosti več oseb potegnil iz hlače svoj spolni ud ter istega ljudem kazal in ga polagal na mizo, torej javno izvršil nečisto dejanje.«¹³⁸ Uslužbenci omenjenega hotela, kjer je obtoženec kot trgovski potnik večkrat prenočeval, so le-tega opisali kot nasploh moralno pokvarjenega, saj se je pogostokrat nemoralno in nedostojno obnašal. Kritičnega večera je prišel slednji nekoliko vinjen v sprejemno sobo v pritličju hotela, kjer je sprva nadlegoval sobarico, nato pa »izvadel svoje spolovilo in ga kazal okrog. Ko ga je sobarica posvarila, jo je začel pretepati, vsled česar je poklicala stražnika, ki ga je odvedel na policijo.«¹³⁹ Za svoje

dejanje je bil 3. aprila 1931 obsojen na 300 Din denarne kazni, plačljive v roku treh mesecev po pravnomočnosti sodbe oz. v primeru neizterljivosti na pet dni zaporne kazni. Kljub zgornjim navedbam o moralni omejenosti obsojenega, je sodišče nasplošno smatralo, da se bo obtoženec zaradi svojega dobrega glasu, neoporečnosti in odkritega priznanja »v bodoče vzdrževal izvrševanja kaznivih dejanj tudi brez izvršitve izrečene kazni, vsled česar se je uporabilo določilo § 65 k.z. ter kazen odložila za dobo enega leta.«¹⁴⁰

Naklepne zločine zoper javno moralo po § 270 j.k.z. je bil obtožen 39-letni hlapec Ivan M., ki se je ponoči prikradel v hišo posestnice Marije B. v Zalogu, kjer se je ulegel na spečo žrtev in »tiščal svoje spolovilo med njeni nogi, hoteč izvršiti telesno združitve z žensko osebo, s katero ni bil oženjen in ki v spečem stanju ni bila sposobna za obrambo, s čimer je začel izvršitev naklepnega kaznivega dejanja, a ga ni dovršil, ker se je radi tega ravnanja ona zbudila.«¹⁴¹ Storilec je svoje dejanje torej nameraval izvršiti kar na žrtvini postelji, sama Marija B. pa je kot priča izpovedala, da zločinčevega prihoda v svojo sobo sploh ni slišala, saj se je prebudila šele, ko je dotični že ležal na njej, takrat »pa se ga je pričela otepavati, ga zgrabila z rokami za nos in ušesa in kričala, nakar je napadalec le odnehal, skočil iz postelje in pobegnil. [...] Slednja je spoznala ob mesečni svetlobi v napadalcu obtoženca, prav tako pa tudi hčerka Marija, ki je na materino vpitje prihitela v njeno sobo in sta obe imenovani videli oditi obtoženca v temi proti hiši njegovega gospodarja.«¹⁴² Obtoženec je moral v hišo vlomiti, in sicer je vanjo prišel skozi mrežo na oknu, ki jo je poprej snel, s tem pa žrtvi povzročil dodatnih 200 Din škode. Sodišče se je o njegovi krivdi prepričalo tudi po številnih drugih pričah, ki so videli imenovanega naslednji dan vsega popraskanega, kar je bila posledica opisanega nočnega obiska. Ker ni bilo obteževalnih okoliščin, je sodni dvor uporabil izredno milost po četrti točki § 71 j.k.z. ter obtožencu v sodbi z dne 29. avgusta 1931 izrekel kazn 4

¹³⁵ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 119, Kzp V 1247/31.

¹³⁶ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 112, Vr VII 721/29.

¹³⁷ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 558/27, obtožnica Obt 368/27, 1.

¹³⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 116, Kzp VII 1571/30, obtožnica Kt 938/30, 1.

¹³⁹ *Ibidem*, 2.

¹⁴⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 116, Kzp VII 1571/30, 4.

¹⁴¹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 120, Kzp V 1521/31, 2.

¹⁴² *Ibidem*, 3.

Vidimo lahko, da se je večina spolnih zločinov izvršila v manjših samotnih krajih, zaselkih ali vasicah ter v okolici bližnjih mest, le v petnajstih primerih pa v večjih krajih ali mestih, npr. v Celju, Trbovljah, Slovenj Gradcu, Laškem, itd. Stroga načela javne morale na podežlju namreč niso imela tolikšnega vpliva kot v mestih, na kar je v svojem dnevniku opozarjal že škof Jeglič. Zaželeni spolni značaji se zaradi skupnih kmečkih opravil in načina življenja niso mogli razviti v tolikšni meri kot v mestih, zato je bilo veliko bolj sproščeno tudi vzdušje med fanti in dekleti, po mnenju moralistov pa je bila pri mladini na podežlju premalo ozaveščena sramežljivost, kar je pogosto privedlo do njihove prerane spolne radovednosti.¹⁴³ Na podežlju je bilo tudi več primernih samotnih koticov, ki so bili skriti pred očmi javnosti in so spolnim zločinom omogočali izvršitev njihovih hudobnih namer.

Kakor je bil v večini primerov kraj zločina spolnih prestopnikov izbran kot posledica ugodnega trenutka, je bil naključen tudi čas izvršitve kaznivega dejanja. Takšnih prilik se ni ubranil Franc V., ki je bil 22. maja 1928 obsojen zaradi hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. na dva meseca težke ječe s postom in trdim ležiščem 14-dnevno, saj »je v jeseni 1927 v Bučah, sodni okraj Kozje, ob dveh različnih prilikah 9-letno Ljudmilo K. na drug kot v § 127 k.z. označen način spolno zlorabil s tem, da se je obakrat vlegel nanjo ter svoj spolni ud stiskal med njene noge, da je zadostil svoji pohoti.«¹⁴⁴ Poizvedba o storjenih zločinih je bila posledica splošnih govoric, ki jih je omenjena Ljudmila K. zaupala svojim sovrstnicam v šoli, in sicer je zatrjevala, »da je Franc V. prejšnjo jesen dvakrat na paši v hosti z njo spolno občeval in da bo sedaj dobila otroka. Priča Ljudmila K. je tako orožnikom kakor na sodišču soglasno izpovedala, da je šla nekoč v lanske jeseni mimo obtoženca, ki je pasel krave. Rekel ji je, naj ga počaka, a ona je zbežala pred njim, pa jo je on dohitel in prijel za roko ter jo odvedel v hosto za grmovje,«¹⁴⁵ kjer jo je spolno zlorabil za svojo naslado. »Ko je šla po tem dogodku nekoč po jagode v domačo hosto, jo je obtoženec, ki je zopet pasel krave, istotako potegnil nase ter napravil z njo

kakor prvokrat.«¹⁴⁶ Na glavni obravnavi je pričala tudi njena mati, ki je trdila, »da ji je hčerka potem, ko so ji te govorice prišle na ušesa, na njeno vprašanje vse odkrito povedala v zgornjem smislu. Mati je prepričana, da je deklico zapeljal obtoženec, ker deklica sama o spolnem občevanju ni mogla imeti niti pojma.«¹⁴⁷ Vidimo lahko, da je obtoženi 16-letnik izkoristil priložnost, ki se mu je ponudila, da je zadostil svojemu mladostniškemu spolnemu nagonu. Sodišče je pri odmeri kazni upoštevalo zgolj olajševalne okoliščine, predvsem njegovo mladost in dosedanje neoporečnost, ter posledično uporabilo izredno milost po § 54 a.k.z. in kazen znižalo pod zakonsko določeno mero.

Spolni delikti so se pogostokrat vršili tudi ponoči, storilci so namreč večinoma podlegli čarom noči in skušali zadostiti svojim nemoralnim spolnim potrebam. Med njimi najdemo 26-letnega mesarskega pomočnika Karola M., ki je bil obtožen, da naj bi v noči na 2. september 1929 uganjal nečistost zoper naravo s psom. Ponoči naj bi namreč prišel z veselice gasilskega društva na dvorišče mojstra, pri katerem je delal, »ter poklical k sebi velikega psa čuvaja, od katerega si je nato dal lizati spolovilo. To je opazoval priča S. Anton, ki je takoj nato odšel na dvorišče ter našel na tleh sledove izlitega semena.«¹⁴⁸ Obtoženi je sprva dejanje orožnikom priznal, kasneje pa svojo izpoved spremenil in tajil izvršeno dejanje. »Spričo jasne izpovedi S. Antona, ki je na stvari popolnoma nezainteresiran, pa ne more biti dvoma, da je obtoženec očitano mu dejanje v resnici storil.«¹⁴⁹ Ker je bil imenovan vinjen in doslej še nekaznovan, je sodišče 14. septembra 1929 slednjega obsodilo z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. na kazen enega meseca težke ječe, poostrene z enim postom in trdim ležiščem tedensko.

Posestnik Matevž Z. pa se ni mogel upreti skušnjavi neke noči v jeseni leta 1925, ko je ob odsotnosti svoje žene zvabil njuno rejenko Julijano K. v svojo posteljo ter jo pripravil do telesne združitve. Spomladi leta 1927 jo je obtoženec še večkrat zape-

¹⁴³ Glej Polajnar, »Pfuj! To je Gerdo!«, str. 22.

¹⁴⁴ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 108, Vr VI 233/28, 2.

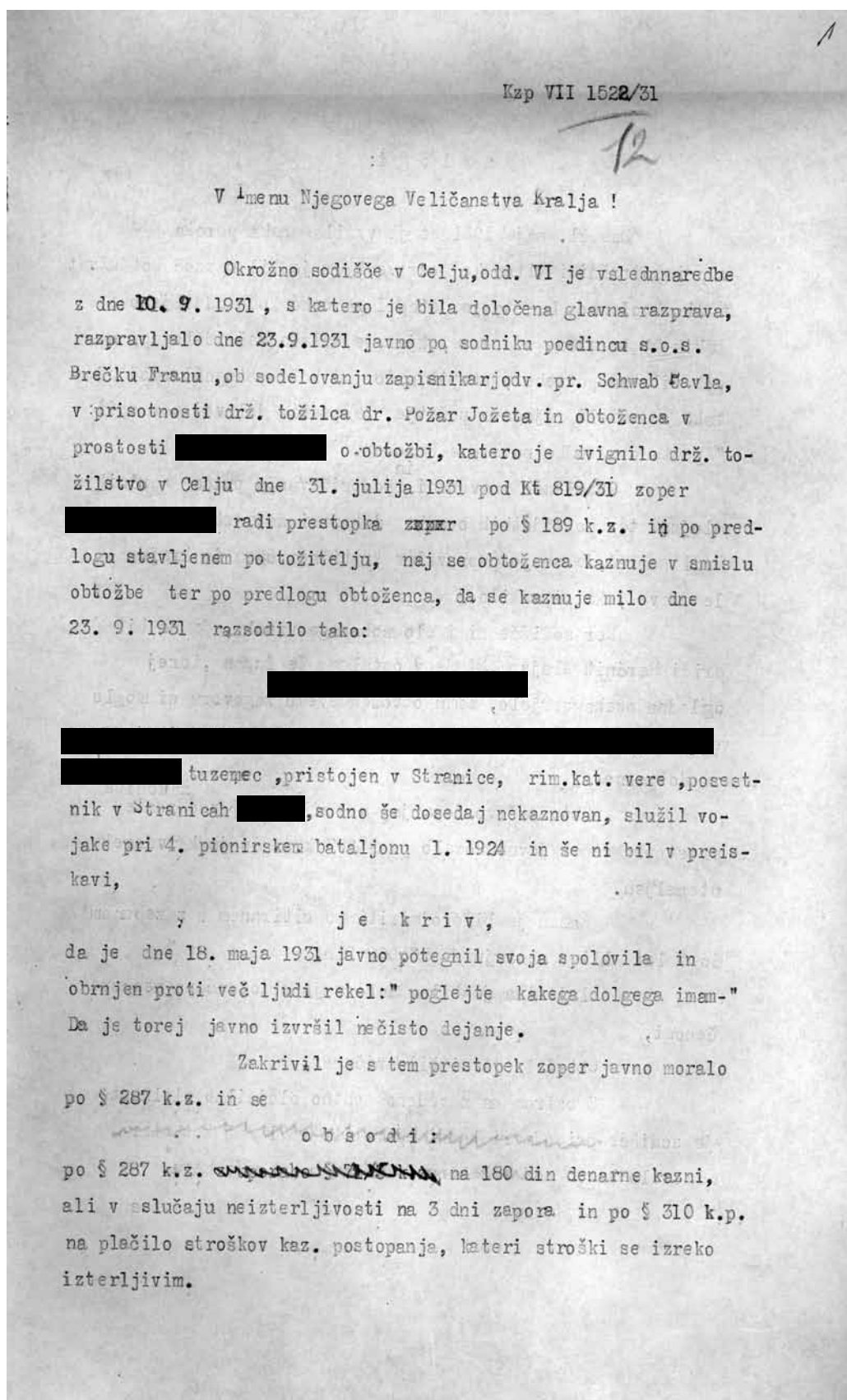
¹⁴⁵ *Ibidem*, 2–3.

¹⁴⁶ *Ibidem*, 3.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 591/29, obtožnica Obt 386/29, 1.

¹⁴⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 591/29, 3.

Iz enega od primerov, obtoženega prestopka zoper javno moralo po § 287 j.k.z. (ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898-1949, AŠ 120, Kzp VII 1522/31.)

ljal k spolnemu občevanju ter »porabil zato ugodne prilike, ko sta se sama nahajala na skednju, v gozdu ali v mlinu. [...] Da bi bil obdolženec svojo rejenko posilil s tem, da je z grožnjami in dejansko silo zlomil njen resen odpor zoper spolno občevanje, pa z ozirom na njeno lastno pričevanje in druge prilike ni verjetno.«¹⁵⁰ Posledica tega dejstva je bila okrnjena obtožba zoper imenovanega posestnika, in sicer je bil slednji obtožen zgolj zaradi zapeljevanja k nečistosti po § 132 a.k.z., sodišče pa je z ozirom na njegovo nedolžno rodbino uporabilo § 55 a.k.z. in kazni zmanjšalo na tri mesece težke ječe, dopolnjene s postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

Zanikanje krivde

Zavračanje očitanih kaznivih dejanj in zanikanje vsakršne krivde je bilo v kazenskih primerih zoper spolne zločince ustaljena praksa. Uporaba različnih izgovorov in sklicevanje na neobstoječa dejstva sta bili uveljavljeni in preizkušeni metodi, ki so se ju posluževali spolni prestopniki. Zanimivega zagovora se je domislil tudi Josip G., ki je bil obtožen hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z., in sicer naj bi 21. avgusta 1927 v Lokah, sodni okraj Laško, »3-letno spavajočo Marijo R., torej deklico izpod 14. leta v nezavednem stanju spolno zlorabil s tem, da je tiščal svoj spolni ud med njene noge, da bi [...] ugodil svojemu pohotu.«¹⁵¹ Imenovani je dejanje zanikal, »trdeč, da je odpel hlače, da se ubrani stenic, ki so ga grizle. Ni pa izvlekel iz hlač svoj spolni ud ter se 3-letne Marije ni dotaknil.«¹⁵² Po izpovedbah prič so bile njegove trditve ovržene, sam pa dne 3. marca 1928 spoznan za krivega ter obsojen na dva meseca težke ječe z enim postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

Zaradi podobnega hudodelstva kot v zgornjem primeru je bil 20. marca 1929 obsojen Martin Š., ki je svojo krivdo odločno zanikal ter priznal le, »da je ob dveh prilikah deklico in njenega bratca poscal, ker sta mu nagajala, ko je bil na stranišču.«¹⁵³ Tudi slednji je bil po jasnih izpovedbah prič spoznan za

krivega in obsojen na štiri mesece težke ječe, poostrene z enim postom in trdim ležiščem 14-dnevno.

Popolnoma drugačno je bilo zagovarjanje že omenjenega inozemca Ivana F., ki je bil prav tako obsojen zaradi hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. in prestopka zoper javno nramnost po § 516 a.k.z., svoja izvršena inkriminirana dejanja pa je odločno tajil z izgovorom, »češ da ga ljudstvo kot italijanskega državljana sovraži in po nedolžnem ovaja.«¹⁵⁴

Za svoje dejanje je kazensko odgovarjal tudi 19-letni hlapec Konrad Z., ki naj bi 19. novembra 1928 v Mislinji, sodni okraj Slovenj Gradec, na drug način kakor s spolnim občevanjem spolno zlorabil 4-letno Ivanko Š. »s tem, da je tiščal svoj spolni ud v njeno spolovilo.«¹⁵⁵ Obtoženec se je zagovarjal z neverjetnim izgovorom, »da ni vedel, da se kaj takega ne sme storiti.«¹⁵⁶ Vendar je deključina mati pričala drugače, in sicer naj bi se dotični zavedal kaznivosti storjenega dejanja, saj je prišel do nje in moža s prošnjo, naj ga naznanita orožnikom. Imenovani je bil tudi zdravniško pregledan, ugotovljeno pa je bilo, »da je duševno popolnoma normalen in za svoja dejanja odgovoren.«¹⁵⁷ Omenjene navedbe so zadostovale za obsodbo obtoženega, kateremu so 23. februarja 1929 izrekli kazni v višini dveh mesecev težke ječe, dopolnjene z enim postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

Pogostokrat so storilci svoja dejanja opravičevali s trditvami, da so jih žrtve same zapeljale k izvršitvi inkriminiranih dejanj. Eden takšnih je bil Franc H., ki je, obtožen hudodelstev oskrumbe in napeljevanja k nečistosti, svoje dejanje opravičeval z dejstvom, da je ob dveh različnih prilikah v letu 1925 spolno zlorabljal svojo pastorko Frančiško P., ker naj bi ga »pastorka s svojim živahnim obnašanjem k temu zavajala. Temu zagovoru pa ne gre vera, ker ni misliti, da bi komaj 12-letno dekle zamoglo moškega spolno razdražiti, razven tega pa je iz podatkov ovadbe posneti obtoženčevo nagnjenje k temu, da bi spolno občeval s sorodnicami svoje

¹⁵⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 409/27, obtožnica Obt 367/27, 2.

¹⁵¹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 108, Vr VII 25/28, 2.

¹⁵² Ibidem, 3–4.

¹⁵³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 110, Vr VI 848/28, 3.

¹⁵⁴ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 521/27, obtožnica Z 146/27, 2.

¹⁵⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 110, Vr VII 41/29, 2.

¹⁵⁶ Ibidem, 3.

¹⁵⁷ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 110, Vr VII 41/29, obtožnica Obt 20/29, 2.

žene.«¹⁵⁸ Sodišče se je o krivdi dotičnega prepričalo in ga obsodilo na tri mesece težke ječe z enim postom in trdim ležiščem vsak teden.

Krivdo je zanikal tudi Karol E., ki je kar dvakrat tekom leta 1928 z bombončki na svoj dom zvabil 8-letno Jožefo P., kjer jo je oskrnil s tem, da jo je tipal za spolovila in se s svojim spolnim udom dotikal njenih spolovil. Obtoženec je svojo krivdo tajil, zanimiv pa je njegov zagovor, po katerem naj bi orožnikom očitani mu dejanji priznal zaradi »strahu pred batinami, katere so mu delili na orožniški stanici. Edino, kar priznava, je to, da je z rokami grabil za spolovila P., vendar ne za gola, temveč skozi hlačke.«¹⁵⁹ Sodišča njegovi izgovori niso prepričali, saj so ga 7. septembra 1929 obsodili na štiri mesece težke ječe, poostrene z enim trdim ležiščem in postom 14-dnevno.

Pogosto je bilo sklicevanje na maščevanje domnevnih žrtev, ki naj bi storilce ovadile iz osebnih zamer ali sovraštva. Leta 1927 so orožniki prejeli ovadbo zoper 18-letnega sina posestnika, Franca R., ki je bil osumljen kaznivega dejanja nečistovanja zoper naravo z osebami istega spola in z živaljo. Ovadil ga je Ivan C., ki je služil pri obdolženčevemu očetu kot pastir. Kmalu po pričetku svojega dela je začel opazovati, da je dotični »spolno zlorabljal domače ovce na paši, v hlevu in v svinjaku, njemu pa strogo prepovedal o tem komu kaj praviti. Na opozoritev, da utegne ovca crkniti, je obdolženec odgovoril, da ne bo nobene škode, ker imajo dovolj ovc pri hiši, krava pa ne more zaradi tega poginiti, ker je velika. Ivan C. zatrjuje, da je moral obdolžencu takrat, ko je ta spolno občeval s kravo, držati vzadi koš, na katerega je obdolženec stopil. Pozneje je obdolženec še enkrat spolno zlorabil kravo, največkrat pa ovce, kokoši pa tudi samo dvakrat. Priča je videl, da je eni kokoši izpadlo takrat še mehko jajce in nato so še izstopila črevesa. Druga kura sicer ni bila tako težko poškodovana, vendar pa je morala obdolženčeva mati tudi to kuro zaklati. Zadnji dve leti priča obdolženca ni več videl spolno občevati z živalmi in si on to razlaga na ta način, da je morda še nadaljeval s tem, toda ne več v njegovi navzočnosti, ker je medtem tudi sam C.

dorasel.«¹⁶⁰ Priča je poleg navedenih obtožb zatrjevala, da je tudi njega samega obtoženec spolno zlorabil. Sodni dvor je v tej kazenski zadevi razsodil v prid obtoženca in ga na glavni obravnavi z dne 10. septembra 1927 oprostil očitanih mu obtožb, s tem pa je verjel obtoženčevim trditvam, »da ima priča Ivan C. zoper njega jezo in ga je gotovo iz maščevanja spravil v zapor. Priča priznava, da je res jezen na obdolženca, ker je z njim kruto postopal, vendar pa so njegove navedbe v celoti resnične in si jih ni izmislil.«¹⁶¹ Po ostalih pričah je bila nedolžnost obtoženca dokazana, sodišču pa posledično ni preostalo drugega, kot izreči oprostilno sodbo.

Krivdi primerna kazen

Sodišče je na glavni obravnavi razpolagalo z dvema vrstama kazenskih sodb, in sicer je lahko izreklo bodisi oprostilno bodisi obsodilno sodbo. Med leti 1927 in 1931 so na Okrožnem sodišču Celje obtožene storilce spolnih deliktov v štirinajstih kazenskih zadevah oprostili vseh očitanih jim inkriminiranih dejanj, v ostalih primerih so določili višino kazni, ki jo je določal zakon za posamezno izvršeno kaznivo dejanje.

V omenjenih oprostilnih sodbah je sodišče »spoznalo, da za dejanje, ki je bilo predmet obtožbe, kazenski zakon ne predvideva kazni; da dejansko stanje ni bilo ugotovljeno; da ni bilo dokazano, da je dejanje storil obtoženec, ali pa, da so obstajale okoliščine, ki dejanju »kaznivost jemljejo« ali »preganjanja ne dopuščajo« (§ 259 k.pr.r.).«¹⁶² V novembru leta 1927 je porotno sodišče v primeru zoper Karola Z., ki je bil obtožen hudodelstva posilstva po § 127 a.k.z., s štirimi glasovi »da« in osmimi glasovi »ne« zanikalo glavno vprašanje, in sicer ali je obtoženi Karol Z. kriv, »da je tekom leta 1927 do aretacije 2.9.1927 v Rajhenburgu večkrat započel na še ne 14-letni Marlenki Ž., rojeni 22.1.1914, izven-

¹⁵⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VI 394/29, 3.

¹⁵⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 476/29, 3.

¹⁶⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VI 460/27, obtožnica Obt 309/27, 1–2.

¹⁶¹ Ibidem, 2.

¹⁶² Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem*, str. 58; Po § 280 s.k.p. se je obtoženec oprostil obtožbe, »če je sodišče spoznalo, da dejanje, ki ga je bil obtožen, ni kaznivo dejanje, oziroma če ni bilo dokazov, da ga je storil, ali če so bile podane okoliščine, ki so izključevale krivdo, ali pa če so izključevale oziroma ukinjale kaznivost«. Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja!, str. 74.

zakonsko spolno združenje.«¹⁶³ Ker so porotniki obtoženčevo krivdo zanikali, je moral sodni dvor 22. novembra 1927 izreči oprostilno razsodbo po § 334 k.pr.r. in le-tega oprostiti navedene obtožbe.

Sodni dvor je 22. januarja 1930 po § 280 s.k.p. oprostil tudi 38-letnega posestnika Mihaela O., ki je bil obtožen zaradi zločinstva zoper javno moralo po prvem odstavku § 269 j.k.z., »storjenega s tem, da bi bil dne 11.11.1928 v Celju na Miklavškem hribu s silo primoral K. Marijo, torej žensko osebo, s katero ni bil oženjen, do telesne združitve.«¹⁶⁴ Usodnega dne je obtoženec srečal omenjeno Marijo K. na kolodvoru v Celju, kjer naj bi ji ponudil dobro službo, če odide z njim. Odpeljal naj bi jo do nekega gospodarskega poslopja na Miklavškem hribu, kjer naj bi jo podrl pod stopniščem in z njo spolno občeval. Slednja je izpovedala, da se pri dejanju ni pretirano branila, saj je videla, da njene prošnje ne pomagajo, zato tudi ni kričala na pomoč. Tako je svojega napadalca zgolj prosila, naj odneha in ga z rokami odrivala od sebe. Sodišče je posledično dobilo vtis, da je Marija smatrala, da se mora obtožencu podrediti in spolno vdati, če hoče dobiti obljubljeno delo. Z ozirom na njeno izpoved so zato sklenili, da se ni dovolj resno branila, malo je bilo tudi verjetno, da bi jo dotični pripravil do telesne združitve z uporabo sile. Ker se je sodni dvor o dokazih prepričal, je izrekel sodbo v prid obtoženega in le-tega oprostil vseh obtožb.

Obtožence so lahko tudi delno oprostili, kar je pomenilo, da je sodni dvor izrekel kazen le za tiste točke obtožnice, ki so jim jih lahko dokazali in jih zanje posledično obsodili na primerno kazen. Podobno je sodni dvor sklenil v primeru zoper obtoženega Jurija K., ki je bil skupaj s svojo hčerko Ano M. dne 26. aprila 1927 obsojen zaradi hudodelstva krvoskrustva po § 131 a.k.z. Prvoobtoženi je bil po tretjem odstavku § 259 k.pr.r. oproščen od nadaljnje obtožbe zaradi hudodelstva zapeljevanja k nečistosti po § 132 a.k.z., in sicer da bi »v letih 1919 do oktobra 1924 svoji vzgoji in nadzorstvu zaupano hčer Ano K. zapeljal, da je storila in trpela

gornja nečista dejanja.«¹⁶⁵ Kljub obojestranskemu priznanju je obtoženi oče navajal, da mu je hči »odgovorila na njegovo zatrdilo, da se hoče poročiti, da mu bo že ona tako postregla kakor žena svojemu možu. Nasprotno pa se drugoobtoženka izgovarja, da je oče povzročil dejanje in da jo je on zapeljal vsled groženj k spolnemu občevanju.«¹⁶⁶ Slednja se je oktobra 1924 poročila, dve leti kasneje pa je zaradi neke razprtije možu razkrila svoja dejanja, ki je zadevo takoj ovadil orožnikom. Oče je trdil, da je hči to storila iz maščevanja, ker se hoče sam »sedaj vendarle poročiti in si pridobiti pomoč za svojo starost, obtoženka pa bo na ta način prišla ob svoje upanje, da podeduje po svojem očetu njegovo posestvo.«¹⁶⁷ Ker se je drugoobtožena spolno vdajala očetu tudi po svoji poroki, se je sodišče o njeni krivdi prepričalo, posledično je njenega očeta oprostilo obtožbe, da naj bi jo prisilil k nečistostim. Kazen bi se pri obeh obtožencih morala odmeriti z ječo med šestimi meseci in enim letom, vendar je sodni dvor upošteval popolno priznanje in dosedanjo neoporečnost ter kazen z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. znižal pod najnižjo zakonsko mero, in sicer je očeta obsodil na tri, njegovo hčer pa na dva meseca ječe.

Kot smo že omenili, so bili lahko obtoženci po § 260 k.pr.r. ali § 281 s.k.p. s sodbo spoznani za krive navedenih kaznivih dejanj. Pri odmeri zakonsko določenih kazni je sodišče upoštevalo tako olajševalne kot tudi obteževalne okoliščine.¹⁶⁸ V kolikor so prevladovale predvsem olajševalne okoliščine, je sodni dvor lahko kazen omilil in jo celo znižal pod zakonsko določeno mero. Tako so v kar 65-ih primerih izrekli obsodbo z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z.¹⁶⁹ ter petkrat uporabili določila četrtega

¹⁶³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 625/27, 2.

¹⁶⁴ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 113, Kzp VI 5/30, 2.

¹⁶⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106, Vr VI 90/27, 2.

¹⁶⁶ *Ibidem*, 2–3.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 3.

¹⁶⁸ Omenjene okoliščine so bile zapisane v tretjem in četrtem poglavju avstrijskega kazenskega zakona, in sicer v določilih §§ 43–47. Poleg posebnih obteževalnih okoliščin so bile navedene tudi olajšave, ki so izhajale bodisi iz kakovosti storilca (npr. starost izpod 20 let, neoporečnost) bodisi iz kakovosti dejanja (npr. v primeru, da je dejanje ostalo le pri poskusu ter ob povračilu škode). Jugoslovanski kazenski zakon le-teh okoliščin ni posebej določal v kazenskih členih, kljub temu pa jih je upošteval pri izreku sodbe in odmeri kazni.

¹⁶⁹ »Izredna pravica zljajšanja. § 54. Pri hudodelstvih, za katera kazen ni čez pet let postavljena, se zamore ne le ječa

odstavka § 71 j.k.z.¹⁷⁰ V sodbah so kot olajševalne okoliščine smatrali predvsem obtoženčevo starost oz. bolje rečeno mladost, dosedanje neoporečnost, popolno ali delno priznanje, dejstvo, da je dejanje ostalo le pri poskusu, zanemarjeno oz. pomanjkljivo vzgojo, duševno omejenost, družinske oz. socialne razmere ter izrecno obžalovanje storjenega dejanja. Med olajševalne okoliščine so prištevali tudi vinjenost, ki naj bi vplivala na bistveno zmanjšano razsodnost obtožencev. Slednja okoliščina je bila navedena v kar dvajsetih kazenskih primerih, med drugim tudi pri Rudolfu M., obtoženem hudodelstva nečistovanja zoper naravo z osebami istega spola po § 129 I b a.k.z. in prestopka tatvine po § 460 a.k.z. Zločin se je zgodil 22. novembra 1927, ko sta obtoženec in Martin J. popivala v gostilni na Ljubnem, od koder sta zvečer odšla v J. stanovanje. Tam sta si delila posteljo, vendar je dotični obdolženec začel otipavati omenjenega Martina J. po njegovem spolovilu in mu vtikati svoj spolni ud med stisnjene noge. Iste noči je obtoženi vzel iz žrtvinega suknjiča tudi 200 Din, katere pa je pozneje na orožniški postaji takoj vrnil. Kazen je bilo odmeriti po § 130 a.k.z. s težko ječo od enega do petih let. Kot obteževalno okolnost je sodišče navedlo stek hudodelstva s prestopkom, prevladovala pa so olajševalne okoliščine, in sicer obtoženčeva dosedanja neoporečnost, njegova popolna pijanost in dejstvo, da je slednji škodo popolnoma poravnal. Vsled tega je sodišče uporabilo izredno milost po § 54 a.k.z. in »smatralo odmerjeno kazen krivdi primerno,«¹⁷¹ in sicer je 28-letnika v sodbi z dne 9. aprila 1927 obsodilo zgolj na en mesec težke ječe, dopolnjene z enim postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

v lahkejšo stopnjo premeniti, temuč tudi zakoniti trpež celo pod šest mesecev skrajšati, ako se več in sicer takošnih zljajšav skupej nameri, po katerih se poboljšanje hudodelnika za trdno upati sme» (Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, 1889, § 54, 25).

¹⁷⁰ »§ 71. Če sodišče spozna, da je ena ali več okolnosti, zbog katerih je treba kazen omiliti, se izvrši omilitev tako-le:[...]; če je predpisana za kaznivo dejanje časna kazen, ni pa označena najmanjša mera, se sme izreči namesto robije strogi zapor najmanj treh mesecev, namesto zatočenja zapor najmanj enega meseca, a namesto strogega zapora zapor.« (Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 27. januarja 1929, § 71/4, 576.)

¹⁷¹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106, Vr VII 100/27, 3.

Alkohol je vplival tudi na zločin Ivana T., ki je 4. marca 1930 v Novi cerkvi »spravil F. Terezijo v nezavestno stanje in je v tem stanju izvršil z njo telesno združitev,«¹⁷² s tem naj bi zakrivil zločin posilstva po drugi točki § 269 j.k.z. Predhodnega dne so pri hiši, kjer je služila omenjena Terezija, imeli kolino. Naslednjega jutra se je slednja kar brez zajtrka odpravila po opravkih v Novo cerkev, s seboj pa je vzela tudi nakupovalno knjižico. Utrujena od prečute noči je prišla iz trgovine, kjer jo je srečal obtoženec. Ta ji je vzel knjižico in jo zvabil v gostilno, kjer naj bi ji le-to vrnil. Dotični je naročil liter vina in Terezijo popolnoma opijanal. Obtoženi jo je nato odpeljal še v Lešnikovo gostilno, kjer je omamljena od pijače bruhalo, posledično pa so jo odnesli v hlev, kjer naj bi se naspala in streznila. Ko je gostilničarka poslala svojo deklo pogledat, kako je s Terezijo, je slednja zasačila obtoženca, ki naj bi s popolnoma nezavestno Terezijo spolno občeval. Početje obtoženega je takoj naznanila svoji gospodarici, ta pa je nato poklicala še svojega moža, ki se je na lastne oči prepričal o dogajanju v svojem hlevu. Obtoženi se je pred orožniki zagovarjal, »da je navedenega dne res opijanal F., tako da je bruhalo in je vsled tega morala iti v hlev pri Lešnikovih. Ko je prišel nato on v hlev, ga je prišla taka strast za spolno občevanje, da se je odločil k spolnemu občevanju. Prosil je torej F., da mu dovoli spolno občevanje; ker mu F. ni dala nikakega odgovora, je smatral obdolženec to molčanje kot privoljenje in ji je privzdignil krilo, potegnil svoj spolni ud iz hlač, se vlegel na F. in skušal priti s spolnim udom v njeno nožnico, kar pa mu ni uspelo, ker je imela F. noge skupaj, on pa ni vedel, da ji mora nogi razkreniti, ker še ni nikdar spolno občeval.«¹⁷³ Obtožnica je razkrila naklepne namere obtoženca, ki se je skušal izogniti kazenskemu pregonu. V ta namen je namreč svojo žrtev prepričal, da se poroči z njim. Terezija je posledično pred sodnikom podala izjavo, da je obtoženčeva zaročenka, s tem pa se je kazensko postopanje moralo ustaviti. »Kakor hitro pa se je obdolžencu to posrečilo in je prišel iz zapora, je dano besedo, da vzame F. v zakon, prelomil in zahteva sedaj, da mora prinesti F., o kateri mu je bilo dobro znano, da nima nikakega premoženja, večjo premoženje v zakon. Ker F. tega seveda ne zmore, se je tako zvana

¹⁷² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 113, Kzp VI 256/30, obtožnica Kt 320/30, 1.

¹⁷³ Ibidem, 2–3.

zaroka razdrla.«¹⁷⁴ Sodni dvor je po predloženih dokazih in pričevanjih presodil, da je bil podan dejanski stan zločina zoper javno moralo po § 270 j.k.z. in ne po drugi točki § 269 j.k.z., kakor je bilo navedeno v obtožnici. Kazen za storjeno dejanje je bilo odmeriti z robijo do osmih let. Obtežilnega ni bilo ničesar, kot olajševalne okoliščine je sodišče upoštevalo obtoženčevo delno dejansko priznanje in izvršitev dejanja v delni vinjenosti. Z ozirom na prevladujoče olajševalne okoliščine je sodni dvor uporabil četrto točko § 71 j.k.z. in namesto robije izrekel kazn 4 štiri mesece strogega zopora, pri- sojeno kazn 4 smatral kot krivdi primerno.¹⁷⁵

V 26-ih primerih je sodni dvor upošteval dej- stvo, da morajo obtoženci preživljati družino, ki je odvisna od njihovih prihodkov, zato je z ozirom na nedolžno rodbino uporabil določilo po § 55 a.k.z. in slednjim krepko znižal kazn 4 pod zakonsko do- ločeno mero. Navedeno določilo je sodni dvor upo- števal tudi na glavni obravnavi z dne 9. julija 1927 zoper posestnika Andreja Š. in njegovo nezakonsko hčer Franciško R., ki sta bila obtožena hudodelstva krvoskruntstva po § 131 a.k.z., prvoobtoženega pa je obtožnica bremenila tudi hudodelstva zapeljavanja k nečistosti po § 132 a.k.z. Med letom 1925 naj bi namreč večkrat spolno občevala kot oče in hči, torej kot sorodnika v premi liniji. Zlorabljen hči je svoja dejanja priznala, zagovarjala se je s tem, da jo je njen oče k spolnemu občevanju vedno primoral s silo, sama pa naj bi se mu vedno upirala, vendar »se ga ni mogla ubraniti, ker je bil močnejši. Pri tem je obljubljal njej kaka darila in je tudi zagrozil, da jo bo ubil, če ne bo o tem molčala.«¹⁷⁶ Sodišče je kljub njenim navedbam menilo, da je njena krivda enaka očetovi, saj bi lahko tovrstnim dejanjem naredila konec s tem, da bi ga takoj ovadila orožnikom. Pr- voobtoženi je očitana mu dejanja zanikal, rekoč, da je ovadba posledica hčetine in zetove želje po maščevanju. Sodni dvor se je o krivdi obeh obto- žencev prepričal, kazn 4 pa bi se morala odmeriti pri prvoobtoženem s težko ječo od enega do petih let, pri drugoobtoženki z ječo od šestih mesecev do enega leta. Pri odmeri kazni se je pri obeh ob- toženih uporabilo določilo po § 55 a.k.z., saj sta

morala oba skrbeti za otroke, pri drugoobtoženki tudi zaradi prevladujočih olajševalnih okoliščin izredna milost po § 54 a.k.z., s čimer se je njena kazn 4 znatno zmanjšala, in sicer zgolj na en mesec ječe, dopolnjene z enim postom in trdim ležiščem 14-dnevno, njenemu očetu pa so dosodili tri mesece težke ječe, prav tako poostrene s postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

V primerih, v katerih so prevladoval ob- teževalne okoliščine, sodišče izrednih milosti ni uporabilo in je kazn 4 odmerilo znotraj zakonsko zagrožene kazni. Največkrat so bila v sodbah kot obtežilna dejstva navedena obtoženčev povratek in predhodna kaznovanost. Med tovrstnimi okolnost- mi najdemo tudi stek hudodelstva s pregreškom ali prestopkom, ponavljanje kaznivega dejanja skozi dalj časa, dejstvo, da se je zločin izvršil na dveh ali več osebah, drznost dejanja, zloraba mladoletnih ter izredna obtoženčeva moralna pokvarjenost in nagnjenost k sličnim inkriminiranim dejanjem. Dne 11. maja 1931 se je sodišče na podlagi obteže- valnih okoliščin odločilo, da v primeru zoper že omenjenega Vinka K., obtoženega prestopka po § 285 j.k.z., izredne milosti ne bo uporabilo, saj so bila njegova dejanja moralno nesprejemljiva, z njimi pa je škodoval tudi mladoletnemu Martinu V., ki ga je zavajal k nemoralnim inkriminiranim dejanjem.¹⁷⁷

Jugoslovanski kazenski zakonik je vseboval možnost pogojne obsodbe po § 65, ki so ga zoper kršitelje spolnih inkriminiranih dejanj na Okro- žnem sodišču Celje med leti 1930 in 1931 izrekli šestkrat. Na eni izmed glavnih obravnav so sodili tudi zoper 29-letnega trgovca Josipa G., ki je bil ob- tožen, da naj bi popoldne 30. avgusta 1930 v gozdu pri Jezercih »zgrabil Ž. Marijo, jo podrl na tla, ji dvignil krilo, se vlegel nanjo in se približal s svojim spolnim udom njenim spolovilom, hoteč s tem pri- morati do telesne združitve žensko osebo, s katero ni oženjen, s čimer je začel izvršitev naklepne- ga kaznivega dejanja, a ga ni dovršil.«¹⁷⁸ S tem naj bi zagrešil poskus zločina posilstva po § 31 j.k.z. in prvi točki § 269 j.k.z. Žrtev je kot priča izpovedala, »da jo je obtoženec spretno podrl za grmom na tla. Ona sicer ni bila pri volji z njim spolno obče- vati,

¹⁷⁴ Ibidem, 4.

¹⁷⁵ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 113, Kzp VI 256/30, 3–6.

¹⁷⁶ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106, Vr VII 280/27, 4.

¹⁷⁷ Glej ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 118, Kzp VII 550/31.

¹⁷⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp V 1876/30, obtožnica Kt 102/31, 1.

ker se je bala, da ji ne bi zaplodil otroka, vendar pa se obtožencu vsled prestrašenosti ni branila in ni kričala na pomoč.«¹⁷⁹ Z ozirom na opisani dogodek po njenih besedah je sodni dvor smatal, da ni mogoče govoriti o obtoženčevem dejanju kot posilstvu. Iz celotnega dogajanja namreč ni bilo razvidno, ali je dotični želel s silo primorati omenjeno Marijo do telesne združitve. Med razlogi za takšno trditev je sodni dvor navedel, da je obtoženec žrtvino obnašanje »pač smatal kot običajno zavračanje moškega, ki napada in si je njeno mirnost v trenutku ob nameravani združitvi razlagal kot privolitve.«¹⁸⁰ Poleg vsega navedenega je slednja vložila ovadbo zoper dotičnega šele v trenutku, ko so se o njej širile nečedne govorice, saj je mislila, da je obtoženi tisti, ki jih razširja. Posledično so imenovanega Josipa G. obsodili na 500 Din denarne kazni zgolj zaradi prestopka javne izvršitve dejanja po § 287 j.k.z., saj se je dejanje izvršilo v bližini glavne ceste, s tem pa je bila podana možnost, da bi omenjeni dogodek kdo opazil. Sodišče je na podlagi dejstev, »ker obtoženec do sedaj še ni bil kaznovan, je dejanje priznal in ker gre vrh tega za neznatnejše dejanje,«¹⁸¹ menilo, da »je upravičeno pričakovati, da se bo storilec v bodoče tudi brez izvršitve kazni vzdrževal kaznivih dejanj, vsled česar mu je bilo izvršitev kazni po §-u 65 k.z. odložiti.«¹⁸²

Spolni zločinci so bili lahko obtoženi tudi na stransko kazen, in sicer na izgubo častnih pravic, kar je pomenilo, da so slednji po § 47 j.k.z. izgubili pravico »1. do državne ali kakršnekoli druge javne službe ali do javnih poklicev; 2. do akademskih dostojanstev, odlikovanj in drugih javnih počastil; 3. glasovati v javnih stvareh, voliti ali biti izvoljen, kakor tudi izvrševati vse ostale politične pravice.«¹⁸³ Na petnajst mesecev robije in izgubo častnih pravic za dobo treh let je bil obsojen že omenjeni Matevž

K., obsojen zaradi zločina posilstva po prvem odstavku § 269 j.k.z. in tatvine po § 316 j.k.z.¹⁸⁴

Kljub različnim zagovorom in izgovorom obtožencev so kazni morale biti krivdi primerne. Sodišče je na podlagi dokazov ter olajševalnih in obteževalnih okoliščin izreklo sklep o odmeri kazni oz. o njihovi oprostitvi.

Med zapeljevanjem in nasiljem

Razne obljube, darila in denar so bila sredstva, katera so spolni delinkventi pogostokrat uporabili, da so žrtev zvalili na samo in na njej zadovoljili svoj spolni apetit. Predvsem majhnim deklicam so zločinci obljubljali sladkarije bodisi da so odšle z njimi bodisi za njihov molk. Med njimi je bil tudi obtoženi 40-letni Rudolf P., ki naj bi »v času od maja do junija 1927 z raznimi darili (denarjem, bomboni, igračkami idr.) 9-letno Matildo V. in 8-letno Marijo K. zvalil opetovano na samotni kraj in s svojim spolnim udom dregal njima med noge, da se mu je izlilo seme.«¹⁸⁵ Obtožbe so se izkazale za utemeljene, sodišče pa je obtoženca 21. julija 1927 obsodilo hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z., in sicer z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. na tri mesece težke ječe, dopolnjene s postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni. »Obtoženčevo postopanje, kako je deklici pridobil za svojo pohotno namero in kako je zadostil svoji pohoti, popisujeta obe deklici, zaslišani kot prič. Tudi obtoženec svojo krivdo popolnoma priznava ter ve celo dobro povedati, da je ravnal tako s starejšo 11-krat, z mlajšo pa 7-krat,«¹⁸⁶ s tem pa se je sodišče o njegovi krivdi dokončno prepričalo.

Slednjega načina se je poslužil tudi 60-letni Oroslov K., ki je tekom leta 1927 pogosto zahajal k vdovi Heleni J. v Celje, kjer je spoznal njeno 6-letno hčerko Ivanka in njeno prijateljico, 8-letno Angelo P. »Z malim denarjem in slaščicami je potem začel izvajati obe deklici v mestni park in obe spolno oskrunjati [...] Obe deklici pa sta izpovedali, da jima je obdolženec vsakokrat zabičal, da ne smeta

¹⁷⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp V 1876/30, 3.

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Ibidem, 4.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 27. januarja 1929, § 47, 575. V členu § 48 j.k.z. je nadalje opredeljen čas izgube častnih pravic, ki se v primeru začasnega odvzema le-teh prične šteti od dneva, »ko je kazen prestana, zastarana ali opuščena« (Ibidem, § 48, 575).

¹⁸⁴ Glej kazensko zadevo zoper Matevža K., opravilna številka Kzp VII 1869/30 (ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 117, Kzp VII 1869/30).

¹⁸⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 461/27, obtožnica Obt 310/27, 1.

¹⁸⁶ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 461/27, 3.

o tem doma ničesar povedati.«¹⁸⁷ Z izpovedjo obeh deklic in priznanjem obtoženca je slednjega sodišče 10. decembra 1927 spoznalo za krivega hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. in mu z ozirom na družino, ki jo mora preživljati, po § 55 a.k.z. kazni znižalo na šest mesecev težke ječe, poostrene z enim postom in trdim ležiščem 14-dnevno.

Slično hudodelstvo je zagrešil Franc V., 40-letni zidarski mojster, ki je na začetku septembra 1924 popravljaval streho hiše na Dečkovi ulici št. 3 v Celju. Na podstrešju te hiše je stanoval Ivan H. s svojima mladoletnima hčerama, 13-letno Matildo in 11-letno Štefanijo. »Obema je obtoženec nosil sadje in se jima dobrikal. [...] Obtoženec priznava, da je nosil obema H. sadje, zanika pa vsako nečisto dejanje s Štefko H.«¹⁸⁸ Obtožnica ga je namreč bremenila, da je 13. septembra 1924 ob odsotnosti Štefanijinega očeta slednjo spolno zlorabil s tem, da jo je tipal po spolovilu. Sodišče je na podlagi dokazov in pričevanj sklenilo, da so bili podani vsi dejanski znaki hudodelstva oskrumbe in obtoženca 5. septembra 1928 z uporabo izredne milosti po §§ 54 in 55 a.k.z. obsodilo na šest tednov težke ječe z enim postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

V primeru zoper 51-letnega Aleksandra K., ki je bil obtožen zaradi hudodelstva nečistovanja zoper naravo z osebami istega spola po § 129 I b a.k.z., je bilo tekom preiskave ugotovljeno, da je julija 1928 spolno zlorabil 15-letnega Antona G., po samem dejanju pa slednjemu naročil, »da ne sme nikomur nič povedati in mu obljubil zato par čevljev in hlače.«¹⁸⁹ Sodišče mu je kljub njegovemu zanikanju krivde na podlagi dokazov z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. izreklo kazni šestih tednov težke ječe.

V kolikor vsa zapeljevanja in podkupovanja niso zadostovala, so se spolni zločinci poslužili uporabe sile, in sicer tako fizičnega kot psihičnega nasilja, ter z njim zlomili žrtvin odpor. Z nasiljem je postopal tudi 17-letni Franc G., ki je zvečer okoli 21.

ure dne 19. julija 1930 v Slovenj Gradcu s silo izvršil nečisto dejanje s tem, da je 12-letno Ido P. vrgel na tla, ji privzdignil krilo in jo otipaval po spolovilih. Usodnega večera se je imenovana vračala proti svojemu domu v Pamečah. Na občinski cesti je srečala obtoženca, ki ji je po pozdravu začel slediti in jo končno dohitel ter izvršil na njej zgoraj opisano nečisto dejanje. Ker je deklica zavpila, približevala pa se jima je tudi neka ženska, je obtoženec s kraja zločina pobegnil. »Sedaj se zagovarja, da je P. samo objel in da ga je vsled tega odrinila proč in mu raztrgala srajco. To ga je tako ujezilo, da jo je vrgel na tla in jo vščipnil v bedro.«¹⁹⁰ Dotični je svoje dejanje delno priznal, sodišče pa posledično o njegovi krivdi nikakor ni dvomilo in ga je obsodilo zaradi prestopka po drugi točki §§ 272 in 273 j.k.z. na dva meseca strogega zapora.

Po izvršenih kaznivih dejanjih so storilci svojim žrtvam z grožnjami zabičali, da morajo o tovrstnem početju molčati, saj bodo drugače na lastni koži občutile posledice. Od septembra 1928 do februarja 1929 je tako postopal Fortunat C., potem ko je v Trbovljah večkrat spolno zlorabil 13-letno Ano K. in 10-letno Faniko L. s tem, da ju je tipal po spolovilih, »se vlegel na nju in s svojim spolnim udom ribal vzdolž njihovih spolovil.«¹⁹¹ Nekega dne je namreč pregovoril deklici, da sta šli z njim na nek hribček, kjer je z njima ravnal kot je zgoraj navedeno. Zlorabo je ponovil še večkrat, in sicer v neki drvarnici, na podstrešju ter na t.i. Kačji peči. V obtožnici je bilo nadalje zapisano, da je dal vsakokrat po izvršenem dejanju »deklicama po par dinarjev ali pa jima je denar obljubil, vedno pa jima je zabičal, da morajo o tem molčati.«¹⁹² Obtoženec je priznal, da je kar sedemkrat zapeljal deklici k nečistim dejanjem. Sodni dvor je tudi na podlagi pričevanj obeh žrtev spoznal, da je obtoženec res izvršil inkriminirana dejanja, zato so ga v sodbi z dne 27. aprila 1929 obsodili zaradi hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. na osem mesecev težke ječe, poostrene in dopolnjene z enim postom in trdim ležiščem 14-dnevno. Kljub obtežilnemu dejstvu, da je obtoženec dejanje ponavljal na dveh osebah, je sodišče upoštevalo prevladujoče olajševalne okoliščine, in

¹⁸⁷ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 107, Vr VII 800/27, obtožnica Obt 541/27, 2.

¹⁸⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, VII 530/28, 3.

¹⁸⁹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VI 464/28, obtožnica Obt 321/28, 2.

¹⁹⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 116, Kzp VII 1601/30, obtožnica Kt 689/30, 2.

¹⁹¹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VII 241/29, obtožnica Obt 169/29, 1.

¹⁹² Ibidem, 2.

sicer njegovo popolno priznanje, neoporečnost in deloma v nekaterih primerih tudi vinjenost, ter se odločilo omenjenemu 56-letnemu rudarju kazen z uporabo izredne milosti po § 54 a.k.z. znižati pod zakonsko zagroženo kazen.

Navsezadnje velja omeniti nevarnost prenašanja spolnih bolezni, ki so jih storilci v primeru okužbe prenesli na svoje žrtve. Na glavni obravnavi zoper 30-letnega Franca F. je bilo ugotovljeno, da je slednji ponoči 1. marca 1929 v Senovem 10-letno Viktorijo J. na drug način kot s spolnim občevanjem »zlorabil s tem, da jo je s prstom ali s svojim udom ščegetal po njenem spolovilu, samo da je zadostil svojemu pohotu, pri čemur jo je okužil s kapavico.«¹⁹³ Omenjeno okužbo je potrdil tudi dr. Franc Benedičič, ki je kot priča izpovedal, da je 8. marca 1929 mati Viktorije J. privedla svojo hčer v njegovo ordinacijo zaradi znakov spolne bolezni, ki so se pri njej pojavili po opisanem zločinu. »Tekom naslednjih dni je postalo okuženje s kapavico očitno, priča J. Josip pa je izpovedal, da je njegova hčerka svoji materi že 2.3. zaupno povedala, da jo je obdolženec ponoči pritegnil k sebi v posteljo in jo obtipaval na njenih spolovilih, vsled česar se mu je izmuznila in pobegnila nazaj k stricu. [...] Ker je sodni izvedenec dr. Mušič dne 23.3. t.l. konstatiral pri obdolžencu kapavico, ki je verjetno obstojala že 1.3., postajajo navedbe Viktorije J. in njenih staršev prepričevalne in ni torej dvoma, da je bil obdolženec tisti, ki je deklico iz pohotnosti spolno zlorabil in okužil, le da se ne da zanesljivo dokazati, ali s prstom ali s spolnim udom.«¹⁹⁴ Zanimiv je zagon obtoženca, ki je na sojenju dne 23. aprila 1929 priznal, »da je prišel 1.3.1929 v J. hišo v Sevnici, kjer je dobil dovoljenje, da sme tam prenočiti, ter da je zvečer pritegnil iz sosednje postelje 10-letno Viktorijo J. k sebi in jo v spanju, misleč, da je pri svoji ženi, ščegetal po spolovilu.«¹⁹⁵ Krivdorek je bil po tej izpovedi po mnenju sodnega dvora utemeljen, obtoženec pa spoznan za krivega hudodelstva oskrumbe po § 128 a.k.z. Kazen bi se morala odmeriti s težko ječo od enega do petih let, vendar je zaradi tehtnejših olajševalnih okoliščin in obtoženčeve nedolžne družine sodišče uporabilo izredno milost

po §§ 54 in 55 a.k.z. in slednjemu kazen znižalo na štiri mesece težke ječe z enim trdim ležiščem in postom vsakih štirinajst dni, takšno kazen pa smatralo kot krivdi primerno.

Najtežji spolni delikti zoper javno moralo

Posilstvo, oskrumba, homoseksualnost in sodomija so kljub težnjam po dekriminalizaciji zadnjih dveh v dvajsetih in na začetku tridesetih let 20. stoletja ostali pojmovani kot družbeno nesprejemljiva spolna ravnanja. Našteta dejanja so tudi v kazenskih členih predstavljala hudo kršitev javne npravnosti, ki povzroča splošno pohujšanje med prebivalstvom, zato so bila sojenja proti spolnim zločincem zaprta za javnost. Ljudje so bili glede tovrstnih spolnih zablod razpeti med molkom in ogorčenjem, saj je bilo še vedno čutiti družbeni pritisk in vsiljevanje norm na področju spolnosti. Obramba časti je izgubljala na pomenu, kljub temu pa je težnja po kaznovanju spolnih deliktov ostala v družbeni zavesti.

Predstaviti velja samo sodno prakso, kjer opazimo popustljivost sodstva do tovrstnih zločinov in pogosto upoštevanje olajševalnih okoliščin, ki so kazni zločincev kljub povzročeni škodi in žaljenju javne morale znižali celo pod šest mesecev zaporne kazni.

Za obsodbo obtožencev je bilo tekom sojenja potrebno dokazati dejanski stan storjenega zločina in utemeljiti podano obtožnico. Pri zločinu posilstva so morali ugotoviti, ali se je spolni akt izvršil in ali je storilec pri dejanju uporabil silo ter žrtev primoral v spolno občevanje. Nadalje je bil pogoj, da se je dogodek obravnaval kot posilstvo, da se je žrtev nahajala v brezizhodnem položaju, v katerem se svojega storilca ni mogla ubraniti oz. je s svojim odzivom skušala le-tega ustaviti (npr. s kričanjem, praskanjem ali odrivanjem storilca). Omenjeni zločin je izvršil tudi 36-letni Ivan G., ki je popoldan 19. avgusta 1929 na travniku Laze »s pravim dejanskim nasiljem 17-letni Ivanki P. onemogočil obrambo ter jo v tem položaju zlorabil za izvenzakonsko spolno občevanje s tem, da jo je vrgel na tla, ji spravil njene roke pod hrbet, ji mašil s svojo roko usta, z drugo pa ji privzdignil krila, jo tiščal k

¹⁹³ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 110, Vr VII 173/29, obtožnica Obt 159/29, 1.

¹⁹⁴ Ibidem, 2–3.

¹⁹⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 110, Vr VII 173/29, 3.

tlom, se vlegel na njo in se z njo spolno združil.¹⁹⁶ Omenjena posestnikova hči je namreč usodnega dne prodajala hruške v Brežicah, ob poldnevu pa se je vračala proti svojemu domu. Na travniku je srečala bosonovega neznanca brez suknje in telovnika, vsled česar je menila, da mora biti kmet, ki si ogleduje svoje posestvo. Ob srečanju ga je vljudno pozdravila in nadaljevala svojo pot, vendar se je obrnila, ker se ji je zdel sumljiv, ob tem pa je opazila, da ji je neznanec začel slediti. Kljub temu da je pospešila svoj korak, jo je moški nepričakovano dohitel in jo pograbil ter jo s silo podrl na tla. Kot priča je izpovedala, da jo je to »tako prestrašilo in presenetilo, da se sprva sploh ni zavedala, kaj se je zgodilo. Ko pa je občutila hude bolečine v notranjosti spolovila, [...], je začela na tleh ležeča na ves glas klicati na pomoč. Toda pohotnejši ji je medtem že dvignil krilo in srajco ter jo docela razgalil in ji s silo spravil narazen tudi noge [...] in ni odnehal kljub temu da ga je do krvavega okraspala po ustnicah in ga vščipnila tudi v prsa. Tedaj ji je z vso silo spravil obe njeni roki pod njen hrbet in ju držal z eno roko, z drugo pa ji tiščal usta, da ni mogla več kričati, nakar je končno spravil svoj spolni ud v njeno spolovilo in je tako proti njeni volji z njo spolno občeval. Ko jo je izpustil z roko na ustih, je začela ponovno vpiti, dokler ni vstal in odšel naprej v smeri proti bližnjemu gozdu s srajco zunaj preko hlač, ona pa se je vsa izmučena in prestrašena le s težavo dvignila, obrisala kri med nogami, pobrala svoj jerbas in svoje čevlje ter šla dalje v smeri proti svojemu domu.«¹⁹⁷ Obtožnica je dotičnega bremenila še dejanja, opisanega po besedah priče Frančiške Š., saj naj bi jo slednji nekega popoldneva sredi julija 1929, ko je vezala mladike v vinogradu na Planini, začel spraševati o raznih stvareh in jo čudno pogledoval, tako da je začutila njegove pohotne namene. Na lepem je iz hlač potegnil svoj spolni ud in celih deset minut z njim mahal proti njej. Ker je bil med njima jarek, ni mogel priti do nje, sama pa se je prestrašila in zbežala. Obtoženi je na enak način zasledoval tudi Nežo C., ki mu je še pravočasno ušla in se zatekla k dvema koscema, ki sta stala ob prometni cesti. Vse žrtve so prepoznale dotičnega kot storilca naštetih kaznivih dejanj, sam pa je svojo krivdo odločno tajil. Ker je tudi v okolici veljal za pohotneža, ni bilo dvoma o pravilnosti in

upravičenosti postavljene obtožbe. Obtoženi je bil posledično zaradi zločina posilstva po § 125 a.k.z. in prestopka javnega pohujšanja po § 516 a.k.z. dne 2. decembra 1929 postavljen pred porotno sodišče, katero ga je soglasno spoznalo krivega hudodelstva posilstva ter ga z uporabo izredne milosti po § 338 k.pr.r. obsodilo na tri leta težke ječe, poostrene z enim postom in trdim ležiščem četrtno, hkrati pa ga je oprostilo druge točke obtožnice. Za takšno odmero kazni se je sodni dvor odločil z ozirom na prevladujoče olajševalne okoliščine, in sicer so k njim prišteli obtoženčevo delno priznanje in njegovo očitno spolno razburljivost, ki je vplivala na njegova ravnanja.

Druga vrsta spolnih deliktov, ki je pri ljudeh vzbujala zgražanje in ogorčenje, je bilo hudodelstvo oskrumbe, predvsem nedoraslih otrok, ki je bilo med spolnimi delikti v obravnavanih letih najpogostejši zločin. Dejanski stan za obtožbo po § 128 a.k.z. je bil dokazan tudi v primeru zoper komaj 15-letnega Aleša J., ki je sam priznal, da se mu je 30. maja 1928 v občini Bele vode »zljubilo zadostiti svojemu spolnemu nagonu,«¹⁹⁸ tako da je na drug način kot s telesno združitvijo spolno zlorabil 8-letno Jožefo P, katero je že pred omenjenim dogodkom nagovarjal k nečistim dejanjem. Pri ugotavljanju obtoženčeve krivde je sodišče upoštevalo tudi dejstvo, da dotični »ne kaže v nravstvenem pogledu baš razveseljivega zgleda in da se nahaja v kritični mladeniški dobi,«¹⁹⁹ na podlagi vseh pridobljenih dokazov pa ga je spoznalo za krivega in predvsem zaradi njegove mladosti, neoporečnosti ter pomanjkljive vzgoje uporabilo določilo izredne milosti po § 54 a.k.z. in ga obsodilo na tri mesece težke ječe, dopolnjene z enim trdim ležiščem in postom enkrat mesečno.

Neodobravanje javnosti so še vedno povzročali sicer manj pogosti primeri kazenskega preganjanja homoseksualcev in sodomitov, kljub temu da so se kazni zoper omenjene spolne prestopnike občutno znižale. Oba tovrstna zločina sta se v jugoslovanskem kazenskem zakoniku pojmovala le še kot prestopka zoper javno moralno, ki sta se kaznovala s strogim zaporom oz. v primeru sodomije z zaporom do enega leta. Prestopka nečistovanja

¹⁹⁶ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 111, Vr VIII 592/29, obtožnica Obt 460/29, 1.

¹⁹⁷ *Ibidem*, 2–3.

¹⁹⁸ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 109, Vr VII 396/28, 3.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

zoper naravo z osebami istega spola po § 285 j.k.z. je bil leta 1930 obtožen posestnik Miha T., ki naj bi v Prožinski vasi 5. januarja 1930 primoral 13-letnega Stanka J. do izvršitve nenravne nečistosti. Omenjeni prestopki naj bi zagrešili tudi pozimi 1929 in 9. februarja, ko naj bi tipal za spolovila Štefana P. in Alojza J. Navedena inkriminirana dejanja so potrdile vse žrtve, Stanko J. je še izpovedal, »da je pustil storiti obtožencu njegovo dejanje le zastran tega, ker mu je grozil in se ga je bal.«²⁰⁰ Ker je bil obtoženi 56-letnik zaradi sličnega dejanja že obsojen v sodbi z dne 11. julija 1922, se je sodni dvor prepričal, da je nagnjen k homoseksualnosti. Slednjega so obsojili kot krivega dvakratnega prestopka zoper javno moralo po § 285 j.k.z., kazni pa odmerili znotraj zakonsko določene kazni, in sicer na dva meseca strogega zapora.

Pred uvedbo omenjenega jugoslovanskega kazenskega zakonika je sodomija veljala za hudo delstvo nečistovanja zoper naravo z živalmi in bila inkriminirana po § 129 I a.k.z., zagroženo kazni je bilo izreči po § 130 a.k.z. na težko ječo od enega do petih let. Omenjenega hudodelstva je bil obtožen tudi 24-letni Miha J., ki je služil kot hlapec v Migojnicah pri Grižah. Obtožnica ga je bremenila, da naj bi 7. junija 1927 uganjal nečistost zoper naravo s tem, da je spolno občeval z ovco, že pred božičem leta 1926 pa naj bi se telesno združil s svinjo. Dotični je očitana mu dejanja priznal, slednja je tudi opisal, rekoč, »da je nekoč pred božičem, potem ko se je nekoliko opijanal, odšel v hlev in tamkaj poskusil spolno občeovati z neko svinjo, vendar pa tega ni zmožal storiti, ker je bila svinja še premajhna [...]. Glede spolnega občevanja z ovco prizna, da se je kritičnega večera v kleti svoje delodajalke, katero je našel zaprto, napil jabolčnika in potem ponoči med 3. in 4. uro zjutraj odšel v hlev in tamkaj vtaknil svoj spolni ud trimesečni ovci v nožnico. Ker je ovca nekoliko zbleketala, se je gospodinja zbudila in ga v hlevu zasačila.«²⁰¹ Sodišče se je na glavni obravnavi z dne 25. junija 1927 o njegovi krivdi prepričalo, pri izreku kazni pa je upoštevalo prevladujoče olajševalne okoliščine, ki so zajemale obtoženčevo popolno priznanje in neoporečnost, ter posledično uporabilo izredno milost po § 54

a.k.z. in imenovanega obsodilo na dva meseca težke ječe, dopolnjene z enim postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni.

Sodna praksa v kazenskih zadevah zoper manjše prestopke s področja spolnih deliktov

Na Okrožnem sodišču Celje so med leti 1927 in 1931 obravnavali tudi manjše spolne prestopke, ki so predstavljali grožnjo moralno spodobnim ljudem. Mednje so spadali ekshibicionisti in razni ekscentriki, ki so v javnosti skušali zadovoljiti svoja spolna nagnjenja. Omenimo sojenje v kazenski zadevi zoper 29-letnega Ignaca K., posestnika v Stranicah, ki je 21. maja 1931 zagrešil javno izvršitev nečistega dejanja po § 287 j.k.z. s tem, da je v času neke poroke, kjer je bil obtoženi navzoč kot svat, stopil do bližnje koč nedaleč stran od ceste, kjer se je nahajalo več delavcev, tam opravil malo potrebo, nato pa potegnil svoj spolni ud iz hlač ter zavpil proti delavcem, rekoč: »Poglejte, kakega dolgega imam.«²⁰² Obtoženec je bil po pričevanju navzočih spoznan za krivega kljub njegovim trditvam, »da si je popravil v kritičnem času in kraju le čreva, ker ima kilo.«²⁰³ Sodni dvor je namreč spoznal, da izvršeno dejanje vsebuje vse zakonite znake prestopka zoper javno moralo po § 287 j.k.z. in dotičnega kaznoval z denarno kaznijo v višini 180 Din oz. v primeru neizterljivosti le-te na tri dni zapora.

Že dve leti poprej je potekal kazenski proces v primeru zoper Alojza M. in Albina B., ki sta bila obtožena prestopka javnega pohujšanja po § 516 a.k.z., saj naj bi 30. julija 1929 v Knezdolu zgrabila Antona B. za obe nogi in roki ter mu iz hlač potegnili spolni ud in ga močno stiskala, zaradi česar je slednji kričal. Ko so se kritičnega večera po napornem delovnem dnevu ulegli na krmo, se je namreč oškodovani začel hvaliti s tem, koliko žensk je že imel. To naj bi bil povod za izvršitev opisanega prestopka, s tem sta se zagovarjala tudi obtoženca, saj naj bi »le za šalo rekla, da hočeta pogledati, kaj ima B. v hlačah, ker se je bahal z ženskami.«²⁰⁴ Na glavni razpravi z dne 30. novembra 1929 so imeno-

²⁰⁰ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 113, Kzp VII 179/30, 2.

²⁰¹ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 106, Vr VII 379/27, 3.

²⁰² ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 120, Kzp VII 1522/31, 1.

²⁰³ Ibidem, 2.

²⁰⁴ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 112, Vr VII 739/29, obtožnica Obt 457/29, 2.

vana po tretji točki § 259 k.pr.r. oprostili navedene obtožbe, saj je domnevni oškodovanec priznal, da je bil dogodek storjen zgolj za šalo, ker pa je bil sam jezen na obtoženca, je orožnikom povedal več kot je resnica. Ker se je omenjeno dejanje izvršilo več kot osem metrov stran od bližnje javne poti in še to samo v prisotnosti omenjenih oseb, je sodišče sklenilo, da le-to ne vsebuje zakonskih znakov prestopka po § 516 a.k.z. in ga ni mogoče obravnavati kot kaznivo dejanje.

Navsezadnje je bilo kaznivo tudi vsakršno prodajanje ali razširjanje spisov in slik, ki so vsebovali težko kršitev javne morale. V obravnavanih letih je ohranjena sodba v primeru zoper 31-letnega Deziderija M., ki je bil po § 288 j.k.z. obtožen, da naj bi spomladi 1930 v Zidanem mostu javno prodajal knjige in slike, ki žalijo javno nravnost. V obtožnici so bila navedena vsa tovrstna dela, ki jih je dotični prodajal, in sicer Higiene ljubezni, Liebe in Paris, Das Haus der Sünde, Das Paradies wird neu eröffnet, Das Kriminalmagazin, Ponočni moral, Parisien, Ideale Nacktheit, Schönheit im Film ter Deset detektivskih pustolovščin. Našteta dela so namreč bralce navajala k nečistim dejanjem, saj so povečevala svobodno ljubezen in kult nagote, opravičevala nebrzdano spolno uživanje brez kakršnihkoli omejitev in s tem ogrožala težnje po ohranjanju spolnosti znotraj zakonske zveze. Obtoženi je priznal, da je te knjige res prodajal, vendar ni poznal njihove vsebine, »ker jih ni bral in da ga zato ne more zadeti kazenska odgovornost.«²⁰⁵ Sodišče je njegovim trditvam verjelo, saj je bilo umljivo, da prodajalec ne more vseh knjig, ki jih dobi v prodajo, prebrati in jih sam cenzurirati, poleg tega je vse tiskovine dobil preko javne pošte od številnih knjigarn, nihče pa ga na kakšno nemoralnost vsebin ni opozoril. Na podlagi pridobljenih dokazov ga je sodni dvor dne 7. novembra 1930 po § 280 s.k.p. oprostil obtožbe, saj se ni spustil v podrobnejšo presojo vsebine brošur in knjig.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo:

²⁰⁵ ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 114, Kzp VII 435/30, 2.

Zgodovinski arhiv Celje, ZAC 609, Okrožno sodišče Celje 1898–1949, AŠ 4, AŠ 24–28, AŠ 106–121.

Zakoni in uredbe:

Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku.

I. zvezek: Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852 št. 117 drž. zakonika z dodanim tiskovnim zakonom z dne 17. decembra 1862 št. 6 d. z. ex 1863 in drugimi novjšimi zakoni kazenskopravnega obsega. Ljubljana: Pravnik, 1889

Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 27. januarja 1929, *Ur.l. ljubljanske in mariborske oblasti*, št. 74/1929, letnik XI, 18. 7. 1929. Ljubljana, str. 573–588

Zakon, s katerim se uveljavljajo in uvajajo kazenski zakonik, zakonik o sodnem kazenskem postopanju in zakon o izvrševanju kazni na prostosti z dne 16. februarja 1929, *Ur.l. ljubljanske in mariborske oblasti*, št. 75/1929, letnik XI, 20. 7. 1929. Ljubljana, str. 589–590

Zakonik o sodnem kazenskem postopanju za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 16. februarja 1929, *Ur.l. ljubljanske in mariborske oblasti*, št. 109/1929, letnik XI, 31. 10. 1929. Ljubljana, str. 833–864

Uredba o poslovnem redu za redna kazenska sodišča z dne 21. novembra 1929, *Ur.l. kraljevske banske uprave Dravske banovine*, št. 10/1929, letnik I, 16. 12. 1929. Ljubljana, str. 85–102

Literatura:

BAVCON, Ljubo et al.: *Kazensko pravo: splošni del. Četrta izdaja.* Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2003

BUKOŠEK, Metka: Oris razvoja pravosodnih organov na območju Zgodovinskega arhiva Celje. V: CVELFAR, Bojan et al.: *Hiša pisanih spominov: jubilejni zbornik ob 50. letnici Zgodovinskega arhiva Celje.* Celje: Zgodovinski arhiv, 2006, str. 53–76

BUKOŠEK, Metka: Fond Okrožnega sodišča v Celju: 1850–1941. V: *Arhivi*, letnik 29, št. 1, 2006, str. 77–98

- DOLENC, Metod: *Tolmač h kazenskemu zakonu kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1929
- DOLENC, Metod, MAKLECOV, Aleksander: *Sistem celokupnega kazenskega prava kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1934.
- KOROŠEC, Damjan: *Spolnost in kazensko pravo: od prazgodovine do t.i. modernega spolnega kazenskega prava*. Ljubljana: Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2008
- MELIK, Jelka: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929: s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994
- MELIK, Jelka: *Arhivi in kazenska sodišča*. V: *Arhivi*, letnik 22, 1999, št. 1–2, str. 80–83
- MELIK, Jelka: *V imenu njegovega veličanstva kralja!: kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 2000
- MELIK, Jelka: *Kazensko pravo in Slovenci v prvi Jugoslaviji*. V: Pirjevec, Jože et al.: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941: zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006*. Ljubljana: SAZU, 2007, str. 211–217
- POLAJNAR, Janez: *»Pfuj! To je Gerdo!«: k zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2008
- SCOTT, George Ryley: *Najstarejša obrt: prostitucija od antike do današnjih dni*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969
- SOHN, Anne-Marie: *Unzüchtige Handlungen an Mädchen und alltägliche Sexualität in Frankreich (1870–1939)*. V: CORBIN, Alain: *Die sexuelle Gewalt in der Geschichte*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1992, str. 59–88
- STERGAR, Rok: *O posilni nečistosti, oskrumbi in družih velikih nesramnostih*. V: *Kronika*, letnik 43, št. 1–2, 1995, str. 74–91
- STUDEN, Andrej: *Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004
- VODOPIVEC, Katja et al.: *Postava in hudodelstvo: kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1990

Zusammenfassung

»MIT DER ABSICHT, SEINE LÜSTERNHEIT ZU BEFRIEDIGEN... «

Sexualdelikte im Cillier Gebiet in den Jahren 1927 bis 1931

Die Bestrebungen zum Schutz der körperlichen Unversehrtheit führten zur Ausformulierung von Paragraphen in Strafgesetzbüchern, die sexuelle Deviationen als strafbare Handlungen definierten. In der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen galten zunächst die Bestimmungen des österreichischen Strafgesetzbuches, die nach dem Jahr 1930 von denen des neuen jugoslawischen Strafgesetzbuches ersetzt wurden. Als schwerste Verbrechen gegen die öffentliche Moral und die sexuelle Unversehrtheit wurden die sexuellen Deviationen Homosexualität, Sodomie, Schändung und Vergewaltigung sowie kleinere Vergehen gegen die öffentliche Sittlichkeit definiert.

Ihren wahren Wert bekamen die Gesetze erst durch ihre Anwendung, also in der Gerichtspraxis, wo sich allerdings Abweichungen von den gesetzlich festgelegten Strafen zeigten. Strafverfahren wegen Sexualdelikten wurden auch am Kreisgericht in Celje durchgeführt, wo unter anderem Urteile für die schwersten Sexualverbrechen gefällt wurden. In den Jahren 1927 bis 1931 wurden 179 mutmaßliche Sexualdelikte angezeigt, wobei nur in 121 Fällen ein Urteil – sei es Freispruch oder Schuldspruch – gefällt wurde.

In den Urteilen gegen Sexualstraftäter wurden ihre Personaldaten vermerkt, einschließlich Informationen über Alter, familiären Status und Beschäftigung sowie in einigen Fällen auch Angaben zu Glaubensbekenntnis, Schreibkundigkeit und bisheriger (Un)Bescholtenheit. Die größte Zahl an Sexualstraftätern findet sich in der Altersgruppe zwischen 15 und 30 Jahren; in höheren Altersgruppen sinkt die Zahl immer stärker. Minderjährige Straftäter wurden in eine eigene Kategorie eingeordnet und ihre Strafen wurden aufgrund ihrer Jugend stark unter das gesetzlich vorgeschriebene Strafausmaß gesenkt. Die Sexualstraftäter kamen aus allen gesellschaftlichen Schichten – laut den erhaltenen Gerichtsurteilen wurden sowohl Grundbesitzer als auch Arbeiter ohne Vermögen

vor Gericht gestellt – und auch der gesellschaftliche Status der Opfer machte keinen Unterschied. Die Akten zeigen außerdem, dass nicht nur Männer Sexualverbrecher waren, denn man findet auch Frauen als Täterinnen.

Unterschiedlich sind die Motive der Täter, die hinter der Verübung der Straftat standen. In zahlreichen Fällen war es eine günstige Gelegenheit und damit verbunden ein zufälliger Ort und Zeitpunkt der Tat. Manchmal führten Not- bzw. Zwangslagen der Angeklagten zu den Delikten, oder aber auch ihre völlige Verderbtheit.

Die Opfer der Sexualverbrechen waren in fast der Hälfte der erhaltenen Fälle Minderjährige unter 14 Jahren, was eine Folge des zahlenmäßig häufigsten Verbrechens, der Schändung, war. Minderjährige Kinder wussten nämlich nicht entsprechend Bescheid und waren weder physisch noch psychisch ausreichend entwickelt, um sich der Schwere der verübten Straftaten bewusst zu sein. Die Täter legten bei der Auswahl ihrer Opfer keinerlei Augenmerk auf deren gesellschaftlichen und sozialen Status, denn es galt nur, die eigenen sexuellen Bedürfnisse zu befriedigen. Zur Erreichung ihrer Ziele bedienten sich die Verbrecher auch der Gewalt und der Drohung, oder aber sie versuchten ihre Opfer durch Versprechen, Schmeicheleien und Geschenke anzulocken.

Die erhaltenen Gerichtsakten zeigen die Tendenz der Herabsetzung der gesetzlich vorgeschriebenen Strafen, was eine Folge der Berücksichtigung zahlreicher mildernder Umstände sowie außerordentlicher Gnadenakte war. Damit illustrieren sie die nachsichtige Haltung der Justiz gegenüber Sexualverbrechern. Letztere verwendeten zu ihrer Verteidigung auch zahlreiche unglaubwürdige Ausreden und verneinten häufig jegliche Schuld. Allerdings überzeugte sich das Gericht aufgrund von Zeugenaussagen und anderen Beweisen von der Schuld der Angeklagten und sprach entsprechende Strafen aus.

Schlagwörter: *Justiz, Sexualdelikte, Strafrecht, österreichisches Strafgesetzbuch, jugoslawisches Strafgesetzbuch, Rechtsprechung, Straftaten, Kreisgericht Celje*

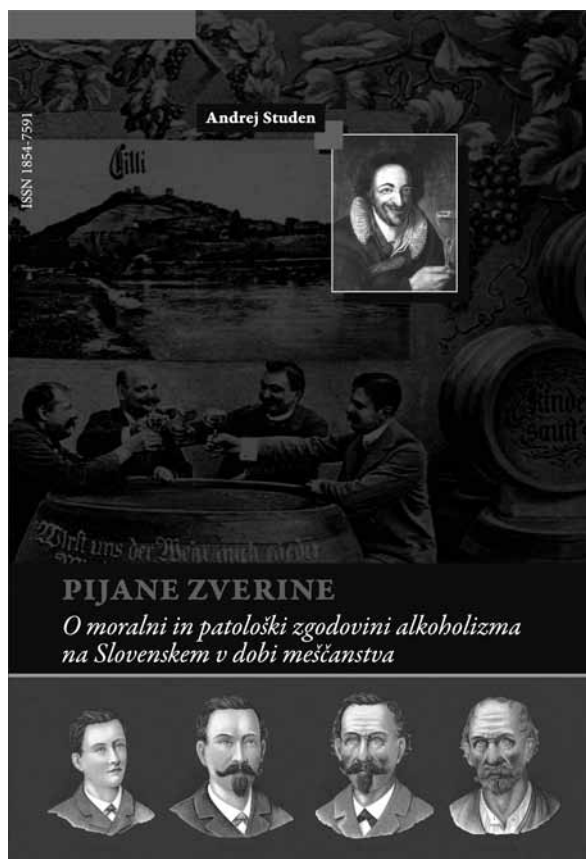
Pijane zverine!

Andrej Studen: **Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva**. Celje : Zgodovinsko društvo, 2009. 180 strani. (zgodovini. ce ; 9)

Martinovo je, ko se spravljam, da napišem tale zapis. V Sloveniji, posebej v rajonih, kjer se tradicionalno prideluje vinska kapljica, se težko ubeži priložnosti, da na ta dan ne bi nazdravili s kapljico rujnega. Martinovo je pač praznik, poseben praznik, in če kdaj, prav na praznik Slovenci radi trkajo s kozarci. Resnici na ljubo, nekateri k temu početju ne rabijo za izgovor praznika, ampak lahko nazdravljajo s polnimi kozarci tudi z bolj praznimi izgovori. Izgovorov za pitje Slovincem res nikoli ni zmanjkalo. Kot prepeva domači roker, se ga pije na žalost, na srečo, na krst in za svečo, pije se ga zato, da dan prej mine, na laž in na spomine. Toda, Martinovo gor ali dol, vzrok ta ali oni, odločil sem se, da tokrat praznik počastim povsem drugače, ne tako, da pogledam v kozarec, ampak v knjigo, v prav posebno knjigo – knjigo o alkoholu.

Zadnji čas je namreč že, da se ognemo znane reka bose kovačeve kobile in se v domači reviji lotimo vsaj krajšega poročila o zelo domači knjižni uspešnici. Znanstvena monografija doc. dr. Andreja Studna, *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*, je namreč v založništvu celjskega zgodovinskega društva izšla kot deveta edicija v zbirki *zgodovini.ce*. Ker gre zagotovo za knjigo, ki je ena izmed zadnje čase najbolj odmevnih izdaj slovenskega izvirnega zgodovinopisja, bi bilo pravzaprav že kar čudno, da bi knjigo spregledali v reviji, ki se lahko razglasi vsaj za »botrčka« omenjene knjižne zbirke.

Avtorja monografije bralci *Zgodovine za vse* zelo dobro poznajo, povečini pa, verjamem, tudi že njegovo zadnjo monografijo. *Pijane zverine* so bile namreč v minulih mesecih deležne prav nad-

povprečne pozornosti, zato bi kot predstavitev dela – poleg seveda napotila na knjigo samo(!) – rad v opombah pod črto navedel vsaj nekaj povezav do teh obravnav, kakor sem jih le uspel sproti zasledovati. Priporočam. Objavljenih je bilo že kar nekaj ocen, tako v razširjenih dnevnikih in tedenskih izdajah,¹ kot tudi v bolj specializirani zgodovinski periodiki,² knjigi je bila posvečena posebna oddaja na nacionalni televiziji,³ bila je povod vsaj eni ra-

¹ Dragica Čeč: *Vino je eliksir življenja, žganje satanovo seme: knjiga o alkoholizmu na Slovenskem v dobi meščanstva*. V: *Delo*, 7. 4. 2010, str. 18.

Bernard Nežmah: *Andrej Studen: Pijane zverine*. V: *Mladina*, 16. 4. 2010. Dostopno tudi na: http://www.mladina.si/tehdnik/201015/andrej_studen_pijane_zverine.

² Željko Oset: *Andrej Studen, Pijane zverine : o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva...* (*Zgodovini.ce*, 9). V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 50 (2010), št. 1, str. 205-206.

Iztok Ilich: *Andrej Studen, Pijane zverine. O moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Zgodovinsko društvo Celje, zbirka *Zgodovnice*, Celje 2009, 180 strani. V: *Arhivi*, let. 33 (2010), št. 1, str. 200-202.

³ Oddaja na TV Slovenija, *Knjiga mene briga*, 24. 5. 2010. Objava dostopna na: <http://tvslo.si/predvajaj/#ava2.70543226>;

dijski oddaji,⁴ avtor pa je v neposredni povezavi z izdajo knjige dal tudi nekaj daljših intervjujev za priloge slovenskih časopisov.⁵ Brez dvoma, knjiga je bila opažena. Deležna je bila pozornosti kot le redke publikacije, ki v manjših nakladah prihajajo iz zakladnic finančno podhranjenih in predvsem na entuziazmu posameznikov delujočih založb.

Knjiga pa je dosegla prav poseben poklon tudi znotraj same slovenske zgodovinopisne srenje. Avtor je prav na to lahko še kako ponosen. To naj ga še bolj prepriča tudi v to, da ni obroben zgodovinar, čeprav marsikdo kdaj površno oceni, da se ukvarja z (ob)robnimi temami. Res je, da Studen pravzaprav nikoli ni povsem sledil glavnim tokovom slovenskega institucionaliziranega zgodovinopisja, prej bi rekli celo, da je nakazal kakšen trend, a v letošnji zgodnji jeseni je vseeno prišlo do simbolnega dogodka, ko je *Zveza zgodovinskih društev Slovenije* avtorju za njegove *Pijane zverine* podelila nagrado *Klio*. Eminentna nagrada je sploh ena redkih priložnosti odlikovanja dela zgodovinark in zgodovinarjev pri nas in se podeljuje bienalno za najboljši dosežek slovenskega zgodovinopisja za minuli dve leti.

Studen se je s *Pijanimi zverinami* spet dokazal kot oseba, ki ima nos za zgodovino. Nos za izbiro tem v zgodovini, a tudi nos za podajanje in interpretiranje zgodovine. Knjiga je zvesta njegovemu izvirnemu, zelo pripovednemu načinu pisanja zgodovine ter zato zelo berljiva. Dober argument potencialnemu bralcu, da poseže po njej pa je lahko tudi ta, da ni preveč obsežna. Zakaj le, ko pa slovenska zgodovina premore toliko sočnih in doživetih zgodbic, ki so z alkoholom tesno povezane? Marsikdo bi si želel še več takšnih prilog in – bodimo iskreni – zgodbe bi se tudi lepo vklopile v kontekst hudomušnega, kratkočasnega in pronicljivega podajanja zgodovine. Toda, tako ocenjujem sam avtorjevo odločitev, bi knjiga z nakladanjem teh pijanskih štorij zrasla v špehovko,

ki bi ne bila več tako obvladljiva, predvsem pa bi izgubila izvirnost v svoji sporočilnosti. Avtor sicer rad podlega količini podajanja raznih pijanskih ekscesov, a hkrati sproti še bolj sledi težnji, da se ne ukvarja toliko z alkoholizmom samim, kot ga bolj zanimajo njegove posledice. Prav v tem vidim kvaliteto podajanja njegove kulturne zgodovine alkoholizma na Slovenskem.

V ospredje njegove knjige zato pred junaki pijančki silijo tisti, ki so se proti alkoholizmu borili. Tradicija pitja in že kar pregovorna opitost slovenske duše je v meščanski družbi 19. stoletja namreč rodila tudi novo tradicijo boja proti alkoholizmu kot najhujši kugi in zalegi slovenske družbe. Protialkoholni boj namreč šele dobro postavlja zrcalo alkoholu in njegovim novim učinkom v meščanski družbi. Alkohol se tako s perspektive njegovih kasnejših učinkov v starorežimski družbi sploh ne zdi nevaren. Nasprotno. Poprej je alkohol predstavljal bolj ritualno drogo, bil na eni strani del religije, na drugi pa pomemben del posvetnega vsakdanjika, ki človeka razveseljuje. Alkohol je predstavljal predvsem del potrebne zabave, hkrati pa deloval in se razpoznaval tudi veliko več kot le to, bil je poživilo, hrana in zdravilo. Vtis je skoraj takšen, da alkohol staro družbo prej integrira, kot bi jo razdvajal. Vse to pa za 19. stoletje ne velja več.

V 19. stoletju se je namreč zaradi tehnološkega razvoja in industrije ter zaradi množične proizvodnje cenejših in bolj dostopnih pijač zelo razširilo pitje žganja. Situacija je močno začela skrbeti zdravnike, kot je bil v Ljubljani Vilijem Lipič. S študijo o alkoholizmu *Osnovne značilnosti dipsobiostatike* iz leta 1834 je Lipič postavil pionirske temelje argumentiranemu protialkoholnemu gibanju in vplival na njegovo delovanje tudi daleč preko meja kranjske prestolnice.

Štafetno palico protialkoholnega gibanja so kasneje prevzeli in vodili predvsem katoliški moralisti. Pot jim je med njimi pokazal vsem znani Anton Martin Slomšek, katerega je stanje med svojimi ovčicami na terenu gotovo docela prepričalo v to, da se je bil prvi prisiljen lotiti prevajanja tujih protialkoholnih besedil. Prav iz podobe lika in dela Slomška – po drugi strani še kako izstopajočega častilca vinske kapljice – lahko opazimo izrazito uperjeno ost protialkoholne agitacije predvsem proti žganjepitju. Pereč problem žganic je bil, da so

⁴ Oddaja na Radiu Slovenija, Prvi program: Slovinci in alkohol v politiki na prelomu 19. v 20. stoletje. Dostopno na: <http://tvslo.si/predvajaj/slovinci-in-alkohol-v-politiki-na-prelomu-19-v-20-stoletje/ava2.52542882/>.

⁵ Maja Čepin Čander: Žganje se je iz vode življenja prelevilo v vodo smrti. (Intervju, dr. Andrej Studen, zgodovinar) V: Dnevnik, Dnevnikov objektiv, 29. 5. 2010. Dostopno na: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042362972.

bile čisto vsem vedno bolj dostopne, bodisi poceni industrijsko proizvedene bodisi zastojni domači zvarci. Na kmetih so bili ljudje vedno bolj pod gasom in jasno je, da so dežurnim skrbnikom morale stvari uhajale iz rok. V 80. letih 19. stoletja se je po štajerskem podeželju menda zelo razpaslo pitje »fuzla«, ki nam zlahka razloži etimologijo ljudskega besednega zaklada, saj pitje »fuzla« ni pripeljalo le do nezaželenih ravsov in kavsov, ampak se je marsikateremu podeželjanu od te močne pijače kar »sfuzlalo«.

Prav to od alkohola povzročeno poneumljanje pa nas v končni fazi te ocene lahko pripelje blizu še enemu zanimivemu in ključnemu diskurzu, ki ga je v pojav obravnave alkoholizma pri nas z aktualno knjigo vpeljal Studen. Ob zavedanju le tega šele lahko razpoznamo tudi vso širino, ki nam jo avtor sugerira s kratkim in pomenljivim naslovom. Studen namreč v obravnave alkoholizma zelo izstopajoče vnese razmišljanja prav v tistem času razvijajoče znanosti – predvsem psihiatrije. Že od 90-tih let 19. stoletja sta namreč alkoholizem v okvirih psihiatrije pri nas obravnavala Fran Gostl in Ivan Robida. Pod vplivom biološke psihiatrije in Morelove teorije o progresivni degeneraciji so bili pijanci razpoznavni kot grožnja civilizaciji. Alkohol je po njihovem prepričanju iz običajnega človeka ustvarjal izrojeno zverino, ki je zelo nevarna. Zastrahuječe nevarna posebej zato, ker s popivanjem ne škodi le sebi in svojim bližnjim, ampak kar celi skupnosti. Po eni strani torej pijane zverine povzročajo degenerirano skupnost, po drugi pa so pravzaprav že rezultat le-te. Alkoholizem naj bi se prenašal iz roda v rod, kar naj bi posledično vodilo v dokončen propad narodne skupnosti. Ideje o pokvarjenem dednem materialu naroda je kasneje tudi pri nas prevzela evgenika, ki je z razpravami Boža Škerlja v 30-ih letih 20. stoletja zelo nazorno nakazala poti zdravljenja naroda, a se v praksi ni učinkovito udejanjala.

Pijane zverine so knjiga, ki nam z obravnavo zgodovine alkoholizma potrdi to, kar sami danes pravzaprav že vemo, če se le malo ozremo okrog sebe. Slovenci smo srke, to je naša radost, a hkrati tudi naš hud problem. Marsikdo med nami se je bil (ali pa se še bo) s tem problemom prisiljen celo zelo resno soočiti. Kar nam *Pijane zverine* odkrivajo novega je gotovo to, da pričnemo razpoznavati tako problem kot tudi obravnavo problema alkoholizma s predzgodovino. Knjiga danes zagotovo ne bo

rešila problema alkoholizma nikogar, prej bo koga, ki bi to pričakoval, celo razžalostila, saj je Studen prej kot knjigo o alkoholizmu napisal knjigo o neuspešnem boju proti alkoholizmu na Slovenskem. S to knjigo bo marsikomu jasno, da so se zdravniki, duhovniki in tudi psihiatri s tem problemom pričeli soočati že dolgo pred Janezom Rugljem. *Pijane zverine* se več kot očitno igrajo tudi z našo narodno podzvestjo, ki nas žre in sugerira, da ga Slovenci pač radi dajemo na zob. Alkohol se nam v kolektivni identiteti kaže celo kot eden ključnih konstitutivnih elementov, naj gre za metode političnega »mokrega« prepričevanja, za našo himno ali svet naših duhovnih očetov literatov, med katerimi je eden cvetov, Ivan Cankar, ugotavljal, da ga pije zgolj zato, ker je Slovenec. Kaj je narobe z nami, je sploh kaj narobe? Menda ni kaj narobe z mano, da ga na Martinovo ne nazdravljam? Knjiga je dobra in priporočljiva za branje prav vsakomur, saj nam ne ponuja le odgovorov, ampak nam – kakor komu – mimogrede kdaj postavi tudi kakšno vprašanje.

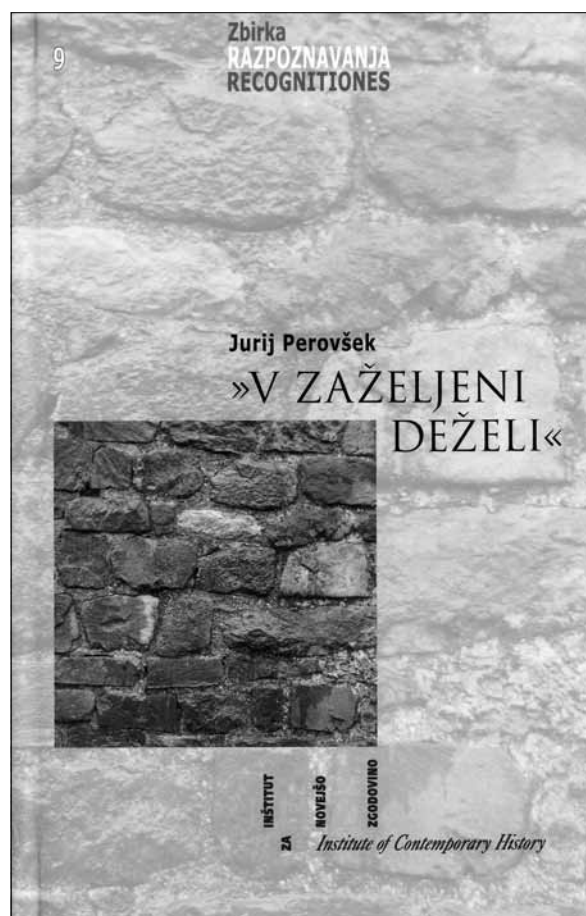
Borut Batagelj

V zaželjeni deželi?

Jurij Perovšek, »V zaželjeni deželi«. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS / Jugoslavijo 1918-1941. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2009. 314 strani. (Zbirka Razpoznavanja / Recognitiones ; 9)

Vse od razpada nekdanje jugoslovanske države v letu 1991 (in pravzaprav že pred tem) se tako historiografija kot politika in družba spopadata z iskanjem odgovora na vprašanje, ali je Jugoslavija zares bila tista nujna in potrebna državna tvorba ali je nudila primeren državnopravni okvir za slovenske narodno-emancipacijske težnje, skratka, ali je dejansko bila slovenska zaželjena dežela. Jo lahko imenujemo južnoslovanski eldorado, kjer bo (in je bilo) mogoče končno zaživeti v miru, prosto utesnjujočih spon avstro-ogrske ječe narodov, in izkoristiti vse svoje potenciale ter se pod varnim okriljem Slave predajati sadom neizbežnega napredka? Ali jo, po drugi strani, raje označimo kot centralistično in izkoriščevalsko tvorbo, zaviralno pridnega slovenskega kmeta in delavca, notranje sprt sod smodnika, za katerega so antropologi že davno dokazali, da je nagnjen k barbarstvu, zarotništvu in spletkarstvu? Omenjena vprašanja seveda še dodatno zaplete dejstvo, da Jugoslavija ni bila le ena, da sta bili dve. Tista druga, Titova, o kateri bojda vsakdo vse ve (najbrž gre za edino preteklo državno tvorbo, za katero bi znal povprečni slovenski državljani naštetih prav vse politične stranke (ali zveze), ki so v njej delovale), in tista prva, Karađorđevićeva monarhija, ki pa je vendarle manj »znana«. Kako je torej z (ne)zaželjenostjo vsake od obeh?

Nedvomno veliko »mitskih« vprašanj, toda temu navkljub lahko trdimo, da nam vsota vseh zgodovinopisnih raziskav danes ponuja zadovoljive odgovore nanje. To še zlasti velja za prvo jugoslovansko državo, ki je bila v zadnjem času deležna opazne raziskovalne pozornosti. Prav zadovoljni smo zato lahko, da se je eden najplodovitejših piscev in najnatančnejših raziskovalcev prve Jugo-

slavije odločil omenjeno znanstveno-raziskovalno vsoto dejansko »izračunati« in jo v strnjeni obliki prepričljivo predstaviti. Dr. Jurij Perovšek, znanstveni svetnik z Inštituta za novejšo zgodovino, je namreč nedolgo nazaj celovito zaokrožil izsledke lastnih raziskav in raziskav kolegov ter jih izdal v monografiji s pomenljivim naslovom »V zaželjeni deželi«. Zanj si je domiselno sposodil naslov daljšega članka Frana Šukljeta iz leta 1918, v katerem je slednji razmišljal o bodoči jugoslovanski državi. Perovšek je naslov seveda opremil z narekovaji, ki pa jih lahko razumemo tudi kot vprašaj. Torej, še enkrat: V zaželjeni deželi? Knjiga skozi 10 poglavij ponuja interpretativno in faktografsko prepričljiv odgovor, saj, kot pravi avtor, nedvomno poglobi »spoznanja o temeljnih problemskih vsebinah, ki so odločno opredelile zgodovino in ravnanje jugoslovanskih Slovencev v času med svetovnima vojnama.«

Delo je avtor konceptualno razdelil na dva dela. V prvem (Slovenci in nastanek Kraljevine SHS) sistematično razčlenjuje položaj in dogajanje po razpadu habsburške monarhije. Časovno

ga zamejujeta čas od poletja 1918 do poletja 1921, problemsko pa (po avtorju) štiri ključna vprašanja, obravnavana v prav toliko poglavjih: Vprašanje državnopravnega in upravopolitičnega razvoja Slovenije do sprejetja ustave leta 1921, slovenski pogledi na vprašanje oboroženih sil, vprašanje boja za meje in, v tem kontekstu, vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS. Če strnemo, vprašanja oblikovanja nove države – »zaželjene dežele«.

Perovšek nas v vsakem od naštetih poglavij s svojimi (zmerom bogato argumentiranimi) ugotovitvami brez zadržkov prepriča. V podrobni analizi državnopravnega razvoja slovenskega ozemlja v vihravih časih preloma drugega in tretjega desetletja 20. stoletja tako utemelji jasno interpretacijo, po kateri je slovensko prebivalstvo po odhodu iz Avstrije v novembru leta 1918 doseglo državno-pravno samostojnost, a se ta nato, po oblikovanju Kraljevine SHS 1. decembra 1918, ni ohranila. Pri tem vnovič posebej pretrese značaj novembrske Države SHS (Perovšek je namreč največji poznavalec omenjene državne tvorbe). Glede na položaj in vlogo tedanje Narodne vlade v Ljubljani, njeno relacijo do vrhovnega organa oblasti v državi Narodnega Vijeća, njeno formalno in stvarno moč, kot tudi upošteva »parlamentarni« značaj slovenskega predstavniškega telesa Narodnega sveta, Perovšek potrjuje tezo, da je omenjena država imela konfederalno obliko, kjer je ljubljanska vlada samostojno upravljala slovensko ozemlje. Po nastanku Kraljevine SHS je nato bila oblikovana Deželna vlada, a ni bila več neodvisna, še manj suverena. Kmalu po sprejetju ustave junija 1921 pa je bila še ta odpravljena, saj je bil tedaj dokončno uveljavljen »skrajno domišljen centralistični državni sistem, ki je, obenem z uzakonitvijo nacionalnega unitarizma, Slovence postavil pred temeljno eksistencialno razpotje«. Začrtan je bil okvir, znotraj katerega je nato bolj ali manj uspešno manevrirala slovenska politika vse do konca prve Jugoslavije.

Toda kljub zapiranju centralističnega obročja avtor upravičeno »najde« in predstavi področje, kjer so se vendarle lahko dejavno izrazila slovenska »državnotvorna prizadevanja« - pri vprašanju bodočih meja države z Avstrijo, Italijo in Madžarsko. Slednje so seveda risali na pariški mirovni konferenci, na kateri je sodelovala tudi jugoslovanska delegacija. Med njenimi izvedenci je po Perovškovem mnenju »izstopal« specialist za Koroško dr.

Lambert Ehrlich. Njegovo delovanje nam predstavi v širšem kontekstu in skozenj natančno prikaže oblikovanje severne meje Kraljevine SHS, ki je v naravi enaka današnji severni meji Republike Slovenije. Mejno problematiko avtor »dopolni« še s posebnim poglavjem o priključitvi Prekmurja k prvi Jugoslaviji, s čimer velikokrat spregledano območje poudarjeno vključi v kranjskocentrični zgodovinske horizont. Prvi del knjige Perovšek zaokroži z nadvse zanimivim »bonusom« - s predstavitvijo odnosa slovenske politike do oboroženih sil. Prav skozi to poglavje se bralcu najbrž najbolj nazorno odpre vsa večplastnost tedanjega časa, časa oblikovanja države.

Drugi vsebinski sklop Perovšek začne z analizo vidovdanske ustave, s poglavjem, ki pravzaprav tvori vezni člen med prvim in drugim delom knjige. Že z ugotovitvami o ustavi je namreč nakazano eno od osrednjih torišč drugega dela – nacionalno vprašanje. Avtor ga posebej pretrese v dvajsetih letih, v času funkcioniranja vidovdanskega parlamentarizma, in v tridesetih letih, v času po uveljavitvi diktature kralja Aleksandra in nove, oktroirane ustave. Slovenska politika se je v obeh obdobjih srečevala s podobno temeljno dilemo: ali pristati na »utopitev« v namišljenem jugoslovanskem narodu ali si prizadevati za lastno »nacionalno državnost« v federativno preoblikovani Jugoslaviji. Najmočnejša slovenska politična stranka SLS (in posledično večina prebivalstva) se je opredelila za avtonomistično-federalistično stališče, ki pa v državno-pravnem smislu ni bilo nikdar realizirano. Toda Perovšek ob tem upravičeno opozarja, da je navkljub obstoječi ureditvi SLS v praksi uspela uresničiti nekatere dele svojega avtonomističnega programa.

Tudi brez formalne podlage je tako slovenska politika velikokrat v posameznih segmentih upravljala slovensko ozemlje samostojno. Ob tem se seveda poraja vprašanje, kako in na podlagi katerih idejnih izhodišč. Avtor zato temeljito analizira tudi tedanje idejnopolitične in socialnogospodarske nazore meščanske politike (zgolj meščanske zato, ker je slednja bila edini realni politični dejavnik), s čimer bralcu ustvari precej popoln vtis o tedanji politični stvarnosti.

Skrbni Perovškovi analizi ob koncu sledi »rekapitulacija«, vsebovana v dveh poglavjih – »splošnem« in »posebnem«. V prvem, s pomenljivim

naslovom »Mit in resničnost prve jugoslovanske države«, pretrese vsa področja »družbenega«, ovrže mite in, opirajoč na analize poprejšnjih poglavij, sklene z na videz suho, a temeljno mislijo: v prvi Jugoslaviji je bila oblikovana »dovolj čvrsta narodnoemancipacijska podlaga, na podlagi katere so lahko Slovenci, obenem z dejanji dokazano narodnoosvobodilno voljo in vojaško sposobnostjo v drugi svetovni vojni, pričeli samozavestno živeti svojo naslednjo jugoslovansko izkušnjo.« V zadnjem (biografskem) poglavju avtor oriše dotlej analizirana vprašanja »zaželjene dežele« še skozi portret Antona Korošca, osrednjega slovenskega politika prve Jugoslavije, ki je pomembno sooblikoval beograjski »čaršijski« politični milje. Po eni strani si Korošec v tovrstni monografiji »zasluži« posebno mesto, po drugi strani pa lahko bralec skozi Koroščevo politično misel in dejavnost pridobi še dodatno obogaten vpogled v vprašanja takratne države.

Perovškovo delo je izšlo v zbirki Inštituta za novejšo zgodovino Razpoznavanja / Recognitiones kot (že) deveta knjiga. Impresivna bera, sploh upoštevaje aktualne trende znanostne politike. Pleme zgodovinarjev, ki piše tudi knjige, na Slovenskem očitno še ni izumrlo. Seveda je samoumevno, da poleg obeh osrednjih vsebinskih enot znanstvena monografija vsebuje tudi razlagalni uvod, povzetek (v slovenščini in angleščini), temeljit seznam virov in literature ter imensko kazalo.

Omenimo še, da se knjiga precej posveča nacionalni problematiki, »zmagoviti temi« slovenskega zgodovinopisja, kakor je hudomušno zapisal eden vodilnih slovenskih socialnih zgodovinarjev mlajše generacije, toda ob tem velja poudariti, da ta ne le, da ni izčrpana, ob številnih parcialnih in nedvomno kvalitetnih študijah manjka sumarno rešeto, ki bi v nekoliko bolj zaokroženi jasnosti podalo glavne ugotovitve. Perovškovim ugotovitvam težko nasprotujemo, metodološko-analitičnim orodjem ravno tako ne. Knjiga tako bo (in je že) gotovo močno orožje v argumentacijskem boju ne le zgodovinarjev, marveč tudi ostalih strokovnjakov, ki se sprašujejo, ali je tista pradavna balkanska tvorba bila zaželjena dežela, ki je izpolnjevala večino slovenskih pričakovanj.

Jure Gašparič

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn

Tehnični urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Slika na naslovnici:
Egon Schiele, Ženski akt, 1910

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498

Revija je uvrščena v podatkovno bazo EBSCOhost.
The journal is listed in the database EBSCOhost.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 15,00 €, za študente 10,00 €.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 8,00 €.

Naročniška služba:
Marija Počivavšek; 041 727289; marija.pocivavsek@guest.arnes.si